

ISSN 1563-0366; eISSN 2617-8362

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Заң сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЪ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия юридическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

JOURNAL

of Actual Problems of Jurisprudence

№2(110)

Алматы
«Қазақ университеті»
2024

ХАБАРШЫ

ЗАҢ СЕРИЯСЫ № 2 (110) маусым

04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігінде тіркелген

Қуәлік № 16496-Ж

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Сманова А.Б., з.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Телефон: +7727-377-33-36 (ішкі н. 12-57)
E-mail: Akmaral.Smanova@kaznu.kz

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
(бас редактор) (Қазақстан)
Алимқұлов Е.Т., з.ғ.к., доцент м.а. (бас редактордың орынбасары) (Қазақстан)
Қуаналиева Г.А., з.ғ.д. (Қазақстан)
Джансараева Р.Е., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Омарова А.Б., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Ибраева А.С., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Жатқанбаева А.Е., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Сайрамбаева Ж.Т., з.ғ.к. (Қазақстан)
Жанибеков А.К., PhD (Қазақстан)
Томас Хоффман, PhD докторы, профессор (Эстония)
Лю Сяохун, профессор (Қытай)
Минина В., проректор (Ресей)
Гаврилов В.В., з.ғ.д. (Ресей)
Мажорина М.В., з.ғ.к., доцент (Ресей)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Махамбетсалиев Д.Б., з.ғ.магистрі (Қазақстан)

Заң сериясы Мемлекет пен құқық теориясы және тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы, азаматтық құқық және еңбек құқығы, табиғи ресурстар және экологиялық құқық, қылмыстық құқық және криминалистика, халықаралық қатынастар бағыттарын қамтиды.

Жоба менеджері

Гульмира Шаққозова
Телефон: +7 701 724 2911
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

ИБ № 15397

Пішімі 60x84/8. Көлемі 15,9 б.т. Тапсырыс № 10398.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, Әл-Фараби даңғылы, 71.

1-бөлім
**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ
ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ**

Section 1
**THEORY AND HISTORY
OF STATE AND LAW**

Раздел 1
**ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ
ГОСУДАРСТВА И ПРАВА**

G.B. Mukaldyeva^{1*}, **A.K. Taussogarova¹**,
S.B. Bektemirova¹, **A.E. Mukhamedina²**

¹ Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

² Atyrau University named after H. Dosmukhamedov, Kazakhstan, Atyrau

*e-mail: gulyiya@mail.ru

FORENSIC LINGUISTIC EXPERTISE AS AN EXPERT COMPARISON OF LINGUISTIC STRUCTURES IN LEGAL TEXTS OF DIFFERENT JURISDICTIONS

The objective of this study is to examine the linguistic features of legal texts from various jurisdictions in order to identify similarities and differences in their linguistic structures. The primary focus is on the role of forensic linguistic expertise in the process of analysing and interpreting such texts.

The research methodology involves a comprehensive analysis of linguistic data from court documents from various countries, taking into account grammatical, syntactic and lexical features. The methods employed include a qualitative comparison of linguistic constructions, an analysis of the frequency of use of terms, and the identification of specific terminological turns.

The results of the study will facilitate a more profound comprehension of the impact of linguistic features on the interpretation of legal texts, as well as the identification of potential issues associated with the translation and interpretation of court documents across diverse cultural and legal contexts. The data obtained will be beneficial for the advancement of methodologies pertaining to forensic linguistic expertise and for enhancing international legal collaboration.

This study was conducted as part of the scientific project funded by ZhTN AP19677520, which focuses on the forensic-linguistic parameters of linguistic offences in conflictogenic texts in Kazakh-language mass media.

Key words: linguistic analysis, linguistic signs of crimes, expert opinion, linguistic research methods, analysis of legal terminology, principles of independence and objectivity of linguistic expertise.

Г.Б. Мукалдиева^{1*}, А.К. Таусоғарова¹, С.Б. Бектемирова¹, А.Е. Мухамедина²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Қазақстан, Атырау қ.

*e-mail: gulyiya@mail.ru

Сот-лингвистикалық сараптама әртүрлі юрисдикциялардың құқықтық мәтіндеріндегі тілдік құрылымдарды сараптамалық салыстыру ретінде

Бұл зерттеудің мақсаты – олардың лингвистикалық құрылымдарындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтау мақсатында әртүрлі юрисдикциялардағы құқықтық мәтіндердің лингвистикалық ерекшеліктерін зерттеу. Мұндай мәтіндерді талдау және түсіндіру процесінде Сот-лингвистикалық сараптаманың рөліне назар аударылады.

Зерттеу әдістемесі грамматикалық, синтаксистік және лексикалық ерекшеліктерді ескере отырып, әртүрлі елдердің сот құжаттарынан алынған лингвистикалық деректерді жан-жақты талдауды қамтиды. Қолданылатын әдістерге тілдік құрылымдарды сапалы салыстыру, терминдерді қолдану жиілігін талдау және нақты терминологиялық айналымдарды анықтау жатады.

Зерттеу нәтижелері лингвистикалық ерекшеліктердің құқықтық мәтіндерді түсіндіруге әсерін тереңірек түсінуге, сондай-ақ әртүрлі мәдени және құқықтық контексттерде сот құжаттарын жазбаша және ауызша аударумен байланысты ықтимал мәселелерді анықтауға ықпал етеді. Алынған деректер Сот-лингвистикалық сараптамаға қатысты әдіснамаларды жетілдіру және халықаралық құқықтық ынтымақтастықты кеңейту үшін пайдалы болады.

Бұл зерттеу ЖТН AP19677520 «Қазақтілді масс-медидағы конфликтогенді мәтіндер: тілдік құқықбұзушылықтың сот-лингвистикалық параметрлері» атты ғылыми жоба негізінде жарияланды.

Түйін сөздер: лингвистикалық талдау, қылмыстардың лингвистикалық белгілері, сарапшының қорытындысы, зерттеудің лингвистикалық әдістері, құқықтық терминологияны талдау,

Г.Б. Мукалдиева^{1*}, А.К. Таусоғарова¹, С.Б. Бектемирова¹, А.Е. Мухамедина²

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Атырауский университет имени Х. Досмухамедова, Казахстан, г. Атырау

*e-mail: gulyiya@mail.ru

Судебная лингвистическая экспертиза как экспертное сравнение языковых структур в правовых текстах разных юрисдикций

Целью данного исследования является изучение лингвистических особенностей юридических текстов из различных юрисдикций с целью выявления сходств и различий в их лингвистических структурах. Основное внимание уделяется роли судебной лингвистической экспертизы в процессе анализа и интерпретации таких текстов.

Методология исследования предполагает всесторонний анализ лингвистических данных из судебных документов разных стран с учетом грамматических, синтаксических и лексических особенностей. Используемые методы включают качественное сравнение языковых конструкций, анализ частотности употребления терминов и выявление специфических терминологических оборотов.

Результаты исследования будут способствовать более глубокому пониманию влияния лингвистических особенностей на интерпретацию юридических текстов, а также выявлению потенциальных проблем, связанных с письменным и устным переводом судебных документов в различных культурных и правовых контекстах. Полученные данные будут полезны для совершенствования методологий, относящихся к судебно-лингвистической экспертизе, и для расширения международного юридического сотрудничества.

Данное исследование подготовлено в рамках реализации научного проекта грантового финансирования ЖТН АР19677520 «Конфликтотенные тексты в казахскоязычных СМИ: судебно-лингвистические параметры языковых правонарушений».

Ключевые слова: лингвистический анализ, лингвистические признаки преступлений, заключение эксперта, лингвистические методы исследования, анализ юридической терминологии, принципы независимости и объективности лингвистической экспертизы.

Introduction

Forensic linguistics stands at the intersection of language, law, and justice, wielding a unique power to unravel complex legal puzzles. This review delves into the multifaceted realm of forensic linguistic expertise, exploring its methodologies, applications, and impact on legal proceedings.

The methodologies of forensic linguistics encompass diverse linguistic analyses, including authorship attribution, stylistic analysis, discourse analysis, and forensic phonetics. These techniques are applied to a wide array of forensic contexts such as criminal investigations, plagiarism detection, trademark disputes, and asylum cases, demonstrating the versatility and significance of linguistic expertise in legal settings.

The impact of forensic linguistic analysis extends beyond traditional legal domains, influencing societal perceptions and shaping public discourse. Through case studies and theoretical frameworks, this review elucidates the role of linguistic experts in uncovering deception, identifying linguistic markers of identity, and providing critical insights into language-based evidence.

Moreover, the review explores the challenges and ethical considerations inherent in forensic linguistic practice, emphasizing the need for rigorous standards, interdisciplinary collaboration, and continuous adaptation to evolving linguistic trends and technologies.

In conclusion, forensic linguistic expertise emerges as a potent tool for truth-seeking, justice, and linguistic empowerment, poised to navigate the complexities of language in the pursuit of legal and societal integrity.

Materials and methods

Stylistic analysis. This involves analyzing the style of language used in a text or speech to identify unique patterns that can be linked to an individual author. This includes examining sentence structure, vocabulary choices, use of punctuation, and overall writing or speaking style.

Authorship identification. Forensic linguists use statistical and computational methods to determine the likely author of a text by comparing it to known writing samples. This involves looking for similarities and differences in linguistic features

such as vocabulary, grammar, and sentence structure.

Dialect analysis. Linguistic experts skilled in dialectology analyze spoken or written language to identify regional or social dialects. This information is useful in determining the origin of a text or speaker.

Discourse Analysis. This method involves analyzing the structure and content of communication in written or spoken texts. It can help identify patterns of deceit, manipulation, or coercion in language use.

Pragmatic Analysis. Linguistic analysts examine how language is used in specific contexts to understand speakers' intended meanings and effects on listeners or readers. This is important in legal cases where contract interpretation or witness testimony is involved.

Comparative Linguistic Analysis. Comparing different versions of texts or speeches can help detect changes, inconsistencies, or modifications. This can aid in identifying plagiarism, tampering, or forgeries.

Result and discussion

As you can see, linguistic expertise in criminology does not stand out as a special branch. One of the most common types of expertise is research related to the protection of honor and dignity and business reputation. The basic concepts associated with these categories are divided into three groups:

1. The object of influence is honor, dignity, prestige, reputation.
2. Characteristics of the process and means of influence – information, humiliation (of honor and dignity), slander, insult, indecent form, cynical form, obscene expressions.
3. The result of exposure is moral harm, moral suffering.

Honor is the ability of a person to evaluate his actions, to act in a moral life in accordance with accepted moral norms, rules and requirements in society. Discrediting a person in public opinion is a humiliation of honor (Churilina, 2008).

Dignity is a positive reflection of the social assessment of human qualities in one's own mind.

Business reputation is a public assessment of the business qualities of an individual or legal entity in the eyes of contractors, customers, consumers and others.

Defamatory information is information containing allegations of violation by a citizen or a legal entity of the current legislation, committing a dishonest act, improper, unethical behavior in

personal, public or political life, dishonesty in carrying out industrial, economic and entrepreneurial activities, violation of business ethics or business practices that detract from the honor and dignity of a citizen or business reputation of a citizen or a legal entity (Aubakirova, 2009:18-19).

Defamation is the dissemination of deliberately false information that discredits the honor and dignity of another person or undermines his reputation.

An insult is a humiliation of the honor and dignity of another person, expressed in an indecent form.

Negative information is information that contains a negative semantic component. It can be understood as information that has negative characteristics of a person, either legally or physically, from the point of view of common sense and morality, or from a legal perspective (to the extent that it can be understood by a capable citizen who does not have specialized knowledge in the field of law). If negative information does not correspond to reality, it can humiliate the honor, diminish the dignity, and discredit the business reputation of the individual to whom it applies.

The information in the text can be presented in the form of a statement, an opinion, an assessment, or an assumption.

A statement is an expression of a thought or position. It is a way of asserting something. An utterance is a linguistic expression that expresses a complete thought in the form of a sentence (Baranov, Grunchenko, Levontina 2008).

Our research, like any research on the problems of decoding speech, has faced the need to understand the concepts of «meaning» and «significance», which are so ambiguously defined in modern linguistics.

Some linguists consider this contrast to be simplistic, as meanings are also subject to a wide range of variation. They can be described along the lines of collective and individual, customary and occasional, normative and abnormal, linguistic and non-linguistic, and contextual and non-contextual (Nikitin, 1983:152).

The question of the differentiation between meaning and meaning has been a topic of concern for many linguists. In his remarkable monograph, «Sentence and Its Relation to Language and Speech», the classic of Russian linguistics, V.A. Zvegintsev, deeply and comprehensively reflected on many linguistic concepts, including the concept of «meaning», and he gave this definition: «The matching of the meaningful content of a sentence with the situational needs of a communication act forms the meaning» (Zvegintsev, 1976:193).

When we talk about a separate linguistic unit, we can use the concepts of meaning and meaning differentiation to differentiate between the invariant and the individual. With regard to the text as a complex whole, the concept of «meaning» seems to be generally inapplicable in this context, as it refers to a single linguistic unit and is characterized by one-sidedness and integrity, with all its possible components. In relation to the text, we can only speak about meaning, not about the personal meaning of Belyanin specifically, but about meaning as a significant essence derived from the interaction of various meanings among native speakers.

Forensic linguistic expertise is the study of a text – the analysis of its structure and content. Any text, due to its complexity, provides endless possibilities for analysis. No analysis can be completely complete, as there are many different angles to consider when analyzing a text. These angles depend on the goals of the analysis, and they can be used to uncover hidden information or to understand the author's intentions.

Thus, the traditional linguistic (philological) analysis of a literary text reveals the author's concept and the means of its representation. The subject of consideration in this analysis is everything that serves to achieve this goal, while the question of the author's biological field and its reflection in the linguistic structure may be completely irrelevant in most cases. Even if this aspect does come to the analyst's attention, the approach will be fundamentally different from that used in certain types of targeted identification expertise.

It is one thing to illustrate an already known fact; it is another to establish that fact. Determining the sex of the author of a text has nothing to do with the type of expertise being investigated, but this example seems to us to be extremely indicative of the position that any linguistic analysis, like other types of analysis (chemical or physical), has a logic and structure determined by its target orientation.

The purpose of linguistic research in protecting honor, dignity, and business reputation is determined by the analysis of normative documents. This type of research differs from other linguistic studies in its specific purpose and structure. It is an answer to the question of whether it is necessary to develop a special structure for linguistic analysis. The assertion of the uniqueness of this type of scientific research and the denial of the applicability of analysis schemes used in other situations are also important aspects.

The practical outcome of our research is to identify the parameters of the text that linguists must necessarily take into account in order to draw

an objective conclusion that can serve the purpose of objectifying legal proceedings in cases similar to those under study. Currently, there is complete methodological arbitrariness in the field of linguistic analysis, which is evident in the diametrically opposed conclusions of experts on the same materials.

Evaluative statements should not be considered from the standpoint of their reliability or correspondence to reality, as they are expressions of personal opinions and views. These statements are only unacceptable if they contain abusive words, offensive figurative language, or emotional coloring. In dictionaries, such lexical units are usually marked with labels such as «rude» or «abusive».

The main thematic categories of swear words include animal names, sewage terms, appeals to evil spirits, accusations of illegitimacy, intimate relationship terms, and genital terms. The use of these words in an indecent context is considered an encroachment on someone's honor and dignity.

Thus, according to the authors, when considering cases by the court for protection of honor and dignity, only statements that meet certain linguistic criteria are subject to evaluation. These criteria include: the grammatical form of the statement being a narrative sentence with a predicative connection between its main members; whether it is a descriptive statement; and whether it contains swear words or expressions, verbal constructions with offensive figurative meanings, or offensive emotional coloring.

Let's take a closer look at the content of each question and the methodological approach behind it.

The first question is to determine the referential relationship between the disseminated information and the plaintiff. In some cases, further examination is not necessary, as the text does not contain any indication that negative information was attributed to the plaintiff's identity. Alternatively, linguistic analysis can break down the arguments of the defendant and prove the connection between negative information and the plaintiff's identity, which often requires a thorough review of all journalistic materials, considering verbal and nonverbal elements as well as intertextual relationships and presupposed information.

The second question aims to identify the essence of the information received by the recipients. To solve this problem, the linguist analyzes the entire conflict discourse and identifies the genre of the text as well as the presuppositions and implications. This analysis helps the linguist to understand the meaning of the information that has been widely shared.

What is right and what is wrong is a complex topic that requires a separate discussion. At this point, without clear criteria, it would be advisable to refer to universal human values and the features of national mentality. This issue is somewhat mitigated by the fact that it is less likely to be the subject of debate than other issues.

The third question aims to solve the fundamental problem of differentiating between information that is objectively verifiable and information that is subjectively unverifiable. This distinction can only be made from a linguistic perspective.

That is, not all negative information about a person can be considered defamation, which many experts tend to ignore, carefully proving what damage a piece of material causes to a plaintiff's reputation, while remaining silent about their demonstrative subjectivity.

Differentiating between two opposing groups of information requires a scientifically grounded methodology. It should be acknowledged that information components from both categories can be integrated into a single statement (Gubaeva, Muratov, Panteleev 2002:112-113).

The question of the importance of understanding the author's intent in linguistic analysis is a controversial one.

As a general humanitarian term, «intention» denotes the orientation of consciousness and thinking towards a specific object or goal (Gritsenko, 2005:70-71).

1. Protection of Honor, Dignity, and Business Reputation (Article 143 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan). The author's intention is not significant. Its definition is optional. The Civil Code focuses primarily on protecting citizens' rights and compensating for damages caused by one party to another. It regulates relations between parties and does not include punitive measures. The essence of the issue of protecting honor, dignity, and business reputation is not about clarifying the defendant's motives. It is important to determine whether moral harm has occurred. From this perspective, the author's motivation and goal-setting are of interest to the defendant and court only as additional information. A linguist's primary task in analyzing a text is to identify typical meanings (or variants of meanings) according to objective laws of decoding as perceived by the recipients (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061&doc_id2=1006061#pos=181;-101.19999694824219&pos2=1951;-100.19999694824219).

2. Insult (Article 130 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan). As with defamation, the most important result is the presence or absence of insult. However, because insulting is a criminal offense, the intent of the offender plays a significant role. Unlike in the Civil Code, which aims to compensate the victim, the Criminal Code seeks to punish the perpetrator, and the motives for their actions determine the severity of their guilt. Unfortunately, methods for determining intent in these cases are not perfect (examples of which are provided below). It is essential to distinguish between the perspectives of the plaintiff and defendant, as well as the addressee and recipient. The absence of intent does not mean the text is free from invective, as invectivity is determined by objective linguistic rules that govern stylistic norms and, more broadly, speech communication. Violation of these norms can cause moral harm, even if it is hypothetical (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&doc_id2=31575252#activate_doc=2&pos=141;-102.19999694824219&pos2=2244;-79.19999694824219).

However, it is important not to confuse two fundamental questions: the essence of the information being disseminated and the author's intentions. It is unnecessary to mix these two interacting but still independent categories. Defamation implies the mandatory observance of two conditions: a defamatory meaning that does not correspond to reality and an intention to discredit, which involves the deliberate and knowingly false dissemination of information.

The logic of our argument leads us to the conclusion that the definition of invectivity in a text based on intention is an unfair shift of focus from the real, factual, explicit realm to the psychological, implicit one. Through an analysis of the methods for determining an author's intent, we have identified a specific typology that is based on differences in how communicators' intentions are decoded (Dahl, 1989).

In order to systematically realize our goal of describing the possibilities and limitations of using linguistic theories in the practice of a certain type of linguistic expertise, we note on the one hand the need to turn to the theory of implicitness, the theory of presuppositions. On the other hand, we consider concepts such as «ungrammatical», «neither false nor true», and «meaningless» inapplicable to the field of study (Ivanenko, 2005:339). Perhaps such characteristics, which are applicable in logic and computational linguistics, seem somewhat artificial in real speech practice.

The question of the defamatory nature of information is intrinsically linked to the issue of addressing and attributing information to a specific person. One of the most controversial aspects in the course of legal proceedings is the process of identifying the source of negative information that has been attributed to the plaintiff.

Negative information, non-literary vocabulary, and invective can only become the subject of consideration in cases of protecting honor and dignity or insulting if they relate to a specific person and are directed at that person. Unaddressed information is not the subject of these articles.

What means can be used to establish the reference of defamatory information to a specific individual or legal entity?

Based on the type of communication and information perception, these tools can be divided into two categories: verbal and non-verbal. Non-verbal communication, in turn, can be further divided into visual and audio means. Visual means are often used to create references, while audio means are rarely used for this purpose. Non-verbal references are used to avoid legal liability and achieve the goal of discrediting someone. Therefore, a linguist must analyze not only verbal text but also video and audio images, as well as the presuppositions associated with them, in order to accurately understand the conflict and provide a scientific analysis of the mass recipient's perception of the material (Kondrashova 2006: 275).

With regard to negative value judgments, there is a question about the validity of the author's opinion. Analysis of conflict texts in the modern press has shown that negative assessments are often used, not based on facts, within the framework of journalistic material. These assessments express a negative attitude towards a person or their activities, and are clearly aimed at shaping a certain public opinion, especially during election campaigns.

J. Himself, as a result of his attempts to find linguistic (grammatical and lexical) criteria for distinguishing between performative and constative utterances, Osin concluded that «it is probably impossible to create a list of all possible criteria. Furthermore, even if such a list were created, it would probably still not be possible to distinguish between performatives and constructives, since very often the same utterance can be used in both ways in different contexts» (Kotov 2004: 156).

Thus, truth and falsity as epistemological categories cannot be determined, qualified, or differentiated by linguistic methods. Instead, truth and falsity

as linguistic categories only deal with ways of representing reality.

The search for an interdisciplinary approach to the categories of factuality and evaluativeness leads to an appeal to the theory of modality and its further development. This new angle of view is determined by the demand of society for a solution to a designated legal issue. An invariant part of the various definitions of modality is its definition as a category that relates a statement to reality through the perspective of a pragmatic individual.

In accordance with Article 129 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, insult is defined as a derogatory comment or behavior that damages a person's honor and dignity.

Let's take a look at the current ideas regarding the category of insults and their content.

From any perspective – psychological, pragmatic, legal or linguistic – we are dealing with situations that involve insults or non-insults in immeasurable amounts, which, of course, places a special responsibility on both the linguist expert and the judge, as it requires a deep understanding of the issue.

The psycholinguistic aspect of the insult. First of all, we will define the general group of phenomena that the insult belongs to, and we will include it in the system of established ones. Insult is one form of manifestation of a broader phenomenon – linguistic aggression. From a linguistic perspective, linguistic aggression, along with linguistic violence (and linguistic manipulation, demagoguery, etc.), are considered forms of speech behavior that negatively impact people's communication, as they always aim to minimize or even destroy the addressee's linguistic identity, subjugate them, and manipulate them in favor of the speaker.

We agree with the statement of the problem. The issue is not so much about the term itself, but rather the difficulty in assigning a specific meaning to it. Categories of humanitarian knowledge, such as «insult» and «linguistic aggression», should be translated into legal language using not only general descriptions, but also specific categories that can be verified by equally specific methods.

In light of the issue of legalizing communicative and cultural concepts such as linguistic aggression and linguistic violence, it is important to consider the scope and limits of legal responsibility for expressions of linguistic non-neutrality or expressiveness. It is possible to exclude negative connotations from speech, just as it is possible to eliminate them from people's minds and communication practices.

Various legal categories, such as criticism, vilification, irony, insult, satire, and defamation, have been discussed in theoretical works by linguists. However, in a judicial context, these concepts can lead to ambiguous assessments, as evidenced by the diverse views of linguists on the topic. This ambiguity is further complicated by the fact that these concepts often overlap and can be difficult to distinguish. As a result, it is essential to carefully consider the implications of legalizing these concepts in order to ensure that they are used in a way that does not violate the rights of individuals.

As we are guided by the goal of providing the legal system with some linguistic guidance, we begin by examining the existing legal norms and concepts. However, we do not avoid the temptation to comment on the imperfections of the system and offer suggestions for improvement. Keeping this in mind, we will attempt to correlate the category of «insult» as an official and legally defined term with other related concepts and determine their areas of overlap.

Correlating related concepts, we must admit that the idea of linguistic aggression is more extensive than the idea of insult. Linguistic aggression can also take the form of a threat, which is an intentional psychological attack on a person that causes them to feel fear in order to achieve a specific goal.

When insulting, one person addresses another with negative words or actions aimed at destabilizing their psychological state. According to psychological research, insults can be seen as blows to the human psyche, causing emotional wounds and even potentially leading to murder.

The essence of this impact for the victim lies in two main aspects: firstly, the perception of a highly negative characteristic or attitude from the person doing the insulting; and secondly, the inability to continue communicating (to defend oneself, engage in debate) and resolve the conflict caused by the offender, beyond normal, acceptable forms and methods of expression.

For the insulted person, it is like being in front of an insulter with a peasant's pitchfork facing a warrior with a gun. In cases of public insults, there is also an additional factor of psychological discomfort – the awareness of public humiliation.

The legal aspect

Linguistic violence can be defined as a form of mental and emotional harm that is inflicted on an individual through verbal means. This type of violence can have a significant impact on a person's self-esteem and sense of worth. It can also lead to feelings of anxiety, depression, and even suicidal

thoughts. In understanding insults as a form of verbal aggression, it is already possible to consider such phenomena from the perspective of legal linguistics. Because with such forms of speech and communication, the rights of the recipient's individuality are always violated and even usurped by the speaker. The legal significance is expressed by the concept of «violence», which in legal terms refers to the physical or psychological impact of one person on another.

By Article 129 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, the legislator protects a person from linguistic aggression manifested through speech negativity that can cause harm to the recipient of aggression (mental suffering that may affect their health). In legal terms, the very act of speech aggression, as well as other intangible forms, is referred to as «moral harm», and the emotional discomfort experienced by the victim due to the insult is termed «moral damage». The legislature acknowledges that it is impossible to prove that there are only physical consequences, and that moral suffering itself is also possible. In some cases, the victim may document the occurrence or worsening of an illness as a result of the insult, but it is important to recognize the hypothetical possibility of causing harm to a person through these linguistic means.

The legal system needs to distinguish between different forms of verbal aggression, some of which are criminally punishable, and others that are simply conflicting. We believe that forms of linguistic aggression, such as answering a question with a question, labeling, and substitution of concepts, should be considered separately. However, can the very act of using these manipulative techniques, which are common in everyday speech and journalistic activities, be the basis for legal responsibility, and, in the case of insults, criminal liability?

At the beginning of the analysis, the author solves a crucial problem – determining the informational nature of the statement. Using different terminology, the researcher essentially follows the path we propose in our work for implementation.

Recognizing the lack of information in the text that could be considered relevant and could be verified, while also recognizing the inflammatory nature of the text, the linguist shifts the focus away from proving compliance with reality and into considering the stylistic form of the material, which in our opinion is entirely fair in this context. This stance reflects our declared position on the concept of «insult» as primarily a formal and stylistic phenomenon.

The concept of an «indecent» form of expression used in legal documents, which forms the basis for the concept of «insult», needs careful consideration and clarification from a linguistic perspective. What criteria should philologists use when determining whether a form of communication is decent or indecent?

The commentary to the Criminal Code of Kazakhstan explains that «indecent forms of discrediting a victim» means giving a negative assessment of their personality in a clearly cynical manner, which is in sharp contrast to the acceptable manner of communication between people in society. This includes using obscene language and making comparisons to odious historical or literary characters (Lebedeva, 2000).

«Cynicism» and «contrary to the accepted manner of communication in society» are not linguistic concepts and do not contribute to the implementation of classification. In this case, it would be unfair to attribute the lack of specificity in a legal norm solely to its imperfection or imperfect wording. We should not forget that we are dealing with high-level abstractions in these cases, and the need to define them in the legal context causes natural difficulties that cannot be solved by a simple, unambiguous directive.

Conclusion

In the realm of forensic linguistic expertise, the final part encapsulates the profound impact and

ongoing evolution of this discipline. As technology advances and communication mediums diversify, linguistic experts are at the forefront of innovation, harnessing computational tools, artificial intelligence, and linguistic theory to augment their analytical capabilities.

The future of forensic linguistics promises interdisciplinary collaboration, bridging gaps between linguistics, law, psychology, and technology. This convergence enables a deeper understanding of linguistic behavior, cognitive processes, and socio-cultural influences, enhancing the accuracy and reliability of linguistic analyses in legal proceedings.

Furthermore, the ethical dimension of forensic linguistic expertise remains paramount, emphasizing the principles of impartiality, transparency, and ethical practice. As linguistic experts navigate the complexities of language variation, dialectal diversity, and sociolinguistic nuances, they uphold standards of integrity and fairness, ensuring that their contributions uphold justice and uphold the rights of all individuals involved.

In conclusion, forensic linguistic expertise continues to evolve as a dynamic and indispensable asset in the pursuit of truth, justice, and linguistic clarity. By embracing innovation, upholding ethical standards, and fostering interdisciplinary collaboration, linguistic experts pave the way for a future where language serves as a beacon of truth and understanding in the legal landscape.

References

- Aktual'nye problemy sovremennoj lingvistiki: ucheb. posobie / sost. L.N. Churilina. M.: Flinta: Nauka, 2008.
- Aubakirova A.A. O prirode dejatel'nostnyh jekspertnyh oshibok // Sudebnaja jekspertiza. 2009 № 1 (17). S. 18–21.
- Baranov A.N., Grunchenko O.M., Levontina I.B. Lingvisticheskoe issledovanie tekstov dlja vyjavlenija v nih prizyvov k osushhestvleniju jekstremistskoj dejatel'nosti: metod. rekomendacii po interpretacii smysla prizyvov (tipovaja metodika) / pod red. prof. L.P. Krysina. M., 2008.
- Nikitin M.V. Leksicheskoe znachenie slova (struktura i kombinatorika) / M.V. Nikitin. – M., 1983. S. 152.
- Zvegincev V.A. Predlozhenie i ego otnoshenie k jazyku i rechi. – M: Izd – vo Moskovskogo universiteta, 1976. – 307s.
- Gubaeva T. Jekspertiza po delam o zashhite chesti, dostoinstva i delovoj reputacii // T. Gubaeva, M. Muratov, B. Panteleev // Rossijskaja justicija. – 2002. – №4. C. 112–113.
- Gricenko E.S. Gendernye aspekty pozicionirovanija chitatelja v predvybornom diskurse / E.S. Gricenko // Filologicheskie nauki. – 2005. – №4. – S.70 – 76.
- The Civil Code of the Republic of Kazakhstan (general part) (with amendments and additions as of 05.01.2024) was put into effect by Resolution of the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 1994 No. 269-XII
- The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (special part) (with amendments and additions as of 05.01.2024)
- Dal' V.I. Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo jazyka: v 4 t./ V.I. Dal'. – M.: Russkij jazyk, 1989.
- Ivanenko G.S. Cel' lingvisticheskoj jekspertizy v processah po zashhite chesti i dostoinstva / G.S. Ivanenko // Problemy filologii v sinhronii i diahronii. Sb. statej k jubileju professora L.A. Glinkinnoj/ Otv. red. S.G. Shulezhkova. – Cheljabinsk: Izd – vo OOO «Poligraf – Master», 2005. – S.338 – 346.
- Kondrashova D.S. Teorija segmentnoj reprezentacii diskursa dlja reshenija zadach sudebnoj lingvisticheskoj jekspertizy pri izvlechenii iz teksta implicitnoj informacii / D.S. Kondrashova // Komp'juternaja lingvistika i intellektual'nye tehnologii: Trudy

mezhdunarodnoj konferencii «Dialog 2006»/Pod red. N.I.Laufer, A.S. Narin'jani, V.P. Selegeja. – M.: Izd – vo RGGU, 2006. – S275 – 279.

Kotov A.A. Teoreticheskie osnovanija dlja opredelenija rechevogo sredstva vozdejstvija // Juridicheskie aspekty jazyka i lingvisticheskie aspekty prava / Pod red. N.D. Goleva. – Barnaul: Izd – vo Alt. un – ta, 2004. – S.151-162.

Lebedeva N.B. O metajazykovom soznanii juristov i predmete jurislingvistiki (k postanovke problemy)/ N.B. Lebedeva // Jurislingvistika – 2: russkij jazyk v ego estestvennom i juridicheskom bytii. – Barnaul, 2000.

Information about authors:

Mukaldieva Guliya Bukeshovna (correspondent author) – Candidate of Jurisprudence Science, Associate Professor of Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty c., e-mail: gulyiya@mail.ru)

Taussogarova Ayauzhan – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Turkic Studies and Theory of Language, Faculty of Philology, Al-Farabi Kazakh National University (e-mail: ayauzhan1971@gmail.com)

Bektemirova Saule, – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Turkic Studies and Theory of Language, Faculty of Philology, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: saule.bektemirova77@gmail.com)

Mukhamedina Assel – Master of Law, Senior Lecturer of the Department of Criminal Law of the Dosmukhamedov Atyrau University, Faculty of Economics and Law (Kazakhstan, Atyrau, e-mail: a.mukhamedina@asu.edu.kz)

Авторлар туралы мәлімет:

Мукалдиева Гулия Букешовна (корреспондент автор) – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ асс.профессоры (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: gulyiya@mail.ru)

Таусогарова Аяужан – филология ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ филология факультеті түркітану және тіл теориясы кафедрасының доценті (e-mail: ayauzhan1971@gmail.com)

Бектемірова Сәуле, – филология ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ филология факультеті түркітану және тіл теориясы кафедрасының доценті (Қазақстан, Алматы, e-mail: saule.bektemirova77@gmail.com)

Мұхамедина Әсел – заң ғылымдарының магистрі, Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, экономика және құқық факультетінің қылмыстық құқық кафедрасының аға оқытушысы (Қазақстан, Атырау, e-mail: a.mukhamedina@asu.edu.kz)

Previously sent (in English): February 5, 2024.

Re-registered (in English): May 4, 2024.

Accepted: June 6, 2024.

А.Н. Тургинбаева , **А.У. Маканова***

Институт экономики Комитета науки Министерства науки
и высшего образования Республики Казахстан, Казахстан, г. Алматы
*e-mail: Asselya.mak@gmail.com

ОЦЕНКА КВАЛИФИКАЦИИ УЧЕНЫХ НА ОСНОВЕ ПУБЛИКАЦИЙ В НАУЧНЫХ ИЗДАНИЯХ БАЗ ДАННЫХ SCOPUS И WEB OF SCIENCE В НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫХ АКТАХ КАЗАХСТАНА

Присоединение Казахстана к Болонскому процессу привело к переходу к западной модели подготовки кадров и принятию в 2011 году новых нормативно-правовых актов (НПА), законодательно закрепивших внедрение нового метода оценки квалификации ученых на основе публикаций в научных изданиях, входящих в международные базы данных Scopus и Web of Science (WoS). В данные НПА систематически вносились изменения, что было продиктовано как высокой динамичностью развития научной сферы, так и формированием новых вызовов и угроз, требовавших решения. В статье рассмотрена динамика внесения изменений в НПА по требованиям к научным изданиям, входящим в международные базы данных Scopus и WoS, для публикации результатов научных исследований казахстанскими авторами. Был применен метод контент-анализа содержания текстов нормативных документов и библиометрический подход для оценки влияния изменений в НПА на количественные показатели публикационной активности казахстанских авторов в международных научных изданиях. На основе проведенного анализа были выявлены 4 условных этапа развития государственной научной политики. Первый этап – 2011-2014 гг. – принятие Закона «О науке» и переориентация исследователей на публикации в международных журналах. Второй этап – 2015-2018 гг. – послабление требований в НПА по публикациям в международных журналах, в частности к соискателям ученых званий социально-гуманитарного профиля. Третий этап – 2019-2022 гг. – гармонизация НПА в части требований к научным изданиям, для опубликования результатов научных исследований и внедрение альтернативных вариантов публикационных каналов в зависимости от научного направления ученых; а также разработка изменений требований в НПА на основе предложений Совета молодых ученых. Четвертый этап – 2023-2024 гг. – дальнейшее расширение в НПА альтернативных вариантов по опубликованию результатов научных исследований в изданиях, входящих в международные базы данных. Было выявлено, что если на первоначальном этапе внедрения метода оценки квалификации ученых на основе публикаций в научных изданиях, входящих в международные базы данных, потенциал НПА возымел колоссальный эффект на количество публикаций казахстанских авторов в базах Scopus и WoS, то в дальнейшем данный потенциал снизился и требуется внедрение новых инструментов государственной научной политики для стимулирования роста публикационной активности казахстанских авторов.

Ключевые слова: нормативно-правовые акты, научная политика, публикационная активность, научные издания, Scopus, Web of Science.

A.N. Turginbayeva, A.U. Makanova*

Institute of Economics of the Science Committee of the Ministry of Science
and Higher Education Republic of Kazakhstan, Kazakhstan, Almaty
*e-mail: Asselya.mak@gmail.com

Assessment of the qualifications of scientists based on publications in scientific journals of the Scopus and Web of Science databases in regulatory documents of Kazakhstan

Kazakhstan's accession to the Bologna process led to a transition to the Western model of personnel training as well as to the adoption in 2011 of new regulatory legal acts (RLA), which legislated the introduction of new methods for assessing the qualifications of scientists based on publications in journals indexed in the Scopus and Web of Science (WoS) international databases. Changes were systematically made to these RLAs, which were dictated both by the high dynamism of the development of the scientific field and the formation of new challenges and threats that required solutions. The article

examines the dynamics of amendments to the RLA regarding the requirements for journals included in the Scopus and WoS international databases to publish research results by Kazakhstani authors. The method of content analysis of the contents of the texts of RLA and a bibliometric approach were used to assess the impact of changes in legal regulations on quantitative indicators of the publication activity of Kazakhstani authors in international journals. Based on the analysis, 4 conditional stages in the development of state science policy were identified. The first stage – 2011-2014 – the adoption of the Law “On Science” and the reorientation of researchers to publications in international journals. Second stage – 2015-2018 – relaxation of requirements for international journal publications, particularly for applicants for academic titles in the social and humanitarian fields. Third stage – 2019-2022 – harmonization of legal regulations regarding requirements for journals for the publication of research results and the introduction of alternative options for publication channels depending on the scientific direction of scientists, as well as the development of changes to the requirements in the RLA based on proposals from the Council of Young Scientists. The fourth stage – 2023-2024 – further expansion of alternative options for publishing research results in journals included in international databases. It was revealed that at the initial stage of introducing a method for assessing the qualifications of scientists based on publications in journals included in international databases, the potential of RLA had a significant effect on the number of publications of Kazakhstani authors in the Scopus and WoS databases. Then, this potential decreased and the introduction of new instruments of state science policy is required to stimulate the growth of publication activity of Kazakhstani authors.

Key words: Regulatory legal acts, science policy, publication activity, publications, Scopus, Web of Science.

А.Н. Тургинбаева, А.У. Маканова*

Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрлігі

Ғылым комитетінің Экономика институты, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: Asselya.mak@gmail.com

Қазақстанның нормативтік-құқықтық актілеріндегі Scopus пен Web of Science дерекқорларының ғылыми басылымдарындағы жарияланымдар негізінде ғалымдардың біліктілігін бағалау

Қазақстанның Болон процесіне қосылуы кадрларды даярлаудың батыс моделіне көшуге, сонымен қатар 2011 жылы Scopus және Web of Science (WoS) халықаралық дерекқорларына кіретін ғылыми басылымдардағы жарияланымдар негізінде ғалымдардың біліктілігін бағалаудың жаңа әдістерін енгізуді заңнамалық тұрғыдан бекіткен жаңа нормативтік-құқықтық актілерді (НҚА) қабылдауға әкелді. Бұл нормативтік құқықтық актілерге жүйелі түрде өзгерістер енгізілді, бұл ғылыми саланы дамытудың жоғары серпінділігімен қатар, шешуді талап ететін жаңа сын-қатерлер мен қауіптердің қалыптасуымен де байланысты болды. Мақалада қазақстандық авторлардың ғылыми зерттеулерінің нәтижелерін жариялау үшін Scopus және WoS халықаралық дерекқорларына кіретін ғылыми басылымдарға қойылатын талаптар бойынша НҚА-ға өзгерістер енгізу динамикасы қарастырылған. Нормативтік құжаттар мәтіндерінің мазмұнын контент-талдау әдісі және НҚА өзгерістерінің халықаралық ғылыми басылымдардағы қазақстандық авторлардың жарияланым белсенділігінің сандық көрсеткіштеріне әсерін бағалау үшін библиометриялық тәсіл қолданылды. Жүргізілген талдау негізінде мемлекеттік ғылыми саясатты дамытудың 4 шартты кезеңі анықталды. Бірінші кезең – 2011-2014 жж. – «Ғылым туралы» Заңның қабылдануы және зерттеушілерді халықаралық журналдарда жариялауға қайта бағдарлау. Екінші кезең – 2015-2018 жж. – халықаралық журналдардағы жарияланымдар бойынша, атап айтқанда әлеуметтік-гуманитарлық бейіндегі ғылыми атаққа үміткерлерге қойылатын талаптарды жеңілдету. Үшінші кезең – 2019-2022 жж. – ғылыми зерттеулердің нәтижелерін жариялау үшін ғылыми басылымдарға қойылатын талаптар бөлігінде НҚА-ны үйлестіру және ғалымдардың ғылыми бағытына байланысты жарияланым арналарының балама нұсқаларын енгізу; сондай-ақ, Жас ғалымдар кеңесінің ұсыныстары негізінде НҚА-ға қойылатын талаптарға өзгерістер әзірлеу. Төртінші кезең – 2023-2024 жж. – халықаралық деректер базасына енгізілген басылымдардағы ғылыми зерттеулердің нәтижелерін жариялау бойынша баламалы нұсқаларды одан әрі кеңейту. Халықаралық деректер базасына кіретін ғылыми басылымдардағы жарияланымдар негізінде ғалымдардың біліктілігін бағалау әдісін енгізудің бастапқы кезеңінде НҚА әлеуеті Scopus және WoS базаларындағы қазақстандық авторлардың жарияланымдарының санына орасан зор әсер еткені анықталды. Одан әрі бұл әлеует төмендеді және қазақстандық авторлардың жарияланым белсенділігінің өсуін ынталандыру үшін мемлекеттік ғылыми саясаттың жаңа құралдарын енгізу талап етіледі.

Түйін сөздер: нормативтік-құқықтық актілер, ғылыми саясат, жарияланым белсенділігі, ғылыми басылымдар, Scopus, Web of Science.

Введение

Принятие Закона Республики Казахстан «О науке» (Закон, 2011) в 2011 году ознаменовало новый этап развития государственного управления в сфере науки. На основе данного Закона были приняты другие нормативно-правовые акты (НПА), законодательно закрепившие оценку квалификации ученых на основе публикаций в научных изданиях, входящих в международные базы данных Scopus и Web of Science. Данный подход, известный в научной литературе как «библиометрический», подразумевает как количественный анализ (общее количество публикаций), так и качественный (цитируемость научных публикаций).

В Казахстане преобладание библиометрических показателей в научной системе (присуждение степени PhD, ученых званий, оценке квалификации руководителя проекта/программы в рамках ГФ/ПЦФ, государственных научных премий и стипендий, др.) привело к кардинально противоположным результатам. С одной стороны, росту количества публикаций в ведущих рейтинговых журналах, входящих в базы данных Scopus, Web of Science. С другой – увеличение числа статей в так называемых «хищнических» изданиях (Kudaibergenova et al, 2022), то есть в изданиях, которые не проводят вовсе или не на должном уровне рецензирование рукописей и в большинстве своем публикуют статьи на основе денежного взноса от авторов.

Данная негативная тенденция связана, во-первых, с тем, что Казахстан оказался в списке стран, пострадавших от давления библиометрических показателей («publish or perish») (Kurambayev & Freedman, 2021) и последовавших из этого различных стратегий поведения ученых, в том числе с целью лишь формального соответствия предъявляемым в нормативных актах требованиям для достижения личных и/или иных целей. Во-вторых, в целом научные публикации в стране не достигли необходимой стадии зрелости (Narbaev & Amirbekova, 2021).

Тем не менее, регуляторный инструмент государственной научной политики имел важное значение на всех этапах развития научной сферы Казахстана после 2011 года, устанавливая требования к научным изданиям, для опубликования результатов исследований претендентов на степень PhD, ученых званий, грантов, стипендий и др.

Материалы и методы

В данной статье рассмотрены нормативно-правовые акты Республики Казахстан (НПА), направленные на оценку квалификации ученых на основе публикаций в научных изданиях, индексируемых в международных базах данных Scopus и Web of Science (ранее Web of Knowledge), для соответствия предъявляемым требованиям к:

- соискателям присуждения (ученой) степени;
- претендентам на присвоение ученых званий;
- физическим лицам для аккредитации в качестве субъекта научной и (или) научно-технической деятельности;
- претендентам на премии в области науки и государственных научных стипендий;
- потенциальным руководителям научных и (или) научно-технических проектов в рамках грантового финансирования (ГФ);
- потенциальным отечественным научным консультантам PhD-докторантов;
- претендентам на присуждение ежегодной премии «Лучший научный работник»;
- претендентам на присвоение звания «Лучший преподаватель вуза».

Рассмотрены изменения в данные НПА, а также утратившие силу и утвержденные в период 2011-2024 гг. НПА по состоянию на 1 марта 2024 года. В статье не рассматриваются квалификационные требования на основе публикационной активности, предъявляемые к претендентам в органы принятия решений, такие как Национальные научные советы и диссертационные советы, а также к экспертам для проведения государственной научно-технической экспертизы.

Рассмотрены такие НПА, как законы, постановления правительства, приказы министра образования и науки до 2022 года и министра науки и высшего образования после 2022 года, а также отдельные конкурсные документации грантового финансирования.

В качестве источника данных по НПА выступили вебсайты информационно-правовой системы нормативно-правовых актов Республики Казахстан: <http://adilet.zan.kz>, <https://online.zakon.kz>, а также официальные вебсайты органов государственного управления: <https://primeminister.kz>, органов, задействованных в системе государственной научной политики <http://ncste.kz>.

На основе текстов НПА был проведен контент-анализ содержания документов с учетом внесенных и утвержденных изменений по годам, в части оценки квалификации ученых на основе публикаций в научных изданиях, индексируемых в международных базах данных Scopus и Web of Science. Данный метод позволил выявить динамику внесения изменений и направлений развития государственной научной политики, в том числе по гармонизации требований по публикациям в международных рецензируемых журналах, указанных в НПА.

Для расчета количества внесенных изменений в НПА в сфере науки были высчитаны внесенные изменения в документ на основе данных раздела «История изменений» информационно-правовой системы нормативно-правовых актов Республики Казахстан <http://adilet.zan.kz>. При этом, не учитывался первоначальный документ, обозначенный в разделе «История изменений» как «Новый», а также НПА, приведший к утрате силы рассматриваемого нормативного акта, обозначенный в «Истории изменений» как «Утративший силу». Рассматривались только НПА, вносившие изменения в действующую редакцию нормативного акта, обозначенные как «Обновленный».

Источниками данных для проведения анализа библиометрических показателей публикационной активности казахстанских авторов в научных изданиях, входящих в базы данных Scopus и Web of Science выступили вебсайты www.scopus.com и www.webofscience.com, а также аналитическая платформа SciVal, Elsevier (www.scival.com), по состоянию на 1 марта 2024 года. Так, для получения сведений об общем количестве публикаций казахстанских авторов в базах данных Scopus и Web of Science в поисковую строку расширенного поиска на вебсайте www.scopus.com было внесено «AFFILCOUNTRY(Kazakhstan)», а на сайте www.webofscience.com – «CU=Kazakhstan». Для определения количества публикаций казахстанских авторов, профинансированных МОН РК/МНВО РК, в базе данных Scopus в разделе «Финансирующий спонсор» был применен фильтр «Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan». Для выявления количества и доли публикаций казахстанских авторов, в журналах квартилей Q1-Q4 по процентиллю CiteScore в базе данных Scopus, был применен следующий алгоритм. На платформе SciVal в разделе «Explore» был установлен диапазон 2013-2023 гг. и применен фильтр по стра-

не авторов публикаций «Country/Region» – «Kazakhstan». Далее был выбран фильтр «Journal quartiles» и определен критерий расчета показателя квартилей на основе «CiteScore Percentile».

Расчет доли публикаций казахстанских авторов в изданиях, чья индексация в базе данных Scopus прекращена за 2011-2023 годы, был произведен по следующему алгоритму. Был загружен Excel файл, в котором содержатся сведения об изданиях (в том числе с уникальным идентификатором издания в базе данных Scopus – SourceID), индексация которых в базе данных Scopus прекращена (The list of discontinued sources from Scopus), доступный на сайте <https://www.elsevier.com/solutions/scopus/how-scopus-works/content>. Также были загружены Excel файлы с базы данных Scopus (www.scopus.com) со списком публикаций казахстанских авторов отдельно по годам за 2011-2023 годы с указанием SourceID изданий. В отдельный Excel файл были перенесены SourceID изданий, в которых были опубликованы статьи казахстанских авторов и SourceID изданий, индексация которых была прекращена в базе Scopus. Посредством формулы Excel (COUNTIF) были определены повторяющиеся SourceID в двух столбцах и количество статей в изданиях, индексация которых в базе данных Scopus прекращена, в разрезе рассматриваемых лет. Затем было высчитано процентное соотношение (доля) публикаций казахстанских авторов в изданиях, индексация которых в базе данных Scopus прекращена, от общего количества публикаций авторов в базе данных Scopus за соответствующий год.

Обзор литературы

Согласно классификации, в научной литературе в Казахстане применяется технократический стиль управления научно-исследовательской деятельностью (НИД). Так, данный стиль характеризуется централизованностью определения приоритетов развития науки (применяется подход «сверху вниз»), планирования, оценки рисков, контроля выполнения и результатов (Landeweerd et al., 2015).

Кузабекова и Мухамеджанова отмечают, что одним из характерных черт казахстанской научной системы является стратегическое определение правительством направлений исследований, которое имеет свои корни в централизованном, командно-административном подходе, характерном для советской эпохи (Kuzhabeko-

va & Mukhamejanova, 2017). На основе данного подхода к государственному управлению и определяются основные инструменты политики, в том числе в сфере науки.

В большинстве исследований термин «инструмент политики» часто употребляется в различных контекстах и имеет разнообразные значения (Flanagan et al., 2011), однако в более широкой области разработки государственной политики это устоявшаяся концепция. Под инструментами политики понимаются методы

управления, которые, в различных вариантах, предполагают использование государственных ресурсов или их регулируемое ограничение для достижения конкретных целей политики (Howlett & Rayner, 2007).

Инструменты государственной политики включают (Bemelmans-Vides et al., 2003):

- 1) регуляторные инструменты (нормативно-правовые);
- 2) экономические и финансовые инструменты;

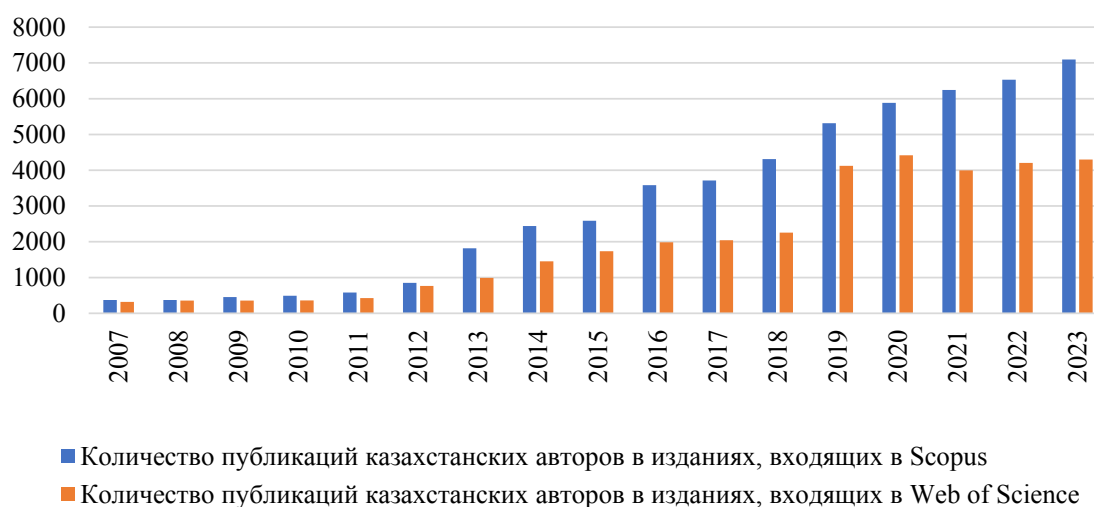

Рисунок 1 – Количество публикаций казахстанских авторов в изданиях, входящих в базы данных Scopus (по данным SciVal) и Web of Science за 2007-2023 годы

Если до 2011 года количество публикаций казахстанских авторов в изданиях, входящих в базы данных Scopus и Web of Science росло из года в год незначительно, то после принятия Закона РК «О науке» и сопутствующих НПА по оценке квалификации ученых на основе публикационной активности, число статей в данных базах стало расти кардинально. Так, если в 2007 году авторы с аффилиацией Казахстана опубликовали всего 370 статей в изданиях Scopus и 320 в изданиях Web of Science, то в 2012 уже 851 и 766 соответственно.

С другой стороны, на Рис. 1 можно наблюдать переориентацию публикационной стратегии на большее опубликование статей в изданиях базы Scopus, чему способствуют следующие факторы. Во многих НПА требования по публикациям включают обе базы данных (Scopus и Web of Science), в свою очередь в базе Scopus больше индексируемых изданий нежели в Web of Sci-

ence. В базе Web of Science более жесткие требования по отбору журналов для включения, чем требования в Scopus. В связи с этим, в последней большее количество журналов, чья индексация прекращена в базе (то есть, журналы с сомнительной репутацией). Многие вузы Казахстана, участвующие или стремящиеся участвовать в международных рейтингах университетов, стимулируют профессорско-преподавательский состав публиковаться в журналах, входящих в базу Scopus, так как именно на данных из Scopus базируются такие рейтинги как QS и THE.

Все это привело к двум тенденциям в сфере публикационной активности казахстанских авторов. Первое – снижение количества публикаций в изданиях базы данных Web of Science (4 418 статей в 2020 году и 4 212 в 2022 г.). Второе – ежегодный прирост статей в изданиях базы Scopus также сократился, и составляет в последние три года 4-7%, по сравнению, например, с

двухзначными показателями процентного роста в предыдущие годы. Это может говорить о том, что ресурс регуляторного инструмента государственной научной политики уже израсходован и не приносит такого эффекта как в прежние годы. Соответственно, требуются как новые подходы, так и новые инструменты, например, финансово-экономические (переоснащение материально-технической базы, повышение заработнойной

платы ученым и др.), для стимулирования дальнейшего роста публикаций казахстанских авторов в международных базах данных.

С другой стороны, регуляторный инструмент реализации государственной научной политики возымел значительный эффект на трансформацию публикационных стратегий казахстанских авторов в первые 10 лет после внедрения НПА в сфере науки от 2011 года.

Таблица 1 – Количество внесенных изменений в рассматриваемые НПА по науке за 2011-2024 годы

НПА	Количество внесенных изменений
Квалификационные требования, предъявляемые к образовательной деятельности организаций, предоставляющих высшее и (или) послевузовское образование	14*
Правила присуждения степеней	11
Правила базового и программно-целевого финансирования научной и (или) научно-технической деятельности, грантового финансирования научной и (или) научно-технической деятельности и коммерциализации результатов научной и (или) научно-технической деятельности, финансирования научных организаций, осуществляющих фундаментальные научные исследования	9*
Правила присвоения ученых званий (ассоциированный профессор (доцент), профессор)	7
Правила аккредитации субъектов научной и (или) научно-технической деятельности	5*
О премиях в области науки и государственных научных стипендиях	4*
Правила присвоения звания «Лучший преподаватель вуза»	3
Правила присуждения ежегодной премии «Лучший научный работник»	1

* – утвержден новый НПА, вместо утратившего силу прежнего

Как видно из Таблицы 1, наибольшее количество изменений касается тех НПА, которые связаны с образовательным процессом: Квалификационные требования, предъявляемые к образовательной деятельности организаций, предоставляющих высшее и (или) послевузовское образование (КТПОДО) и Правила присуждения степеней. Следует отметить, что в КТПОДО изменения касались не только требований по публикационной активности, предъявляемые к научным руководителям докторантов PhD, но и других вопросов, не касающихся науки. Наименьшее количество внесенных изменений (1) наблюдается в Правилах присуждения ежегодной премии «Лучший научный работник», который является относительно новым, так как был утвержден в 2021 году. Тем самым, в среднем в один НПА по науке было внесено 6,8 изменений за 2011-2024 гг., или примерно 1 изменение в каждые 2 года (Рис. 2). Очевидно, что внесение

изменений в НПА вносит турбулентность в те отрасли, которые данные НПА регулируют, что, конечно же, сказывается и на субъектах, занятых в данных сферах. Это приводит к пересмотру публикационных стратегий и/или обнулению предыдущих результатов у тех лиц, которые стремятся соответствовать только формальным требованиям.

Другой тенденцией в сфере регуляторного инструмента государственной научной политики, является то, что Постановления правительства в сфере науки, принятые в 2011 году, а затем изменявшиеся и дополнявшиеся в период деятельности Министерства образования и науки РК, в 2023 году были признаны правительством утратившими силу. Это связано с тем, что в 2022 году Министерство образования и науки РК было реструктуризировано и сформированы два органа: Министерство науки и высшего образования (МНВО) и Министерство просвеще-

ния. И за сферы науки и высшего образования теперь отвечает МНВО, которое разрабатывает НПА в данных отраслях, полномочия которого фактически были значительно расширены в части утверждения НПА, которые ранее утверждались Постановлением Правительства. Например, положения о базовом, грантовом и программно-целевом финансировании (МОН, 2023а) обязательны к исполнению и отраслевыми министерствами, занимающимися научной и/или научно-технической деятельностью.

Если в 2011 году следующие НПА были утверждены постановлением правительства:

- Правила базового и программно-целевого финансирования научной и (или) научно-технической деятельности, грантового финансирования научной и (или) научно-технической деятельности и коммерциализации результатов научной и (или) научно-технической деятельности, финансирования научных организаций, осуществляющих фундаментальные научные

исследования (ПП, 2011а);

- Правила аккредитации субъектов научной и (или) научно-технической деятельности (ПП, 2011b);

- О премиях в области науки и государственных научных стипендиях (ПП, 2011с).

То с 2023 года данные НПА утверждаются приказом министра науки и высшего образования:

- Правила базового и программно-целевого финансирования научной и (или) научно-технической деятельности, грантового финансирования научной и (или) научно-технической деятельности и коммерциализации результатов научной и (или) научно-технической деятельности, финансирования научных организаций, осуществляющих фундаментальные научные исследования (МОН, 2023а);

- Аккредитация субъектов научной и (или) научно-технической деятельности (МОН, 2023b);

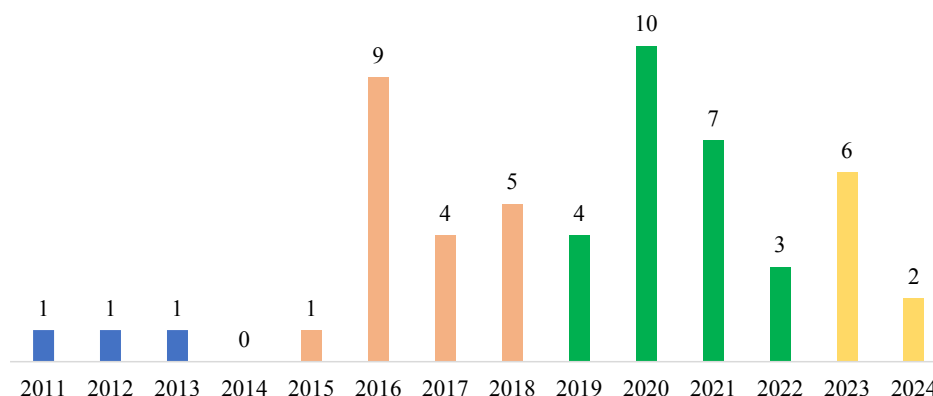

Рисунок 2 – Динамика количество внесенных изменений в рассматриваемые НПА по науке за 2011-2024 гг.

Контент-анализ требований по публикациям в международных журналах в НПА в сфере науки показал следующие тенденции.

В 2011-2014 гг. были разработаны новые требования по оценке результативности ученых на основе публикаций в международных журналах, которые (1) входят в базу данных Web of Knowledge (ныне Web of Science) или (2) не указана определенная база данных.

В 2015-2018 гг. были внесены уточняющие изменения, касающиеся баз данных журналов и некоторых требований к публикациям. Так, ста-

ло учитываться не только наличие публикаций в журналах, включенных в базу данных Web of Science, но и в Scopus и Jstore для ученых социально-гуманитарных наук, претендующих на ученые звания. В связи с ростом публикаций в «хищнических» журналах к 2015 году, МОН РК пытается противодействовать этому явлению, внедряя требование о публикации статей в текущих номерах журналов в период их индексирования в указанных базах данных. Кроме того, в этот период в НПА вносятся уточнения: вместо формулировки «публикации в рейтинго-

вых научных изданиях (с импакт-фактором)», внедряется «в изданиях, имеющих ненулевой импакт-фактор в базе данных информационной компании Web of Science, Thomson Reuters». Также законодательно закреплено уточнение об индексе цитируемости: вместо формулировки «наличие индекса Хирша», внедрено «наличие Индекса Хирша по базе Thomson Reuters». Данные изменения очень важные, так как существуют различные базы данных, которые высчитывают индекс Хирша ученого, а также присваивают индекс импакт-фактора журналам. В свою очередь, отдельные ученые могли манипулировать данными неточностями в нормативных документах для соответствия формальным требованиям.

В данный период наблюдается увеличение количества и доли публикаций казахстанских авторов в изданиях, охват которых в базе данных Scopus в последующем был прекращен, что связано с изменениями в Правилах присвоения ученых званий (Смагулов и др., 2018). А именно, послабление требований претендентам на ученые звания социально-гуманитарных направлений по учёту публикаций в журналах, входящих в базу Scopus (МОН, 2015). К аналогичному выводу пришли и авторы (Молдашев и др., 2019), согласно исследованию которых, «требования к публикациям в международных рецензируемых журналах для получения ученых званий ассоциированного профессора и профессора обычно ведут к адаптации стратегии игры со стороны научных работников».

Соответственно, рост публикаций казахстанских авторов в 2013 и 2016 гг. обусловлен в большей степени стремлением соответствовать формальным требованиям по публикациям, входящих в международные базы данных претендентами на ученую степень PhD и ученых званий.

В 2019-2022 гг. МОН РК проводит гармонизацию всех нормативно-правовых актов в области науки, касающихся публикаций в международных журналах, которые практически идентичны во всех документах, что свидетельствует о единстве научной политики. Вводятся более детальные уточняющие требования к журналам (наличие показателя процентиля по CiteScore в базе данных Scopus и его соответствия научной специальности соискателя, индексы цитирования в базе данных WoS), к авторам (первый автор и/или автор для корреспонденции) и к статьям (необходимость соответствия тематической направленности журнала), что является продолжением борьбы с публикациями в журна-

лах с сомнительной репутацией (публикующие статьи различных тематических направлений вне зависимости от заявленной тематики самого журнала) и с желанием отдельных ученых публиковаться только с точки зрения формального подхода. При этом, для соискателей степени PhD внедряются более расширенные альтернативы по публикациям, по количеству и в разрезе научных специальностей. Так, альтернативные варианты включали (МОН, 2021):

1) 1 статья в международном рецензируемом научном журнале, имеющем импакт-фактор по данным JCR или индексируемом в базе данных Web of Science Core Collection (разделы Arts and Humanities Citation Index, Science Citation Index Expanded, Social Sciences Citation Index) или показатель процентиля по CiteScore не менее 25-ти в базе данных Scopus и 3 статьи в научных изданиях, включенных в Перечень изданий уполномоченного органа.

2) 1 статья, соответствующая пункту 1, и аналогичная статье пункту 1, но в журнале, входящем в первые три квартиля базы JCR или показатель процентиля по CiteScore не менее 50-ти. Публиковать статьи в научных изданиях, включенных в Перечень изданий уполномоченного органа, не требуется.

3) 1 статья в журнале, входящем в первый квартиль базы JCR, других публикаций не требуется.

4) серии из не менее чем 2-х статей и 1-го обзора по теме диссертации, опубликованных в изданиях, входящих в 1 и/или 2 квартиль JCR Clarivate Analytics. В одной из статей докторант является первым автором или первым автором для корреспонденции. В данном случае не требуется представления и защиты диссертации.

В целом, подход по градации количества публикаций и библиометрических показателей к журналам в более детальном разрезе научных направлений ученых стал широко внедряться именно в этот период.

В 2023-2024 гг. наблюдается продолжение практики по альтернативным вариантам публикаций, а также некоторое смягчение требований к публикациям. Например, для докторантов дана возможность выйти на защиту диссертации с главой монографии, опубликование которой базируется на менее строгих стандартах рецензирования. Продолжена практика и сохранение детальной градации требований по публикациям и библиометрическим показателям журналов в детальном разрезе научных специальностей, а также этот подход дополнен новыми изменениями. Так, для докторантов PhD гуманитарных

специальностей (образовательных программ, касающихся казахского языка и литературы, казахской филологии, истории Казахстана, казахской философии и педагогических специальностей) предусмотрены послабления требований. Так, лица данных групп могут выйти на защиту во-все без публикации в международных рецензируемых изданиях баз данных Scopus и/или Web of Science, вместо них учитываются публикации в изданиях, рекомендованных уполномоченным органом и выступлений с устным докладом на международных научных конференциях. Данное изменение является рациональным, так как в соответствии с международными практиками ученые гуманитарных наук больше публикуются на национальных языках и местных журналах. Кроме того, в этот период в НПА вернули уточнение, что публикации должны быть опубликованы за последние 5 лет, что также объективно, так как способствует поддержанию учеными своей научной и исследовательской квалификации посредством систематического опубликования статей в международных рецензируемых изданиях.

Показатели публикационной активности в 2020-2022 гг. также стали одним из основных требований при отборе претендентов на звание «Лучший преподаватель вуза» (МОН, 2020). В целом, критерии отбора победителей данных конкурсов стали больше базироваться на оценке научных достижений претендентов.

Необходимо отметить, что существенные изменения в нормативно-правовых актах в области науки были внесены в период с 2019 по 2022 годы, что было обусловлено введением концепции «слышащего государства», предложенной Президентом К.К. Токаевым. Так, данная концепция предусматривала привлечение более широкого круга экспертов для обсуждения и разработки стратегии развития науки и управления научно-исследовательской деятельностью. Так, в 2018 году был создан Совет молодых ученых при МОН РК (СМУ) (МОН, 2018). В его состав вошли лица, активно занимающиеся научными исследованиями и имеющие публикации в международных рецензируемых изданиях. Именно СМУ стал инициатором многих изменений в нормативно-правовые акты, направленных на усовершенствование государственного управления в области науки.

В этот период – 2019-2022 гг. – МОН РК возглавлял Асхат Аймагамбетов и с личностью которого связаны изменения в подходах по го-

сударственному управлению научной сферой в Казахстане.

Здесь следует отметить, что персонификация, роль личности в процессе государственного управления в целом и в сфере науки в частности имеет негативные последствия: она чревата полным сворачиванием реформ при уходе данного лица с занимаемой позиции.

Одной из главных причин отсутствия системности в работе МОН РК являлась частая смена руководства министерства. С приходом новых людей, приходят новые стратегии, новые планы и новые механизмы реализации политики. То есть, теряется преемственность политики. Все это негативно сказывается как на госуправлении НИД, так и результатах науки.

Частая смена руководства МОН РК приводит к турбулентности в целом сферы науки и в среде научного сообщества. Так, за 1999-2022 годы – период действия МОН РК – в данном ведомстве сменилось 11 министров, или в среднем срок каждого из них составлял примерно 2 года.

Создание СМУ, по существу, представляло собой процесс институционализации ученых, выступающих за реформирование научной сферы и управления научной системой. Этот процесс институционализации научного сообщества был также обусловлен тем, что Национальная академия наук РК не полностью выполняла свои обязанности: не собирала предложения от всех заинтересованных сторон научного сообщества относительно развития науки и не создавала платформ для обсуждения этих предложений.

СМУ позволил МОН РК решить несколько важных задач:

- перевести критику и предложения молодых ученых в конструктивное русло и заручиться их поддержкой;
- создать площадку для диалога по обсуждению проблем и перспектив развития науки и управления НИД;
- получить качественную аналитику, основанную на опыте ведущих стран, по развитию науки и управления НИД;
- продвигать реформы, опираясь и аргументируя их необходимость запросами молодых ученых.

Таким образом, формирование СМУ при МОН РК стало одним из «мягких» инструментов реализации госуправления в сфере науки, причем, довольно эффективным.

Однако реализация предложений СМУ со стороны МОН РК привела к возникновению

двух различных групп в научном сообществе. Первая группа представляла собой прогрессивную часть, которая выступала за дальнейшее реформирование как в сфере науки, так и в государственном управлении НИД. Вторая группа включала представителей старшего поколения ученых, которые выступали за постепенное внедрение изменений.

В этой связи МОН РК приходилось балансировать между интересами старшего поколения ученых и прогрессивных представителей научного сообщества, принимая во внимание аргументы обеих сторон.

Аналогичные тенденции, указанные в эволюции НПА по науке за 2011-2023 гг., можно

наблюдать при сравнении требований к потенциальному руководителю проекта ГФ (Рисунок 3). Так, если в конкурсных документах ГФ 2012-2014, 2015-2017 гг. данные требования по публикационной активности потенциального научного руководителя носили общие формулировки без уточнения требований к индексации журнала в определенной базе данных. То в КД 2018-2020 гг. уже более детально прописываются требования и к потенциальным руководителям (для областей естественных, медицинских наук). Однако, наиболее детализированные требования, которые идентичны тем, что указаны в НПА этого периода, встречаются в КД 2020-2022 гг. (КД, 2020а).

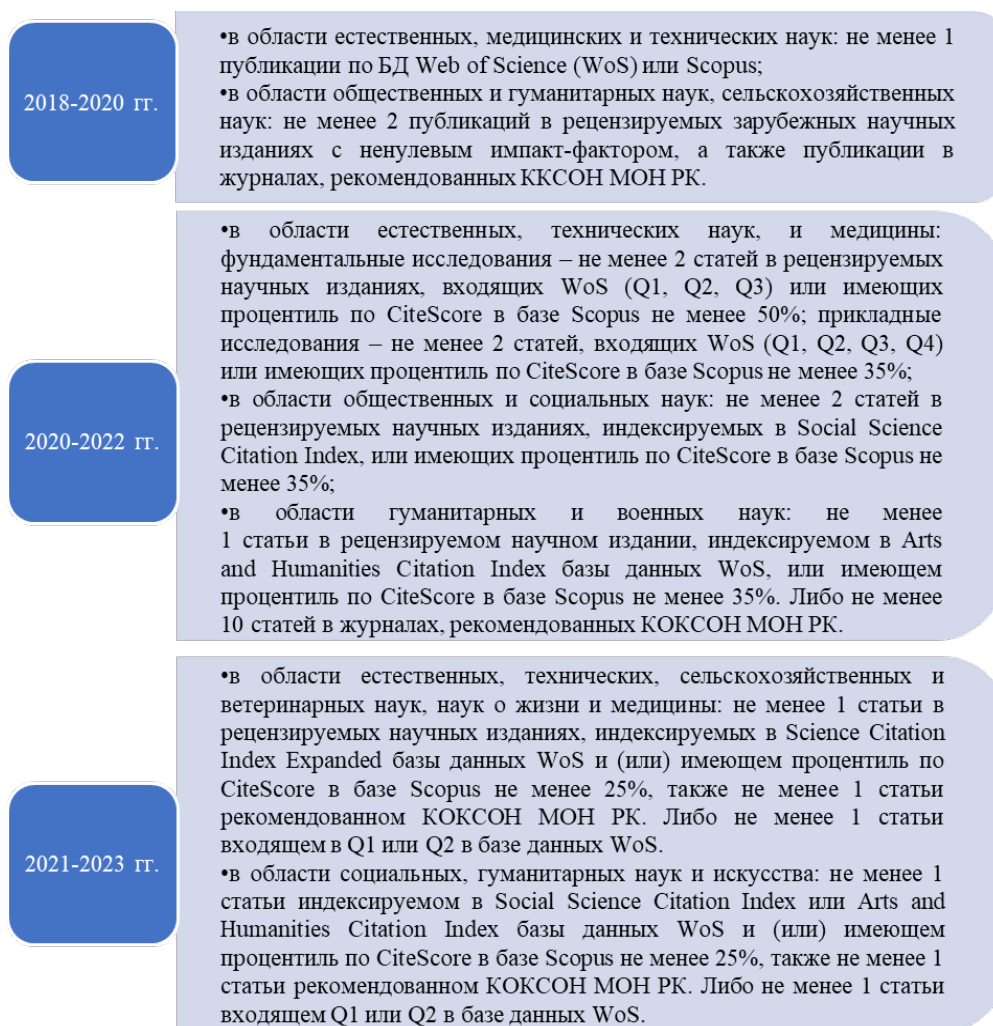

Рисунок 3 – Предъявляемые квалификационные требования по публикационной активности к научному руководителю проекта ГФ

Примечание: составлено авторами на основе данных конкурсных документов ГФ (КД, 2017; КД, 2020а; КД, 2020б)

Изменения в КД ГФ на 2018-2020 гг. были внесены в связи с тем, что в 2018 году по некоторым Национальным научным советам (ННС) проекты, которые получили низкие баллы от экспертов, были одобрены для финансирования членами ННС, в то время как проекты с высокими баллами от экспертов остались без финансирования. В результате этого инцидента и в ответ на обращение казахстанских ученых к Первому Президенту РК были внесены изменения в Положение «О национальных научных советах» (ПП, 2019). В частности, были ужесточены требования к членам ННС в отношении опыта работы, который должен составлять не менее 10 лет в области научных исследований и научно-педагогической деятельности. Кроме того, кандидат должен иметь индекс Хирша не менее 3 и не менее двух опубликованных статей в базах данных Web of Science и Scopus за последние 5 лет. Также, если ранее решение ННС о финансировании проектов принималось тайным голосованием, то теперь рассмотрение заявок и присуждение баллов проводится публично с онлайн трансляцией заседаний ННС.

Предъявление требований по наличию публикаций в международных рецензируемых журналах у потенциального научного руководителя проекта ГФ на 2020-2022 гг. и 2021-2023 гг. выступало в качестве гарантии того, что исследовательская группа достигнет поставленных целей и задач, в том числе по публикационной активности. И в этом контексте, опыт потенциального научного руководителя в публикации статей в изданиях, индексируемых в международных базах данных Scopus и/или Web of Science снижает вероятность невыполнения публикаций по завершении проекта.

Потребность в проведении более качественных исследований была обусловлена заявлением Президента Республики Казахстана Касым-Жомарта Токаева о необходимости увеличения расходов на научно-исследовательские работы до 1% от ВВП к 2025 году (Sputnik, 2020). Согласно Рисунку 4 можно наблюдать рост количества публикаций, в рамках ГФ МОН РК, что связано в том числе и с увеличением объема финансирования научных и научно-технических исследований.

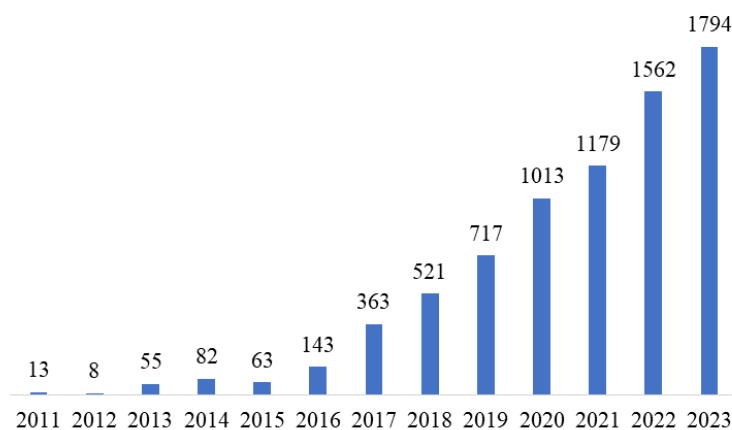

Рисунок 4 – Количество публикаций казахстанских авторов, профинансированных МОН РК/МНВО РК в изданиях, входящих в базу данных Scopus

Так, в 2023 году, количество публикаций казахстанских авторов, профинансированных МОН РК/МНВО РК в изданиях, входящих в базу данных Scopus увеличилось по

сравнению с 2020 годом (год объявления Президентом РК К.Токаевым об увеличении финансирования НИР) на 77,1%: с 1013 до 1794.

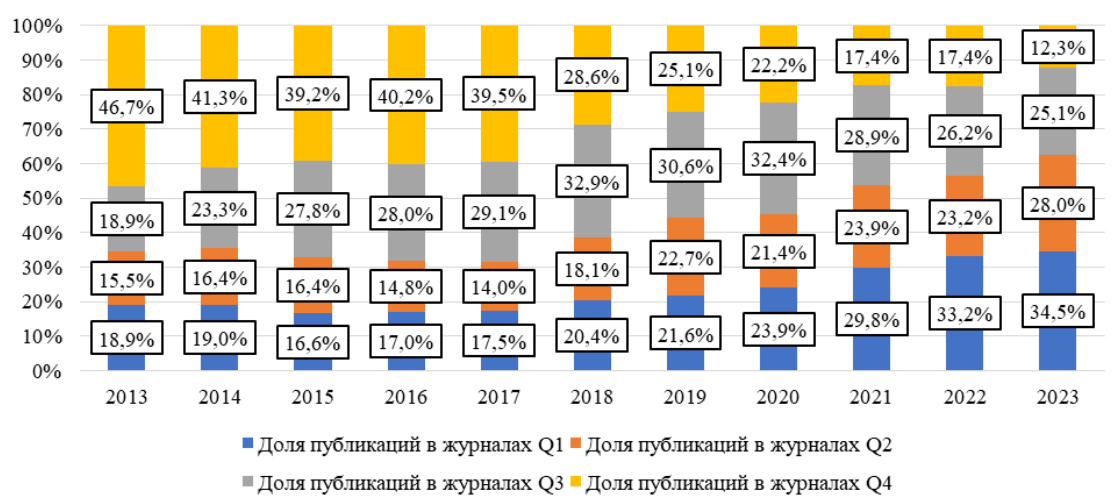

Рисунок 5 – Доля публикаций казахстанских авторов в журналах квартилей Q1-Q4 по процентилю CiteScore за 2013-2023 гг. согласно базы Scopus

Как видно из Рисунка 5 в 2013 году доля публикаций в изданиях, входящих в квартиль Q4 (процентиль от 1 до 24) составляла 46,7% от всего количества статей в квартилях Q1-Q4 по процентилю CiteScore базы Scopus. Тогда как в 2023 году данный показатель снизился до 12,3%. Связано это с тем, что в НПА были внесены требования по библиометрическим показателям изданий и самым минимальным является процентиль 25 (квартиль Q3) – для присуждения степени PhD, а для соискателей ученого звания ассоциированный профессор и потенциальному руководителю научного проекта по ГФ – минимальное требование процентиля 35 (квартиль Q3). Таким образом, для формального соответствия требованиям НПА, ученым необходимо публиковаться в журналах, имеющих процентиль CiteScore выше 25 и 35. В итоге, в 2023 году почти 88% публикаций казахстанских авторов были опубликованы в изданиях, с процентилем CiteScore выше 25.

Тем самым, очевидно, что регуляторные механизмы (нормативно-правовые акты) и финансовые инструменты (квалификационные требования к руководителям проектов, претендующих на государственное финансирование) имеют решающее значение в изменении публикационной стратегии ученых.

В целом, следует отметить, что с 2021 года доля публикаций в журналах квартилей Q1-Q2 составляет более половины, достигнув в 2023 году показателя 62,5%. Тогда как в 2013 году только 34,4% приходилось на издания из первых

двух квартилей. Это также свидетельствует о том, что казахстанские ученые стали больше публиковаться в журналах с высоким рейтингом.

Заключение

Исходя из вышесказанного, можно провести следующую условную этапизацию государственной научной политики Казахстана с точки зрения изменений в НПА:

2011-2014 гг. – принятие Закона «О науке» и сопутствующих НПА, способствовавших переориентации казахстанских ученых на публикации в международных журналах.

2015-2018 гг. – послабление требований в НПА по публикациям в международных журналах, в частности к соискателям ученых званий социально-гуманитарного профиля.

2019-2022 гг. – гармонизация НПА в части требований к научным изданиям, для опубликования результатов научных исследований и внедрение альтернативных вариантов публикационных каналов в зависимости от научного направления ученых; а также разработка изменений требований в НПА на основе предложений Совета молодых ученых.

2023-2024 гг. – дальнейшее расширение альтернативных вариантов в НПА по опубликованию результатов научных исследований в изданиях, входящих в международные базы данных.

Таким образом, Закон «О науке» (Закон, 2011) и сопутствующие НПА в сфере науки 2011 года сыграли ключевую роль в кардинальной

трансформации всей научной системы Казахстана. Так, впервые законодательно было закреплено, что оценкой квалификации ученых являются публикации в рейтинговых изданиях, входящих в базы данных Scopus и Web of Science.

Как было сказано выше, принятие Закона «О науке» в 2011 году было связано с присоединением Казахстана к Болонской декларации и переходу от советской модели подготовки кадров, к западной. Однако, несмотря на это, в сфере науки страны остались некоторые элементы предыдущей модели. Так, если в большинстве развитых стран должности профессор и ассоциированный профессор присуждаются университетом, то в казахстанском кейсе сохранилась централизованная модель присвоения ученых званий уполномоченным государственным органом. Таким образом, до сих пор управление наукой представляет собой микс Советского наследия и международных практик, командно-административного подхода и политики, основанной на большей самостоятельности, саморегуляции отрасли.

Попытки объединить два кардинально противоположных по сути подхода управления порождают сбои в системе, которые приводят к наличию различного рода лазеек, которыми впоследствии пользуются заинтересованные в этом лица.

Рассмотрев нормативно-правовые документы в сфере науки за 2011-2023 гг., можно утверждать, что в Казахстане сложилась жестко централизованная модель управления научной сферой. В РК государственное регулирование НИД сводится к административно-правовым (разработка законов и др. НПА) и прямым экономическим механизмам (финансирование из

государственного бюджета). Также наблюдается присутствие государства на всех уровнях управления НИД от определения приоритетов развития науки, разработки НПА и контроля над распределением бюджетного финансирования на научные исследования до присуждения степени PhD (за исключением вузов с особым статусом) и звания профессора/ассоциированного профессора (доцента).

Жесткое централизованное управление требует от уполномоченного органа огромных усилий по установлению контроля за сферой, своевременной разработке НПА, внесение изменений в регламентирующие документы. Зачастую данные усилия носят запоздалый характер, что приводит к негативным последствиям. Так, Казахстан сталкивается с вызовами и проблемами, которые присущи для стран, с догоняющей моделью развития науки: поведение «игры» и символического соответствия отдельными учеными, публикации в «хищнических» изданиях. Более того, проведенный анализ показал, что в последние годы потенциал регуляторного инструмента государственной научной политики снизился.

Тем самым, необходимы новые подходы и новые инструменты государственной научной политики, для дальнейшего достижения поставленной цели – построения наукоемкой экономики.

Благодарность

Статья подготовлена в рамках выполнения научного проекта грантового финансирования Комитета науки МНВО РК [номер гранта AP19678110].

Литература

- Belmelmans-Videc, M.-L., Rist, R.C., & Vedung, E. Carrots, sticks & sermons: policy instruments & their evaluation, in, *Transaction*, London, 2003
- Butler, L. (2003). Explaining Australia's increased share of ISI publications—the effects of a funding formula based on publication counts. *Research Policy*, 1(32). 143–155.
- Flanagan, K., Uyarra, E., & Laranja, M. (2011). Reconceptualising the ‘policy mix’ for innovation. *Research Policy*, 40(5), 702-713. doi:10.1016/j.respol.2011.02.005
- Guba, K., Zhelezov, A., Chechik, E. (2023). Evaluating grant proposals: lessons from using metrics as screening device. *Journal of Data and Information Science*, 8(2), 1–27. <https://doi.org/10.2478/jdis-2023-0010>
- Howlett, M., & J. Rayner, 2007. Design Principles for Policy Mixes: Cohesion and Coherence in “New Governance Arrangements”. *Policy and Society*, 26 (4): 1–18.
- Kenessov, B. (2020). *Percentage of articles and reviews by countries in sources discontinued by Scopus*. <https://data.mendeley.com/datasets/k8pvz45gp2/2>

- Kerimkulova, S., & Kuzhabekova, A. (2017). Quality assurance in higher education of Kazakhstan: A review of the system and issues. *The rise of quality assurance in Asian higher education*, 87-108. doi:10.1016/B978-0-08-100553-8.00006-9
- Kudaibergenova, R., Uzakbay, S., Makanova, A., Ramadinkyzy, K., Kistaubayev, E., Dussekeev, R., Smagulov, K. (2022). Managing publication change at Al-Farabi Kazakh National University: a case study. *Scientometrics*, 127(1), 453-479. <https://doi.org/10.1007/s11192-021-04139-y>
- Kurambayev, B., & Freedman, E. (2021). Publish or perish? The steep, steep path for Central Asia journalism and mass communication faculty. *Journalism & Mass Communication Educator*, 76(2), 228-240. <https://doi.org/10.1177/1077695820947259>
- Kuzhabekova, A., & Mukhamejanova, D. (2017). Productive researchers in countries with limited research capacity: Researchers as agents in post-soviet Kazakhstan. *Studies in Graduate and Postdoctoral Education*, 8(1), 30-47. doi:10.1108/SGPE-08-2016-0018
- Landeweerd, L., Townend, D., Mesman, J., & Van Hoyweghen, I. (2015). Reflections on different governance styles in regulating science: a contribution to 'Responsible Research and Innovation'. *Life Sciences, Society and Policy*, 11(8), 1-22.
- Marina, T., Sterligov, I. Prevalence of potentially predatory publishing in Scopus on the country level. *Scientometrics* 126, 5019-5077 (2021). <https://doi.org/10.1007/s11192-021-03899-x>
- Mosbah-Natanson, S., & Gingras, Y. (2014). The globalization of social sciences? Evidence from a quantitative analysis of 30 years of production, collaboration and citations in the social sciences (1980-2009). *Current Sociology*, 62(5), 626-646, <https://doi.org/10.1177/0011392113498866>
- Narbaev, T., & Amirbekova, D. (2021). Research Productivity in Emerging Economies: Empirical Evidence from Kazakhstan. *Publications* 9, 4(51). <https://doi.org/10.3390/publications9040051>
- Scopus (2024). *Scopus Source title list (includes discontinued sources list)*. – URL: https://downloads.ctfassets.net/o78em1y-1w4i4/7xtaTxNiNcWRTeZkV86eNy/0e5e1b477d5a8cbe76193e47b925d4e2/ext_list_March_2024.xlsx
- Sputnik (2020). *Финансирование науки к 2025 году достигнет 1% ВВП – Токаев*. – URL: <https://ru.sputnik.kz/20200527/finansirovanie-nauki-k-2025-godu-dostignet-1-vvp-tokaev-14080044.html>
- Yessirkepov, M., Nurmashev, B., & Anartayeva, M. (2015). A Scopus-based analysis of publication activity in Kazakhstan from 2010 to 2015: Positive trends, concerns, and possible solutions. *Journal of Korean Medical Science*, 30(12), 1915-1919. <https://doi.org/10.3346/jkms.2015.30.12.1915>
- Закон (2007). Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года N 319 «Об образовании». – URL: https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/Z070000319_/27.07.2007
- Закон (2011). Закон Республики Казахстан от 18 февраля 2011 года № 407-IV «О науке». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/Z1100000407/18.02.2011>
- КД (2017). Конкурсная документация на грантовое финансирование по научным и (или) научно-техническим проектам на 2018-2020 годы, утверждена приказом Министра образования и науки РК от 15 августа 2017 года № 410. – URL: <http://ncste.kz>
- КД (2020a). Конкурсная документация на грантовое финансирование по научным и (или) научно-техническим проектам на 2020-2022 годы, утверждена приказом Председателя Комитета науки Министерства образования и науки РК от 30 апреля 2020 года № 63-нж. – URL: <http://ncste.kz>
- КД (2020b). Конкурсная документация на грантовое финансирование по научным и (или) научно-техническим проектам на 2021-2023 годы, утверждена приказом Председателя Комитета науки Министерства образования и науки РК от 6 августа 2020 года № 117-нж. – URL: <http://ncste.kz>
- Молдашев К., Арыстанбаева С. и Тлеуов А. (2019). Политика интернационализации исследований в Казахстане: реакция ученых. *Central Asian Economic Review*, 4(127), 85-95.
- МОН (2011a). Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 31 марта 2011 года № 127 «Об утверждении Правил присуждения ученых степеней». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/V1100006951/31.03.2011>
- МОН (2011b). Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 31 марта 2011 года № 128 «Об утверждении Правил присвоения ученых званий (ассоциированный профессор (доцент), профессор)». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/V1100006939/31.03.2011>
- МОН (2015). Приказ Министра образования и науки РК от 15 июня 2015 года № 380 «О внесении изменений и дополнений в приказ Министра образования и науки РК от 31 марта 2011 года № 128 «Об утверждении Правил присвоения ученых званий (ассоциированный профессор (доцент), профессор)». – URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=33821513
- МОН (2018). Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 14 декабря 2018 года № 689 «О создании Совета молодых ученых при Министерстве образования и науки Республики Казахстан». – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32431063
- МОН (2020). Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 30 октября 2020 года № 466 «О внесении изменения в приказ исполняющего обязанности Министра образования и науки Республики Казахстан от 16 марта 2015 года № 124 «Об утверждении Правил присвоения звания «Лучший преподаватель вуза»». – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021548#z6>

МОН (2021). Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 9 марта 2021 года № 98 «О внесении изменений и дополнений в некоторые приказы Министра образования и науки Республики Казахстан». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/V1100006951/09.03.2021>

МОН (2023а). Приказ и.о. Министра науки и высшего образования Республики Казахстан от 6 ноября 2023 года № 563 «Об утверждении Правил базового и программно-целевого финансирования научной и (или) научно-технической деятельности, грантового финансирования научной и (или) научно-технической деятельности и коммерциализации результатов научной и (или) научно-технической деятельности, финансирования научных организаций, осуществляющих фундаментальные научные исследования». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033613>

МОН (2023б). Приказ Министра науки и высшего образования Республики Казахстан от 25 июля 2023 года № 335 «Об утверждении правил «Аккредитации субъектов научной и (или) научно-технической деятельности»». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033182>

МОН (2023с). Приказ и.о. Министра науки и высшего образования Республики Казахстан от 14 сентября 2023 года № 466 «Об утверждении правил присуждения премий в области науки, государственных научных стипендий». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033417>

ПП (2011а). Постановление Правительства Республики Казахстан от 25 мая 2011 года № 575 «Об утверждении Правил базового, грантового, программно-целевого финансирования научной и (или) научно-технической деятельности». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/P1100000575/25.05.2011>

ПП (2011б). Постановление Правительства Республики Казахстан от 8 июня 2011 года № 645 «Об утверждении Правил аккредитации субъектов научной и (или) научно-технической деятельности». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/P1100000645/08.06.2011>

ПП (2011с). Постановление Правительства Республики Казахстан от 19 июля 2011 года № 830 «О премиях в области науки и государственных научных стипендиях». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/P1100000830/19.07.2011>

ПП (2019). Постановление Правительства Республики Казахстан от 19 августа 2019 года № 607 «О внесении изменения в постановление Правительства Республики Казахстан от 16 мая 2011 года № 519 «О национальных научных советах»». – URL: <https://primeminister.kz/ru/decisions/19082019-607>

ПП (2022). Постановление Правительства Республики Казахстан от 19 августа 2022 года № 580 «О некоторых вопросах Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000580>

Смагулов К., Маканова А. и Буршукова Г. (2018). Анализ наукометрических показателей публикационной активности казахстанских авторов в изданиях, входящих в базу данных Scopus. *Вестник КазНУ. Серия экономическая*, 1(123), 233-253. –<https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/1963>

References

Bemelmans-Videc, M.-L., Rist, R.C., & Vedung, E. Carrots, sticks & sermons: policy instruments & their evaluation, in, *Transaction*, London, 2003

Butler, L. (2003). Explaining Australia's increased share of ISI publications—the effects of a funding formula based on publication counts. *Research Policy*, 1(32). 143–155.

Flanagan, K., Uyarra, E., & Laranja, M. (2011). Reconceptualising the 'policy mix' for innovation. *Research Policy*, 40(5), 702-713. doi:10.1016/j.respol.2011.02.005

Guba, K., Zheleznov, A., Chechik, E. (2023). Evaluating grant proposals: lessons from using metrics as screening device. *Journal of Data and Information Science*, 8(2), 1–27. <https://doi.org/10.2478/jdis-2023-0010>

Howlett, M., & J. Rayner, 2007. Design Principles for Policy Mixes: Cohesion and Coherence in “New Governance Arrangements”. *Policy and Society*, 26 (4): 1–18.

Kenessov, B. (2020). *Percentage of articles and reviews by countries in sources discontinued by Scopus*. <https://data.mendeley.com/datasets/k8pvz45gp2/2>

Kerimkulova, S., & Kuzhabekova, A. (2017). Quality assurance in higher education of Kazakhstan: A review of the system and issues. *The rise of quality assurance in Asian higher education*, 87-108. doi:10.1016/B978-0-08-100553-8.00006-9

Kudaibergenova, R., Uzakbay, S., Makanova, A., Ramadinkyzy, K., Kistaubayev, E., Dussekeev, R., Smagulov, K. (2022). Managing publication change at Al-Farabi Kazakh National University: a case study. *Scientometrics*, 127(1), 453-479. <https://doi.org/10.1007/s11192-021-04139-y>

Kurambayev, B., & Freedman, E. (2021). Publish or perish? The steep, steep path for Central Asia journalism and mass communication faculty. *Journalism & Mass Communication Educator*, 76(2), 228–240. <https://doi.org/10.1177/1077695820947259>

Kuzhabekova, A., & Mukhamejanova, D. (2017). Productive researchers in countries with limited research capacity: Researchers as agents in post-soviet Kazakhstan. *Studies in Graduate and Postdoctoral Education*, 8(1), 30-47. doi:10.1108/SGPE-08-2016-0018

Landeweerd, L., Townend, D., Mesman, J., & Van Hoyweghen, I. (2015). Reflections on different governance styles in regulating science: a contribution to 'Responsible Research and Innovation'. *Life Sciences, Society and Policy*, 11(8), 1-22.

Marina, T., Sterligov, I. Prevalence of potentially predatory publishing in Scopus on the country level. *Scientometrics* 126, 5019–5077 (2021). <https://doi.org/10.1007/s11192-021-03899-x>

Mosbah-Natanson, S., & Gingras, Y. (2014). The globalization of social sciences? Evidence from a quantitative analysis of 30 years of production, collaboration and citations in the social sciences (1980–2009). *Current Sociology*, 62(5), 626–646, <https://doi.org/10.1177/0011392113498866>

Narbaev, T., & Amirbekova, D. (2021). Research Productivity in Emerging Economies: Empirical Evidence from Kazakhstan. *Publications* 9, 4(51). <https://doi.org/10.3390/publications9040051>

Scopus (2024). *Scopus Source title list (includes discontinued sources list)*. – URL: https://downloads.ctfassets.net/o78em1y-1w4i4/7xtaTxNiNeWRTeZkV86eNy/0e5e1b477d5a8cbe76193e47b925d4e2/ext_list_March_2024.xlsx

Sputnik (2020). *Finansirovaniye nauki k 2025 godu dostignet 1% VVP – Tokayev* [Funding for science will reach 1% of GDP by 2025 – Tokayev]. – URL: <https://ru.sputnik.kz/20200527/finansirovanie-nauki-k-2025-godu-dostignet-1-vvp-tokayev-14080044.html>

Yessirkepov, M., Nurmashev, B., & Anartayeva, M. (2015). A Scopus-based analysis of publication activity in Kazakhstan from 2010 to 2015: Positive trends, concerns, and possible solutions. *Journal of Korean Medical Science*, 30(12), 1915–1919. <https://doi.org/10.3346/jkms.2015.30.12.1915>

Zakon (2007). Zakon Respubliki Kazakhstan ot 27 iyulya 2007 goda N 319 «Ob obrazovanii» [Law of RK dated July 27, 2007, № 319 “On Education”]. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/Z070000319_/27.07.2007 – (In Russian)

Zakon (2011). Zakon Respubliki Kazakhstan ot 18 fevralya 2011 goda № 407-IV «O nauke» [Law of RK dated February 18, 2011, № 407-IV “On Science”]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/Z1100000407/18.02.2011> – (In Russian)

KD (2017). Konkursnaya dokumentatsiya na grantovoye finansirovaniye po nauchnym i (ili) nauchno-tekhnicheskim proyektam na 2018-2020 gody, utverzhdena prikazom Ministra obrazovaniya i nauki RK ot 15 avgusta 2017 goda № 410 [Competitive documentation for grant funding for scientific and (or) scientific and technical projects for 2018-2020, approved by order of the Minister of Education and Science of RK dated August 15, 2017 № 410]. – URL: <http://ncste.kz> – (In Russian)

KD (2020a). Konkursnaya dokumentatsiya na grantovoye finansirovaniye po nauchnym i (ili) nauchno-tekhnicheskim proyektam na 2020-2022 gody, utverzhdena prikazom Predsedatelya Komiteta nauki Ministerstva obrazovaniya i nauki RK ot 30 aprelya 2020 goda № 63-nzh [Competitive documentation for grant funding for scientific and (or) scientific and technical projects for 2020-2022 was approved by order of the Chairman of the Science Committee of the Ministry of Education and Science of RK dated April 30, 2020 № 63-nzh]. – URL: <http://ncste.kz> – (In Russian)

KD (2020b). Konkursnaya dokumentatsiya na grantovoye finansirovaniye po nauchnym i (ili) nauchno-tekhnicheskim proyektam na 2021-2023 gody, utverzhdena prikazom Predsedatelya Komiteta nauki Ministerstva obrazovaniya i nauki RK ot 6 avgusta 2020 goda № 117-nzh [Competitive documentation for grant funding for scientific and (or) scientific and technical projects for 2021-2023 was approved by order of the Chairman of the Science Committee of the Ministry of Education and Science of RK dated August 6, 2020 № 117-nzh]. – URL: <http://ncste.kz> – (In Russian)

Moldashev K., Arystanbayeva S. & Tleuov A. (2019). Politika internatsionalizatsii issledovaniy v Kazakhstane: reaktsiya uchenykh [The policy of research internationalization in Kazakhstan: the reaction of scientists]. *Central Asian Economic Review*, 4(127), 85-95. – (In Russian)

MON (2011a). Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan ot 31 marta 2011 goda № 127 «Ob utverzhdenii Pravil prisuzhdeniya uchenykh stepeny» [Order of the Minister of Education and Science of RK dated March 31, 2011 № 127 “On approval of the Rules for awarding academic degrees”]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/V1100006951/31.03.2011> – (In Russian)

MON (2011b). Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan ot 31 marta 2011 goda № 128 «Ob utverzhdenii Pravil prisvoyeniya uchenykh zvaniy (assotsirovanny professor (dotsent), professor)» [Order of the Minister of Education and Science of RK dated March 31, 2011 № 128 “On approval of the Rules for awarding academic titles (associate professor, professor)”. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/V1100006939/31.03.2011> – (In Russian)

MON (2015). Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki RK ot 15 iyunya 2015 goda № 380 «O vnesenii izmeneniy i dopolneniy v prikaz Ministra obrazovaniya i nauki RK ot 31 marta 2011 goda № 128 «Ob utverzhdenii Pravil prisvoyeniya uchenykh zvaniy (assotsirovanny professor (dotsent), professor)» [Order of the Minister of Education and Science of RK dated June 15, 2015 № 380 “On introducing amendments and additions to the order of the Minister of Education and Science of RK dated March 31, 2011 № 128 “On approval of the Rules for awarding academic titles (associate professor, professor)”. – URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=33821513 – (In Russian)

MON (2018). Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan ot 14 dekabrya 2018 goda № 689 «O sozdanii Soveta molodykh uchenykh pri Ministerstve obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan» [Order of the Minister of Education and

Science of RK dated December 14, 2018 № 689 “On the creation of the Council of Young Scientists under the Ministry of Education and Science of RK.”]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32431063 – (In Russian)

MON (2020). Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan ot 30 oktyabrya 2020 goda № 466 «O vnesenii izmeneniya v prikaz ispolnyayushchego obyazannosti Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan ot 16 marta 2015 goda № 124 «Ob utverzhdenii Pravil prisvoyeniya zvaniya “Luchshiy prepodavatel’ vuza”» [Order of the Minister of Education and Science of RK dated October 30, 2020 № 466 “On amending the order of the Acting Minister of Education and Science of RK dated March 16, 2015 № 124 “On approval of the Rules for awarding the title “Best University Teacher”]. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021548#z6> – (In Russian)

MON (2021). Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan ot 9 marta 2021 goda № 98 «O vnesenii izmeneniy i dopolneniy v nekotoryye prikazy Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan» [Order of the Minister of Education and Science of RK dated March 9, 2021 № 98 “On introducing amendments and additions to some orders of the Minister of Education and Science of RK”]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/V1100006951/09.03.2021> – (In Russian)

MON (2023a). Prikaz i.o. Ministra nauki i vysshego obrazovaniya Respubliki Kazakhstan ot 6 noyabrya 2023 goda № 563 «Ob utverzhdenii Pravil bazovogo i programmno-tselevogo finansirovaniya nauchnoy i (ili) nauchno-tekhnicheskoy deyatel’nosti, grantovogo finansirovaniya nauchnoy i (ili) nauchno-tekhnicheskoy deyatel’nosti i kommertsializatsii rezul’tatov nauchnoy i (ili) nauchno-tekhnicheskoy deyatel’nosti, finansirovaniya nauchnykh organizatsiy, osushchestvlyayushchikh fundamental’nyye nauchnyye issledovaniya» [Order of the Acting Minister of Science and Higher Education of RK dated November 6, 2023 № 563 “On approval of the Rules for basic and program-targeted financing of scientific and (or) scientific and technical activities, grant funding of scientific and (or) scientific and technical activities and commercialization of the results of scientific and (or) scientific and technical activities, financing of scientific organizations carrying out fundamental scientific research.”]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033613> – (In Russian)

MON (2023b). Prikaz Ministra nauki i vysshego obrazovaniya Respubliki Kazakhstan ot 25 iyulya 2023 goda № 335 «Ob utverzhdenii pravil “Akkreditatsii sub”yektov nauchnoy i (ili) nauchno-tekhnicheskoy deyatel’nosti”» [Order of the Minister of Science and Higher Education of RK dated July 25, 2023 № 335 “On approval of the rules for the “Accreditation of subjects of scientific and (or) scientific and technical activities”]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033182> – (In Russian)

MON (2023c). Prikaz i.o. Ministra nauki i vysshego obrazovaniya Respubliki Kazakhstan ot 14 sentyabrya 2023 goda № 466 «Ob utverzhdenii pravil prisuzhdeniya premiy v oblasti nauki, gosudarstvennykh nauchnykh stipendiy» [Order of the Acting Minister of Science and Higher Education of RK dated September 14, 2023 № 466 “On approval of the rules for awarding prizes in the field of science and state scientific scholarships”]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033417> – (In Russian)

PP (2011a). Postanovleniye Pravitel’sтва Respubliki Kazakhstan ot 25 maya 2011 goda № 575 «Ob utverzhdenii Pravil bazovogo, grantovogo, programmno-tselevogo finansirovaniya nauchnoy i (ili) nauchno-tekhnicheskoy deyatel’nosti» [Decree of the Government of RK dated May 25, 2011 № 575 “On approval of the Rules for basic, grant, program-targeted financing of scientific and (or) scientific and technical activities”]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/P1100000575/25.05.2011> – (In Russian)

PP (2011b). Postanovleniye Pravitel’sтва Respubliki Kazakhstan ot 8 iyunya 2011 goda № 645 «Ob utverzhdenii Pravil akkreditatsii sub”yektov nauchnoy i (ili) nauchno-tekhnicheskoy deyatel’nosti» [Decree of the Government of RK dated June 8, 2011 № 645 “On approval of the Rules for accreditation of subjects of scientific and (or) scientific and technical activities”]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/P1100000645/08.06.2011> – (In Russian)

PP (2011c). Postanovleniye Pravitel’sтва Respubliki Kazakhstan ot 19 iyulya 2011 goda № 830 «O premiyakh v oblasti nauki i gosudarstvennykh nauchnykh stipendiyakh» [Decree of the Government of RK dated July 19, 2011 № 830 “On prizes in the field of science and state scientific scholarships”]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/P1100000830/19.07.2011> – (In Russian)

PP (2019). Postanovleniye Pravitel’sтва Respubliki Kazakhstan ot 19 avgusta 2019 goda № 607 «O vnesenii izmeneniya v postanovleniye Pravitel’sтва Respubliki Kazakhstan ot 16 maya 2011 goda № 519 “O natsional’nykh nauchnykh sovetakh”» [Decree of the Government of RK dated August 19, 2019 № 607 “On amending the Decree of the Government of RK dated May 16, 2011 № 519 “On National Scientific Councils”]. – URL: <https://primeminister.kz/ru/decisions/19082019-607> – (In Russian)

PP (2022). Postanovleniye Pravitel’sтва Respubliki Kazakhstan ot 19 avgusta 2022 goda № 580 «O nekotorykh voprosakh Ministerstva nauki i vysshego obrazovaniya Respubliki Kazakhstan» [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated August 19, 2022 № 580 “On some issues of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan”]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000580> – (In Russian)

Smagulov K., Makanova A. & Burshukova G. (2018). Analiz naukometricheskikh pokazateley publikatsionnoy aktivnosti kazakhstanskikh avtorov v izdaniyakh, vkhodyashchikh v bazu dannykh Scopus [Analysis of scientometric indicators of publication activity of Kazakhstani authors in journals included in the Scopus database]. *Vestnik KazNU. Seriya ekonomicheskaya*, 1(123), 233-253. – <https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/1963> – (In Russian)

Сведения об авторах:

Тургинбаева Ардак Несипбековна – доктор экономических наук, профессор, Генеральный директор Института экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (г.Алматы, Казахстан), e-mail: turginan@gmail.com

Маканова Аселя Уралбаевна (автор для корреспонденции) – исполнитель научного проекта грантового финансирования AP19678110 «Сбалансированный подход к оценке научных исследований: методология и механизмы реализации» Института экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (г.Алматы, Казахстан), e-mail: asselya.mak@gmail.com

Information about authors:

Turginbayeva Ardak Nesipbekovna – Doctor of Economics, Professor, General Director of the Institute of Economics of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Almaty, Kazakhstan), e-mail: turginan@gmail.com

Makanova Asselya Uralbayevna (corresponding author) – executor of the scientific project of grant funding AP19678110 “Balanced approach to the assessment of scientific research: methodology and implementation mechanisms” of the Institute of Economics of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Almaty, Kazakhstan), e-mail: asselya.mak@gmail.com

Зарегистрирована: 14 апреля 2024 г.

Принята: 20 июня 2024 г.

К.Р. Усеинова*¹, А.А. Токтыбаев²,
А.М. Жапарбек¹, А.Е. Жайнақ³

¹Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М. Есболатова, Казахстан, г. Алматы

³Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Казахстан, г. Талдыкорган

*e-mail: karlygash_usein@mail.ru

ВЗАИМОСВЯЗЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ И ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА ПО ФОРМИРОВАНИЮ ДОБРОПОРЯДОЧНОСТИ

Данная работа посвящена исследованию взаимосвязи между государственными органами и институтами гражданского общества в контексте формирования добропорядочности в Республике Казахстан. В современном обществе достижение и поддержание добропорядочности является одной из ключевых задач государства, которая направлена на поддержание правопорядка, экономического развития и обеспечение благосостояния граждан.

В данном исследовании проведен анализ роли и функций государственных органов и институтов гражданского общества в формировании добропорядочности в Республике Казахстан. Государственные органы играют ключевую роль в поддержании правопорядка, принятии и реализации законодательных актов, контроле за их исполнением. Они также отвечают за поддержание общественной безопасности, борьбу с коррупцией и преступностью, а также за создание условий для развития экономики и социального благополучия.

Однако, роль государственных органов нередко ограничена и не всегда способна эффективно решать все проблемы. Поэтому существует необходимость в активном участии институтов гражданского общества. Институты гражданского общества, такие как неправительственные организации, общественные объединения, профсоюзы, медиа и другие, играют важную роль в контроле за властью, обеспечении гражданского участия и формировании общественного мнения.

Основная цель данного исследования – проанализировать взаимосвязь между государственными органами и институтами гражданского общества в контексте формирования добропорядочности в Республике Казахстан. В ходе исследования оценена эффективность взаимодействия между данными структурами, их взаимодействие и взаимная зависимость друг от друга.

Данное исследование подготовлено в рамках реализации научного проекта грантового финансирования ИРН АР14871865 «Политико-правовые проблемы формирования добропорядочности в Республике Казахстан в современный период».

Ключевые слова: государственные органы, противодействие коррупции, прозрачность, институты гражданского общества, общественный контроль, добропорядочность.

K.R. Useinova^{1*}, A.A. Toktybaev², A.M. Zhaparbek¹, A.Ye. Zhainak³

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²Almaty Academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Kazakhstan, Almaty

³Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Kazakhstan, Taldykurgan

*e-mail: karlygash_usein@mail.ru

The relationship between government bodies and civil society institutions to promote integrity

This work is devoted to the study of the relationship between government agencies and civil society institutions in the context of the formation of integrity in the Republic of Kazakhstan. In modern society, achieving and maintaining integrity is one of the key tasks of the state, which is aimed at maintaining law and order, economic development and ensuring the well-being of citizens.

This study analyzes the role and functions of government bodies and civil society institutions in the formation of integrity in the Republic of Kazakhstan. Government bodies play a key role in maintaining law and order, adopting and implementing legislative acts, and monitoring their implementation. They are also responsible for maintaining public safety, fighting corruption and crime, and creating conditions for economic development and social well-being.

However, the role of government agencies is often limited and is not always able to effectively solve all problems. Therefore, there is a need for the active participation of civil society institutions. Civil society institutions, such as non-governmental organizations, public associations, trade unions, media and others, play an important role in monitoring power, ensuring civic participation and shaping public opinion.

The main goal of this study is to analyze the relationship between government agencies and civil society institutions in the context of building integrity in the Republic of Kazakhstan. The study assessed the effectiveness of interaction between these structures, their interaction and mutual dependence on each other.

This research was prepared as part of the implementation of the scientific project of grant funding IRN AP14871865 "Political and legal problems of the formation of integrity in the Republic of Kazakhstan in the modern period."

Key words: government bodies, anti-corruption, transparency, civil society institutions, public control, integrity.

Қ.Р. Үсеинова^{1*}, А.А. Тоқтыбаев², А.М. Жапарбек¹, А.Е. Жайнақ³

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Қазақстан Республикасы ИМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, Қазақстан, Алматы қ.

³І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Қазақстан, Талдықорған қ.

*e-mail: karlygash_usein@mail.ru

Мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттарының парасаттылықты қалыптастыру жөніндегі өзара байланысы

Бұл жұмыс Қазақстан Республикасында парасаттылықты қалыптастыру контекстінде мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттары арасындағы өзара байланысты зерттеуге арналған. Қазіргі қоғамда парасаттылыққа қол жеткізу және оны қолдау құқықтық тәртіпті, экономикалық дамуды қолдауға және азаматтардың әл-ауқатын қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады.

Бұл зерттеу жұмысында Қазақстан Республикасында парасаттылықты қалыптастырудағы мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттарының рөлі мен функцияларына талдау жүргізілді. Мемлекеттік органдар құқықтық тәртіпті сақтауда, заңнамалық актілерді қабылдау мен іске асыруда, олардың орындалуын бақылауда шешуші рөл атқарады. Олар сондай-ақ қоғамдық қауіпсіздікті сақтауға, сыбайлас жемқорлық пен қылмысқа қарсы күреске, сондай-ақ экономика мен әлеуметтік әл-ауқаттың дамуына жағдай жасауға жауапты.

Алайда, мемлекеттік органдардың рөлі көбінесе шектеулі және барлық мәселелерді тиімді шеше алмайды. Сондықтан азаматтық қоғам институттарының белсенді қатысуы қажет. Үкіметтік емес ұйымдар, қоғамдық бірлестіктер, кәсіподақтар, медиа және басқалар сияқты азаматтық қоғам институттары билікті бақылауда, азаматтық қатысуды қамтамасыз етуде және қоғамдық пікірді қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Бұл зерттеудің негізгі мақсаты – Қазақстан Республикасында парасаттылықты қалыптастыру контекстінде мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам институттары арасындағы өзара байланысты талдау. Зерттеу барысында осы құрылымдар арасындағы өзара әрекеттесудің тиімділігі, олардың өзара әрекеттесуі және бір-біріне өзара тәуелділігі бағаланды.

Бұл зерттеу "Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасында парасаттылықты қалыптастырудың саяси-құқықтық мәселелері" ИРН AP14871865 гранттық қаржыландырудың ғылыми жобасын іске асыру шеңберінде дайындалды.

Түйін сөздер: мемлекеттік органдар, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, ашықтық, азаматтық қоғам институттары, қоғамдық бақылау, парасаттылық.

Введение

Взаимосвязь государственных органов и институтов гражданского общества играет важную роль в формировании добропорядочности в Республике Казахстан. Устойчивое развитие государства невозможно без активного участия граждан и их организаций в создании и поддержании порядка, законности и прозрачности.

Государственные органы в Казахстане представлены различными уровнями власти, начиная от центрального правительства и заканчивая государственными органами. Они имеют полномочия и ответственность за создание и реализацию законодательных, нормативных и правовых актов, которые направлены на поддержание порядка и общественной безопасности. Кроме того, государственные органы осуществляют

контроль и надзор за выполнением этих актов, а также за соблюдением прав и свобод граждан (Закон РК «О государственной службе»).

Институты гражданского общества, в свою очередь, представлены различными неправительственными организациями, общественными объединениями, профсоюзами и другими организациями гражданского общества. Их целью является защита прав и интересов граждан, а также активное участие в формировании общественных процессов. Институты гражданского общества осуществляют мониторинг и контроль над деятельностью государственных органов, выступая в защиту гражданских прав и свобод. Они также предоставляют свои услуги и ресурсы для решения социально-экономических и политических проблем общества (Закон РК «О некоммерческих организациях»)

Взаимодействие между государственными органами и институтами гражданского общества осуществляется на базе принципов партнерства, соответствующих положениям Конституции Республики Казахстан и других нормативных актов. Государство признает значимость и полезность институтов гражданского общества в поддержании общественного порядка и развитии гражданского самоуправления.

В свою очередь, институты гражданского общества активно взаимодействуют с государственными органами, предоставляя им информацию, предложения и консультации по вопросам формирования добропорядочности и укрепления правового государства. Они также осуществляют мониторинг деятельности государственных органов и участвуют в общественном контроле за соблюдением законности и справедливости (Аскарров 2018).

Таким образом, взаимосвязь государственных органов и институтов гражданского общества играет важную роль в формировании добропорядочности в Республике Казахстан (Фукуяма 2004). Это взаимодействие позволяет обеспечить соблюдение законности, защитить права и свободы граждан, укрепить и развить гражданское самоуправление. Реализация партнерских принципов между государственными органами и институтами гражданского общества создает благоприятную среду для развития и процветания общества.

Одним из ключевых аспектов регулирования общественных отношений является законодательство. Государственные органы, такие как парламент, президентская администрация и пра-

вительство, играют важную роль в разработке и принятии законов, которые регулируют поведение граждан и организаций. Они работают в тесном взаимодействии с представителями гражданского общества, принимают во внимание их мнения и предложения при формулировке и внесении законодательных инициатив.

Важным институтом гражданского общества в Казахстане является комиссия по вопросам противодействия коррупции. Созданная в 2002 году, она работает на принципах независимости от государства и общественного контроля. Комиссия по вопросам противодействия коррупции занимается контролем за деятельностью государственных органов и иных субъектов в сфере борьбы с коррупцией. Сотрудничество комиссии по вопросам противодействия коррупции с государственными органами позволяет эффективнее контролировать и предотвращать коррупционные проявления в различных сферах жизни общества.

Еще одним примером успешной взаимосвязи государственных органов и институтов гражданского общества является работа методического совета при Агентстве Республики Казахстан по противодействию коррупции. Этот совет включает представителей государственных органов, комиссию по вопросам противодействия коррупции, а также представителей нескольких общественных объединений, занимающихся коррупцией. В рамках своей деятельности совет разрабатывает рекомендации и методические материалы по борьбе с коррупцией, осуществляет мониторинг и анализ эффективности антикоррупционных мероприятий (Набиева 2018: 90-96).

Правоохранительные органы также играют важную роль в формировании добропорядочности в обществе. Полиция, прокуратура и судебные органы являются основными институтами, обеспечивающими законность и порядок. Государство поддерживает сотрудничество с общественными организациями, в том числе советами общественной безопасности, которые активно взаимодействуют с правоохранительными органами и содействуют поддержанию общественного порядка.

Основная часть

Роль государственных органов

Государственные органы в Республике Казахстан играют важную роль в формировании

добропорядочности в стране. Вот несколько способов, которыми государство контролирует и поддерживает добропорядочность:

Законодательство: Государственные органы принимают и осуществляют правоприменительную деятельность на основе законов, которые регулируют общественные отношения и наказывают нарушения закона. Применение законодательства помогает сформировать и поддерживать добропорядок в обществе.

Прокуратура и правоохранительные органы: Прокуратура и правоохранительные органы в РК играют важную роль в борьбе с преступностью и поддержании общественной безопасности. Они обеспечивают соблюдение законов, расследуют и преследуют преступления, а также контролируют соблюдение прав граждан.

Административно-внутренний контроль: Государственные органы также осуществляют административный контроль, чтобы обеспечить соблюдение правил и норм в различных сферах деятельности. Например, такими органами являются государственные инспекции, которые проводят проверки и выдают соответствующие лицензии и разрешения на осуществление определенной деятельности.

Предоставление публичных услуг: Государственные органы предоставляют публичные услуги населению, такие как выдача паспортов, лицензий, разрешений и других документов. При этом следят за соблюдением законов, правил и процедур, что способствует формированию добропорядочности в обществе.

Образование и просвещение: Государство также играет важную роль в образовании и просвещении населения о законах и правилах поведения. Оно осуществляет меры по повышению юридической грамотности и правоповедения, что способствует формированию гражданской ответственности и сознательного отношения к праву (Кажарский 2016: 243–246).

В целом, государственные органы в Республике Казахстан выполняют важную роль в формировании и поддержании добропорядочности в обществе через принятие законов, контроль и правоприменительную деятельность, предоставление публичных услуг, административный контроль и образование населения.

Кроме этого, государственные органы играют ключевую роль в создании условий для формирования добропорядочности. Это выражается в:

1) Разработке и реализации государственной политики в сфере противодействия корруп-

ции, обеспечения прозрачности и подотчетности государственных органов, а также развития гражданского общества;

2) Совершенствовании законодательства в целях обеспечения правовых гарантий добропорядочного поведения;

3) Создании системы стимулов для добропорядочного поведения государственных служащих и граждан;

4) Воспитании подрастающего поколения в духе добропорядочности.

Роль институтов гражданского общества

Институты гражданского общества играют важную роль в формировании добропорядочности в Республике Казахстан. Они способствуют развитию гражданского сознания, укреплению правового государства и защите интересов граждан. Вот некоторые из ролей, которые они играют:

Правозащитные организации: они работают на защиту прав и свобод граждан, возможностей получения правовой помощи и контролируют деятельность государственных органов и исполнителей закона. Они также способствуют правовому образованию и правовой грамотности граждан, что помогает в формировании добропорядочности и соблюдении правил.

Неправительственные организации (НПО): они осуществляют социальные и благотворительные программы, направленные на развитие общества, повышение культуры, осведомленности и толерантности. Они также могут привлекать общественное внимание к проблемам коррупции, неправильной работы государственных органов и другим противозаконным действиям (Наумов 2005).

Профсоюзы: они защищают интересы работников и способствуют формированию эффективного диалога между работодателями и работниками. Они могут бороться за справедливую оплату труда, соблюдение трудовых норм и безопасность на рабочем месте. Профсоюзы также могут помогать работникам при решении проблем, связанных с несправедливым обращением или нарушением их прав.

Образовательные учреждения: они играют важную роль в формировании добропорядочности через образование и воспитание молодежи. Школы и университеты должны обучать гражданским и этическим ценностям, а также развивать навыки анализа, критического мышления и ответственного поведения.

СМИ и журналисты: они играют роль «стражей» общества, сообщая о коррупции, на-

рушениях закона и других противозаконных действиях. СМИ должны быть свободными и независимыми, чтобы эффективно выполнять свою миссию и информировать общественность о проблемах, подвергать контролю действия государства и других общественно-политических структур.

Все эти институты сотрудничают в формировании добропорядочности в РК, укрепляя правовое государство, защищая права и свободы граждан, образовывая их, и привлекая общественное внимание и поддержку к важным вопросам (Бекенов 2019: 87-94).

Формы взаимодействия

Одним из основных механизмов является разработка и принятие законодательных актов, которые регулируют порядок и правила поведения государственных органов, граждан и их взаимоотношения. Например, Конституция Республики Казахстан гарантирует защиту прав и свобод граждан, а также определяет принципы формирования добропорядочности в обществе. Законодательство также включает в себя набор нормативных актов, регулирующих вопросы борьбы с коррупцией, преступностью и другими негативными явлениями.

В рамках программ и проектов реализуются конкретные меры по укреплению добропорядочности в обществе. Например, государственные органы могут разрабатывать и реализовывать программы по пропаганде этических и моральных ценностей, развитию гражданского общества и просвещению населения. Также проводятся проекты по совершенствованию правоохранительной системы, повышению профессионализма сотрудников государственных структур и обеспечению доступа граждан к правосудию.

Однако реализация данных программ и проектов требует активного взаимодействия государственных органов и институтов гражданского общества. Чтобы обеспечить эффективность мероприятий, проводятся совместные консультации, семинары, обучающие курсы и другие формы обмена опытом и знаниями. Гражданское общество может также участвовать в разработке и оценке эффективности программ и проектов, предлагать свои идеи и рекомендации.

Программы и проекты регулярно подвергаются контролю как со стороны государственных органов, так и со стороны представителей гражданского общества. Для этого проводятся аналитические исследования, проверки, опросы

и другие методы оценки эффективности реализации мероприятий и достижения поставленных целей. Результаты контроля позволяют вносить коррективы в программы и проекты, улучшать их и повышать эффективность достижения поставленных задач (Муканова 2019: 37–42).

Таким образом, государственные органы и институты гражданского общества в Республике Казахстан взаимодействуют через различные механизмы, чтобы формировать добропорядочность в обществе. Это включает:

- 1) Создание совместных рабочих групп и советов;
- 2) Проведение совместных мероприятий;
- 3) Обмен информацией;
- 4) Оказание взаимной поддержки;
- 5) Разработка и реализация совместных проектов.

Примеры успешного взаимодействия

В Казахстане имеется ряд примеров успешного взаимодействия государственных органов и институтов гражданского общества по формированию добропорядочности.

- 1) Комиссия по вопросам противодействия коррупции при Президенте Республики Казахстан, в состав которого входят представители института гражданского общества;
- 2) Совместная работа государственных органов и институтов гражданского общества по реализации антикоррупционной стратегии;
- 3) Развитие системы «Открытое правительство»;
- 4) Проведение общественных слушаний и экспертиз проектов нормативных правовых актов.

Участие и влияние гражданского общества на принятие решений и осуществление контроля над деятельностью государственных органов в Республике Казахстан в области противодействия коррупции является важным фактором в развитии этого процесса. В данном анализе рассмотрим различные аспекты этого взаимодействия.

Законодательный фреймворк: В Казахстане существует законодательный фреймворк, регулирующий деятельность гражданского общества и обеспечивающий его участие в принятии решений и контроле над деятельностью государственных органов. Например, Закон «О государственной регистрации юридических лиц и предпринимательства» обеспечивает возможность создания неправительственных организаций и их участие в общественно значимых процессах.

Участие в принятии решений: Гражданское общество имеет возможность участвовать в процессе принятия решений через методы гражданского диалога, общественные слушания, консультации и другие механизмы. Активисты, эксперты и представители общественных организаций могут принимать участие в разработке законодательства, стратегических документов и других инициатив, направленных на борьбу с коррупцией.

Мониторинг и контроль: Гражданское общество играет важную роль в осуществлении контроля за деятельностью государственных органов в сфере борьбы с коррупцией. Организации общественного контроля в РК следят за исполнением обязанностей государственными органами, анализируют законодательство и его применение, выявляют случаи коррупции и докладывают о них общественности и соответствующим органам.

Совместное участие и партнерство: Государственные органы и гражданское общество могут работать в партнерстве для разработки и реализации проектов, направленных на противодействие коррупции. Например, в РК создано Агентство Республики Казахстан по противодействию коррупции. Агентство ведет активную работу с общественными организациями, проводит совместные мероприятия по противодействию коррупции и поддерживает диалог с ними.

Информационная поддержка: Гражданское общество оказывает информационную поддержку в борьбе с коррупцией. Организации и активисты освещают проблемы коррупции, информируют общественность о случаях нарушений, действиях государственных органов, а также предлагают свои рекомендации по улучшению ситуации.

Материалы и методы

Исследование темы: «Взаимосвязь государственных органов и институтов гражданского общества по формированию добропорядочности» является ключевым и многоаспектным инициативным предприятием, направленным на создание эффективной сотрудничества между государственными структурами и представителями гражданского общества с целью установления и поддержания высоких стандартов общественного порядка и законности в обществе (Vivek 2012).

Материалы и методы использования данной работы охватывают широкий спектр действий, включая, но, не ограничиваясь следующим:

1. Анализ исследований и сбор данных: Исследование начинается с обширного анализа текущей ситуации в области общественного порядка и добропорядочности. Это включает в себя изучение статистических данных, отчетов правоохранительных органов, а также консультации с экспертами в данной области для оценки ключевых проблем и трендов.

2. Планирование и разработка стратегии: на основе полученной информации разрабатывается стратегия, определяющая ключевые направления деятельности проекта. Это может включать в себя разработку образовательных программ, проведение кампаний по пропаганде правовых норм и ценностей, а также установление партнерств между государственными органами и представителями гражданского общества.

3. Образование и тренинги: Одним из важных методов использования работы является обучение и тренировка различных групп населения, включая молодежь, общественных активистов, представителей правоохранительных органов и других заинтересованных сторон. Это может включать в себя проведение семинаров, тренингов, круглых столов и образовательных курсов по темам, связанным с общественным порядком и правопорядком.

4. Коммуникационные кампании: для эффективного привлечения общественного внимания и поддержки проекта используются коммуникационные кампании. Это может быть распространение информации через СМИ, социальные сети, создание информационных брошюр, а также проведение публичных мероприятий и кампаний просвещения.

5. Мониторинг и оценка: Важным аспектом исследования данной работы является постоянный мониторинг его реализации и оценка достигнутых результатов. Это помогает выявить успешные методы и подходы, а также корректировать стратегию в случае необходимости для более эффективного достижения поставленных целей.

6. Установление партнерств и сетей: В данной работе стремимся создать партнерские отношения между государственными органами, неправительственными организациями, образовательными учреждениями и другими заинтересованными сторонами. Это позволяет объединить усилия всех участников для достижения

общей цели – укрепления добропорядочности в обществе.

7. Профилактика и реагирование: Работа также включает в себя профилактические меры для предотвращения нарушений общественного порядка, а также механизмы реагирования на возникающие проблемы. Это может включать в себя создание системы обратной связи для сообщения о проблемах, механизмы консультации и поддержки для граждан, а также совместные оперативные действия правоохранительных органов и общественных структур.

Эти методы и материалы позволяют теме нашего исследования эффективно действовать в направлении создания стабильного и безопасного общества, основанного на принципах законности и уважения к правам каждого гражданина.

Результаты и обсуждение

Исследование данной темы проведено с целью оценки эффективности взаимодействия между государственными структурами и представителями гражданского общества в контексте формирования и поддержания добропорядочности в обществе. Результаты и обсуждения этого исследования отражают важные выводы и рекомендации, которые могут быть полезны для развития соответствующих стратегий и механизмов сотрудничества.

По анализу существующих практик взаимодействия исследование позволило проанализировать текущие методы и практики взаимодействия между государственными органами и институтами гражданского общества. Этот анализ позволил выявить как положительные аспекты, так и проблемные моменты в существующей системе взаимодействия.

По оценке эффективности механизмов сотрудничества, результаты исследования позволили оценить эффективность существующих механизмов сотрудничества между государственными органами и институтами гражданского общества. Это включает в себя оценку степени вовлеченности гражданских организаций в процесс принятия решений, уровень доверия со стороны общества к деятельности государственных структур и другие аспекты сотрудничества.

По выявлению ключевых проблем и барьеров, результаты исследования позволили выявить ключевые проблемы и барьеры, мешающие эффективному взаимодействию между государственными органами и гражданским обществом

в формировании добропорядочности. Это могут быть проблемы законодательного характера, отсутствие доверия со стороны общества к деятельности государственных органов, недостаточная информированность и другие факторы.

По разработке рекомендаций и стратегий, на основе полученных результатов и обсуждений исследования были разработаны рекомендации и стратегии, направленные на улучшение взаимодействия между государственными органами и институтами гражданского общества. Это могут быть предложения по улучшению законодательства, развитию механизмов общественного контроля, повышению прозрачности деятельности государственных структур и другие меры.

По обсуждению и публикации результатов, результаты и обсуждения исследования могут быть представлены на различных платформах, таких как конференции, семинары, публикации в научных журналах и другие научные и общественные мероприятия. Это позволяет обменяться опытом и идеями с другими специалистами и заинтересованными сторонами, а также обсудить возможные пути решения выявленных проблем.

В целом, результаты и обсуждения работы исследования представляют собой важный вклад в развитие эффективного сотрудничества между государственными структурами и гражданским обществом в целях обеспечения стабильности и безопасности в обществе (Совет Европы 2016).

Заключение

Добропорядочность является одним из ключевых элементов развития общества и взаимодействия его участников. Это понятие включает в себя соблюдение законов, правил и норм, а также этических и моральных принципов.

В данном исследовании мы изучали взаимосвязь государственных органов и институтов гражданского общества в формировании добропорядочности в Республике Казахстан. Нашей целью было проанализировать эффективность их сотрудничества в достижении высоких уровней общественного порядка и безопасности в стране.

Исходя из проведенного исследования, мы выяснили, что взаимосвязь государственных органов и институтов гражданского общества является одной из ключевых составляющих в формировании добропорядочности в Республике Казахстан. Государство и гражданское общество

должны работать совместно, чтобы обеспечить правопорядок, противодействовать коррупции, преступности, а также способствовать развитию социальной солидарности и гражданского доверия.

Государственные органы выполняют роль регулятора и контролера общественной жизни, они создают и поддерживают правовую систему, обеспечивающую соблюдение прав и свобод граждан. Они также разрабатывают и внедряют различные политики и программы, направленные на формирование добропорядочности в обществе (Александрова 2019).

Государственные органы, такие как правоохранительные органы, судебная система и административные органы, играют решающую роль в поддержании общественной безопасности и делают значительный вклад в формирование добропорядочности. Они осуществляют надзор за соблюдением закона, проводят оперативные мероприятия по противодействию преступности и нарушениям общественного порядка. Кроме того, государственные органы осуществляют контроль и надзор за деятельностью институтов гражданского общества для обеспечения их прозрачности и эффективности, а также проводить просветительскую работу среди населения.

Институты гражданского общества, включая неправительственные организации, общественные объединения, молодежные и женские организации, в свою очередь, являются активными участниками формирования добропорядочности. Они представляют интересы различных социальных групп и общественных сфер, их задача заключается в защите прав граждан, мониторинге деятельности государственных органов, а также повышении осведомленности и активности населения. Организации гражданского общества могут проводить общественные слушания, информационные кампании, обучающие мероприятия и другие действия, содействующие формированию добропорядочности.

Взаимодействие государственных органов и институтов гражданского общества создает основу для устойчивого развития общества. Комбинирование усилий и ресурсов позволяет достичь большего воздействия на различные сферы общественной жизни и сделать их более добропорядочными. Государственные органы могут использовать опыт и знания организаций гражданского общества для разработки более эффективных и адаптированных политик и программ. В свою очередь, организации граждан-

ского общества могут получить поддержку и ресурсы от государственных органов, что позволяет им эффективнее реализовывать свои цели (Сатаев 2018: 139–144).

Необходимо подчеркнуть, что взаимосвязь государственных органов и институтов гражданского общества может быть успешной только при наличии открытости, доверия и понимания между этими структурами. Важно, чтобы обе стороны признавали и уважали роль и вклад друг друга, а также сотрудничали на основе взаимного сотрудничества и конструктивного диалога.

Однако, несмотря на значимость взаимосвязи государственных органов и институтов гражданского общества в формировании добропорядочности, мы также выявили некоторые проблемы и вызовы, с которыми сталкиваются стороны. Это включает ограниченный доступ к информации, нехватку финансирования некоммерческих организаций, недоверие со стороны государственных органов к институтам гражданского общества и отсутствие четких механизмов сотрудничества и координации между ними.

Для устранения этих проблем и совершенствования взаимосвязи государственных органов и институтов гражданского общества необходимо выполнить ряд рекомендаций. Первоначально, улучшение коммуникации и создание доверия между государственными органами и институтами гражданского общества является основополагающим. Также важно разработать механизмы сотрудничества и координации, чтобы обеспечить эффективное использование ресурсов и избежать дублирования функций (Назарбаев 2019).

Кроме того, необходимо обеспечить прозрачность и открытость работы, как государственных органов, так и институтов гражданского общества. Создание открытых платформ для общественного обсуждения и участия граждан также будет способствовать улучшению взаимосвязи и формированию добропорядочности (Pelczynski 1984)

Наше исследование позволяет сделать вывод о том, что государственные органы и институты гражданского общества должны сотрудничать и взаимодействовать для обеспечения добропорядочности в Республике Казахстан. Улучшение взаимосвязи и сотрудничества между данными сторонами способствует повышению уровня безопасности, укреплению правопорядка и развитию гражданского общества в целом. Это

позволит лучше понять и оценить значимость взаимодействия государственных органов и институтов гражданского общества в формировании добропорядочного общества.

В работе проведен анализ роли и функций государственных органов и институтов гражданского общества в содействии формированию добропорядочности в Республике Казахстан. Рассмотрены механизмы взаимодействия, такие как законодательные акты, программы и проекты, их реализация и контроль. Также проанализировано участие и влияние гражданского общества на принятие решений и осуществление контроля над деятельностью государственных органов, которое подтверждает

важность установления взаимосвязи и сотрудничества между государственными органами и институтами гражданского общества в стремлении к формированию добропорядочности в Республике Казахстан. Рекомендации, которые были сформулированы на основе нашего исследования, могут служить основой для разработки эффективных механизмов сотрудничества и улучшения результативности действий обеих сторон. Это открывает возможности для дальнейших исследований и принятия мер по улучшению взаимосвязи между государственными органами и институтами гражданского общества в контексте формирования добропорядочности в Республике Казахстан.

Литература

- Закон Республики Казахстан «О государственной службе» Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 416-V ЗРК. [Электронный ресурс] – 2015. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000416>
- Закон Республики Казахстан «О некоммерческих организациях» Закон Республики Казахстан от 16 января 2001 года № 142. [Электронный ресурс] – 2015. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000142_
- Аскаров, К. Право и общество в Казахстане: проблемы и перспективы. Алматы: Издательство «Аль-Фараби», 2018.
- Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Фрэнсис Фукуяма. – М.: Олма-Пресс, 2004, ISBN 5-17-024084-8
- Набиева М. (2018). Особенности взаимодействия государства и гражданского общества в Казахстане. Проблемы государственного управления: Электронный журнал, 47(1), 90-96.
- Кажарский А. (2016). Гражданское общество и государство в процессе становления демократического общества в Казахстане. Вестник КазНУ. Юридическая серия, 2016(4), 243–246.
- Наумов А. И. Гражданское общество: проблемы и перспективы развития / Александр Наумов. – М.: Экономика, 2005.
- Бекенов К., Романов А., Амангельды Г. (2018). Институциональная среда развития гражданского общества в Казахстане: проблемы и перспективы. Государственное управление и государственная служба, 1(39), 87-94.
- Муканова А. (2019). Роль институтов гражданского общества в обеспечении верховенства закона в Казахстане. Вестник Карагандинского университета. Юридическая серия, 3 (95), 37–42.
- Vivek Kumar Mishra. The Role of Civil Society in Good Governance and National Development. – 2012. DOI:10.4236/blr.2012.34026
- Совет Европы. (2016). Руководство по передовой практике гражданского участия в принятии решений. <https://www.coe.int/en/web/goodgovernance/enddocuments>.
- Александрова О. И. Добропорядочность гражданского общества: воспитание и роль государства. – 2019. – Вып. 2.
- Сатаев М., Ибраева Г. и Субаева А. (2018). Роль неправительственных организаций в реализации государственной политики в Казахстане. Вестник Карагандинского университета. Серия «История, археология и этнография», 18 (4), 139–144.
- Назарбаев, Н.А. (2019). «Стратегия Казахстана – 2050: новый политический курс на заслуженное будущее». Астана: Издательство “Казахстан” <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050>
- Z.A. Pelczynski // The State and Civil Society: Studies in Hegel’s Political Philosophy // Cambridge [Cambridgeshire]; New York: Cambridge University Press, 1984.

References

- Law of the Republic of Kazakhstan “On the Civil Service” <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000416>
- Law of the Republic of Kazakhstan “On Non-Profit Organizations” https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000142_
- Askarov, K. (2018). “Law and society in Kazakhstan: problems and prospects.” Almaty: Al-Farabi Publishing House.
- Fukuyama F. Trust: social virtues and the path to prosperity / Francis Fukuyama. – M.: Olma-Press, 2004, ISBN 5-17-024084-8
- Nabieva M. (2018). Features of interaction between the state and civil society in Kazakhstan. Problems of Public Administration: Electronic Journal, 47(1), 90-96.
- Kazharsky A. (2016). Civil society and the state in the process of establishing a democratic society in Kazakhstan. Bulletin of KazNU. Law Series, 2016(4), 243–246.
- Naumov A.I. Civil society: problems and prospects for development / Alexander Naumov. – M.: Economics, 2005.

Bekenov K., Romanov A., Amangeldy G. (2018). Institutional environment for the development of civil society in Kazakhstan: problems and prospects. *Public Administration and Public Service*, 1(39), 87-94.

Mukanova A. (2019). The role of civil society institutions in ensuring the rule of law in Kazakhstan. *Bulletin of Karaganda University. Law Series*, 3(95), 37–42.

Vivek Kumar Mishra // *The Role of Civil Society in Good Governance and National Development*. – 2012. DOI:10.4236/blr.2012.34026

Council of Europe. (2016). *A Guide to Best Practices for Citizen Participation in Decision Making*. <https://www.coe.int/en/web/goodgovernance/endocuments>.

Alexandrova O.I. *Integrity of civil society: education and the role of the state*. – 2019. – Issue. 2.

Sataev M., Ibraeva G., and Subaeva A. (2018). The role of non-governmental organizations in the implementation of state policy in Kazakhstan. *Bulletin of Karaganda University. History, Archeology and Ethnography Series*, 18 (4), 139–144.

Nazarbayev, N.A. (2019). “Kazakhstan Strategy – 2050: a new political course for a well-deserved future.” Astana: Publishing house “Kazakhstan” <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050>

Z.A. Pelczynski // *The State and Civil Society: Studies in Hegel’s Political Philosophy* // Cambridge [Cambridgeshire]; New York: Cambridge University Press, 1984

Сведения об авторах:

Усеинова Карлыгаш Рахимжановна (корреспондент автор) – к.ю.н., заведующий кафедры Теории и истории государства и права, конституционного и административного права Казахского национального университета имени аль-Фараби (Казахстан, г. Алматы, e-mail: karlygash_usein@mail.ru).

Токтыбаев Асет Абирбекович – к.ю.н., старший преподаватель Алматинской академии МВД РК имени М. Есболатова (Казахстан, г. Алматы, e-mail: tamerlan.arslan.83@bk.ru)

Жапарбек Арайлым Куанышбековна – магистрант Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Казахстан, г. Алматы, e-mail: zhaparibek@mail.ru)

Жайнак Айдар Ерланович – докторант Жетысуйского Государственного университета имени И. Жансугурова (Казахстан, г. Талдыкурган, e-mail: oss.kenfly@gmail.com)

Information about authors:

Useinova Karlygash Rahimzhanovna (correspondent author) – Candidate of Law, Head of the Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law of the Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: karlygash_usein@mail.ru).

Toktybaev Asset Abirbekovich – Candidate of Law, senior lecturer at the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov (Kazakhstan, Almaty, e-mail: tamerlan.arslan.83@bk.ru)

Zhaparbek Arailym Kuanyshbekovna – undergraduate student Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhaparibek@mail.ru)

Zhainak Aidar Yerlanovich – doctoral student of I. Zhansugurov Zhetysu State University (Taldykurgan, Kazakhstan, e-mail: oss.kenfly@gmail.com)

Зарегистрирована: 19 февраля 2024 г.

Принята: 20 мая 2024 г.

2-бөлім
**КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ
ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 2
**CONSTITUTIONAL AND
ADMISTRATIVE LAW**

Раздел 2
**КОНСТИТУЦИОННОЕ
И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО**

A.Zh. Tussupova* , **D.M. Baimakhanova**

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: alma_gul_t@mail.ru

THE PLACE AND ROLE OF DECISIONS OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE SYSTEM OF SOURCES OF CONSTITUTIONAL LAW

The article examines the significance and relevance of decisions made by the Constitutional Court of Kazakhstan within the context of the country's constitutional legal system.

This topic's theoretical and practical significance is determined by the revival of the constitutional control institution in the Republic of Kazakhstan, which is an important factor in changing the country's legal system. This allows us to consider the role of constitutional justice decisions as a source of law and their legal force and scope.

The decisions of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan play a significant role in the legal regulation of public affairs. Certain categories of decisions by the Constitutional Court, such as those that address compliance with the Kazakhstani Constitution, laws, and other regulatory legal acts, as well as those issued in response to complaints from citizens or requests from courts regarding the constitutionality of specific laws, are considered part of the system of constitutional law in Kazakhstan. These decisions serve to clarify and interpret the provisions of the Kazakh Constitution.

The issue of the role of decisions by the Constitutional Court as a source of constitutional law is an important one, as there are two opposing approaches to this issue. According to the first approach, the Constitutional Courts are law enforcement agencies that do not create new legal norms. However, according to the other approach, along with their law enforcement role, the Constitutional Courts also engage in law-making, and many of their decisions have a normative significance, making them a source of law, including constitutional law.

The authors of the article discuss the special status of the Constitutional Court as an institution of constitutional review, the importance of the decisions it makes, their unique legal characteristics, as well as their position and role within the system of sources of constitutional law.

Key words: Constitutional Court, source of law, source of constitutional law, system of sources of constitutional law, normative legal act, judicial precedent, hierarchy of normative legal acts.

А.Ж. Тусупова^{1*}, Д.М. Баймаханова²

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: alma_gul_t@mail.ru

Қазақстан Республикасы Конституциялық Соты шешімдерінің конституциялық құқықтың қайнар көздері жүйесіндегі орны мен рөлі

Мақала Қазақстан Республикасының конституциялық құқық көздері жүйесіндегі ҚР Конституциялық Соты шешімдерінің орны мен рөлін зерттеуге арналған.

Тақырыптың теориялық және практикалық маңыздылығы Қазақстан Республикасында конституциялық бақылау институтын жаңғырту ұлттық құқықтық жүйені өзгертудегі маңызды фактор болып табылатындығымен айқындалады, бұл Конституциялық Сот төрелігі органдары шешімдерінің құқық көзі ретіндегі рөлі туралы, сондай-ақ олардың заңдық күші мен қолданылу аясы туралы мәселе қоюға мүмкіндік береді.

Конституциялық сот шешімдерінің конституциялық құқықтың қайнар көзі ретіндегі рөлі мәселесі өзекті болып табылады, өйткені аталған мәселеге қолданыстағы тәсілдер күрт қарама-қайшы болып табылады: бірінші тәсілге сәйкес Конституциялық соттар – бұл құқықтың жаңа нормаларын жасамайтын құқық қорғау органдары; екіншісіне сәйкес, Конституциялық соттар құқық шығарумен қатар заң шығарумен де айналысады, яғни олардың көптеген шешімдері нормативтік мәнге ие, құқықтың, оның ішінде конституциялық құқықтың қайнар көздеріне айналады.

Мақала авторлары Конституциялық Соттың конституциялық бақылау органы ретіндегі ерекше мәртебесін, ол қабылдаған актілердің маңыздылығын, олардың ерекше құқықтық қасиеттерін, сондай-ақ конституциялық құқық көздері жүйесіндегі оның шешімдерінің орны мен рөлін қарастырады.

Түйін сөздер: Конституциялық Сот, құқықтың қайнар көзі, конституциялық құқықтың қайнар көзі, конституциялық құқық көздерінің жүйесі, нормативтік құқықтық акт, сот прецеденті, нормативтік құқықтық актілердің иерархиясы.

А.Ж. Тусупова*, Д.М. Баймаханова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: alma_gul_t@mail.ru

Место и роль решений Конституционного суда Республики Казахстан в системе источников конституционного права

Статья посвящена изучению места и роли решений Конституционного Суда РК в системе источников конституционного права Республики Казахстан.

Теоретическая и практическая значимость темы определяется тем, что возрождение в Республике Казахстан института конституционного контроля является важным фактором в изменении национальной правовой системы, что позволяет поставить вопрос о роли решений органов конституционного правосудия как источника права, а также об их юридической силе и сфере действия.

Решения Конституционного Суда Республики Казахстан играют большую роль в правовом регулировании общественных отношений. Отдельные виды постановлений Конституционного Суда РК (содержащие положения о соответствии Конституции РК законов, иных нормативных правовых актов; вынесенные на основании проверки конституционности законов, примененных в конкретном деле по жалобам граждан или по запросам судов, а также содержащие разъяснение и толкование норм Конституции РК), как разновидность решений, относятся к системе источников конституционного права РК.

Проблема роли решений Конституционного Суда как источников конституционного права является актуальной, так как существующие подходы к указанной проблеме являются резко противоположными: согласно первому подходу, конституционные суды – это органы правоприменения, не создающие новых норм права; согласно второму, наряду с правоприменением конституционные суды занимаются также правотворчеством, т.е. многие их решения имеют нормативное значение, становятся источниками права, в том числе и конституционного права.

Авторы рассматривают особый статус Конституционного Суда как органа конституционного контроля, значение принимаемых им актов, их особые юридические свойства, а также их место и роли его решений в системе источников конституционного права.

Ключевые слова: Конституционный Суд, источник права, источник конституционного права, система источников конституционного права, нормативно-правовой акт, судебный прецедент, иерархия нормативно-правовых актов.

Introduction

The constitutional reform that took place in Kazakhstan in 2022 reinstated the activities of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan, which had been suspended after the adoption of the Constitution in 1995. The court resumed its operations on January 1st, 2023 (<https://akorda.kz/ru/o-provedenii-5-iyunya-2022-goda-respublikanskogo-referenduma-545131>).

As noted by the renowned Kazakh scientist Aitkhozhin K.K., the main feature of the current constitutional process is the fact that legislation is designed to reflect the fundamental goals and characteristics of the transformed Kazakh society, in accordance with the provisions of the Basic Law, and to actively contribute to the formation of a democratic and law-based state (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029).

The legal status of the Constitutional Court is defined in Section VI of the Constitution of the Republic of Kazakhstan (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39441762), as well as in the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan on the Constitutional Court, dated November 5, 2022, No. 153-VII (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39441762).

Currently, the Constitutional Court is one of the most significant components of the judicial system and state power in the Republic of Kazakhstan.

The restoration of the constitutional justice institution is an important factor that influences the legal system of the state.

At the same time, there is no unified approach among domestic legal scholars in understanding the legal nature of the decisions of the Constitutional Court and in conducting conceptual studies on the place and role of these decisions in the system of

sources of constitutional law in the Republic of Kazakhstan.

In our view, in the context of establishing the rule of law in Kazakhstan and developing civil society, it is important to study a new type of source of constitutional law – the acts of the Constitutional Court – and their place within the system of constitutional law.

The national legislation of the country sets out the procedure for the issuance of regulatory legal acts, amendments, additions and their cancellation. According to Yu.A. Tikhomirov, this process of law-making takes place within predetermined legal parameters, reflecting the unity and diversity of legal acts and their interrelationships with each other (Tikhomirov 2010: 73).

In accordance with Article 4 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the current legislation in the country is based on the provisions of the Constitution, relevant laws, other regulatory legal acts, international treaty obligations and other commitments of the Republic, as well as decisions of the Constitutional and Supreme Courts (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029).

Russian scientists, including S. A. Avakyan, N. V. Vitruk, O. E. Kutafin, S. A. Karapetyan, N. V. Svechnikova, V. V. Zakharov, and K. V. Demchenkov, have all addressed issues related to the decisions of the Constitutional Court as a source of constitutional law.

In Russian legal scholarship, the study of sources of national legislation is not a novel topic – some aspects of it have been addressed in a number of academic articles, monographs, and textbooks, although mainly in relation to the implementation of statutory legal acts. The studies of M.T. Baymakhanov, S.Z. Zimanov, S.N. Sabikenov, V.A. Kim, G.S. Sapargaliev, A.K. Kotov, O.K. Kopabaev, E.B. Abdrasulov, S. Uzbekuly, S.A. Tabanov, V.A. Malinovsky, K.K. Aitkhozhin, A.A. Chernyakova, S.K. Amandykova, Yu.V. Maltseva, R.T. Okusheva, Zh.U. Tlembayeva and K.B. Ertuganova have highlighted the problems of formation and development of certain types of constitutional law sources in the Republic of Kazakhstan.

However, unfortunately, the issues related to the nature and content of decisions of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan as a source of constitutional law in the Republic have not been adequately studied in Russian legal literature.

The lack of clarity in understanding the legal basis for the decisions of the Constitutional Court

could have a negative impact on the entire law enforcement system as a whole and hinder the development of a coherent approach to law enforcement.

We believe that this is due to the relatively short duration of the functioning of the constitutional justice institution in our country. Since there is no unified approach towards understanding the essence of this institution and its decisions, and due to the importance of the issue under consideration, as well as the fact that legislation on the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan is being periodically amended, we believe that discussing this topic is timely and relevant.

In this regard, I would like to agree with the opinion of Russian scientist V.E. Chirkin, who states that «unduly delaying the process of establishing a new system of constitutional law sources, as has occurred in Russia since the adoption of the 1993 Constitution, does not contribute to enhancing constitutional stability and legal certainty, nor does it create a state governed by rule of law» (V.E. Chirkin 1996:60).

Based on this, it is necessary to determine the place and role of the decisions of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan within the system of sources of constitutional law and their position in the hierarchy of regulatory legal acts in the Republic of Kazakhstan, in view of the expansion of powers of the constitutional review body under consideration and the increasing importance of acts adopted by it within the mechanism of legal regulation of public relations.

Results and discussion

The sources of constitutional law are legal documents that establish and give legal force to constitutional and legal norms that regulate public relations and are the subject matter of constitutional law.

In this regard, I would like to agree with the opinion of Russian scholar N.V. Vitruk, who states that «the decisions and legal positions of the Constitutional Court of the Russian Federation are a source of constitutional law and complement its content» (Vitruk 2001:89).

According to O.E. Kutafin, sources of constitutional law serve three main functions. Firstly, they represent the decisions of law-making bodies that create, amend, or repeal constitutional law norms. Secondly, they provide the form in which these norms appear in real life and from which knowledge about current constitutional law

can be derived. Thirdly, they establish the basis for the content and form of legal sources for all other branches of law (Kutafin 2002:18-19).

To understand the system of sources of constitutional law, it is necessary to know: a) what components this system comprises and b) how these components are interrelated.

The concept of a «system» can be defined as a «bounded set» of interconnected elements that form an integrated whole. Each element is an integral part of this system and contributes to its overall function (Alekseev 2003: 341).

Thus, a system can be described as a whole composed of parts, or a group of elements that interact and interconnect with each other to form a cohesive whole (Philosophical Encyclopedic Dictionary 1983: 610).

The system of sources of constitutional law should be analyzed according to the following criteria:

- 1) the composition of the sources;
- 2) the ratio of sources by legal force;
- 3) subjects of legal expression of will;
- 4) the prospects of historically formed sources of law for the development of the national legal system.

Let's take a look at the place of rulings from the Constitutional Court of Kazakhstan in the system of sources of constitutional law.

According to Article 55 of the «Law on the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan», the decision of the Court is an act that is adopted at its meetings (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39441762).

The decisions of the Constitutional Court can be divided into two categories: final decisions that exercise the court's constitutional powers, and other decisions that exercise other powers. These decisions are an important part of the system of sources for constitutional law in Kazakhstan and need to be understood within the context of the overall system.

When discussing the decisions of the Kazakh Constitutional Court as a source of constitutional law, it is important to understand their role within the broader system and how they relate to other components.

There are two ways to view the decisions of the Kazakhstan Constitutional Court: broadly, as a type of legal source, or more specifically, as a specific type of decision that exercises certain powers.

In a broad sense, decisions made by the Constitutional Court of Kazakhstan can be considered a type of act. In a narrower sense, these decisions

include only those related to organizational matters of the court's operations, as per Article 55 of the «Law on the Constitutional Court of Kazakhstan».

While these decisions cannot be classified as a source of law in a strict sense, they do play a significant role in the functioning of the court. The formal legal definition of sources of law includes forms of expression for legal norms, which are not present in decisions concerning organizational matters. Instead, these decisions have a specific target audience and address specific situations.

In a broad sense, the decisions of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan can be divided into several categories:

1. Regulatory resolutions that are an integral part of the current law of the Republic of Kazakhstan;
2. Messages;
3. Conclusions;
4. Resolutions

Normative resolutions, conclusions, and messages refer to the final decisions of the Constitutional Court.

Messages from the Constitutional Court: In accordance with paragraph 6 of Article 53 of the Constitution, the Constitutional Court, based on the results of its analysis of constitutional proceedings, sends an annual message to Parliament regarding the state of constitutional law in the country. During the preparation of this message, the Court may request the necessary documents and information from relevant government agencies and officials.

After reviewing the draft message at a meeting, the text is finalized and approved by the Constitutional Court. The conclusion of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan on the matter is its final decision regarding the compliance with the constitutional procedures in cases provided for in Articles 47(1) and (2) of the Constitution. Before the Parliament of the Republic can decide on the early removal of the President, the Court has made a final decision on whether or not to remove the President from office. The definitions in the Law «On the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan» do not apply to final decisions. However, in paragraph 2 of Article 55, they are referred to as «other decisions» that exercise other powers of the Constitutional Court.

The content of these definitions mainly relates to procedural matters. At the same time, some definitions may be significant for ensuring the legality and creating conditions for the smooth implementation of constitutional and legal principles.

A unique aspect of the definitions is that, in cases where an appeal is refused or proceedings are terminated in a particular case, they provide detailed information about the legal positions taken by the Constitutional Court in previous resolutions and rulings on similar matters.

The decisions of the Constitutional Court provide legal interpretations not only in procedural matters, but also in substantive ones (Lazarev 2003: 52).

Based on the features that are characteristic of the acts adopted by the Constitutional Court of Kazakhstan, we can conclude that resolutions have the qualities of a source of law.

This is supported by the competence of the court as established in Article 23 of the «On the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan» law, which allows the court to adopt decisions on various issues with different legal natures.

Therefore, the problem of classifying each type of decision as a source of constitutional law must be solved on a case-by-case basis. The special position of decisions of the Constitutional Court in the system of sources of constitutional law primarily stems from the fact that it is the only body authorized to officially interpret the provisions of the Constitution in accordance with Paragraphs 4 and 5 of Article 72 of the Basic Law.

In this regard, I would agree with According to E.B. Abdrasulov, procedures for the interpretation of legal norms should be understood as a set of actions performed by a specific subject in a strict sequence and system. These actions are appropriately designed and presented to the addressees of legal regulations. The interpretation process is not just a simple set of steps, but it is often formalized by legislation, either directly or indirectly, through the provision of a causal interpretation of legal and constitutional norms in the context of various constitutional control functions (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1030734).

The powers of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan include reviewing laws adopted by the Parliament, resolutions of the Parliament before they are signed by the President, and international treaties before their ratification to ensure compliance with the Constitution of the Republic. The court also gives an opinion in cases specified in Article 47, paragraphs 1 and 2, of the Constitution.

At the request of the President of the Republic of Kazakhstan and the Chairmen of the Senate and Mazhilis, as well as at least 1/5th of the total

number of deputies in the Parliament, and the Prime Minister and the Constitutional Court:

1. In case of any dispute regarding the correctness of elections of the President of the Republic or deputies of Parliament, or the holding of a republican referendum, this body will resolve it.

2. It will also consider appeals from the President of the Republic in matters specified in paragraph 10-1 of Article 44 of the Constitution, as well as from the courts in matters covered by Article 78 of the same document.

As K.Mami points out, the study of the practice of constitutional reform over the past decade has shown that there has been an international trend towards expanding citizens' access to constitutional controls in order to protect their rights against the application of laws that conflict with the Constitution. This has been done both by granting individuals and legal entities the right of direct appeal to constitutional justice bodies, and by providing for indirect appeals through courts, ombudsmen, the Prosecutor General, and other entities. These approaches have also been implemented in Kazakhstan (Mami 2022: 3).

According to the complaints of citizens, the Constitutional Court reviews the compliance of the normative legal acts of the Republic of Kazakhstan that directly affect their rights and freedoms, which are enshrined in the Constitution, with the provisions of the Constitution.

Based on the requests of the Prosecutor General of the Republic, the court considers the issues specified in paragraphs 3) and 4) of paragraph 1 of Article 72 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan as well as the regulatory legal acts of the country for their conformity with the main law of the state.

Furthermore, the court reviews regulatory legal acts that affect the rights and freedoms of human and citizens enshrined in the Constitution in order to ensure their compliance with the principles of the Constitution of the Republic.

The decision of the Constitutional Court, adopted in response to a complaint regarding the violation of citizens' constitutional rights and freedoms, is binding on the parties to the dispute itself. It will also be binding on other relevant parties who may be affected by this decision in the future. That is, other parties who were not involved in the original case will be required to take the Constitutional Court's decision into account in their own legal proceedings.

As the Chairman of the Constitutional Court, E. Asimova notes that by appealing to the court, citizens contribute to the restoration of justice and

legality (<https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/press/news/details/577716?lang=ru>).

Thus, these powers make the Constitutional Court an institution whose decisions are of great importance, as they cannot be challenged by other state authorities and apply throughout the entire territory of the Republic of Kazakhstan.

The Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan carries out the official interpretation of the Constitution, making decisions that are essential to the completeness of the text. Other state bodies are not allowed to interpret constitutional norms that have already been interpreted by the Constitutional Court.

According to Article 74 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, laws and international treaties that are inconsistent with the constitution of the country cannot be signed or ratified. These laws and other legal acts that are recognized as unconstitutional, including those that infringe on the rights and freedoms enshrined in the constitution, are canceled and not subject to application after the Constitutional Court has issued a decision or the date specified by it.

The Constitutional Court has adopted a resolution concerning the inconsistency of a legal act with the Constitution of the Republic of Kazakhstan and the violation of the constitutional rights and freedoms of citizens. As a result, the unconstitutional act has been canceled.

The Constitutional Court is not able to independently amend such acts. However, the competent State bodies have an obligation to do so. Until the relevant changes are made to the legislation, the decision of the Constitutional Court will serve as the legal basis for decision-making in that specific area of public affairs.

Conclusion

The role of the Constitutional Court in the system of sources of constitutional law can be understood in two ways: first, by considering the nature of this institution; and second, by analyzing the specifics of the decision-making process and the legal significance of its decisions.

Let's take a look at the system of sources of constitutional law in the Republic of Kazakhstan.

The Constitution of the Republic of Kazakhstan, adopted in 1995, is the most important legal document in our country.

We believe that the special status of the Constitutional Court, as a body responsible for

ensuring the constitutionality of acts, the importance of the decisions it makes, their unique legal properties, including their binding, final, immediate, and irreversible nature, and the legal implications of their application, justify placing them above the Constitution of the Republic of Kazakhstan and the Law on Amendments and Additions to the Constitution of Kazakhstan.

In accordance with paragraph 3 of Article 4 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, ratified international treaties take precedence over national laws. The procedures and conditions for the implementation of international treaties on the territory of Kazakhstan, which the country is a party to, are determined by its legislation.

Article 72 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan provides for the right to review international treaties before they are ratified in order to ensure their compliance with the country's Constitution. According to Article 74, international treaties that are found to be inconsistent with the Kazakhstani Constitution may not be signed or ratified, and therefore, cannot be put into effect (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029).

Thus, since the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan may recognize a ratified international treaty to be inconsistent with the country's Constitution, the legal force of its decision may be higher than that of other national laws. At the same time, internationally recognized legal documents such as the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenants on Human Rights have a special status and always take precedence over national legislation, including the country's constitution.

As for constitutional laws, the legal status of the Constitutional Court is established by the Kazakhstan Law «On the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan». Articles 23 and 72 of this law, as well as the Constitution of the Republic of Kazakhstan, do not provide for the possibility of checking the compliance of constitutional laws with the constitution of the country. Instead, the Constitutional Court examines laws passed by Parliament for compliance with the constitution before they are signed by the president. Based on this understanding, all kinds of laws are included in the term «laws».

Consequently, the constitutional law itself establishes the possibility for the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan to block the enforcement of laws that are in conflict with the

Constitution. This confirms the supreme legal authority of the decisions of the Constitutional Court over other laws in the country.

Based on this, we believe that the system of sources of constitutional law can be summarized as follows:

1. Declaration of State Sovereignty of the Kazakh SSR
2. The Constitution of the Republic of Kazakhstan of 1995
3. The law amending and supplementing the Constitution
4. Normative resolutions of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan
5. Ratified international treaties of the Republic of Kazakhstan regulating constitutional and legal relations
6. Constitutional laws of the Republic of Kazakhstan
7. Consolidated laws, laws of the Republic of Kazakhstan, temporary resolutions of the Government of the Republic of Kazakhstan having the force of law
8. Resolutions of the Parliament of the Republic of Kazakhstan and its Chambers
9. Decrees of the President of the Republic of Kazakhstan
10. Resolutions of the Government of the Republic of Kazakhstan
11. Resolutions of the Central Election Commission of the Republic of Kazakhstan
12. Decisions of maslikhats, resolutions of akimats, decisions of akims.

The Declaration of State Sovereignty of the Kazakh Soviet Socialist Republic has historical significance and occupies a special place among the sources of constitutional law [20].

In constitutional law, a «declaration» is a solemn and political legal act that emphasizes its importance for the state and its people.

A specific feature of these declarations is the broad nature of the provisions they contain, which necessitate additional legislative regulation.

The constitutional significance of the 1990 Declaration was first highlighted in 1991 by G.S. Sapargaliyev. He stressed that it is an important source of the legal system in the republic. The scientist also emphasized the special significance of this document as a source of constitutional law. Although the Declaration was adopted during the existence of the Soviet Union, it proclaimed principles of sovereignty that were later enshrined

in the Constitutional Law on State Independence of Kazakhstan (1991) and the Constitutions of 1993 and 1995, among other constitutional acts (Sapargaliyev 2002: 4).

The historical significance of the 1990 Declaration lies primarily in the fact that it designated the statehood of Kazakhstan, which has a centuries-long history, culture, and established state and legal traditions. This declaration was adopted in order to consolidate and guarantee the sovereign rights of Kazakhstan in all spheres of society and ensure the full-fledged political, socio-economic, and spiritual development of its people (Avakian 2010: 25).

It should be noted that current legislation in the Republic of Kazakhstan does not include this type of regulatory legal act. The Declaration of 1990 is the only such document adopted in Kazakhstan at the beginning of a new stage of its development and it is not included in the list of sources of current law in the Republic contained in paragraph 1 of Article 4 of the Constitution of Kazakhstan.

The Law of the Republic of Kazakhstan «On Legal Acts» does not mention the declaration within the hierarchy of regulatory legal acts in the Republic of Kazakhstan (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37312788).

Declarations, although they are legal documents, act mainly as declaratory documents. They are similar to the preambles of constitutional acts in many ways. Even when a regulatory function is assigned to a declaration, its implementation is usually short-lived, as the declaration is either incorporated into the text of the constitution or another legislative act, or it is replaced by another constitutional act. In these cases, possible simultaneous reference to both the norms of the constitution (or another act) and the provisions of the declaration may be ineffective.

Declarations can serve as sources of constitutional and legal theory, as they allow us to trace how the political objectives of the state, as stated in these documents, are implemented in its normative activities.

Thus, the decisions of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan play an important role in the legal regulation of public relations. Some types of decisions by the Constitutional Court (containing provisions on compliance with the Constitution with laws and other regulatory legal acts; issued based on checking the constitutionality of laws applied in a particular case upon complaints from citizens or upon request of courts, as well as providing explanation and interpretation of the norms of the

Constitution), as a type of decision, can be attributed to the system of sources of constitutional law in the Republic of Kazakhstan. At the same time, in terms of their position in the hierarchy of sources of constitutional law, these documents will be placed below the Constitution of the Republic of Kazakhstan and the Law on Amending and Supplementing the Constitution of the Republic of Kazakhstan, while being above all other sources of constitutional law.

In this regard, I would like to agree with the opinion of S.A. Karapetyan that the decisions of the Constitutional Court serve as a special national source of constitutional law (Karapetyan 1998).

Sapargaliev G.S., emphasizing that the sources of national law in Kazakhstan include the normative legal acts listed in paragraph 1 of Article 4 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, notes that not all types of these acts are considered to be sources of constitutional law (Sapargaliev 2002: 6).

Considering the place of the normative decisions of the Constitutional Court within the national legal system of the Republic of Kazakhstan, the following should be noted.

The types of sources of national law in Kazakhstan are defined in the Constitution of the country and the Law on Legal Acts, which was adopted on April 6, 2016 (No. 480-V). This law establishes the hierarchy of legal acts and optimizes the procedures for their adoption and entry into force. Normative resolutions of the Constitutional Court are not included in the hierarchy of normative legal acts defined by Article 10 of this law (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37312788).

In this regard, we would like to draw your attention to the fact that, despite the potential for new legal norms to be seen in decisions of the Constitutional Court interpreting the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the overall characteristics of these decisions do not allow them to be considered as normative acts.

Thus, in accordance with Article 1 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On Legal Acts», a regulatory legal act is a written, official document of a prescribed form, adopted by a republican referendum or an authorized body, that establishes, amends, supplements, terminates or suspends the effect of legal norms (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37312788).

Thus, the following features are characteristic of the normative legal act:

- 1) it acts as a source of law aimed at establishing, repealing or changing legal norms;
- 2) it is a form of existence of legal norms.

We believe that the decision of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan, which finds the rule of law unconstitutional, although it meets the basic criteria for a normative act (the uncertainty of the addressee, the possibility of repeated application, and action regardless of changes or termination of individual legal relations), cannot be considered a normative act, as such a decision by the Constitutional Court in all cases is not intended to regulate social relations but rather has a protective nature. The purpose of the Constitutional Court is to invalidate unconstitutional norms. The decision in question invalidates the specific norm, but it does not create new «positive» regulatory legal norms. In cases where there is a gap in the legislation, the Constitution of the Republic of Kazakhstan serves as the direct regulator after the decision has been made.

The Constitutional Court does not have the authority to make decisions on its own initiative, which is not typical of bodies that issue normative acts. Instead, the activity of the Constitutional Court is derived, and it requires a subject to verify its decisions.

The purpose of a regulatory act is to apply it to specific circumstances or situations. The decision of the Constitutional Court may be insufficient to resolve a particular situation, as it may not provide the necessary regulatory norms. In addition, the decision does not formally cancel the act, but rather contributes to its invalidation, not only of a specific legal rule, but also of a norm with certain content. Therefore, the scope of its impact differs from that of an act that repeals a specific provision.

The recognition of the nature of regulatory acts through court decisions directly contradicts the principle of separation of powers. The decision of the Constitutional Court is based on a specific individual case, which is not related to a legislative initiative.

The decision is made by the Constitutional Court in a specialized procedure. The entry into force of the decision does not depend on the moment of publication. As a result of this decision, it is possible to invalidate normative acts at various levels. However, this does not mean that the legal force of the decision changes in each specific case.

Thus, it can be concluded that the legislator's decision not to include decisions of the Constitutional Court in the existing hierarchy of normative acts, as established in Article 10 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On Legal Acts», is correct. The acts of the Constitutional Court should not be considered

as a single-level, because the system of normative acts has a hierarchical structure. Including acts of the Constitutional Court in this system would violate its necessary integrity and unity.

The correctness of this conclusion can be supported by the findings of the Russian scholar Avakian S.A., who argues that the decisions of constitutional courts do not follow the typical process of formalizing legal norms as seen in modern legal systems. Therefore, it is unlikely that the typology of regulatory measures for public relations can be applied to the rulings of constitutional courts. As a result, a decision of the Constitutional Court may not have the same formal characteristics as a law, such as articles, paragraphs, chapters, or sections (Avakian 2010: 383).

The Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan is not a court of general jurisdiction. Like other judicial bodies, it is an enforcement agency. It cannot perform the functions of a legislative body, which fall within the jurisdiction of the Parliament of the Republic.

In this regard, we can also cite the Constitutional Court of the Russian Federation as an example. As N.V. Svechnikova points out, the court is not a legislator per se, but when it has to recognize that the provisions of a law being considered do not comply with the Constitution of the Russian Federation and thus terminate their operation, it creates a gap in the legislation.

In such situations, the Constitutional Court, by issuing its legal opinion, partially fills the gap until the relevant legislation is adopted. While the court does not replace legislators, it actively participates in the

legislative process and contributes to the formation of positive constitutional law (Svechnikova 2009).

The decisions of the Constitutional Court of Kazakhstan, which establish the unconstitutionality of certain legal norms, cannot be considered as judicial precedents. They cannot replace the law when resolving specific cases and cannot justify court decisions exclusively, as is the case with the institution of precedent in countries with an Anglo-Saxon legal system. A judicial precedent is a binding decision on a particular case that must be followed by courts of the same or lower jurisdiction when deciding similar cases.

Thus, we can see a mixture of features from other sources of law in the decisions of the Constitutional Court. In this regard, it is worth noting that in the legal literature, there are often discussions about the place of court decisions in the system of sources of law as a whole, without considering the essential specifics of individual types. Russian scholar A.S. Pigolkin (Pigolkin 1998: 70) suggests identifying a special type of interpretation acts that exist alongside normative and individual acts. We agree with this view, as these acts are closest to the sources of law in nature, yet they are not the same. In the decisions of the Constitutional Court of Kazakhstan, we can find some features of other national law sources, but we think that these individual features are not enough to classify court decisions as belonging to a specific type of national law source.

Based on the above information, it can be concluded that the national law of the Republic of Kazakhstan includes a special source of law in the form of decisions of the Constitutional Court.

Литература

- Айтхожин К.К. Новый этап развития – // Юридическая газета 29 августа 2023 года, № 64
- Указ Президента Республики Казахстан от 5 мая 2022 года № 888 «О проведении 5 июня 2022 года республиканского референдума» -// Газета «Казахстанская правда» от 6 мая 2022 г. № 85 (29712)
- Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.) – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029
- Конституционный закон Республики Казахстан от 5 ноября 2022 года № 153-VII «О Конституционном Суде Республики Казахстан» (с изменениями от 01.07.2023 г.) – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39441762
- Тихомиров Ю.А. Правовое регулирование: теория и практика. М.: Формула права, 2008. – 400 с. ISBN 978-5-8467-0071-0.
- Сравнительное конституционное право / Отв. ред. В.Е. Чиркин. – М., 1996. – С. 60.
- Витрук Н.В. Конституционное правосудие в России (199-2001 годы): Очерки теории и практики. – М., 2001. С. 167
- Кутафин О.Е. *Источники конституционного права Российской Федерации* – М.: Юрист, 2002. – 348 с.
- Алексеев П.В., Панин А.В. *Философия: Учебник*. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. – 608 с.
- Философский энциклопедический словарь. – М.: СЭ, 1983. – 839 с.
- Лазарев Л.В. *Правовые позиции Конституционного Суда России* – М.: Городец, Формула права, 2003. – 528 с.
- Абрасулов Е.Б. *Некоторые вопросы толкования закона и Конституции в Республике Казахстан* – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1030734

- Мами К. Конституционный контроль в Казахстане: преемственность и развитие // Казахстанская правда. – Астана, 2022. – 30 декабрь. – С. 3
- Выступление Председателя Конституционного Суда Э.Азимовой на совместном заседании Палат Парламента 20 июня 2023 года – <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/press/news/details/577716?lang=ru>
- Декларация о государственном суверенитете Казахской Советской Социалистической Республики (Алма-Ата, 25 октября 1990 года) – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1000230
- Сапаргалиев Г. Конституционное право Республики Казахстан: Акад. курс. – Алматы: Жеті Жарғы, 2002. – 526 с.
- Айтхожин К.К. Декларация о государственном суверенитете Казахской ССР как важнейший акт конституционного права // Фемида. – 2000. – № 11. – С. 25-27.
- Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 480-V «О правовых актах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2023 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37312788
- Карапетян С.А. Источники конституционного права Российской Федерации: Дисс. к.ю.н. – М., 1998. – 170 с.
- Авакьян С.А. Нормативное значение решений Конституционных судов – в кн. Размышления конституционалиста: Избранные статьи. М.: Изд-во Моск. ун-та, 2010. – С. 382-394
- Свечникова Н.В. Решения Конституционного Суда Российской Федерации – как источник конституционного права – дисс. к.ю.н, М. 2009, 199 с.
- Пиголкин А.С. Толкование норм права и правотворчество: проблемы соотношения. В кн. «Закон: создание и толкование». М., 1998, С. 70-71

References

- Abrasulov E.B. Nekotorye voprosy tolkovaniya zakona i Konstitucii v Respublike Kazahstan [Some questions of interpretation of the law and the Constitution in Republic of Kazakhstan] – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1030734
- Ajthozhin K.K. Novyj etap razvitiya [New stage of development] – // Juridicheskaja gazeta 29 avgusta 2023 goda, №64
- Alekseev P.V., Panin A.V. Filosofija: Uchebnik [Philosophy: Textbook]. – 3-e izd., pererab. i dop. – М.: ТК Velbi, Izd-vo Prospekt, 2003. – 608 s.
- Deklaracija o gosudarstvennom suverenitete Kazahskoj Sovetskoj Socialisticheskoj Respubliki (Alma-Ata, 25 oktjabrja 1990 goda) [Declaration of state sovereignty of the Kazakh Soviet Socialist Republic (Alma-Ata, October 25, 1990)] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1000230
- Tihomirov Ju.A. Pravovoe regulirovanie: teorija i praktika [Legal regulation: theory and practice]. – М.: Formula prava, 2008. – 400 s. ISBN 978-5-8467-0071-0.
- Sravnitel'noe konstitucionnoe pravo [Comparative constitutional law] / Otv.red V.E. Chirkin M. 1996 S. 60 Constitutional control in Kazakhstan: continuity and development
- Vitruk N.V. Konstitucionnoe pravosudie v Rossii (199-2001 gody): Oчерki teorii i prakti [Constitutional justice in Russia (199-2001): Essays on theory and practice]. – М. 2001. S. 167
- Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 5 maja 2022 goda № 888 «O provedenii 5 ijunja 2022 goda respublikanskogo referendumа» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated May 5, 2022 No. 888 “On holding a republican referendum on June 5, 2022”] // «Kazahstanskaja pravda» ot 6 maja 2022 g. № 85 (29712)
- Filosofskij jenciklopedicheskij slovar' [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. – М.: SJe, 1983. – 839 s.
- Konstitucija Respubliki Kazahstan (prin. New stage of development jata na respublikanskom referendumе 30 avgusta 1995 goda) (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 19.09.2022 g.) – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029
- Konstitucionnyj zakon Respubliki Kazahstan ot 5 nojabrja 2022 goda № 153-VII «O Konstitucionnom Sude Respubliki Kazahstan» (s izmenenijami ot 01.07.2023 g.) [Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated November 5, 2022 No. 153-VII “On the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan” (as amended on July 1, 2023)] – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39441762
- Kutafin O.E. Istochniki konstitucionnogo prava Rossijskoj Federacii [Sources of constitutional law of the Russian Federation]. – М.: Jurist#, 2002. – 348 с.
- Lazarev L.V. Pravovye pozicii Konstitucionnogo Suda Rossii [Legal positions of the Constitutional Court of Russia] – М.: Gorodec, Formula prava, 2003. – 528 с.
- Mami K. Konstitucionnyj kontrol' v Kazahstane: preemstvennost' i razvitie [Constitutional control in Kazakhstan: continuity and development] // Kazahstanskaja pravda. – Астана, 2022. – 30 dekabr'. – S. 3
- Vystuplenie Predsedatelja Konstitucionnogo Suda Je.Azimovoj na sovmestnom zasedanii Palat Parlamenta 20 ijunja 2023 goda [Speech by the Chairman of the Constitutional Court E. Azimova at a joint meeting of the Chambers of Parliament on June 20, 2023] // <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/press/news/details/577716?lang=ru>
- Sapargaliev G. Konstitucionnoe pravo Respubliki Kazahstan: Akad. kurs. [Constitutional law of the Republic of Kazakhstan: Academician. well]. – Алматы: Zheti Zhargy, 2002. – 526 с.
- Ajthozhin K.K. Deklaracija o gosudarstvennom suverenitete Kazahskoj SSR kak vazhnejshij akt konstitucionnogo prava [Declaration of state sovereignty of the Kazakh SSR as the most important act of constitutional law] //Femida. 2000. -№ 11.- S. 25-27.
- Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 480-V «О правовых актах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2023 г.) [Law of the Republic of Kazakhstan dated April 6, 2016 No. 480-V “On Legal Acts” (as amended and supplemented as of July 1, 2023)] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37312788

Karapetjan S.A. Istochniki konstitucionnogo prava Rossijskoj Federacii. – Diss. k.ju.n, [Sources of constitutional law of the Russian Federation. – Diss. Ph.D.] – M. 1998. 170 s.

Avak'jan S.A. Normativnoe znachenie reshenij Konstitucionnyh sudov – v kn. Razmyshlenija konstitucionalista: Izbrannye stat'i. [The normative significance of the decisions of the Constitutional Courts – in the book. Reflections of a constitutionalist: Selected articles]. – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 2010. –S. 382-394

Svechnikova N.V. Reshenija Konstitucionnogo Suda Rossijskoj Federacii – kak istochnik konstitucionnogo prava – diss. k.ju.n. [Decisions of the Constitutional Court of the Russian Federation – as a source of constitutional law – diss. Ph.D.] – M. 2009. – 199 s.

Pigolkin A.S. Tolkovanie norm prava i pravotvorchestvo: problemy sootnoshenija. V kn. Zakon: sozdanie i tolkovanie» [Interpretation of legal norms and lawmaking: problems of correlation. In the book. "Law: creation and interpretation]. – M., 1998. – S. 70-71

Information about authors:

Tusupova Almagul Zhagaltaevna – Doctor of Legal Science, Senior Lecturer of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: alma_gul_t@mail.ru)

Baimakhanova Dina Muratovna – Doctor of Legal Science, Professor of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: dina_405@mail.ru)

Авторлар туралы мәлімет:

Тусупова Алмагуль Жагалтаевна – з.ғ.к., аль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің аға оқытушысы (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: alma_gul_t@mail.ru)

Баймаханова Дина Муратовна – з.ғ.д., аль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: dina_405@mail.ru)

Previously sent (in English): March 22, 2024.

Accepted: May 20, 2024.

A.S. Persheyev^{1*}, A.Zh. Issayeva², A.Zh. Nurutdinova³

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan, Astana

²Korkyt Ata Kyzylorda University, Kazakhstan, Kyzylorda

³Aktobe Regional University named after K. Zhubanov, Kazakhstan, Aktobe

*e-mail: alihoja90@mail.ru

ADMINISTRATIVE COMPLAINT AS AN INSTITUTE OF LAW

The article considers an integral part of society as an institute of administrative law arising from social relations in ordinary life. The aspects of the elements of administrative justice are considered and studied. Necessary facts affecting the emergence of this institute of law are established. Procedural peculiarities of consideration of administrative case, relations that are the subject of administrative case are categorized. The concepts of administrative appeal and the concept of administrative claim are studied in detail and their differences are stipulated. The peculiarities of the order of consideration of classification types of complaints are stated.

This study aims to assess the effectiveness of administrative appeal as a mechanism of legal protection by analyzing normative legal acts, judicial practice and international standards and practices.

This study takes a comprehensive approach, including analysis of legislation and judicial practice, as well as comparative legal analysis between countries.

This work is important in order to better understand the role of administrative appeal in our legal system. In addition, the practical significance of the work lies in the use of its conclusions to improve legislation and optimize administrative procedures.

The contribution of the institute of administrative appeal in ensuring human rights and freedoms and its difference from administrative lawsuit is determined.

It is studied that administrative appeal as an institute of law is the only special system, which realizes a special function, inseparable in social relations, relations between the state and the people.

Key words: administrative law, complaint, general and special complaint, administrative action.

А.С. Першеев¹, А.Ж. Исаева², А.Ж. Нуритдинова³

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Қазақстан, Астана қ.

²Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қазақстан, Қызылорда қ.

³Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Қазақстан, Ақтөбе қ.

*e-mail: alihoja90@mail.ru

Әкімшілік шағымдану құқық институты ретінде

Мақалада қоғамның ажырамас бөлігі қоғамдық қатынастардан қарапайым өмірде туындайтын әкімшілік шағымдануды құқық институты ретінде қарастырылады. Әкімшілік әділет элементтерінің аспектілері қарастырылып зерделенеді. Аталған құқық институтының туындауына әсер ететін қажетті фактірлер белгіленеді. Әкімшілік істі қарау процедуралық ерекшеліктері, әкімшілік іс пәні болып табылатын қатынастар жіктеледі. Әкімшілік шағымдану түсінігі мен әкімшілік талап арыз түсініктері толық зерделеніп олардың айырмашылықтарына көз жүгіртіледі. Жіктелген шағым түрлерінің қарау тәртібінің ерекшеліктері мәлімделеді.

Бұл зерттеудің мақсаты нормативтік құқықтық актілерді, сот практикасын және халықаралық стандарттар мен әзірлемелерді талдау арқылы құқықтық қорғау тетігі ретінде әкімшілік шағымданудың тиімділігін бағалау болып табылады.

Бұл зерттеуде заңнама мен сот практикасын талдауды, сондай-ақ елдер арасындағы салыстырмалы-құқықтық талдауды қамтитын кешенді тәсіл қолданылады.

Бұл жұмыс өте маңызды, өйткені ол біздің құқықтық жүйеміздегі әкімшілік шағымның рөлін жақсы түсінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жұмыстың практикалық маңыздылығы оның нәтижелерін заңнаманы жетілдіру және әкімшілік рәсімдерді оңтайландыру үшін пайдалану болып табылады. Әкімшілік шағымдану институтының адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге қосатын үлесі және әкімшілік талап-арыздан айырмашылығы айқындалады.

Әкімшілік шағымдану құқық институты ретінде қоғамдық қатынастарға, мемлекет пен халық арасындағы қарым қатынаста ажырамас ерекше функцияны жүзеге асыратын жалғыз берден бір ерекше жүйе екені зерделенеді.

Түйін сөздер: әкімшілік құқық, шағым, жалпы және арнайы шағым, әкімшілік талап-арыз.

А.С. Першеев¹, А.Ж. Исаева², А.Ж. Нуриддинова³

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Казахстан, г. Астана

²Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Казахстан, г. Кызылорда

³Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, Казахстан, г. Актобе

*e-mail: alihoja90@mail.ru

Административное обжалование как институт права

В статье рассматривается неотъемлемая часть общества как институт административного права, вытекающего из общественных отношений в обычной жизни. Рассматриваются и изучаются аспекты элементов административной юстиции. Устанавливаются необходимые факты, влияющие на возникновение данного института права. Процессуальные особенности рассмотрения административного дела, отношения, являющиеся предметом административного дела, классифицируются. Подробно изучаются понятия административного обжалования и понятия административного искового заявления и оговариваются их различия. Заявляются особенности порядка рассмотрения классификационных видов жалоб.

Данное исследование направлено на оценку эффективности административного обжалования как механизма правовой защиты путем анализа нормативных правовых актов, судебной практики и международных стандартов и практик.

В данном исследовании применяется комплексный подход, включающий анализ законодательства и судебной практики, а также сравнительно-правовой анализ между странами.

Данная работа имеет важное значение, позволяя лучше понять роль административного обжалования в нашей правовой системе. Кроме того, практическое значение работы заключается в использовании ее выводов для совершенствования законодательства и оптимизации административных процедур.

Определяется вклад института административного обжалования в обеспечение прав и свобод человека и отличие от административного иска.

Изучается, что административное обжалование как институт права-единственная особая система, осуществляющая особую функцию, неразрывную в общественных отношениях, отношениях между государством и народом.

Ключевые слова: административное право, жалоба, общая и специальная жалоба, административный иск.

Introduction

Administrative appeal serves an indispensable function in modern states governed by rule of law; protecting rights and liberties for its citizens through administrative appeal mechanisms is thus of great relevance, especially as its effective functioning directly affects citizens' trust in legal systems and authorities. Although numerous works on administrative law exist, several unanswered questions linger concerning procedures, effectiveness and accessibility related to administrative appeal remain, making this topic relevant.

Our study examines administrative appeal within the legal regulation system in Kazakhstan. To do this effectively and to optimize this existing mechanism of administrative appeal. Therefore, an in-depth examination of legal rules related to its process as well as practice is performed and evaluated in our work. Its purpose is essentially aimed at investigating its efficiency as a mechanism of appeal; accordingly we propose ways in which its effectiveness could be increased or optimized further.

To achieve its intended aim, this work seeks to complete three main tasks: analysis of the legal framework regulating administrative appeals; study and generalization of experience with applying administrative appeals in courts across Europe; identification and suggestions on ways to solve problematic aspects; as well as identification and suggestion on ways to solve those problematic aspects through various research methodologies such as normative, comparative-legal analyses as well as system analyses.

Hypothesis for this research project: an improved mechanism of administrative appeal contributes to increased legal protection of citizens and enhanced state body efficiency. As such, its significance both theoretical and practical stands; results could be used further develop administrative legislation or its application practice.

This article contributes to increasing knowledge and understanding of administrative appeal among legal professionals and citizens in Kazakhstan, which is crucial in creating legal culture. This article presents an in-depth examination of administrative appeals in Kazakhstan by comparing its practices

against international standards and experience from other nations; such comparison may help ensure integration of best practices into Kazakhstan's legal system.

This article highlights key weaknesses and deficiencies within the current mechanism for administrative appeals, while suggesting ways to overcome them to increase both efficiency and fairness of administrative proceedings.

Research-backed proposals can significantly advance law enforcement practice and facilitate fairer, more cost-efficient consideration of administrative cases. Scientific conclusions and recommendations laid out in this article provide a foundation for developing and introducing amendments to Kazakhstani law aimed at strengthening administrative procedures. By strengthening administrative appeals, this article contributes to protecting citizens' rights and interests as well as building their confidence in our legal system.

This article makes an invaluable contribution to academic discourse surrounding Kazakhstan's administrative law development, stimulating further study and dialogue within this field.

Research Methodology

Improved administrative appeal procedures and regulatory framework will enhance their efficiency and accessibility for citizens while providing them with additional legal protections. The study consisted of multiple stages of research: an analysis of legal framework; study of judicial practice; comparative legal analysis; sociological research as well as data analysis and formulation of conclusions.

Notably, legal analysis covers legislative provisions pertaining to administrative appeal while narrowing judicial practice examines court decisions and approaches used when hearing cases related to administrative appeals.

Comparative-legal analysis, or the comparison of administrative appeal practices across legal systems, was the main tool used in this research. Surveys and interviews with lawyers, judges, civil servants and citizens to gather perception and effectiveness data regarding administrative appeals also played a pivotal role. Finally data analysis and formulating conclusions followed this step – systematization and interpretation of collected information as well as creation of conclusions and proposals were all essential steps of research success. At the core of my research on Administrative Appeal as an Institute of Law are normative and qualitative analyses:

Normative analysis involves studying and interpreting legislative acts regulating administrative appeals; qualitative analysis of judicial practice allows for the examination and evaluation of court decisions made on these administrative cases. At this research stage, comparative legal methods – specifically an examination of legal norms and practices regarding administrative appeal across countries – was also utilized.

Sociological surveys such as surveys, interviews and questionnaires to collect opinions and assessments from various stakeholders was utilized during this research project. Meanwhile, statistical tools were applied in processing and analyzing collected data.

As part of its aim, this study will produce valuable data regarding the current state and functioning of administrative appeal, identify any problematic aspects, and offer practical suggestions to enhance it as an institution of law. Furthermore, from this work will emerge proposals for amendments in legislative or practice levels pertaining to this field of law.

Literature review

Before writing this article, extensive literature analysis was performed, covering fundamental and contemporary works written by both Kazakhstani and foreign authors. Critical evaluation was applied to these sources to uncover gaps in existing research as well as potential areas for additional exploration of administrative appeals as a critical legal institution.

A key objective of the study was to examine existing problems and challenges facing administrative appeal systems across countries, specifically Asia and America. Researched works provided invaluable insight into administrative litigation and appeal processes within each context – providing essential understanding about complex litigation practices as well as complex administrative litigation challenges in both Asian and American contexts respectively.

These studies provided us with a more complete picture of how different legal systems approach administrative appeal, identified trends and individual characteristics as well as gaps in existing approaches that this article seeks to fill. As such, this literature review serves as the foundation for an in-depth and thorough exploration of administrative appeal as a central institution of law focusing on its importance for legal systems and public administration alike.

Results and Discussion

Performing an important legal role among the rights of citizens, it is recognized among the human rights to protect life, health, freedom and natural rights. The state from year to year improves and develops the procedure for the realization of this right in the field of law, works to ensure the supervision of the execution of state bodies among the tasks of employees, compliance with deadlines, ensuring the protection of rights, convenience in the ranks of regulated rights.

There are several different avenues of rights protection in society that are often used by people, but mainly fall into two categories. They are:

- Protection of the rights of citizens and legal entities from violations of the law;
- protection from unlawful actions of public authorities (Sarpekov 2007, <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-razvitiya-administrativnoy-yustitsii-respubliki-kazahstan-s-uchetom-zarubezhnogo-opyta>).

The great contribution of administrative law to the protection of rights and legitimate interests of people from the actions of public authorities.

We all know that citizens often enter into relations with public authorities, which include public law of power. Administrative bodies make and take decisions in daily life, inviting a large number of people. The list of public authorities has countless employees, and in daily life, they make violations in the exercise of the rights of thousands of citizens.

Based on statistical information, the rights of citizens are identified in 55% of complaints (Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, 2022, <https://sud.gov.kz/rus/content/appk-vdeystvii>).

For example, a shortcoming committed by one employee in the course of his/her activity in the process of exercising the powers of a state body leads to offenses in the course of realization of the rights of hundreds of persons. Protection of the rights and freedoms of citizens is considered first of all in the actions of state bodies to prevent illegality.

Among the legal relations, the right to appeal is enshrined in the Constitution, international treaties of every developed country and other ratified norms. Administrative complaint and appeal of citizens is the most important way to improve their activities by public authorities and protect the rights of citizens (Constitution of the Republic of Kazakhstan, 1995).

Administrative complaint helps citizens to express their opinions and assert their rights when

making decisions in state bodies. Law enforcement branch, which makes a great contribution to the improvement of legal norms of various branches. In addition, it is recognized as a means of protecting the rights of citizens. Along with judicial protection, executive authorities take appropriate measures by considering citizens' complaints and are an important tool in protecting the rights and freedoms of citizens.

The subject of appeal is related to the actions or inaction of the state body violating the complaint against the local body and legal entities or administrative requirement. The norms of administrative legislation regulate the procedure for consideration of an administrative complaint.

Under the complaint is understood the statement of a citizen about the restoration of rights and interests violated by actions (inaction). Complaint arises in the sphere of legal relations, where the legitimate interests of the rights and interests of citizens established by law are violated. In such a sphere, relations are determined by the output within the framework defined by the mold. The purpose of the claim is the restoration of violated rights and interests (Podoprighora 2014: 50).

But the restoration of violated legal interests cannot be realized. Guarantee of compliance with the lawsuit legal interests and rights. Complaint is a means of protecting the rights and legitimate interests of the individual by state bodies, officials, other employees of the state system. By means of appeal is carried out protection and restoration of citizens of their rights and interests. in the complaint can be seen public and private interests, the nature of appeal aazamatov.

The appeal is not limited only to the protection and restoration of rights. On the one hand, a complaint is a means of protection, prevents extra-legal actions of an employee of a public body and works to ensure legality, on the other hand, it points out the shortcomings that require development in the activities of a public body. As a result, the public body develops its activities and conducts work on the prevention of offenses (Law of the Republic of Kazakhstan «On the prevention of offenses», 2010: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000271_/compare/eng).

Is a certain aspect of the complaint, allowing citizens through the complaint to increase their position and meseles in the decisions made by the public authority and employees. Years of experience and backlog of civil lawsuits serve to realize the rights and interests of citizens and protect them.

Citizens exercise the function of complaint only in the course of the struggle to protect their rights, the discussion of the complaint opens the way to eliminate the grounds on which the violation of rights was committed. The right to appeal ensures personal interest in the process of protecting citizens' rights.

The institute of administrative appeal fulfills the following three main functions:

- law enforcement agencies-means of protection of citizens' rights. Along with judicial protection administrative protection, responding to citizens' complaints and taking appropriate measures are reflected in the activities of the enforcement agency, the most important means of protecting its rights and freedoms;

- ruler-a reliable and objective full verification of the facts against the administrative body stated in the complaint;

- restored-restoration of rights in the Fund.

The Administrative Procedural Code of the Republic of Kazakhstan provides for the possibility of appeal of all citizens to the court to eliminate restrictions in the protection of constitutional rights. In court, collectively and individually, citizens may appeal to the heads of state bodies, employees of state bodies, all bodies of permanent and temporary, personal management, to the decisions taken and the position of the administrative management body. The norms of the law establish the beginning and the culmination of the filing of an administrative complaint: in case of infringement of the rights and interests of citizens; in case of obstruction of the exercise of the rights and freedoms of citizens; in case of imposition of illegal obligations on citizens and bringing them to unlawful responsibility. Courts must consider a complaint that infringes the rights and legitimate interests of citizens. Outside the order of consideration of an administrative complaint is established by the norms of administrative legislation of the Republic of Kazakhstan (Administrative Procedural Code Of The Republic Of Kazakhstan 2020: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K2000000350>).

The right to file an administrative complaint is categorized into general and special complaint procedures.

Administrative complaint is enshrined among the common law and natural rights. Every legally capable citizen shall have the right to file a relevant complaint according to his or her need. The right of general complaint is not limited by any rule of law. Any unlawful acts and omissions of all bodies and organizations may be appealed against. The subject of the complaint is recognized as unlawful,

non-purposeful, not accepted by the Company. The basis for the majority of citizens' complaints is insufficient attention of law enforcement agencies to unjust decisions and their comments. In addition, the complaint may consider the interests of persons other than the citizen himself and their interests. Protection of public interests is considered among the subjects of the complaint. Illegality of normative legal acts as a subject of complaint is rare, but it is not possible to say that they do not exist.

The general right of appeal is categorized as an administrative complaint and a court action.

Administrative complaint-"an appeal to management", which provides for the implementation of the appeal by appealing to the administrative-administrative-supervisory body. The complaint has a common understanding and has two sides. The substantive complaint side deals with the complainant's objection to the responsible person. This is based on subjective substantive law, the objection can be expressed through complaints even without offenses. If there are valid reasons for the validity of the administrative complaint in the case of an offense, the administrative authorities check the fact of violation. For this purpose, citizens need to send a complaint to the law enforcement agency, this is a mandatory process.

An administrative complaint is not a statement of claim and is addressed to an administrative body, not to the judiciary. Consideration of an administrative complaint is often considered in the form of a request. The name of administrative complaint is reflected in history as a Canaanite request of the people of the Kazakh Khanate. Similar comparison Russian scholars argue that the request "request formula" during the tsarist rule of the Russians in the 16th century is similar. Administrative complaint is reflected in the form of a claim to the administrative body. It is wrong to claim that the administrative complaint lacks the elements of a claim (Volkov 1974: 93).

An administrative claim or complaint provides for the annulment of an unlawful decision, unlawful actions to cause them harm to victims. The complaint is actionable, many features are superficially similar to an administrative complaint. "Administrative claim does not bind the complainant as a party, it is accepted as a person filing a complaint" (Zagryatskov 1925: 20). Legal relations arising as a result become vertical. The citizen expects the supreme authority to sheishmi on the complaint. Sending an administrative claim to the court generates a special sequence of procedural relations: it reflects law

enforcement and horizontal relations between them resistance arises. The applicant does not expect help from above, but a vertical and independent from the bodies and objective decision. The citizen takes part in the process and in the course of the complaint reflects the opinion and grounds of the public authority against the action and its legality. Legal norms and the citizen's interest in administrative law from the statement of claim are considered. The rights of the citizen whose subjective rights are violated are subject to judicial protection. "During the administrative process, the citizen is recognized as a party-applicant in accordance with the judicial requirements" (Bakhrach 1975:27).

The legal action considers two procedural procedures for consideration of two different complaints: initiation of proceedings on an administrative complaint in an administrative body and consideration of an administrative claim in court.

In addition, it should be noted that the place of administrative law in science is related to the concepts of administrative claim and administrative action. According to the Russian scientist Maslikov M. The limits of administrative complaint are as follows: not only the actions of the parties to a legal dispute are not settled, but also actions contrary to the norms of law are not fully regulated by law. Only actions that are unlawful or contrary to legal interests arise in the proceedings. In addition, one of the parties can ensure that the dispute is resolved by a public body without the intervention of the court. In this case, the court does not require precise or proof, but simply requires the application of adequate, correct rules of law (Maslennikov 1981:676).

It should be noted that it is not a question of reviewing an administrative complaint filed with the state authorities. Lawsuit- means appealing to the court on his claims, striving to find it. The claim is addressed to the court of a citizen to establish the facts necessary in a civil dispute to resolve its issues, and to obtain a decision on its correctness or incorrectness (Historical and etymological Dictionary of the modern Russian language, 1994:356).

Administrative statement of claim is aimed at protecting violated rights and legitimate interests by eliminating illegal decisions, to protect civil rights in order to restore the violated right.

Consideration of complaints by the court in accordance with the law, not only a component of the law enforcement process, but also to establish the material content of the essence of the dispute,

its content, mainly the subjective civil-law basis of the right of a particular citizen (Bakhrach 1975: 37).

Judicial proceedings are defined with a special designation of a number of characteristic features. The following possibilities are envisaged: the appeal of the prosecutor with a complaint, the party of complainants in the case is limited to the representatives of the citizen, the representative of a public association or a labor collective, the conclusion of conciliation is not considered in the judicial process, as its implementation involves a high risk of contradicting the interests of the state. During the examination of the complaint, the participation of third parties is not provided for, and the court considers the participation of the person recognized as necessary.

During the examination of the complaint by the public authority, only its own participation is considered, as it is conditioned by the focus on the adjudication of the individual. The complaint is considered in connection with the permanent address of the defendant. In the course of the complaint, the plaintiff is responsible for proving the claim, and in the course of the court proceedings, the motivated defendant in the case is obliged to provide.

Claim-a means of protecting a violated or disputed right or a legally protected interest through the court (arbitration court). There are two different sides to a claim-material-legal and judicial-legal. In the first case, we consider the possibility of satisfaction of the substantive claim stated on the basis of established factors and legal norms of civil, labor, basic, administrative law, in the second case with the purpose of obtaining a judicial decision to determine the legality of the appeal to the court.

The norms of the law clearly establish the cases of refusal to accept a court decision and leaving the complaint without consideration.

The right of citizens to administrative appeal is recognized as an integral attribute of the state and power. The state legitimizes the way of realization of this right without its restriction. The power fully complies with its requirements in the course of realization of the rights regulated by law.

Conclusion

Nowadays, the protection of citizens' rights is expanded and controlled in all aspects, its requirements are regulated for fulfillment by the information system. But the protection of citizens' rights is not only related to the completeness of the law. Immediate growth of the requirements for the

protection of citizens' rights, as well as their control, increased the statistics, but not the quality of the work of state bodies that ensure their consideration.

To summarize, the institute of administrative appeal is the only institute exercising the right to administrative appeal, which has no special and alternative approach.

Its subject matter and procedural features have distinctive features, not similar to other institutions of appeal, and are focused on the solution that satisfies the issue of administrative appeal. The special subject of administrative appeal and procedure of appeal is a tool of society, citizen, group of interested parties, encouraging to the full implementation of the norms of law, to determine the range of circumstances in which a violation has been committed, to restore the violated right and

prevent further violations, to identify contradictions of norms of sectoral legislation and its improvement.

The opportunities provided by the multidisciplinary tool for consideration of the complaint are considered among the requirements and norms of the administrative procedural and procedural code of the Republic of Kazakhstan.

Thus, the role of administrative claim plays an important role in the development of administrative institution. The only effective tool that increases the level of legitimacy in society is complaints. As a result of complaints there is an opportunity to create a future society with a highly developed legal consciousness, proper observance of legitimate interests. The legal institute of administrative appeal makes a great contribution to the development of the sphere of other law, linking the state and society.

References

- Sarpekov R.K. Prospects for the development of administrative justice of the Republic of Kazakhstan taking into account foreign experience // Journal of foreign legislation and comparative jurisprudence. 2019. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-razvitiya-administrativnoy-yustitsii-respubliki-kazahstan-s-uchetom-zarubezhnogo-opyta>
- The Supreme Court of the Republic of Kazakhstan Results of the year. Analysis of the execution by the courts of the Republic of justice in administrative cases for 12 months. 2022. URL: <https://sud.gov.kz/rus/content/appk-vdeystvii>
- Constitution of the Republic of Kazakhstan. The Constitution was adopted at the republican referendum on August 30, 1995..
- Podoprigora R. A. Administrative justice in the Republic of Kazakhstan, Journal of Law and State, № 4 (65), 2014. – С. 46-56.
- Law of the Republic of Kazakhstan «On the prevention of offenses» dated July 29, 2010 No. 271-IV. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000271_/compare/eng
- 6.Code of the Republic of Kazakhstan dated June 29, 2020 No. 350-VI of the Administrative Procedural Code Of The Republic Of Kazakhstan. URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K2000000350>
- Volkov S. S. vocabulary of Russian petitioners. L., 1974. P. 93.
- Zagryatskov M. D. Administrative justice and law. M., 1925. P. 30.
- Bakhrach D. N., Bonner A. T. Administrative justice: problems of development and improvement // Soviet state and law. 1975. No. 8. p. 57
- Maslennikov M. Can a complaint be considered an administrative requirement? // Grew up. Justice. Russian Russian Dictionary. M., 1981. Vol. 1. pp. 676-677.
- Historical and etymological Dictionary of the modern Russian language. M., 1994. Vol. 1. pp. 356-357
- Bakhrach D. N., Bonner A. T. Administrative justice: problems of development and improvement // The Soviet state and law. 1975. No. 8. p. 57.

References

- Sarpekov R.K. Prospects for the development of administrative justice of the Republic of Kazakhstan taking into account foreign experience // Journal of foreign legislation and comparative jurisprudence. 2019. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-razvitiya-administrativnoy-yustitsii-respubliki-kazahstan-s-uchetom-zarubezhnogo-opyta>
- The Supreme Court of the Republic of Kazakhstan Results of the year. Analysis of the execution by the courts of the Republic of justice in administrative cases for 12 months. 2022. URL: <https://sud.gov.kz/rus/content/appk-vdeystvii>
- Constitution of the Republic of Kazakhstan. The Constitution was adopted at the republican referendum on August 30, 1995.
- Podoprigora R. A. Administrative justice in the Republic of Kazakhstan, Journal of Law and State, № 4 (65), 2014. – С. 46-56.
- Law of the Republic of Kazakhstan «On the prevention of offenses» dated July 29, 2010 No. 271-IV. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000271_/compare/eng
- 6.Code of the Republic of Kazakhstan dated June 29, 2020 No. 350-VI of the Administrative Procedural Code Of The Republic Of Kazakhstan. URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K2000000350>
- Volkov S. S. Vocabulary of Russian Petitioners. L., 1974. P. 93.
- Zagryatskov M. D. Administrative justice and law. M., 1925. P. 30.
- Bakhrach D. N., Bonner A. T. Administrative justice: problems of development and improvement // Soviet state and law. 1975. No. 8. p. 57

Maslennikov M. Can a complaint be considered an administrative requirement? // Grew up. Justice. Russian Russian Dictionary. M., 1981. Vol. 1. pp. 676-677.

Historical and etymological Dictionary of the modern Russian language. M., 1994. Vol. 1. pp. 356-357

Bakhrach D. N., Bonner A. T. Administrative justice: problems of development and improvement // The Soviet state and law. 1975. No. 8. p. 57.

Information about authors:

Persheyev Alisher Saparbekovich (correspondent author) – L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan, Astana c., e-mail: alihoja90@mail.ru)

Issayeva Ainur Zhenisovna – PhD, acting ass.professor Korkyt Ata Kyzylorda University (Kazakhstan, Kyzylorda c., e-mail: aiym_09@mail.ru)

Nuritdinova Ainur Zharylkasynkyzy – PhD, Aktobe Regional University named after K. Zhubanov, Kazakhstan, Aktobe c., e-mail: ainur_zharylkasynkyzy@bk.ru)

Авторлар туралы мәлімет:

Першеев Әлішер Сапарбекұлы (корреспондент-автор) – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті докторанты (Қазақстан, Астана қ., e-mail: alihoja90@mail.ru)

Исаева Айнұр Жеңісқызы – PhD, Қорқыт-Ата атындағы Қызылорда университетінің доцент м.а. (Қазақстан, Қызылорда қ., e-mail: aiym_09@mail.ru)

Нұритдинова Айнұр Жарылқасынқызы – PhD, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті (Қазақстан, Ақтөбе с., e-mail: ainur_zharylkasynkyzy@bk.ru)

Previously sent (in English): December 19, 2023.

Re-registered (in English): March 20, 2024.

Accepted: May 30, 2024.

А.М. Сайтбеков¹ , Г.М. Сагинбекова² ,
Ж.А. Кегембаева³ , Э.А. Алимova^{4*}

¹МВД Республики Казахстан, Казахстан, г. Астана

²Специализированный межрайонный экономический суд г. Алматы, Казахстан, г. Алматы;

³Казахский университет международных отношений

и мировых языков им. Абылай хана, Казахстан, г. Алматы

⁴Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова, г. Алматы

*e-mail: elvira.alimova.77@mail.ru

СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА ЦИФРОВОЕ РАЗВИТИЕ КАЗАХСТАНА: АНАЛИЗ РИСКОВ И КИБЕРУГРОЗ

Статья посвящена комплексному изучению процессов цифровизации в Республике Казахстан с акцентом на выявление и оценку связанных с ними правовых рисков и угроз. В рамках исследования применяется метод форсайт-анализа, позволяющий не только оценить текущее состояние цифровой инфраструктуры страны, но и спрогнозировать перспективные направления ее развития в будущем. Основное внимание в статье уделяется анализу правовых аспектов цифровизации, включая законодательные инициативы, направленные на регулирование цифрового пространства, а также проблемы обеспечения кибербезопасности. Авторы выделяют ключевые риски, связанные с ростом киберпреступности, утечкой данных, нарушением прав на интеллектуальную собственность и другими угрозами, которые могут существенно повлиять на успешность процесса цифровой трансформации в Казахстане. Анализ проблем киберпреступности включает фишинг, мошенничество с использованием информационных технологий, а также угрозы для критически важной для государства цифровой инфраструктуры. В работе предложены стратегии и рекомендации по минимизации выявленных рисков и угроз, в том числе совершенствование законодательства, развитие технологий обеспечения кибербезопасности и повышение информационной грамотности населения. Также обсуждаются возможности сотрудничества на международном уровне в целях обмена опытом и лучшими практиками в области цифрового развития и кибербезопасности. Авторы подчеркивают важность разработки комплексных подходов к управлению цифровым развитием, требующего не только технологических инноваций, но и постоянного совершенствования нормативной правовой базы, а также формирования культуры кибербезопасности среди как пользователей цифровых услуг, так и представителей организаций, предоставляющих эти услуги.

Ключевые слова: цифровое развитие, киберпреступность, инфокоммуникационные технологии (ИКТ), форсайт-анализ, кибербезопасность, правовые риски, стратегии минимизации ущерба.

A.M. Saitbekov¹, G.M. Sagynbekova²,
Zh.A. Kegembayeva², E.A. Alimova^{3*}

¹Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Astana

²Specialized Interdistrict Economic Court of Almaty, Kazakhstan, Almaty

³Abylai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages, Almaty

³Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: elvira.alimova.77@mail.ru

A strategic view on the digital development of Kazakhstan: risk analysis and cyber threats

The article is devoted to a comprehensive study of the digitalization processes in the Republic of Kazakhstan with an emphasis on identifying and assessing the legal risks and threats associated with them. The research uses the method of foresight analysis, which allows not only to assess the current state of the country's digital infrastructure, but also to predict promising directions for its development in the future. The article focuses on the analysis of the legal aspects of digitalization, including legislative initiatives aimed at regulating the digital space, as well as cybersecurity issues. The authors identify

the key risks associated with the growth of cybercrime, data leakage, violation of intellectual property rights and other threats that can significantly affect the success of the digital transformation process in Kazakhstan. The analysis of cybercrime issues includes phishing, fraud using information technology, as well as threats to the state's critically important digital infrastructure. The paper proposes strategies and recommendations to minimize the identified risks and threats, including improving legislation, developing cybersecurity technologies and improving information literacy of the population. They also discuss opportunities for cooperation at the international level in order to share experiences and best practices in the field of digital development and cybersecurity. The authors emphasize the importance of developing integrated approaches to managing digital development, which requires not only technological innovations, but also continuous improvement of the regulatory framework, as well as the formation of a culture of cybersecurity among both users of digital services and representatives of organizations providing these services.

Key words: digital development, cybercrime, information and communication technologies (ICT), foresight analysis, cybersecurity, legal risks, minimization strategies.

А.М. Сайтбеков¹, Г.М. Сагинбекова²,
Ж.А. Кегембаева², Э.А. Алимova^{3*}

¹Қазақстан Республикасының ИМ, Қазақстан, Астана қ.

²Алматы қ. Мамандандырылған ауданаралық экономикалық соты, Қазақстан, Алматы қ.

²Абылай хан ат. Қазақ халықаралық қатынастар

және әлем тілдері университеті, Қазақстан, Алматы қ.

³Қазақстан Республикасы ИМ М. Есболатов ат. Алматы академиясы, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: elvira.alimova.77@mail.ru

Қазақстанның цифрлық дамуына стратегиялық көзқарас: тәуекелдер мен киберқауіптерді талдау

Мақала құқықтық тәуекелдер мен қатерлерді анықтауға және бағалауға баса назар аудара отырып, Қазақстан Республикасындағы цифрландыру процестерін кешенді зерделеуге арналған. Зерттеу аясында елдің цифрлық инфрақұрылымының ағымдағы жай-күйін бағалап қана қоймай, болашақта оның дамуының перспективалық бағыттарын болжауға мүмкіндік беретін форсайт-талдау әдісі қолданылады. Мақалада цифрлық кеңістікті реттеуге бағытталған заңнамалық бас-тамаларды, сондай-ақ киберқауіпсіздік мәселелерін қоса алғанда, цифрландырудың құқықтық аспектілерін талдауға ерекше назар аударылады. Авторлар киберқылмыстың өсуіне, деректердің таралуына, зияткерлік меншік құқықтарының бұзылуына және Қазақстандағы цифрлық транс-формация процесінің табыстылығына елеулі әсер етуі мүмкін басқа да қауіптерге байланысты негізгі тәуекелдерді бөліп көрсетеді. Киберқылмыс мәселелерін талдау фишингті, ақпараттық технологияларды қолданудағы алаяқтықты, сондай-ақ мемлекет үшін маңызды цифрлық инфра-құрылымға төнетін қауіптерді қамтиды. Жұмыста анықталған тәуекелдер мен қатерлерді азайту, оның ішінде заңнаманы жетілдіру, киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету технологияларын дамыту және халықтың ақпараттық сауаттылығын арттыру бойынша стратегиялар мен ұсынымдар ұсы-нылды. Сондай-ақ цифрлық даму және киберқауіпсіздік саласында тәжірибе және үздік тәжі-рибелермен алмасу мақсатында халықаралық деңгейдегі ынтымақтастық мүмкіндіктері талқы-ланады. Авторлар тек технологиялық инновацияларды ғана емес, сонымен қатар нормативтік құқықтық базаны үнемі жетілдіруді, сондай-ақ цифрлық қызметтерді пайдаланушылар мен осы қызметтерді ұсынатын ұйымдардың өкілдері арасында киберқауіпсіздік мәдениетін қалыптасты-руды талап ететін цифрлық дамуды басқарудың кешенді тәсілдерін әзірлеудің маңыздылығын атап көрсетеді.

Түйін сөздер: цифрлық даму, киберқылмыс, ақпараттық коммуникациялық технологиялар (АКТ), форсайт-талдау, киберқауіпсіздік, құқықтық тәуекелдер, зардап азайту стратегиялары.

Введение

В эпоху глобализации и быстрого прогресса в области информационно-коммуникационных технологий, цифровизация становится важнейшим фактором, определяющим экономическое развитие и социальный прогресс страны. Республика Казахстан активно движется по пути

цифровой трансформации, однако это сопровождается появлением новых рисков и правовых угроз.

На сегодняшний день Казахстаном достигнуты определенные успехи в сфере цифрового развития. По данным ООН, Казахстан занимает 56-е место среди 191 страны по индексу человеческого развития (0,811 из 1) (The 2021/2022

HDR: 299). Базовая цифровая грамотность в стране превышает 87,3%, а индекс информационной инфраструктуры оценивается в 0,75200 из 1 (Концепция цифровой трансформации, 2023). В рейтинге Speedtest Global Index Казахстан находится на 66-м месте по скорости мобильного интернета и на 96-м месте по скорости стационарного широкополосного интернета (Speedtest Global Index, 2023). Можно отметить также, что сформирован рынок специализированных услуг, увеличено количество образовательных грантов в области кибербезопасности, усилен контроль за информационными системами «электронного правительства», повышено осведомление населения о киберугрозах и разработаны первые национальные антивирусные решения (Концепция кибербезопасности «Киберщит Казахстана», 2017).

Однако, анализ ключевых аспектов цифрового развития Республики Казахстан выявляет, что быстрое внедрение информационных технологий, хотя и улучшает качество жизни населения и эффективность государственного управления, одновременно создает новые угрозы информационной безопасности страны. Возрастает актуальность вопросов защиты информационного пространства и конфиденциальности данных граждан от кибератак, фишинга и других видов киберпреступлений. Это подчеркивает необходимость всестороннего изучения проблематики, оценки ее масштабов и разработки действенных способов борьбы с киберугрозами. Современный опыт демонстрирует, что киберпреступления в Казахстане имеют как внутренний, так и международный характер, что затрудняет их предупреждение и раскрытие. Увеличение количества инцидентов, связанных с высокими технологиями, свидетельствует о существующей проблеме, требующей немедленного вмешательства.

В этом контексте особенно важен научный подход к проблеме, который позволяет объективно оценить национальные меры по предотвращению кибератак и снижению уровня киберпреступности в сравнении с международными практиками. Основная цель данного исследования заключается в анализе современного состояния и направлений цифрового развития Республики Казахстан, а также связанных с этим киберпреступлений, выявлении ключевых угроз

информационной безопасности и предложении мер для создания эффективной системы противодействия киберугрозам.

Материалы и методы

Исследование основывается на анализе уровня цифровизации в Казахстане и инцидентах в сфере кибербезопасности, подчеркивая актуальность темы для устойчивого развития страны в цифровую эпоху. Рассматривались показатели цифровой трансформации, оцениваемые как государственными органами, так и квазигосударственным сектором, через программы и концепции, такие как: Программа по развитию информационных и коммуникационных технологий в Республике Казахстан на 2010-2014 годы (2010); «Информационный Казахстан – 2020» (2013); «Цифровой Казахстан» (2017); Концепция кибербезопасности («Киберщит Казахстана») (2017); Концепция цифровой трансформации, развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и кибербезопасности на 2023-2029 годы (2023) и др.

При работе с негосударственными отчетными данными были проанализированы показатели Казахстана в таких мировых рейтингах, как Глобальный индекс конкурентоспособности (Global Competitiveness Index (GCI)), Рейтинг цифровой конкурентоспособности (IMD World Digital Competitiveness Ranking); Индекс скорости мобильного интернета (Speedtest Global Index) и др.

Исследование проводилось с применением различных научных подходов, включая анализ и синтез, исторический, логический методы. Использование исторического метода позволило изучить динамику развития цифрового пространства в Казахстане на протяжении различных периодов, выявляя ключевые этапы и показатели цифровизации. Логический подход обеспечил структурирование информации и выявление взаимосвязей между различными факторами. Методы анализа и синтеза были применены для обработки обширных данных и формирования целостного представления о состоянии кибербезопасности. Форсайт-анализ, как метод прогнозирования и стратегического планирования, использовался для идентифи-

кации потенциальных тенденций и сценариев цифрового развития Казахстана. Этот метод позволил оценить возможные будущие изменения в области цифровизации и кибербезопасности, а также определить стратегические направления для адаптации к предстоящим вызовам.

На основе этих методов были выявлены основные проблемы и перспективы в области кибербезопасности и цифровизации Казахстана, что позволило сформулировать рекомендации для улучшения текущей ситуации.

Обсуждение и результаты

Исследование развития ИКТ в Казахстане, процесс которого отражен в ряде государственных программ и проектов, многие из которых уже полностью или частично реализованы, показывает, что цифровая трансформация заняла достаточно большой промежуток времени, являясь частью более широкой стратегии общегосударственной модернизации. Процесс, который охватывает множество сфер от экономики до образования и государственного управления, подчеркивает значимость и масштабы изменений. За последние годы были реализованы следующие ключевые инициативы: «Информационный Казахстан 2020», «Цифровой Казахстан» и др. Анализ этих программных документов показал, что они направлены не столько на цифровую трансформацию как самоцель, сколько на повышение качества жизни граждан путем развития цифровой экономики, создания инновационной экосистемы, обеспечения цифровой грамотности и внедрения электронного правительства (Государственная программа «Цифровой Казахстан» 2017). Вместе с тем, несомненно, эти программы стали основой для дальнейшего развития инфраструктуры ИКТ: строительства и модернизации широкополосного доступа в интернет, развития электронного правительства, повышения цифровой грамотности населения, стимулирования инноваций, стартапов в кибериндустрии и создания технопарков. Но главным результатом реализации этих проектов стало получение кумулятивного эффекта для развития сфер государственного управления, образования, здравоохранения, экономики и культуры. Как

подчеркивают специалисты, объем информации в мире каждые пять лет удваивается, и чем больше информации производится, тем выше ее потребительские свойства. Чем быстрее осваиваются новые знания в реальном секторе экономики, тем выше оказывается жизненный уровень населения, экономический и политический вес страны (Майдырова 2022: 48).

Можно констатировать, что результаты этих программ показали положительный эффект на развитие отраслей экономики. Это подтверждается цифровыми показателями новых разработанных государственных планов и программ: «С 2018 по 2021 годы достигнут общий экономический эффект в размере 1629,196 миллиарда тенге и привлечено 114,8 миллиарда тенге в инновационную экосистему. На данный момент более 99% населения имеют доступ к интернету, более 90% государственных услуг доступны онлайн, и доля крупных и средних предприятий, использующих элементы Индустрии 4.0, составляет 5%. Инфокоммуникационная инфраструктура расширяется, и начато внедрение технологии мобильной связи нового поколения 5G» (Концепция цифровой трансформации, 2023).

На сегодня в стране ведется активная разработка по оптимизации бизнес-процессов, цифровизации государственного управления, нацеленного на создание унифицированной модели «электронного правительства». Особое внимание уделяется сокращению уровня бюрократии в отношениях между государственными организациями. Для повышения эффективности управленческих процессов проводится детальный анализ и постоянный мониторинг с целью выявления и исключения ненужных операций и дублирования функций. Такое изучение состояния ИКТ и систем, задействованных в «электронном правительстве», показало, что существует более 400 различных информационных систем, работающих на разнообразных технологиях, в силу чего возникают сложности при их интеграции из-за неоднородности и несовместимости. Эта проблема является одной из часто встречающихся проблем в мире при внедрении технологий «электронного правительства». Исследователи выделяют среди основных неудач, связанных с работой над такими проектами, отсутствие согласованности при применении ИКТ

между различными государственными органами и структурами, что приводит к нелогичному и иррациональному характеру принимаемых решений (Gorelova 2019).

В Казахстане решением данной проблематики стало принятие стандарта унифицированной структуры «электронного правительства», позволившего установить четкие связи между различными компонентами системы и учесть потребности разнообразных государственных организаций. Государство взяло на себя инициативу и обязательства по построению стандартизированной архитектуры цифровых платформ, единых баз данных, без которых было бы невозможно дальнейшее развитие киберуслуг и киберэкономики. Был разработан и принят ряд нормативных правовых актов, установивших правила интеграции шлюза «электронного правительства», платежного шлюза «электронного правительства», правил учета сведений об объектах информатизации «электронного правительства», объектов информационно-коммуникационной инфраструктуры «электронного правительства» и т.п. (ИПС «Адилет», 2023).

В Казахстане цифровая трансформация не ограничивается сервисами и платформами «электронного правительства». Быстрыми темпами идет внедрение высоких технологий не только в сферу государственного управления, интеллектуальные сферы экономики, но и в сферу материального производства. В частности, для материальных производств цифровая платформа может представлять собой оцифрованную систему базовых технологических процессов и дополнительных сервисных модулей, которые позволяют компаниям – поставщикам комплектующих элементов изделия воспользоваться этими модулями и в виртуальном режиме и доработать свои продукты до нужного поставщику качества (Притворова 2020: 2735).

Цифровизация активно проникает во все сферы, даже изначально казавшиеся далекими от применения высоких ИКТ. Ключевую роль в этих процессах играет государство, которое, через формулирование политики, выделение бюджетов и поддержку инноваций, способствует активному внедрению и распространению ИКТ. Государственная поддержка инициатив в сфере

высоких технологий, таких как создание технопарков, инкубаторов стартапов и центров разработки, стимулирует развитие частного сектора и привлечение иностранных инвестиций.

В таких условиях повсеместной цифровизации роль права состоит в обеспечении должного уровня правового регулирования объективно происходящих процессов в обществе с целью сохранения общественного порядка и общественной безопасности. При регулировании новых для социума процессов и явлений неизбежно возникают определенные правовые риски, заключающиеся в некачественном нормативном обеспечении, не только не соответствующем реалиям, но и препятствующем дальнейшему прогрессивному развитию. Само понятие риска встречается и широко распространено в самых различных сферах человеческой деятельности, отражая возможность выбора поведения в зависимости от предполагаемых последствий действия или бездействия.

В теории права риск рассматривается в аспекте легального признания и допущения, установления средств предупреждения и минимизации негативных последствий, определения мер ответственности и компенсаторных средств (Тихомиров 2014: 12).

Правовые риски обладают целым рядом внутренне свойственных им черт, на которых учёные акцентируют особое внимание:

- неопределённость (существует лишь вероятность, а не предопределённость наступления тех или иных событий и ситуаций, которые изменчивы и не известны заранее);
- возможность убытков (возможен неожиданно негативный исход событий);
- оцениваемость (при ситуациях риска субъект имеет способности к анализу и возможности к предположению о неблагоприятном ходе событий);
- временная привязка (риск представляет собой вероятность возникновения ущерба в будущем);
- значимость (в случае отрицательного исхода может быть причинен существенный вред) (Павлов В., 2019: 276).

В специальной литературе сегодня можно наблюдать актуализацию темы правовых рисков, исследуемых через призму самых различных явлений правовой действительности. При

этом риски описываются в таких аспектах, как: возможность появления опасности; возможность понести потери; возможность причинения убытков и т.п. (Масловская 2013: 17).

В общем, правовые риски воспринимаются как потенциально неблагоприятные итоги запланированных или уже выполненных действий в сфере правотворчества. Имеются риски как недостаточного, так и чрезмерного правового регулирования.

В эпоху цифровизации исследование правовых рисков критично необходимо для понимания потенциальных последствий и уровня угроз, связанных с внедрением цифровых технологий, а также для своевременного создания стратегий и механизмов для их нейтрализации.

Оценка цифровых технологий должна основываться на правовой модели, учитывающей правовую природу отношений и способной сбалансировать частные и публичные интересы в цифровом обращении (Sidorenko 2020: 32). Только с учетом баланса личных, общественных и государственных интересов возможна эффективная корреляция происходящих многообразных процессов цифровизации.

Кроме того, быстрое цифровое развитие Казахстана актуализирует проблему противодействия киберпреступности, методы которой совершенствуются с каждым днем, с использованием самых инновационных технологий и способов.

Анализируя уголовно-правовой аспект преступлений, совершаемых в киберпространстве, следует отметить, что понятие уголовного правонарушения в сфере информатизации и связи и уголовного правонарушения, совершенного с помощью инфокоммуникационных технологий, не являются идентичными (Dumchikov 2022: 292). Предусмотренные в главе 7 Уголовного кодекса Республики Казахстан уголовные правонарушения в сфере информатизации, компьютерной информации являются лишь частью более широкого круга уголовных правонарушений, совершаемых с помощью ИКТ (Уголовный кодекс РК, 2014).

С увеличением числа подключенных устройств и объемов цифровых данных, киберпреступники находят всё новые способы для осуществления своих противоправных действий. Вот несколько ключевых аспектов, кото-

рые часто рассматриваются при анализе киберпреступности (Aslan 2023: 1-42):

- методы и техники киберпреступников: сюда входит использование вредоносного программного обеспечения (включая вирусные программы), фишинговых атак, атак на веб-приложения, DDoS-атак (распределённые отказы в обслуживании) и инсайдерских угроз (Al-Khater 2020);

- цели киберпреступников, которые могут включать в себя кражу данных (личных или корпоративных), финансовое мошенничество, шпионаж (коммерческий или государственный), вандализм, распространение запрещенного контента и дестабилизацию критически важных систем и др.;

- уязвимость общества и инфраструктуры: повсеместная зависимость от цифровых технологий, растущая с появлением все новых и новых цифровых платформ и расширения цифровых услуг, делает частных лиц, организации и государственные органы уязвимыми перед лицом киберпреступников (Conteh 2016);

- нормативное правовое регулирование: во многих странах законодательство в области кибербезопасности развивается, чтобы идти в ногу с новыми методами киберпреступности, но даже при этом возникает определенная временная разница между появлением новых угроз и внедрением соответствующих законодательных мер;

- международное сотрудничество: киберпреступность относится к трансграничному виду преступности, она не знает границ, охватывая самые различные государства, в силу чего требует усиленной международной кооперации для эффективного противодействия;

- инновации в кибербезопасности: разработка новых технологических решений для обеспечения защиты данных и информационных систем – это постоянная «гонка вооружений» между киберпреступниками и специалистами по безопасности (Hurronen 2012);

- профилактика и обучение: повышение осведомлённости и обучение пользователей и специалистов в области кибербезопасности играют ключевую роль в профилактике киберпреступлений.

В Казахстане активно реализуются меры по противодействию киберпреступности. К сожалению, пока не приходится говорить о полном поражении преступников. Так, только за первые

два месяца 2024 года было зафиксировано 3645 случаев интернет-мошенничества, причинивших гражданам убытки на сумму свыше 4 миллиардов тенге. Наиболее частым методом мошенничества является интернет-торговля, когда объявления размещаются на популярных торговых платформах, а также в социальных сетях и мессенджерах. Мошенники обычно предлагают товары или услуги по заниженным ценам и требуют предоплату или полную оплату (<https://forbes.kz/news>). Помимо кибермошенничества не менее значимой угрозой по Казахстану является подмена номеров. Современные технологии (особенно связанные с VoIP) позволяют абонентам передавать ложный идентификатор и представлять ложные имена и номера, которые используются в недобросовестных целях (Skorik 2020). Обзор материалов практической деятельности правоохранительных органов свидетельствует о постоянном совершенствовании преступных методов и технологий в арсенале киберпреступников. Такое появление все новых преступных технологий предопределяет необходимость в подготовке кадров, обладающих необходимыми профессиональными навыками для эффективного противодействия киберпреступности. С учетом этого МВД Республики Казахстан делает акцент на подготовку IT-специалистов. Сегодня в Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова реализуется целый ряд образовательных программ высшего, послевузовского и дополнительного образования, нацеленных на формирование необходимых компетенций в области информационной безопасности, противодействия киберпреступности (Almaty police academy, 2024). Особое внимание уделяется практикоориентированному подходу, это предполагает не только освоение теоретических положений, но и активное внедрение симуляционных тренингов, использование киберполигона, кейсов с реальными ситуациями, что позволяет обучающимся накапливать необходимый практический опыт уже в процессе обучения.

Заключение, выводы

Исследование подтвердило, что без активного вовлечения государства, бизнеса и граждан-

ского общества в процесс создания надёжной системы защиты информационного пространства, достижение устойчивого цифрового развития будет затруднительным. Только скоординированные действия всех заинтересованных сторон позволят снизить риски и последствия киберпреступлений, обеспечив при этом дальнейшее прогрессивное развитие цифровой инфраструктуры в Казахстане. Необходимо признать определяющую роль государства в процессах цифровой трансформации в Казахстане, выступающего не только как регулятор и координатор различных инициатив, но и как ключевой инвестор в инфраструктуру и образование. Политическая воля и стратегическое планирование на высшем уровне обеспечивают необходимый импульс для интеграции высоких технологий во все сферы жизни общества, что приводит к созданию устойчивой основы для долгосрочного экономического роста и повышения благосостояния.

Цифровое развитие Казахстана неизбежно сопряжено с появлением новых правовых рисков и угроз, основным из которых можно признать киберпреступность.

Успешное противодействие возникающим правовым киберрискам и киберпреступности требует ряда скоординированных шагов. Базовыми из них являются обновление образовательных программ по подготовке квалифицированных IT-специалистов и повышению уровня цифровой грамотности среди населения, а также проведение тематических научных исследований, без которых невозможно адекватное понимание текущего состояния и проблематики цифровизации и кибербезопасности в Казахстане.

Акцент должен быть сделан на предпринимаемых на национальном уровне мерах для предотвращения кибератак и сокращения уровня киберпреступности. Такие меры должны охватывать работу по совершенствованию законодательной базы, улучшению методов обнаружения и реагирования на киберугрозы, а также формированию культуры кибербезопасности среди граждан. Комплексный подход к решению вопросов кибербезопасности должен включать в себя как технологические инновации, так и социально-образовательные меры.

Литература

- The 2021/2022 Human Development Report: By the United Nations Development Programme. New York, 2022. – 308 p. https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22pdf_1.pdf.
- Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 269 «Об утверждении Концепции цифровой трансформации, развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и кибербезопасности на 2023 – 2029 годы» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269>.
- Speedtest Global Index, 2023 // <https://www.speedtest.net/global-index>.
- Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 407 “Об утверждении Концепции кибербезопасности (“Киберцит Казахстана”)” // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407>.
- Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827 Об утверждении Государственной программы “Цифровой Казахстан” (утратило силу) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>.
- Майдырова А.Б. Информационное общество: вопросы становления в Республике Казахстан // Обеспечение качества образования. – 2022. – № 1 (26). – С. 41-49.
- Gorelova J. E-government in Russia: Practices and Developments // Journal of society and the state. – 2019. – No. 2(5) (in Eng.) <https://sgpjournals.mgimo.ru/2019/2019-5/russian-egovernment>.
- Притворова Т.П., Абзалбек Е.Ж., Кизимбаева А. ИТ-услуги в Казахстане: динамика и возможности цифровизации промышленности // Экономика, предпринимательство и право. – 2020. – Том 10. – № 11. – С. 2727-2744.
- Тихомиров Ю. Прогнозы и риски в правовой сфере // Журнал российского права. – 2014. – №3 (207). – С. 5-16.
- Павлов В.И., Савенок А.Л. Риск в праве как теоретико-правовой и антрополого-правовой феномен (на примере уголовно-правового понятия риска) // Юридическая техника. – 2019. – № 13. – С. 275-282.
- Масловская Т.С. Риски в конституционном праве: теоретико-правовой взгляд // Право. – 2013. – № 6. – С.17-22.
- Sidorenko E., Arx P. Transformation of law in the context of digitalization: Defining the correct priorities // Digital Law Journal. – 2020. – No. 1. – Pp. 24-38 (in Eng.). <https://doi.org/10.38044/DLJ-2020-1-1-24-38>.
- Dumchikov M., Fomenko A., Yunin, O. et al. The essence and classification of cybercrime in the field of computer information // Amazonia Investiga. – 2022. – No.11(51). – Pp. 291-299.
- Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>.
- Aslan Ö., Serkant S., Ozkan-Okay M. et al. A Comprehensive Review of Cyber Security Vulnerabilities, Threats, Attacks, and Solutions (in Eng.) // Electronics/ – 2023. – No. 12(6). – Pp. 1-42. <https://doi.org/10.3390/electronics12061333>.
- Al-Khater W., Al-Ma’adeed S., Ali Ahmed A. et al. Comprehensive Review of Cybercrime: Detection Techniques // IEEE Access, 2020. doi 10.1109/ACCESS.2020.3011259.
- Conteh N., Schmick P. Cyber security: risks, vulnerabilities and countermeasures to prevent social engineering attacks // International Journal of Advanced Computer Research, 2016. – No. 6(23). – Pp. 31-38. doi:10.19101/IJACR.2016.623006.
- Hypponen M. The cyber arms race // Info & Claims CCS ‘13: Proceedings of the 2013 ACM SIGSAC conference on Computer & communications security. November, 2013. Pp. 941-942. <https://doi.org/10.1145/2508859.2516756>.
- В Казахстане с начала года зарегистрировали более 3 тысяч фактов интернет-мошенничества. 2024 // <https://forbes.kz/news>.
- Skopik F., Pahi T. Under false flag: using technical artifacts for cyber attack attribution // Cybersecurity. – 2020. – No. 3. <https://doi.org/10.1186/s42400-020-00048-4>.
- Almaty police Academy: website // <https://alpolac.edu.kz>.

References

- Al-Khater W., Al-Ma’adeed S., Ali Ahmed A. et al. Comprehensive Review of Cybercrime: Detection Techniques // IEEE Access, 2020. doi 10.1109/ACCESS.2020.3011259.
- Almaty police Academy: website // <https://alpolac.edu.kz>.
- Aslan Ö., Serkant S., Ozkan-Okay M. et al. A Comprehensive Review of Cyber Security Vulnerabilities, Threats, Attacks, and Solutions (in Eng.) // Electronics/ – 2023. – No. 12(6). – Pp. 1-42. <https://doi.org/10.3390/electronics12061333>.
- Conteh N., Schmick P. Cyber security: risks, vulnerabilities and countermeasures to prevent social engineering attacks // International Journal of Advanced Computer Research, 2016. – No. 6(23). – Pp. 31-38. doi:10.19101/IJACR.2016.623006.

Dumchikov M., Fomenko A., Yunin, O. et al. The essence and classification of cybercrime in the field of computer information // Amazonia Investiga. – 2022. – No.11(51). – Rr. 291-299.

Hypponen M. The cyber arms race // Info & Claims CCS '13: Proceedings of the 2013 ACM SIGSAC conference on Computer & communications security. November, 2013.Pp. 941–942. <https://doi.org/10.1145/2508859.2516756>.

Gorelova J. E-government in Russia: Practices and Developments // Journal of society and the state. – 2019. – No. 2(5) (in Eng.) <https://sgpjournals.mgimo.ru/2019/2019-5/russian-egovernment>.

Maslovskaya T.S. Riski v konstitucionnom prave: teoretiko-pravovoy vzglyad [Risks in constitutional law: theoretical and legal view] // Pravo. – 2013. – № 6. – S.17-22.

Maydyrova A.B. Informatsionnoye obshchestvo: voprosy stanovleniya v Respublike Kazakhstan // Obespecheniye kachestva obrazovaniya [Information society: issues of formation in the Republic of Kazakhstan // Ensuring the quality of education]. – 2022. – № 1 (26). – S. 41-49.

Pavlov V.I., Savenok A.L. Risk v prave kak teoretiko-pravovoy i antropologo-pravovoy fenomen (na primere ugovovno-pravovogo ponyatiya riska) [Risk in law as a theoretical-legal and anthropological-legal phenomenon (using the example of the criminal legal concept of risk)]// Yuridicheskaya tekhnika. – 2019. – № 13. – S. 275-282.

Pritvorova T.P., Abzalbek Ye.ZH., Kizimbayeva A. IT-uslugi v Kazakhstane: dinamika i vozmozhnosti tsifrovizatsii promyshlennosti // Ekonomika, predprinimatel'stvo i parvo [IT services in Kazakhstan: dynamics and opportunities for digitalization of industry // Economics, entrepreneurship and law]. – 2020. – Tom 10. – № 11. – S. 2727-2744.

Postanovleniye Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 30 iyunya 2017 goda № 407 “Ob utverzhdenii Kontseptsii kiberbezopasnosti (“Kibershchit Kazakhstana”)” [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 30, 2017 No. 407 “On approval of the Cyber Security Concept (“Cyber Shield of Kazakhstan”)”]// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407>.

Postanovleniye Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 28 marta 2023 goda № 269 “Ob utverzhdenii Kontseptsii tsifrovoy transformatsii, razvitiya otrasli informatsionno-kommunikatsionnykh tekhnologiy i kiberbezopasnosti na 2023 – 2029 gody” // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269>.

Postanovleniye Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 12 dekabrya 2017 goda № 827 Ob utverzhdenii Gosudarstvennoy programmy “Tsifrovoy Kazakhstan” (utrtilo silu) [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 12, 2017 No. 827 On approval of the State Program “Digital Kazakhstan” (lost force)] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>.

Speedtest Global Index, 2023 // <https://www.speedtest.net/global-index>.

Sidorenko E., Arx P. Transformation of law in the context of digitalization: Defining the correct priorities // Digital Law Journal. – 2020. – No. 1. – Rr. 24-38 (in Eng.). <https://doi.org/10.38044/DLJ-2020-1-1-24-38>.

Skopik F., Pahi T. Under false flag: using technical artifacts for cyber attack attribution // Cybersecurity. – 2020. – No. 3. [Since the beginning of the year, more than 3 thousand cases of Internet fraud have been registered in Kazakhstan. 2024] <https://doi.org/10.1186/s42400-020-00048-4>.

The 2021/2022 Human Development Report: By the United Nations Development Programme. New York, 2022. – 308 p. https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22pdf_1.pdf.

Tikhomirov YU. Prognozy i riski v pravovoy sfere // Zhurnal rossiyskogo prava [Forecasts and risks in the legal sphere // Journal of Russian Law]. – 2014. – №3 (207). – S. 5-16.

Ugolovnyy kodeks Respubliki Kazakhstan ot 3 iyulya 2014 goda № 226-V [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>.

V Kazakhstane s nachala goda zaregistrovali boleye 3 tysyach faktov internet-moshennichestva. 2024 // <https://forbes.kz/news>.

Сведения об авторах:

Сайтбеков Айдар Муталикович - заместитель министра внутренних дел Республики Казахстан, доктор политических наук, кандидат юридических наук, профессор, генерал-майор полиции (Казахстан, г. Астана, e-mail: kense@mvd.gov.kz)

Сагынбекова Гульнар Мейрхановна – доктор юридических наук, судья специализированного межрайонного экономического суда г. Алматы (Казахстан, Алматы, e-mail: gulnar.s007@mail.ru)

Кегембаева Жанар Аманжановна - профессор кафедры международного права Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, доктор юридических наук, профессор (Казахстан, Алматы, e-mail: Kegembaeva@mail.ru)

Алимова Эльвира Абдикапбаровна - ученый секретарь Ученого совета Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, доктор PhD, ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции (Казахстан, Алматы, e-mail: e-mail: elvira.alimova.77@mail.ru)

Information about authors:

Saitbekov Aidar Mutalikovich - Deputy Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Political Sciences, Candidate of Law, Professor, Major General of the police (Kazakhstan, Astana c., e-mail: kense@mvd.gov.kz)

Gulnar Sagynbekova – Doctor of Law, judge of the specialized Interdistrict Economic Court of Almaty (Kazakhstan, Almaty c., e-mail: gulnar.s007@mail.ru)

Kegembayeva Zhanar Amanzhanovna – Professor of the Department of International Law of the Kazakh University of International Relations and World Languages named after Abylai Khan; Doctor of Law, Professor; (Kazakhstan, Almaty c., e-mail: Kegembaeva@mail.ru)

Alimova Elvira Abdikapbarovna – Academic Secretary of the Academic Council of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov; PhD, Associate Professor, Police Colonel (Kazakhstan, Almaty, e-mail: elvira.alimova.77@mail.ru)

Зарегистрирована: 20 апреля 2024 г.

Принята: 20 июня 2024 г.

3-бөлім
**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ЖӘНЕ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 3
**CIVIL LAW
AND LABOR LAW**

Раздел 3
**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
И ТРУДОВОЕ ПРАВО**

Г.Ж. Бегазова* , Ж. Өмірәлі , Э.М. Омурчиева

Д. Қонаев университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: Gulnafisa_86@mail.ru

КОРПОРАТИВТІК БАСҚАРУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ МОДЕЛІ

Азаматтық құқық саласында корпоративтік құқықтық қатынастар ауқымды тақырыптардың бірі. Кейбір цивилист ғалымдар корпоративтік қатынастарды кәсіпкерлік құқықтық қатынастардың құрамына жатқызады. Десе де, бұл пікірмен толық келісуге болмайды. Себебі, корпоративтік қатынастарда құқықтың көптеген салаларының мүдделері қамтылады, мәселен, әкімшілік, еңбек құқық қатынастары және т.б.

ҚР Азаматтық заңнамасында «корпоративтік ұйым» термині жаңадан пайда болды. Корпоративтік ұйым бұл қатысушылардың осы ұйымға мүшелігі және оның жоғарғы органын құру құқығына ие заңды тұлға болып табылады. Корпоративтік басқару ұйымдағы биліктің ұйымдастырылуымен тығыз байланысты әрекет, мұны корпорацияларды басқарумен шатастырып, түсінуге болмайды. Себебі, корпорацияларды басқару мәселесі ауқымды болып табылады және, корпорациялық басқару ұйымның кез-келген құқықтық нысандағы билікке қатысты.

Корпоративтік басқаруды жетілдіруде басқарудың міндеттері, директорлар кеңесінің атқаратын функциялары мен жауапкершілігі, акционерлердің құқықтары мен міндеттері, сондай-ақ, корпоративтік басқарудың тәжірибесі мен теориялық мәселелері жан-жақты зерттеуді талап етеді, сондай-ақ, кәсіпкерлік қызметтің ерекшеліктері мен ұлттық құқықтық жүйенің ерекшелігін қарастыру маңызды.

Мақалада авторлар корпоративтік қатынастардың және олардың нормативтік бекітілуінің ерекшелігін қарастырады. Сондай-ақ, салыстырмалы-жүйелік-құқықтық әдістерді қолдана отырып, корпоративтік құқықтық қатынастардың туындау ерекшеліктерін сипаттай отырып, қатысушылардың құқықтарын қорғау жүйесіне басымдық береді. Мақалада корпоративтік басқарудың білім беруді басқару саласындағы рөлі де ерекшеленеді.

Корпоративтік басқаруды құқықтық реттеудегі Жапония және Германиялық модельдің артықшылықтары мен ерекшеліктері талданады.

Түйін сөздер: корпоративтік басқару, акционер, акция, ұжымдық басқару, директорлар кеңесі, германдық модель, жапондық модель, ұлттық бизнес.

G.Zh. Begazova*, Zh. Omirali, E.M. Omurchieva

D. Kunaev University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: Gulnafisa_86@mail.ru

Kazakhstan's model of legal regulation of corporate governance

One of the major topics in the field of civil law is corporate legal relations. Some civil scientists refer corporate relations to the composition of entrepreneurial legal relations. However, one cannot fully agree with this opinion. Because corporate relations cover the interests of many areas of law, for example, administrative, labor relations, etc.

The term «corporate organization» has reappeared in the Civil Legislation of the Republic of Kazakhstan. A corporate organization is a legal entity that has the right of membership of these participants in this organization and the creation of its supreme body. Corporate governance is an activity closely related to the organization of power in an organization, which should not be confused with corporate governance. Because the issue of corporate governance is large-scale and corporate governance belongs to the authorities in any legal form of the organization.

In improving corporate governance, management tasks, functions and responsibilities of the board of directors, rights and obligations of shareholders, as well as experience and theoretical issues of corporate governance require a comprehensive study, and it is also important to consider the specifics of entrepreneurial activity and the specifics of the national legal system.

In the article, the authors consider the features of corporate relations and their regulatory consolidation. He also gives priority to the system of protection of the rights of participants, characterizing the peculiarities of the emergence of corporate legal relations using comparative systemic legal methods. The article also highlights the role of corporate governance in the field of education management.

The advantages and features of the Japanese and German models in the legal regulation of corporate governance are analyzed.

Key words: corporate governance, shareholder, share, collective management, board of directors, German model, Japanese model, national business.

Г.Ж. Бегазова*, Ж. Әмірәлі, Э.М. Омурчиева

Университет Д. Кунаева, Қазақстан, г. Алматы

*e-mail: Gulnafisa_86@mail.ru

Қазақстандық модель заңдық реттеуіне корпоративтік басқаруы

Однoй из масштабных тем в сфере гражданского права являются корпоративные правоотношения. Некоторые ученые-цивилисты относят корпоративные отношения к составу предпринимательских правоотношений. Однако с этим мнением нельзя полностью согласиться. Потому что корпоративные отношения охватывают интересы многих сфер права, например, административных, трудовых правоотношений и т.д.

В Гражданском законодательстве РК термин «корпоративная организация» появился вновь. Корпоративная организация является юридическим лицом, обладающим правом членства этих участников в данной организации и созданием ее высшего органа. Корпоративное управление – это деятельность, тесно связанная с организацией власти в организации, которую нельзя путать с управлением корпорациями. Потому что вопрос управления корпорациями является масштабным, и корпоративное управление касается власти любой правовой формы организации.

В совершенствовании корпоративного управления требуют всестороннего изучения задачи управления, функции и ответственность совета директоров, права и обязанности акционеров, а также опыт и теоретические вопросы корпоративного управления, а также важно рассмотреть особенности предпринимательской деятельности и особенности национальной правовой системы.

В статье авторы рассматривают особенности корпоративных отношений и их нормативное закрепление. Также отдает приоритет системе защиты прав участников, характеризуя особенности возникновения корпоративных правоотношений с применением сравнительно-системно-правовых методов. В статье также выделяется роль корпоративного управления в области управления образованием.

Анализируются преимущества и особенности Японской и Германской моделей в правовом регулировании корпоративного управления.

Ключевые слова: корпоративное управление, акционер, акция, коллективное управление, совет директоров, германская модель, японская модель, национальный бизнес.

Қысқашы

Ел экономикасында корпоративтік басқару жүйесі өзекті сұрақтардың бірі. ҚР Президенті Қ.Тоқаев атап өткендей, елімізде ондаған ұлттық холдинг, мемлекетке тиесілі мыңдаған кәсіпорын, квазимемлекеттік ұйым жұмыс істейді. Алайда олардың жұмыс нәтижесі мен сапасы туралы мәселе бар және бір-екісінде ғана корпоративтік басқару жүйесі өз деңгейінде. Бұл қалған ұйымдарда корпоративтік басқару жүйесін дамыту керектігін көрсетеді (<https://egemen.kz/article/248771-korporativtik-basqaru-qoghamushin-manhyzdy>).

Нарықтық қатынастарда корпорациялардың рөлін арттыру, корпоративтік басқару проблемасының маңыздылығы мен экономиканың жаһандануымен байланысын ғылыми тұрғыдан тұжырымдауды қажет етеді. Елімізде нарықтық экономиканың дамуы және мемлекеттің эконо-

микалық жүйесінің жұмыс істеуіндегі әртүрлі корпорациялардың рөлінің артуы корпоративтік басқару проблемасының маңыздылығын және оның экономиканың жаһандануымен байланысын ғылыми тұрғыдан пайымдау қажеттілігіне себепші болды.

Қазіргі заманғы экономикада дербес шаруашылық жүргізуші субъектілер ретінде әртүрлі ұйымдық-құқықтық нысандардағы заңды тұлғалар қатысады. Олардың арасында корпорациялар елеулі орын алады, олардың көбінде ішкі ұйымдық құрылымның күрделі жүйесі бар, кейбіреулерін бір құрылтайшы құрады немесе құрылтайшылардың бірі корпорация капиталында басым үлеске ие.

Корпорациялардың сұранысқа ие түрлерінің бірі болып табылатын акционерлік қоғамдар мен жауапкершілігі шектеулі қоғамдар елдің экономикалық өмірінде үлкен рөл атқарады және оларды бизнесті жүргізудің басқа нысандары-

нан бөліп алатын бірқатар артықшылықтарға ие. Оларға инвесторлардың тәуекелдерін оларға тиесілі акциялардың (жарғылық капиталдағы үлестердің) құнымен шектеу, қосымша акциялар, облигациялар шығару арқылы қолда бар капиталдарды ұлғайту мүмкіндігі, қатысушылар құрамы өзгерген кезде заңды тұлғаны сақтау, акцияларды беру жатқызылуы мүмкін (<https://cyberleninka.ru/article/n/korporativnoe-upravlenie-aktualnye-problemy-pravovogo-regulirovaniya>).

Корпоративтік басқаруға тоқталмас бұрын «корпорация» сөзінің ұғымына тоқталу қажет. Бұл терминнің алғашқы түсінігі римдік жеке құқықта келтірілген (Бегазова, 2023: 60). «Корпоративтік басқару» санаты құқықтық тұрғыда түрлі аспектілерде көрініс табады. Мәселен, В.В. Долинская корпоративтік басқаруды «акционерлік қоғам (корпоративтік ұйым) өз инвесторлары мен акционерлерінің мүдделерін қорғайтын ұйымдық және мүліктік қатынастардың заңмен реттелген жүйесі» деп түсіндіреді (Долинская, 2006: 241). Ал, біздің заң саласында «корпорация» ұғымына қатысты нақты анықтама берілмеген. Қолданыстағы заңнамада көзделген заңды тұлғалардың басым көпшілігі корпорациялардың нысандары болып табылады (Карагусов, 2012: 50).

Корпоративтік басқару жүйе ретінде 1999 жылдан қалыптасты. Ол кезеңде халықаралық масштабта басқару нормаларын бірыңғай стандартқа келтіру мақсатында Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының кеңесінде (ЭБДҰ) ұжымдық басқарудың принциптері тұжырымдалды.

Корпорациялар нарықта тұрақты даму үшін басқаруды қажет етеді. Тұрақты түрде даму үшін де корпорациялар инвестиция тартуға мүдделі болып табылады, бұл өз кезегінде, халықаралық стандарттарға сәйкес келетін корпоративтік басқау жүйесінің өсуіне мүмкіндік береді.

Корпоративтік басқару корпоративтік құқықтық қатынастардың субъектілері арасындағы компания қызметінің оң нәтижесін арттыру және субъектілер мен өзге де мүдделі тұлғалардың құқығын қорғау мәселелері жөніндегі байланыс жүйесі болып табылады. Корпоративтік басқару жүйесінің негізгі қағидалары:

- 1) корпорацияны басқару қызметінің ашықтығы;
- 2) акционерлер тарапынан басқару органдарының қызметін бақылау;
- 3) тәуелсіз директорлардың корпорацияны басқаруға қатысуы;

4) корпорацияның дивидендік саясаты (Смагулова 2023: 38).

Корпоративтік ұйым заңды тұлғалардың қай түріне және құрылу формасына жататынына қарамастан, корпоративтік заңнамада корпорацияны құру, олардың атқаратын қызметі, оларды қайта құру, тарату процесінде де келеңсіздіктерді болдырмайтындай етіп корпоративтік қатынастарды реттеуі тиіс. Бұл өз кезегінде, тиісті жеке мүдделердің бұзылуына жол бермей, жария мүдделерді сақтай отырып, шаруашылық жүргізуші субъектілерді құрудың тиімділігін және олардың қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз ету болып табылады (Карагусов, 2020: 8).

Қазақстанда бірнеше жылдар бойы корпоративтік құқық пен корпоративтік қатынастарға елеулі ғылыми зерттеулер жүргізіліп келеді, олардың авторлары (Ю.Г. Басин, М.К. Сүлейменов, Ф.С. Карагусов және басқалар) тұтастай алғанда корпоративтік ұйымдардың қызметін құқықтық реттеуді жетілдіру қажеттігі туралы пікірге келісті. 2013 жылы «Азаматтық құқық және корпоративтік қатынастар» халықаралық конференциясын өткізу нәтижесінде Қазақстанда корпоративтік құқықты әзірлеу үшін үлкен негіз құрылды

Корпоративтік басқарудың маңыздылығы компания қызметінің тиімділігін, ашықтығын арттыруға бағытталған басқару құрылымдарының нарықтық құнының өзгеруімен байланысты.

Материалдар мен әдістер

Мақаланы жазу барысында зерттеудің әдіснамалық негізі ретінде заң ғылымында және онымен байланысты әлеуметтік ғылымдарда қолданылатын танымның жалпы ғылыми әдістері қолданылды. Оның ішінде азаматтық құқық саласына тән жеке-құқықтық әдістер де, кәсіпкерлік құқыққа тән тарихи, салыстырмалы талдау, нормативтік-логикалық, синтездеу, жүйелі-құқықтық, талдау және т.б. жария-құқықтық әдістер де қолданылды. Сондай-ақ қолданыстағы бірқатар нормативтік құқықтық актілер мен заңнамалар негізге алынды. Жұмысты жазу барысында ғылыми танымның келесі әдістері қолданылды: талдау, синтез, абстракция, жалпылау, ұқсастық және т.б. Корпоративтік құқық саласы бойынша корпоративтік басқарудың құқықтық реттелуін зерттеп жүрген отандық және ресейлік құқықтанушылар атап айтсақ, Ф.С. Карагусов, В.В. Долинская, А.Б. Смагулова, С.К. Ержанова,

А.О. Мусабеева және т.б. ғалымдардың еңбектері пайдаланылды.

Талқылаулар мен нәтижелер

Корпоративтік басқару жүйесі бизнесті жүргізудің корпоративтік нысанын қалыптастыру мен дамытудың ерекшеліктеріне негізделеді. Әрине, бұл процестерге экономикалық дамудың жалпы үрдістері, құқықтық жүйенің дамуы, капитал нарығы мен әр елдің акционерлік қоғамдарының даму ерекшеліктері әсер етті.

Заң әдебиеттерінде корпоративті басқарудың келесі модельдері қарастырылады:

- американдық модель;
- германдық модель;
- жапондық модель;
- Отбасылық немесе отбасылық капитализм.

Жапондық және Германдық корпоративтік басқару жүйелеріне тоқталсақ. Корпоративтік басқарудың германдық немесі моделінің ерекшелігі – ол банктер мен инвестициялық, сақтандыру ұйымдарында акционерлік капиталдың жоғары концентрациясымен ерекшеленеді (Salome 2017: 81). Германдық модель: бақылау кеңесі және атқарушы кеңес деп бөлінеді. Басқарма корпоративті басқаруға жауап береді; қадағалау кеңесі атқарушы кеңесті басқарады. Бақылау кеңесін корпорация қызметкерлері мен акционерлер тандайды. Германдық модель қор нарықтарына, акционерлік құндылыққа аса көңіл бөлмейді, себебі, компанияның өзі оның бәсекеге қабілеттілігі мен пайдасын қадағалайды.

Германдық модель американдық үлгіні туындататын факторларға қарама-қарсы факторлардан туындайды. Бұл факторлар:

- институционалдық инвесторлардың арасында меншікті капиталдың шоғырлануы және оның жеке инвесторлар арасында таралуының салыстырмалы түрде төмен дәрежесі;
- қор нарығының салыстырмалы түрде тұрақсыз дамуы (<https://zapustibiznes.ru/kk/sushchnost-korporativnogo-upravleniya-ponyatie-korporativnogo/>). Ал, Жапондық модельде басқару құрылымы акционерлер, несие берушілер, қызметкерлер кәсіподақтары арасындағы қатынас аясында қарастырылады.

Герман құқықтық жүйесінде (сондай-ақ Австрия мен Швейцарияда) «корпорация» термині көбінесе заңды тұлғалар деп аталатын заңды тұлғаларға қатысты қолданылады. капиталдық одақтар, яғни олардың қатысушыларына (мүшелеріне) қатысты ұйымдық дербестігі анық

көрсетілген бірлестіктер. Бұл бірлестіктердің (Korperschaften) астаналық бірлестік атынан шаруашылық жүргізетін арнайы басқару органдары, директорлары болады. Мұндай заңды тұлғаларға сондай-ақ салыстырмалы түрде еркін қатысу (мүшелік) тән, ол корпорацияға қатысушылардың ішінен еркін кіруді және одан шығуды білдіреді. Бұл бірлестіктер тобына әдетте акционерлік қоғам (Aktiengesellschaft – AG) және кейбір ескертпелермен жауапкершілігі шектеулі серіктестік (Gesellschaft mit beschränkter Haftung – GmbH) кіреді. Бұл формалар дәстүрлі түрде неміс құқығы доктринасында капиталдық бірлестіктердің мысалдары ретінде қарастырылады. Екінші топқа тұлғалардың бірлестіктері немесе жеке бірлестіктер (Personengesellschaft) болып табылатын серіктестіктер жатады. Серіктестіктерге толық серіктестік (offene Handelsgesellschaft – OHG), командиттік серіктестік (Kommanditgesellschaft – KG) және жеке серіктестік (die stille Gesellschaft) деп аталатындар кіреді.

Ұлыбританияның корпоративтік басқару жүйесінде компаниялар туралы заңы – британ парламентінің тарихындағы ең көлемді нормативтік акт. Компаниялар туралы заң Ұлыбританияның корпоративтік құқығын дамытудағы маңызды қадам болып табылады. Бұрын қолданылған ережелерді шоғырландыра отырып, ол сондай-ақ көптеген жаңа нормаларды енгізеді, олардың бір бөлігі – прецеденттік құқықтың кодификациясы, ал бір бөлігі – ЕО директиваларының имплементациясы болып табылады.

Ұлыбританияда нақты анықтама болмаған жағдайда

Компания (корпорация) ұғымы заңмен белгіленген заңның көмегімен құрылған және құқықтық қатынастардың номиналды, жасанды қатысушысы қызметін атқаруға арналған жалған ұйым идеясына негізделген. Негізінде кәсіпорын жеке баланс, бухгалтерлік кітап ретінде әрекет етеді; қоғамның мүліктік саласы оның құрылтайшылары мен кейінгі акционерлерінің меншігінен шектеледі. Бір қызығы, корпоративтік қатынастар саласында заңдық құқық коммерциялық өмірдің басқа салаларына қарағанда Ұлыбританияда дәстүрлі түрде үлкен рөл атқарады (жалпы алғанда, белгілі болғандай, ағылшын құқығының дәстүрлі ерекшелігі сот практикасының басымдығы болып табылады). Ағылшын құқығында корпорацияны заңды тұлға ретінде анықтауға болады, өйткені онда заңды тұлғалар корпорацияларға бөлінеді, олар жеке тұлғалар

және жеке корпорациялар ұйымы болып табылады. Англиядағы сауда корпорациялары компаниялар деп аталады және жоғарыда аталған 2006 жылғы Компаниялар туралы заңмен анықталады. Осы заңға сәйкес олар мемлекеттік және жеке, жарғылық капиталы бар немесе жарғылық капиталы жоқ компаниялар болып бөлінеді.

Ағылшын құқығы үшін компанияларды корпорациялар мен мекемелерге бөлу тән (бұл жіктеу континенттік құқық елдеріне де тән). «Корпорация», «корпоративтік» ұғымы және олардан туындайтын ұғымдар мен терминдер салыстырмалы-құқықтық тұрғыдан терминологиялық шатауды туғызады, өйткені кейбір жағдайларда корпоративтік құқық деп жалпы барлық заңды тұлғалардың құқығы, ал басқаларында – тек корпорациялардың құқығы түсініледі. Оның үстіне, мұндай шатау корпорацияның мәнін әртүрлі түсінумен және заңды тұлға ретінде нақты құқықтық тәртіпті түсінумен, сондай-ақ заңды тұлға құқықтарының бизнесті жүргізудің жеке нысанына нақты құқықтық тәртіптің берілуі немесе берілмеуі фактісімен түсіндіріледі.

Ең көрнекті жаңалықтарға мыналарды жатқызуға болады: компанияның құрылтай шарты функцияларының күрт тарылуы; компанияның рұқсат етілген (жарғылық) капиталының тұжырымдамасынан бас тарту; компания директорларының жауапкершілігіне қатысты жалпы құқық нормаларын кодификациялау; жеке компанияларға қойылатын әкімшілік талаптарды жеңілдету (хатшының міндетті түрде болуы туралы, акционерлердің жыл сайынғы жиналыстарын өткізу туралы талаптардың күшін жою); жария компанияларға олардың ашықтығы бөлігінде неғұрлым қатаң талаптар қою (https://www.zqai.kz/sites/default/files/sbor.an_spr_po_korp.pravu__0.pdf).

«Заңды тұлға» түсінігінің мәні туралы даулы мәселеге және оның әртүрлі шетелдік құқықтық тәртіптердегі түсіндірмелеріне қарамастан (мысалы, Еуропа континентінің Рим тармағында «заңды тұлғаның» орнына «моральдық тұлғалар» терминінің қолданылуы). құқықтық тәртіп немесе американдық құқықта «заңды тұлғаны» құрылтайшылардың шарттық келісімі ретінде қарастыру), сондай-ақ «корпорация» терминінің біртұтас анықтамасының болмауы, қазіргі заманғы құқықтық және экономикалық даму дамыған шетелде құқықтық жүйелер ұлттық деңгейде заңды тұлғалар құқығы немесе сөздің кең мағынасында корпоративтік құқық ретінде белгіленетін құқықтық нормалар жүйесі қалып-

тасты. Оның үстіне дәл осы заңдық бұйрықтарда сөздің тар мағынасында корпоративтік құқықты, яғни корпорациялар құқығын да кездестіруге болады. Мәліметтер мен терминологиядағы барлық айырмашылықтарға қарамастан, бұл деп аталатындарға байланысты екенін мойындау керек. корпоративтік құқық саласындағы құқықтық тәртіптердің функционалдық жақындасуы, әзірленген құқықтық тәртіптер белгілі бір құқықтық тәртіптің Жалпы құқыққа жататынына немесе азаматтық құқық елдерінің бірінің өкілі болуына қарамастан шамамен бірдей құқықтық құрылымдар жиынтығына ие (https://www.zqai.kz/sites/default/files/sbor.an_spr_po_korp.pravu__0.pdf).

Елімізде корпоративтік басқару – ұжымдық басқарумен ерекшеленеді. Ұжымдық басқаруды алғаш болып мойындаған Қаржыгерлер ассоциациясы болып табылады және қаржы институттарын ішкі инвесторлар құрайды. Заң талаптарына сәйкес инвестицияға құйылған капитал қосымша қорғауды талап етеді. Осы ретте, Қаржыгерлер ассоциациясы 2004 жылы корпоративтік басқарудың қазақстандық моделін даярлау үшін жұмыс тобын құрды (Ержанова 2019: 23).

Отандық компаниялар биржаларға, IPO ға (өздерінің бағалы қағаздарын салу) шығу туралы шешім қабылдағандықтан, олар үшін бірлесіп басқару жүйесінің маңыздылығы арта бастады. Ұжымдық басқару маңыздылығы келесідей жағдайларға әкеледі:

- 1) инвесторлардың алдында тартымдылығының артуы;
- 2) акция құнының өсуі;
- 3) капитал көлемінің артуы;
- 4) дивидендтер арқылы үнемдеу мүмкіндігі;
- 5) Жедел тиімділіктің артуы;
- 6) капиталды қолданудың тиімділігінің артуы;
- 7) Компания мен мемлекеттің беделіне оң ықпал етуі (Кибанова 2014: 99).

Ұлттық бизнесте капиталға қол жеткізу мен компанияның беделінің артуы үшін ұжымдық басқарудың маңыздылығы зор. Сыбайлас жемқорлық пен деңгейі төмен менеджменттің салдарынан пайда болған қаржы дағдарысы капитал алуды күрделендіреді. Ұжымдық басқару акционерлердің мүдделерін қорғау мақсатында директорлар кеңесі арқылы бақыланатын басқару жиынтығы болып табылады. Қазіргі кезеңде компанияларды қаржыландырудың көздерін іздеуді бастау мүмкіндігі жоғары. Алайда елімізде қор нарығы әлі де дамымаған. Оның бірден-бір

себебі – потенциалды миноритарлық акционерлердің өздерінің инвестициялары сақталатындығына, олардың құқықтарының бұзылмайтынына деген сенімсіздігінің басым болуы. Осы орайда, потенциалды ішкі инвесторлардың сенімін қалыптастыруда ұжымдық басқарудың өзектілігі арта түседі. Әрине, инвесторлар ұжымдық басқарудың айқын стандарттары бар компанияларды іздей бастайды.

Акционерлік қоғамдар туралы заң азаматтық құқықтық қатынастар субъектісінің құқықтық жағдайын, АҚ құру, оның қызметі және оның заңды мәртебесін, сондай-ақ және акционерлердің дербес субъект ретінде АҚ-мен өзара іс-қимылы тұрғысындағы міндеттерін реттейді (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000415>).

Өз кезегінде, Мемлекеттік мүлік туралы заң (кіріспеге сәйкес) мемлекетке тиесілі азаматтық құқық объектілерінің құқықтық режимін белгілейді. Акциялар мемлекеттік мүлік ретінде қаралады және мемлекет қатысатын акционерлердің құқықтарын жүзеге асыру ерекшеліктерін реттейді. Атап айтқанда, Мемлекеттік мүлік туралы заң (бұдан әрі – Мемлекеттік мүлік туралы заң) АҚ туралы заңмен салыстырғанда АҚ құрумен, АҚ басқару органдарын (яғни директорлар кеңесін) құрумен және олардың өкілеттіктерін (құзыреттерін) айқындаумен және оны іске асырумен байланысты мәселелерді реттеуде мемлекет қатысатын АҚ-ға қатысты акционерлердің құқықтары (Карагусов 2020: 134).

Нарықтық қайта құрулардың қазіргі жағдайларында акционерлік қоғам кәсіпкерлік қызметтің ұйымдық нысаны ретінде ерекше маңызға ие болады. Акционерлік қоғамның классикалық функциясы капиталды тартудан және ұзақ мерзімді шоғырландырудан тұрады. Капиталдың болуы кәсіпорындар үшін өмірлік маңызы бар. Қазақстан мен шет елдер экономикасының нарықтық өзгеруі қазақстандық акционерлік қоғамның құқықтық жағдайының жандануына ықпал етті. Капитал жинақтаудың қажетті деңгейіне жеткен кез келген елдің нарықтық шаруашылығының неғұрлым маңызды субъектілерінің қатарына шаруашылық серіктестіктері мен қоғамдар жатады. Кез-келген елдің нарықтық шаруашылығының неғұрлым маңызды субъектілерінің қатарына шаруашылық серіктестіктері мен қоғамдар жатады. Акционерлік нысан қатысушылардың үлкен тобын жасырын біріктіру үшін оңтайлы болып табылады, акциялар шығару арқылы қосымша инвестициялар тартуға мүмкін-

дік береді, капиталдың әртүрлі нысандары арасындағы айырмашылықтарды «алып тастайды» және сол арқылы олардың саладан салаға құйылуын жеңілдетеді (Mukaldyeva 2020: 78).

Мемлекеттік кәсіпорын мен мекеме сияқты ұйымдарда оларды мемлекет тарапынан уәкілетті мемлекеттік органдар атынан тікелей басқару жағдайында корпоративтік басқару жүйесін енгізу және толыққанды корпоративтік құрылым құру мүмкін емес.

Мемлекеттік кәсіпорында (мемлекеттік немесе жеке мекемеде сияқты) корпоративтік басқару тетіктерін енгізу әрекеті мемлекеттің құқықтық және реттеуші саясатын жүзеге асырудың бағыттылығы мен практикасын елеулі бұрмалауға, макроэкономикалық және құрылымдық сипаттағы елеулі келеңсіз салдарларға әкелуі мүмкін, әсіресе мұндай ұйымдардың (оның қызметінің) қайсыбірі ұлттық экономиканы басқару жүйесі үшін елеулі мәнге ие болса немесе нарықтық инфрақұрылымның жұмыс істеуі.

Айта кету керек, корпоративтік құқыққа шарттық негіздерді кеңінен енгізуді барлық ғалымдар қолдамайды. Мәселен, Е.А. Суханов құрлықтық Еуропа елдері мен англо-американ елдерінің құқығындағы шаруашылық қоғамдардың жарғылық капиталы туралы ережені талдай отырып, бұл институттың түрлі құқықтық жүйелердегі түсініктеріндегі айырмашылықтарды атап өтеді. Ғалым ағылшын-американ құқығынан айырмашылығы, еуропалық құрлықтық корпоративтік құқықта мұндай келісімдер акциялар иелерінің өз мүлкіне билік ету жөніндегі әдеттегі азаматтық-құқықтық мәмілелері ретінде қарастырылатынын, олар дауыс беру құқығын жүзеге асыруда (басқаруға қатысу) белгілі ерекшеліктерді белгілеуі мүмкін екенін байқайды. Сонымен қатар, корпорацияның заңмен бекітілген құрылымын өзгерте алмайды, сондай-ақ олармен мүдделері корпорацияның ортақ мүдделерімен қайшы келуі мүмкін үшінші тұлғаның мүдделеріне дауыс беру туралы келісімдер жасасуға жол берілмейді (Суханов 2012).

Акционерлердің Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша келісімдерін құқықтық сараласақ, акционерлердің келісімдерін жасасуға қазақстандық заңнамамен тыйым салынбайды.

Құрылтай шартының және жарғының заңдық маңыздылығын заңнамалық айқындау болған кезде құрылтайшылардың өзара қарым-қатына-

сы реттелетін құқықтық құжаттар ретінде (АҚ-нің 41-бабының 6-тармағы) құрылтай шарты АҚ жарияланған акцияларын мемлекеттік тіркегенге дейін ғана өз қолданысын сақтайтын болса («Акционерлік қоғамдар туралы» Заңның (7-бабының 4-тармағы)), ал бұдан әрі акционерлердің құқықтары, сондай-ақ оларды жүзеге асырудың тәртібі мен шарттары тікелей АҚ туралы Заңмен және тиісті қоғамның жарғысымен реттелетін болса, онда акционерлердің келісімімен акционерлер АҚ туралы Заңның императивтік ережелерінен ерекшеленетіндей және соттың немесе төреліктің шешімі бойынша оларды мәжбүрлеп орындату мүмкіндігін сақтайтындай етіп айқындалуы мүмкін қандай да бір мәселелер қарастырылмайды. Акционерлер АҚ-ның корпоративтік құрылымы, оның органдары арасында құзыретті бөлу, корпоративтік шешімдерді қабылдау және ресімдеу тәртібі, ақпаратты ашу туралы заңның ұйғарымдарын және басқа да императивтік белгіленген талаптарды елемуге мүмкіндік беретін қандай да бір іс-әрекеттерді (жарғыда мұны жол берілетін шектерден басқа) өзара келісе алмайды.

Корпоративтік басқаруды құқықтық реттеудің қазақстандық моделін жетілдіру жолдарына қатысты мемлекет тұрғысынан басты міндет – акционерлердің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау тұрғысынан корпоративтік басқаруды қарау және корпоративтік қатынастардың барлық қатысушылары мүдделерінің теңгерімін қамтамасыз ету деп айтуға болады.

Корпоративтік құқықты одан әрі реформалау процесінде мынадай ережелерді ескеру қажет:

- 1) әртүрлі үлгідегі корпорацияларға әртүрлі көзқарас;
- 2) корпоративтік құқық стандарттарын көрінеу тиімсіз енгізуден басқару;
- 3) дивидендтік төлемдерді салықтық көтермелеу;
- 4) корпоративтік топтарды реттейтін заңнаманы дамыту.

Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілері акционерлік қоғамдардың жұмысының, акционерлердің және акционерлер жиналысы өткізілуінің, директорлар кеңесі мен атқарушы орган арасындағы қарым-қатынасты, директорлар кеңесінің отырысының, кеңес комитеттерінің жұмысының және өзге де ерекшеліктерін қадағалап, есепке алмайды, бұл қоғамның ішкі стандарттары болып табылады.

Қазақстан Республикасының мемлекет қатысатын акционерлік қоғамдардағы корпоративтік

басқару әрқашан ақпараттық «ашық» және әлеуметтік-экономикалық тиімді бола бермейді. Көбінесе мемлекет қатысатын корпорациялардың директорлар кеңестеріндегі және өзге де басқару органдарындағы мемлекет өкілдері тек номиналды функцияларды орындайды не олармен аффилирленген фирмалардың мүдделерін көздейтін лоббистер ретінде әрекет етеді, бұл ақыр соңында жалпы акционерлік қоғамға да, оның акционерлеріне де, оның ішінде мемлекетке де тиімсіз.

Білім беруді корпоративтік басқару – талдауды, тиімді шешімдерді қабылдауды, олардың орындалуын ұйымдастыруды, белгіленген мақсаттарды орындаумен айналысатын үлкен және шағын ұжымдардың еңбегін бақылауды және ынталандыруды білдіреді.

Жаңа қырынан, білім беруді басқару саласында да корпоративтік басқарудың рөлі зор. Қазақстанда ұзақ уақыт бойы «басқару» ұғымы ұйғарымдармен, директивалармен, бұйрықтармен шектелген әкімшілік қызмет ретінде түсіндірілді. Басқару мәселелеріне, оның ішінде білім беру саласына қатысты зерттеулер әлемдік ғылыми әдебиетте де, отандық әдебиетте де кеңінен ұсынылған.

Білім беруді басқару саласында да осындай тәсіл болды. Білім беру мекемелерінің басқару персоналы педагогтарды басқару шешімдерін орындаушылар ретінде ғана қарастырады. Өскелең ұрпақты тәрбиелеу барлық уақытта қоғам дамуының маңызды бөлігі болды. Қазіргі қоғамда болып жатқан өзгерістер білім беру жүйесіне де тікелей әсер етеді. Білім беру саласын дамыту едәуір дәрежеде оның барлық буындарын басқарудың тиімділігімен айқындалады.

Қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, нарықтық қатынастарға көшу зияткерлік еңбектің жетекші рөлі кезінде адам тыныс-тіршілігінің барлық салаларының даму үрдісін негіздейді, бұл қазақстандық қоғамның жана сапасын қалыптастырудың маңызды факторы ретінде білім берудің мәнін арттырады

Стратегиялық ойлаудың болуы, білім беру қызметтері нарығында жұмыс істеу тиімділігі, қазіргі заманғы технологияларды игеру, адами ресурстарды басқарудың озық әдістемелерін енгізу, сондай-ақ білім беру процесінің барлық мүдделі тараптарымен тиімді өзара іс-қимыл жасау өзекті болып отыр.

Білім беру жүйесінің менеджментін жетілдіру білім беру ұйымдарында алқалы басқару органдарын құруды көздейді, бұл корпоративтік

басқару қағидаттарын енгізу қажеттілігін көрсетеді: басқарудағы алқалылық, қызметті жүзеге асырудағы дербестік, қызмет нәтижелері бойынша есептілік, қызметтің ашықтығы, жауапкершілік (Шкутина, Санхаева, 2019: 194-195).

Корпорация моделін қазақстандық азаматтық құқыққа көшіру бірнеше міндеттерді бір мезгілде шешуді көздейді: (1) ұғымдық деңгейде азаматтық заңнамада жаңа терминологияны көрсететін бірқатар заңды дефиницияны бекіту қажет; (2) азаматтық заңнаманы құру жүйесі деңгейінде – арнайы заңнаманы қисынды және қайшы келмейтін өзгертуді қамтамасыз ете отырып, Қазақстанның қазіргі азаматтық заңнамасы құрылған пандектік негізді дәйекті түрде сақтау; (3) ҚР АҚ деңгейінде құқықтық құрылымдардың ағылшын құқығынан және басқа да дамыған шетелдік құқықтық тәртіптен Қазақстан Республикасының азаматтық құқығына транзитін қамтамасыз ететін отандық құқыққа бұрын белгісіз новеллалар жиынтығын көрсету (https://www.zqai.kz/sites/default/files/sbor.an_.spr_.po_korp.pravu__0.pdf).

Жалпы, мемлекеттік қатысуы бар корпорациялар салық түсімдері бөлігінде бюджет кірістерінің едәуір бөлігін қалыптастырады, отандық экономика үшін көлік инфрақұрылымы, машина жасау, металлургия және т.б. сияқты басым салаларда ғылыми-техникалық прогресті жандандыруды қамтамасыз етеді, әлеуметтік-экономикалық инфрақұрылымды дамытудың белгілі бір бағдарламаларын іске асырады. Корпоративтік құрылымдардың осы түрінің елеулі әлеуметтік мәні дәстүрлі корпоративтік менеджменттен ерекшеленетін ерекше басқару жүйелері мен тетіктерін қалыптастыру қажеттілігін айқындайды (Роговая 2016).

Қорытынды

Корпоративтік басқару жүйесін жақсарту және бизнесті жүргізудің ашықтығын арттыру жөніндегі жүйелі шешімдер Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасында көрініс табуы тиіс. Осыған байланысты корпоративтік басқаруды құқықтық қамтамасыз ету мәселелері одан әрі жетілдіруді талап етеді. Бұл ретте қазақстандық заңнамаға беймәлім корпоративтік құқық құрылымдары мен институттары жұмыс істейтін дамыған елдердің тәжірибесін ескеру қажет. Бұдан басқа, бизнесті жүргізу шарттарын жақсарту және ашықтығын арттыру корпоративтік басқару саласындағы

халықаралық стандарттарды қарызға алумен қатар жүруі тиіс.

Корпоративтік ұжымдық басқаруды корпорацияларды басқарумен шатастыруға болмайды. Бұл ретте корпоративтік басқару модельдерін жақындастырудың әлемдік үрдісін ұмытпай, корпоративтік басқарудың бірнеше модельдерін әзірлеген шетелдік елдердің оң тәжірибесін ескеру қажет. Жауапкершілік, есептілік, адалдық, заңдылық және ашықтық корпоративтік басқарудың барлық түрлері үшін әмбебап стандарттар болып табылады, олар қазақстандық ұлттық құқықтық жүйенің және кәсіпкерлік қызметтің ерекшеліктерін ескере отырып, ұлттық заңнамасында көрініс табуы тиіс.

Ұжымдық басқару анықтамасының ауқымы кең. Мәселен, Қазақстан Республикасында ұжымдық басқару акционерлік қоғам болып танылатын корпорацияда ғана емес, кез-келген мекемедегі билікке де қатысты болып табылады. Елімізде меншік иелері мен менеджерлер, миноритарлық мен мажоритарлық акционерлердің түрлі мүдделерімен, акционерлердің құқықтары мен меншігімен байланысты мәселелерді шешуде әлі де тәжірибесі жеткіліксіз. Әрине ұжымдық басқару бойынша халықаралық қауымдастықтың ұсынымдарын білдіретін тәсілдерді көшіре отырып, әлемдік тәжірибені пайдалануға болады. Дегенмен, бүкіл әлемдегі компанияларға меншіктің акционерлік формасы ұсынатын айырмашылықтардың бар екендігін де ескеру қажет.

Ұжымдық басқарудың ұтымды тұсы – экономикаға инвестицияларды бірнеше жолдармен тартуға көмектеседі.

Біріншіден, айқындылық арқылы корпоративті трансакцияларда, бухгалтерлік есеп және аудитте бірлесіп басқару сыбайлас жемқорлық үшін қаржы алу мүмкіндігін жояды.

Екіншіден, ұжымдық басқару рәсімдері компанияларға нәтижелерге негізделген нақты стратегияны және менеджерлерді марапаттау жүйесін құруға көмектесу арқылы компанияны басқаруды жақсартады.

Үшіншіден, зерттеулер миноритарлық акционерлер жақсы қорғалған елдерде ірі және анағұрлым өтімді капитал нарығы болатынын көрсетті.

Корпоративтік ұжымдық басқару: қауіпті төмендетеді; өнімділікті қамтамасыз етеді; капитал нарығына енуді жақсартады; көшбасшылықты жақсартады; айқындылықты және қоғамдық жауапкершілікті көрсетеді.

Мемлекет қатысатын акционерлік қоғамдарды дамытудың жеткіліксіз әлеуметтік тиімділігі еңбекке ақы төлеу деңгейінің өте жоғары саралануынан, әлеуметтік және инфрақұрылымдық даму бағдарламаларын қаржыландырудың жеткіліксіз қарқындылығынан көрінеді.

Осылайша, тиімділікті кешенді бағалау, мемлекет қатысатын акционерлік қоғамдарда корпоративтік басқару жүйесін жетілдіру, мемлекет өкілдерін сапаны арттыруға ынталандырудың пәрменді тетіктерін қалыптастыру проблемасы туындайды.

Әдебиеттер

«Корпоративтік басқару қоғам үшін маңызды» <https://egemen.kz/article/248771-korporativtik-basqaru-qogham-ushin-manhyzdy>. 15 Қыркүйек, 2020 ж.

Т.А. Филиппова, Е.Ю. Коваленко. Корпоративное управление: актуальные проблемы правового регулирования. 159-160 С. <https://cyberleninka.ru/article/n/korporativnoe-upravlenie-aktualnye-problemy-pravovogo-regulirovaniya>.

Г.Ж. Бегазова. «Корпоративтік құқықтық қатынастардан туындайтын талаптарды қамтамасыз етудің кейбір мәселелері». ҚазҰУ Хабаршысы, Заң сериясы. No1 (105). 2023 ж. 60 б. <https://bulletin-law.kaznu.kz>.

Долинская В. В. Акционерное право: основные положения и тенденции. М.: Волтерс Клувер, 2006. С. 241.

Карагусов Ф.С. Правовое положение коммерческих организаций по законодательству Республики Казахстан. – Алматы, 2012. – С. 50.

А.Б. Смагулова. «Корпоративтік басқару: құқықтық реттеудің өзекті мәселелері» «Alikhan Bokeikhan University» Хабаршысы, № 1 (56), 2023 ж. 38 б.

Карагусов Ф. С. «О понятиях корпоративного управления и корпоративной структуры в праве Республики Казахстан». Журнал «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан» №1 (59) – 2020. С. 8.

Salome Jinjolia, Evgeny Baratashvili COMPARISON OF CORPORATE GOVERNANCE SYSTEM IN USA AND GERMAN COMPANIES ЖУРНАЛ Евразийский Союз Ученых (ЕСУ) #6 (39) 2017. 81 р.

«Корпоративтік басқарудың мәні». <https://zapustibiznes.ru/kk/sushchnost-korporativnogo-upravleniya-ponyatie-korporativnogo/>.

Сборник аналитических справок «Современные проблемы правового регулирования корпоративных отношений: казахстанский и зарубежный опыт». – Астана: «ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2019. – 149 с. https://www.zqai.kz/sites/default/files/sbor_an_spr_po_korppravu_0.pdf.

С.К. Ержанова, А.О. Мусабекова ««Персоналды басқару» пәні бойынша Дәрістер курсы». Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті. Қарағанды, 2019 жыл. 23 бет.

Управление персоналом организации: учеб./ Под ред. А. Я. Кибанова; ГУУ – 4-е изд., доп. и перераб. – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2014.-695 с.

«Акционерлік қоғамдар туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 13 мамырдағы N 415 Заңы. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000415_.

Ф. Карагусов. Основы корпоративного (акционерного) законодательства Республики Казахстан. Учебное пособие. г. Алматы, 2020. С. 134.

G.B. Mukaldyeva, D.B. Makhambetsaliyev. Comparative analysis of joint stock companies of Kazakhstan and foreign countries. 2020 Al-Farabi Kazakh National University. Заң сериясы. No1 (93). 2020 <https://bulletin-law.kaznu.kz>. P. 78.

Суханов Е.А. Уставный капитал хозяйственного общества в современном корпоративном праве // Вестник гражданского права. – 2012. – №2.

Шкутина Л.А., Санхаева А.Н. Реализация корпоративного управления как условие успешности развития образовательной системы Казахстана. Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің Хабаршысы № 1 (77), 2019. С.194-195.

Роговая Н.Н. «Совершенствование корпоративного управления в акционерных обществах с государственным участием». Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Москва, 2016 г.

References

Korporativtik basqaru kogam ushin manyzdy [Corporate management is important for society] <https://egemen.kz/article/248771-korporativtik-basqaru-qogham-ushin-manhyzdy>. 15 Kyrkuiek, 2020 zh.

T.A. Fillipova, E.U. Kovalenko. (2020) Korporativnoe upravlenie: aktualnie problem pravovogo regulirovaniya [Corporate management: actual problems of legal regulation] 159-160 S. <https://cyberleninka.ru/article/n/korporativnoe-upravlenie-aktualnye-problemy-pravovogo-regulirovaniya>.

G.Zh. Begazova. Korporativtik kuckytky katynastardan tuyndaityn talaptardy kamtamasyz etudin keibir maseleleri [Some issues of securing claims arising from corporate legal relations] // KazNU Habarshysy, Zan seriasy. No1 (105). 2023 zh. 60 b. <https://bulletin-law.kaznu.kz>.

Dolinskaya B.B. Aktsionerное parvo: osnovniye polozhenia i tendentsii [Shareholder law: basic principles and trends]. М.: Volters Kluver, 2006. S. 241.

Karagusov F.S. (2012) Pravovoe polozhenie kommercheskih organizatsii po zakonodatelstvu Respubliki Kazakhstan [Legal status of commercial organizations under the legislation of the Republic of Kazakhstan]. – Almaty, 2012. – S. 50.

A.B. Smagulova. Korporativtik baskaru: kukykytk retteudin ozekti maseleleri [Corporate management: topical issues of legal regulation] // «Alikhan Bokeikhan University» Habarshysy, № 1 (56), 2023 ж. 38 б.

Karagusov F.S. «O ponyatyiah korporativnogo upravleniya i korporativnoi strukturi v prave Respubliki Kazakhstan» [On concepts of corporate governance and corporate structure in the law of the Republic of Kazakhstan] // Zhurnal «Vestnik Instituta zakonodatelstva i pravovoi informatsii Respubliki Kazakhstan» №1 (59) – 2020. S. 8.

Salome Jinjolia, Evgeny Baratashvili Comparison Of Corporate Governance System In USA and German Companies Журнал Евразийский Союз Ученых (ЕСУ) #6 (39) 2017. 81 p.

Korporativtik baskarudyn mani [The Meaning of Corporate Governance] // <https://zapustibiznes.ru/kk/sushchnost-korporativnogo-upravleniya-ponyatie-korporativnogo/>.

Sbornik analiticheskikh spravok «Sovremenniye problem pravovogo regulirovaniya korporativnykh otnoshenii: kazakhstanski i zarubezhnyi opyt [Collection of analytical reports “Modern problems of legal regulation of corporate relations: Kazakh and foreign experience]. – Astana: «GU «Institut zakonodatelstva Respubliki Kazakhstan», 2019. – 149 s. https://www.zqai.kz/sites/default/files/sbor.an_spr_po_korp.pravu_0.pdf.

S.K. Erzhanova, A.O. Musabekova ««Personaldy baskaru» pani boiyinsha Darister kursy» [Course of Lectures on the subject of “Personnel Management] // E.A. Buketov atyndagy Karagandy memlekettik universiteti. Karagandy, 2019 zhyl. 23 bet.

Upravlenie personalom organizatsii: ucheb [Management of personal organization: учеб./ Under the editorship] /Pod red. A. Ya. Kibanova; GUU – 4-e izd., dop. I pererab. – M.: NITS INFRA-M, 2014.-695 s.

«Aktzionerlik kogamdar turaly» Kazakhstan Respublikasynyn 2003 zhylygy 13 mamrydgy N 415 Zany. «Adilet» Kazakhstan Respublikasy normativtik kukykytk aktilerinin akparattyk-kukykytk zhuiesi [Law No. 415 of the Republic of Kazakhstan dated May 13, 2003 “On joint-stock companies”] // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000415_7.

F. Karagusov.(2020) Osnovy korporativnogo (aktionernogo) zakonodatelstva Respubliki Kazakhstan. Uchebnoe posobie [Basis of corporate (shareholder) legislation of the Republic of Kazakhstan. Study guide.] – Almaty. S. 134.

G.B. Mukaldyeva, D.B. Makhambetsaliyev. Comparative analysis of joint stock companies of Kazakhstan and foreign countries [Comparative analysis of joint stock companies of Kazakhstan and foreign countries] // Al-Farabi Kazakh National University. Заң сериясы. No1 (93). 2020 P. 78. <https://bulletin-law.kaznu.kz>.

Suhanov E.A. Ustavniy kapital hoziaistvennogo obshestva v sovremennom korporativnom prave [Statutory capital of the economic society in modern corporate law] // Vestnik grazhdanskogo prava. – 2012. – №2.

L.A. Shkutina, A.N. Sanhaiyeva. Realizatsia korporativnogo upravleniya kak uslovie uspeshnosti razvitiya obrazovatelnoi sistemy Kazakhstana [Realization of corporate governance as a condition for the success of the development of the educational system of Kazakhstan] // Kazakh memlekettik kyrdar pedagogikalyk universitetinin Habarshysy № 1 (77), 2019. S.194-195.

Rogovaia N.N. Sovershenstvovanie korporativnogo upravleniya v aktionerlykh obshestvakh s gosudarstvennym uchastiem [Improvement of corporate management in joint-stock companies with state participation]. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni kandidata ekonomicheskikh nauk. Moskva, 2016 g.

Авторлар туралы мәлімет:

Бегазова Гульнаписа Жандаровна (корреспондент автор) – Қонаев университетінің докторанты (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: Gulnafisa_86@mail.ru);

Өмірәлі Жазира Өмірәліқызы – заң ғылымдарының докторы, доцент, Қонаев университетінің ректоры (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: Zhaziraomirali@mail.ru);

Омурчиева Эльвира Маратовна – заң ғылымдарының кандидаты, Қонаев университетінің Халықаралық байланыстарды инновациялық дамыту жөніндегі проректоры (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: Elvira-arbitr@mail.ru)

Information about authors:

Begazova Gulnafisa Zhandarovna (corresponding author) – doctoral student of Kunaev University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: Gulnafisa_86@mail.ru);

Ominali Zhazira – Doctor of Law, Associate Professor, Rector of Kunaev University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: Zhaziraomirali@mail.ru);

Omurchieva Elvira – Candidate of Jurisprudence Sciences, Vice-Rector for Innovative Development of International Relations, Kunaev University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: Elvira-arbitr@mail.ru)

Тіркелді: 23.02.2024 ж.
Қабылданды: 20.04.2024 ж.

А.А. Амангельды*, Т.Т. Дюсебаев

Қонаев Университеті, Қазақстан, Алматы қ.

* e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

ЗИЯТКЕРЛІК МЕНШІК САЛАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МИРАСҚОРЛЫҒЫ

Бұл мақала зияткерлік меншік құқығы саласындағы құқықтық мирасқорлық институтын зерттеуге бағытталған.

Құқықтық мирасқорлық, оның ішінде зияткерлік меншік саласындағы мирасқорлық туралы нормалар мен теориялық ережелерді талдау барысында Қазақстандық зияткерлік меншік саласындағы қатынастарды реттейтін заңнаманың олқылығы салдарынан құқық қолдану қызметінде проблемалардың туындайтындығын, аталған саладағы терминологияда анықтамалардың дұрыс берілмегендігін есепке ала отырып, елімізде осы аспектінің жеткілікті зерттелмегендігін көруге болады.

Зияткерлік меншік саласының ғылыми тұрғыда жете зерттелмеуі зияткерлік қызметтің нәтижелерінде, даралау құралдарында, оларға айрықша құқықтарды тануда және құқықтық мирасқорлықтың мазмұнын құрайтын терминдерге дұрыс анықтама беруде тәжірибеде анағұрлым қиындықтар туғызады.

Мақалада автор «құқықтық мирасқорлық» ұғымына анықтама беріп, оны жіктеудің тәсілдерін талдайды. Сондай-ақ, мақалада зияткерлік меншік құқығының ұғымдық аппаратын дұрыс қолдану, Қазақстан Республикасының авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы заңының кейбір мәселелері, зияткерлік меншік саласындағы шарттар мен өзге де аспектілері толық зерттелді.

Атап айтқанда, автор тарапынан «ауысу», «беру», «ұсыну», «билік ету» ұғымдарына басымдық беріледі. Айрықша құқықтар мен цессияны басқаға беру шартының арақатынасы, лицензиялық және авторлық шарттағы ұғымдардың өзара кереғар болуына қатысты туындайтын мәселелерге баса назар аударылған. Автор тапсырыстың авторлық шартын мердігерлік шарт санатына жатқызуға болмайтындығын негіздей отырып, өзіндік ұстанымын білдіреді.

Түйін сөздер: зияткерлік меншік құқығы, айрықша құқықтар, ауысу, беру, ұсыну, иеліктен шығару, билік ету.

A.A. Amangeldy*, T.T. Dyussebaev

Kunaev University, Kazakhstan, Almaty

* e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

Succession of intellectual property rights

This article is devoted to the study of the institute of succession in relation to the field of intellectual property law.

The analysis of norms and theoretical provisions on succession indicates that this aspect has not been studied enough in Kazakhstan, which leads to confusion and ambiguity of terminology, due to the imperfection of legislation regulating relations in the field of intellectual property, problems arise in law enforcement. This situation unwittingly creates significant difficulties for practice regarding the results of intellectual activity, means of individualization, the realization of exclusive rights to them and the correct understanding of the terms that make up the content of succession.

The article analyzes various approaches to the concept of succession, its classification. The article provides a detailed study on such aspects of intellectual property law as the correct application of the conceptual apparatus, problems in the Law of the Republic of Kazakhstan on Copyright and Related Rights, contracts in the field of intellectual property and many others.

In particular, the author substantiates the concepts of «transition», «transfer», «provision», «disposal». Special attention is paid to the problem of the correlation of the contract of assignment of exclusive rights and assignment, inconsistencies in the concepts of license and copyright agreements. The opinion is substantiated why the contract of the author's order cannot be included in the category of contract contracts.

Key words: intellectual property right, exclusive rights, transfer, transfer, provision, alienation, disposal.

А.А. Амангельды*, Т.Т. Дүсебаев

Университет Кунаева, Казахстан, г. Алматы

* e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

Правопреемство прав в сфере интеллектуальной собственности

Данная статья посвящена исследованию института правопреемства применительно к сфере права интеллектуальной собственности.

Анализ норм и теоретических положений о правопреемстве свидетельствует о том, что данный аспект изучен в Казахстане недостаточно, что приводит к путанице и неясности терминологии, вследствие несовершенства законодательства, регулирующего отношения в сфере интеллектуальной собственности, возникают проблемы в правоприменительной деятельности. Такая ситуация невольно порождает значительные трудности и для практики касательно результатов интеллектуальной деятельности, средств индивидуализации, реализации исключительных прав на них и правильного понимания терминов, составляющих содержание правопреемства.

В статье проанализированы различные подходы к понятию правопреемства, его классификации. В статье проведено детальное исследование по таким аспектам права интеллектуальной собственности, как корректное применение понятийного аппарата, проблемы в Законе Республики Казахстан об авторском праве и смежных правах, договоры в сфере интеллектуальной собственности и многие другие.

В частности, автором обоснованы понятия «переход», «передача», «предоставление», «распоряжение». Особое внимание уделено проблеме соотношения договора уступки исключительных прав и цессии, несоответствия в понятиях лицензионного и авторского договоров. Обосновано мнение, почему договор авторского заказа не может быть включен в категорию договоров подряда.

Ключевые слова: право интеллектуальной собственности, исключительные права, переход, передача, предоставление, отчуждение, распоряжение.

Кіріспе

Азаматтық құқық теориясында көптеген институттар ғылыми тұрғыда дәйектелген пікір-таластар мен ғылыми ізденістердің мәнін құрайды. Солардың бірі – құқықтық мирасқорлық болып табылады.

Аталған аспектіні қарастырудың маңыздылығы құқық теориясындағы шиеленіскен мәселелерді ғана қамту емес, сондай-ақ, тәжірибелік тұрғыда, заң анықтамалары мен құқықтық тұжырымдардың нақтылығына (бірізділігіне) және құқық нормаларын дұрыс түсінік беруге қатысты туындайтын дауларға байланысты болып отыр. Бұл мақалада зияткерлік меншік саласындағы құқықтық мирасқорлық ережелеріне нақты тұжырым мен анықтама беруге әрекет жасалды.

Құқықтық мирасқорлыққа қатысты сұрақтардың туындауы зияткерлік меншік құқығы аспектілерінің жеткілікті түрде жан-жақты зерттелмегендігімен байланысты. Мәселен, ғылыми терминдердің дұрыс берілмеуі, зияткерлік меншік саласындағы қатынастарды реттейтін заңнамадағы олқылықтардың әлі де реттелмеуі бүгін де қоғамға кері ықпалын келтіруде.

Құқықтық мирасқорлық, оның ішінде зияткерлік меншік саласындағы мирасқорлық туралы нормалар мен теориялық ережелерді талдау барысында Қазақстанда бұл саланың жеткілікті түрде зерттелмеген деп қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Аталған мәселеден елімізде құқықтық мирасқорлық саласындағы зерттеулердің жеткіліксіз екендігін, сондай-ақ, азаматтық айналымда зияткерлік қызмет нәтижелерін және оларға айрықша құқықтарды пайдалану мәселелерінде құқық қолдану практикасы үшін де елеулі қиындықтар туғызатындығын негізге ала отырып, құқықтық мирасқорлық тақырыбы өкінішке орай, шетте қалғандығын көруге болады.

Зияткерлік меншік саласындағы шарттар ерекше қызығушылыққа ие, өйткені, цивилист-ғалымдар көп жағдайда азаматтық-құқықтық шарттар жүйесін анықтау кезінде аталмыш саланы тыс қалдырып жатады. Салдарынан зияткерлік меншік саласындағы шарттарға қатысты мәселелер шешімін таппауда және зияткерлік қызмет нәтижелерін пайдалануға байланысты шарттардың құқықтық табиғаты әлі де зерттеуді талап етеді, қазіргі цивилист ғалымдардың зияткерлік меншік саласындағы шарттарды жал-

пы қабылданған шарттар жүйесіне қосуға деген талпыныстары оң нәтиже бермеуде.

Осы және өзге де туындаған мәселелер нақты ұстанымдар мен дәйекті көзқарастарды қажет етеді.

Материалдар мен әдістері

Заң ғылымында мұрагерліктің түсінігі дәстүрлі нысанда құқықтар мен міндеттердің екінші тұлғаға ауысуын немесе өтуін білдіреді. Алайда, біздің пайымдауымызша, барлығы мұрагерліктің түріне байланысты, өйткені, әмбебап мұрагерлік жағдайында «ауысу» термині қолданылады, ал ішінара мұрагерлік жағдайында (сингулярлық мұрагерлік) құқықтар мен міндеттерді «беру» және «ұсыну» терминдері қолданылады.

Құқықтық мирасқорлық тақырыбында зерттеу жүргізген ғалымдардың ішінде қазақстандық белгілі цивилист М.К. Сүлейменовтің 2023 жылы жарық көрген «Азаматтық құқықтағы құқықтық мирасқорлық» атты монографиясын атауға болады.

Академик М.К. Сүлейменов өзінің ғылыми еңбегінде мұрагерлік мәселелерін зерттеуге өзіндік үлес қосып жүрген бірқатар авторлардан бөлек, С.А. Косоруковтың 2006 жылғы «Ресей Азаматтық құқығы бойынша міндеттемедегі сингулярлық мұрагерлік теориясы мен практикасының негізгі мәселелері» атты еңбегіне (Косоруков 2006: 24), С.В. Корнихинаның 2007 жылғы «Ресей азаматтық заңнамасы бойынша айрықша құқықтардағы мұрагерлік» (Корнихин 2007: 29), А.А. Тебряевтың 2010 жылғы «Мұрагерліктің» азаматтық құқық категориясы ретіндегі ұғымы туралы» (Тебряев 2010: 254), Л.А.Новоселованың 2017 жылғы «Ресей заңнамасы бойынша зияткерлік мұрагерлік құқықтары» еңбегіне (Новоселова 2017: 112) және өзге де ғалымдардың еңбектеріне сілтеме жасайды (Мелузова 2003: 24; Косинков 2017:26; Прокопенко 2006: 24; Рождественская 2013: 26; Нагродская 2018: 34; Маторина 2013:29; Орлова 2010: 30; Усов 2015: 37)

Мұрагерлік ұғымын зерделей отырып, ғалымдардың зерттеулеріне жүгінсек. Сонымен, Д.В. Носовтың пікірінше, құқықтық мирасқорлық деп құқық қатынастары субъектісінің жеке басымен байланысты емес және субъектілік құрамның заңдармен тыйым салынбаған өзгеруін білдіретін құқықтық қатынастар қа-

сиетін таниды, бұл ретте субъективтік құқықтарды және (немесе) заңдық міндеттерді туындауы иелену тәртібімен олардың бір тұлғадан (құқық иеленушіден) сол бір адамға (құқық мирасқорына) қатысты басқа тұлғаға (құқық мирасқорына) ауысуы құқықтық қатынастар объектісін құрайды. Құқықтық мирасқорлық үшін құқықтық қатынастар субъектісін құқықтық қатынастарға қатысу үшін қажетті құқықтық қабілеттілік көлеміне ие басқа субъектімен ауыстыру жолымен оның өзгеруі тән, бұл құқықтық қатынастардың өзгеруіне әкеп соғады (Носов 2011: 8).

А.А. Тебряев мұрагерлік институтына қатысты тек белгілі бір жеке тұлғаның субъективтік құқықтары туралы айтуға болатындығын алға тартады. Олар өздігінен басқа тұлғаға (құқықтық мирасқорға) «ауыса алмайды», өйткені оның құқықтық мирасқорлық тәртібімен өзінің субъективтік құқықтары пайда болады. Сонымен бірге, мұрагердің субъективтік құқықтары құқық берушінің субъективтік құқықтарынан туындайды (Тебряев 2010: 254).

Д.В. Носов та өз еңбектерінде де дәл осындай ерекшелікті атап өтеді, ол мирасқорлық бұл субъективтік құқықты немесе құқықтық жауапкершілікті алу деп түсіндіреді. Мұндай құқық иеленуді сипаттайтын негізгі белгі – сатып алынған құқық немесе міндеттеме мен бастапқы құқықтық қатынас арасындағы байланыс болып табылады. Мұндай құқық иеленудің басты сипаттаушы белгісі болып құқық иеленушілік немесе міндеттілік пен бастапқы құқықтық қатынастар арасындағы байланыс табылады (Носов 2013а: 38).

Осылайша, мұрагерлік фактісінің нәтижесінде субъективтік мазмұны өзгермейді, тек белгілі бір құқықтың субъектісі өзгереді.

Заң әдебиеттерінде құқықтық мирасқорлықтың жіктелуі келесідей түрге бөлінеді:

1. Құқықтық мирасқорлық кезінде субъект ауыстырылатын құқықтық қатынастардың санына байланысты сингулярлық құқықтық мирасқорлық (субъект бір құқықтық қатынаста немесе бір заңды фактінің немесе заңды фактілер құрамының негізінде бірнеше құқықтық қатынаста ауыстырылады) және әмбебап құқықтық мирасқорлық (субъект қатысатын барлық құқықтық қатынастарда бір заңды фактінің немесе заңды фактілер құрамының негізінде ауыстырылады) бөлінеді.

2. Субъектінің құқықтық қатынастарды өзгертуге деген ерік-жігерінің болуына байланысты осы субъектіні ауыстыру жолымен құқық берушінің еркі болмаған кезде («мәжбүрлі құқықтық мирасқорлық») ерікті мұрагерлік пен құқықтық мирасқорлықты бөліп көрсету орынды болады. Жеке құқықта құқық иеленушінің еркі болмаған жағдайда жүзеге асырылатын мәжбүрлі құқықтық мирасқорлық бар екені ерекше атап өтіледі.

1. Құқықтық қатынастарға түсуші құқық иеленуші субъектінің түріне қатысты жеке құқық қатынастар субъектілерінің құқықтық мирасқорлығын бөліп көрсеткен жөн.

2. Құқық салаларының материалдық және іс жүргізу саласы деп бөлінуіне байланысты құқық теориясында материалдық құқықтық мирасқорлық пен іс жүргізу құқықтық мирасқорлығын жеке қарастыру қажет (Носов 2011б: 9). Құқықтық мирасқорлық құқық теориясындағы жалғыз жіктемесі емес. Сондай-ақ, Мирасқорлық негіздерін шарттық және шарттан тыс деп бөліп қарастырамыз.

С.В. Корнихиннің пікірінше, шарттық негіздерге тараптардың келісімі бойынша жүзеге асырылатын айрықша құқықтарды берудің барлық нысандары (авторлық тапсырыс шарты, патентті иеліктен шығару туралы шарт және басқалары, коммерциялық концессия шарты, лицензиялық және т.б.) жатады (Корнихин 2007: 21). Шарттан тыс мирасқорлық шаруашылық серіктестігінің немесе қоғамның жарғылық (жинақтамалы) капиталына салым ретінде айрықша құқықтарды енгізу салдарынан туындайтын сабақтастықты қамтиды; заңды тұлғаларды қайта ұйымдастыру салдарынан айрықша құқықтардың ауысуы, мұрагерлік шеңберінде туындайтын мұрагерлік, сондай-ақ мемлекеттік немесе муниципалдық меншікті жекешелендіру актілеріне ілеспе мұрагерлікті қамтиды (Корнихин 2007: 21).

Айта кету керек, Қазақстанда муниципалдық меншік жоқ, керісінше мемлекеттік меншікті республикалық және коммуналдық меншікке бөлу қарастырылған.

Д.В. Носов құқықтық қатынастарға түсетін құқық иеленуші субъектінің түріне қарай құқық қатынастардағы жеке және ұжымдық субъектілердің құқықтық мирасқорлығын бөліп қарастырады (Носов 2013в: 62).

Сондай-ақ, құқық салаларын материалдық және іс жүргізу салаларына бөлу негіздерін есеп-

ке ала отырып, құқық теориясында материалдық мирасқорлық және іс жүргізу мирасқорлығы туралы сөз қозғауға болады (Носов 2013в: 63).

Әмбебап құқықтық мирасқорлыққа қатысты құқық мирасқорына белгілі бір құқықтар мен міндеттердің жиынтығының белгілі бір тұлғаның құқықтары мен міндеттерінің барлық жиынтығына (мүлікті мұраға қалдыру, заңды тұлғаларды қайта ұйымдастыру кезінде) өту жағдайлары бар екенін атап өткен жөн. Сингулярлық құқықтық мирасқорлық – нақты субъект қатысатын бір немесе бірнеше құқықтық қатынастардағы құқықтық мирасқорлық (Носов 2013: 65).

Бұдан басқа, сингулярлық құқықтық мирасқорлық мәжбүрлі нысанда болуы тиіс. Мысалы, ҚР Патент заңында мәжбүрлеу лицензиясы көзделген (ҚР Патент заңы 11 бап, 4 т.).

С.А. Косоруков талап ету құқықтарының ауысуы туралы жекелеген нормаларды заң негізінде қолданудың даулы аспектілерін атап өтеді (Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің 313-бабының 2-тармағы және Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің 365-бабы), Осы жағдайларда міндеттемедегі сингулярлық мирасқорлықтың мақсаты жаңа несие берушінің заңды мүдделерін қорғау немесе кепілдік беру (борышкер) міндеттеме бойынша және міндеттеме бойынша бастапқы несие берушінің (борышкердің) еркінен тыс орын алады (Косоруков 2006: 16).

С.А. Косоруковтың пікірімен біз де қосыламыз, құқықтық мирасқорлық шын мәнінде мәжбүрлі нысанда болуы тиіс. Сондай-ақ бұл тұжырымнан құқықтық мирасқорлықтың заңдылығы туралы көзқарас туындайды.

Сонымен қатар, шарттық мұрагерліктің де ерекшеліктерін атауға болады. Ғалым С.В. Скрябин өзінің «Кәсіпорынды сату шартындағы мұрагерліктің кейбір мәселелері» атты мақаласында кәсіпорындарды сату шартында Кәсіпорынды сату жеке (сингулярлық) мұрагерлік жағдай болып табылады және сатып алу-сату шартында сатып алушыға аталған мүліктік құқықтар мен міндеттер кешені ғана өтеді деген қорытындыға келеді. Сот тәжірибесі көрсеткендей, автор сатып алу-сату шартында мүліктік кешен ретінде кәсіпорынның құқықтары мен міндеттерінің толық ауысу презумпциясын, яғни әмбебап мұрагерлік жағдайын қарастырады (Скрябин <https://online.zakon>).

kz/Document/?doc_id=30008048&pos=63;-35#pos=63;-35).

Құқықтар мен міндеттерді табыстау тараптардың келісіміне негізделген кезде мұрагерлік шартты нысанда болуы мүмкін және мұрагерлік шарт әмбебап немесе сингулярлық нысанда да болуы мүмкін, десе де бұл шарттың талаптарына байланысты болып табылады.

М.К. Сүлейменов транслятивтік (транзиттік) құқықтық мирасқорлықты жеке бөліп қарастырады, яғни ол құқық иеленуші (актор) құқық мирасқорына (сукцессорға) құқық және/немесе міндеттерді табыстайтын құқықтық мирасқорлық деп пайымдайды. Міндеттемедегі тұлғаларды мұраға қалдырудың немесе өзгертудің классикалық мысалдары. Конституциялық құқықтық мирасқорлық – құқық иеленуші (актор) өз құқықтарының және/немесе міндеттерінің бір бөлігін ғана құқық мирасқорына (сукцессорға) табыстайтын, алайда, құқықтардың және/немесе міндеттердің қандай да бір бөлігін өзінде қалатын құқықтық мирасқорлықтың түрі (Сулейменов 2023: 52).

Зияткерлік меншік құқығында құқықтардың 2 түрі бар: мүліктік (яғни айрықша) және жеке мүліктік емес құқықтар.

Зияткерлік шығармашылық қызметтің нәтижелеріне жеке мүліктік емес құқықтар берілмейді, табысталмайды және ауыспайды, иеліктен шығарылмайды, ҚР АҚ 963-бабына сәйкес, жеке мүліктік емес құқықтар, оның мүліктік құқығына қарамастан, авторға тиесілі болады және оның мүліктік құқығы басқа тұлғаның интеллектуалдық шығармашылық қызметінің нәтижелеріне ауысқан жағдайда өзінде сақталып қалады. Бұл жеке мүліктік емес құқықтармен сипатталады және абсолютті болып табылады.

Жеке мүліктік емес құқықтар мирасқорлыққа берілмесе де, мұрагерлер зияткерлік меншік объектілеріне жеке мүліктік емес құқықтарын қорғауды жүзеге асырады. Айрықша құқықтарға келетін болсақ, мирасқорлық бөлігінде көптеген ерекшеліктер бар. Қарастыралық.

Академик М.К. Сүлейменов өзінің монографиясында ҚР АҚ 965-бабының 1-тармағын талдауда айрықша құқықтардың үшінші тұлғаға ауысуы шарттардың екі түрімен делдал болуы мүмкін деген қорытындыға келеді:

- айрықша құқықты иеліктен шығару туралы шарт (айрықша құқықтардың толығымен басқа тұлғаға ауысуы);

- лицензиялық шарт (айрықша құқықтардың басқа тұлғаға ішінара ауысуы) (Сулейменов 2023: 190).

Алайда, бұл тұжырыммен келісуге болмайды. Біріншіден, ҚР Заңнамасы бойынша айрықша құқықтарды беру толығымен де, ішінара да мүмкін екендігіне назар аударған жөн, бұл ретте зияткерлік меншіктің әрбір объектісіне оларға айрықша құқықты құрайтын өкілеттіктері бар. Табыстау шарты бойынша (иеліктен шығару) айрықша құқықтың өкілеттіктерін толық немесе ішінара беру және лицензиялық шарт бойынша айрықша құқықтың өкілеттіктерінің толық көлемінде немесе бір бөлігі берілуі мүмкін және осыған байланысты лицензиялық шарттардың түрлері де ерекшеленеді.

Екіншіден, М.К. Сулейменов ауысу, табыстау, айрықша құқықтарға билік ету терминдеріне талдау жүргізеді, алайда, автор тарапынан ҚР қолданыстағы заңнамасының нормалары, зияткерлік меншік құқығының қазіргі тұжырымдамалары ескерілмейді.

Осы орайда, зияткерлік меншік объектілеріне айрықша құқықтарға қатысты беру, табыстау, иелік ету ұғымдарын түсіну қажет.

Бұл жерде М.К. Сүлейменов зияткерлік меншік саласындағы мамандардың азаматтық құқықтың жалпы теориясының ережелерін қаншалықты қолданғысы келмейтіндігін немесе қолдана алмайтындығын баса көрсетеді. Бұдан туындайтын сұрақ, АҚ нормалары қолданылуы мүмкін бе?

Әрине, мүмкін, алайда ҚР Азаматтық кодексі зияткерлік меншік құқығы туралы жалпы ережелерді анықтайды, ол ҚР арнайы заңнамасында көзделген.

Бәлкім, академик М.К. Сүлейменов осы мақаланың авторы А.А. Амангелдінің еңбектеріндегі терминдерді қолдану проблемаларына ерекше назар аударылғанын, Қазақстан Республикасының заңдарындағы нормаларды ескере отырып, «билік ету», «беру», «иеліктен шығару» ұғымдарына анықтама бере білген диссертациялық зерттеуінде ерекше назар аударылғаны фактісін ескермеген болуы мүмкін (Амангельды 2015а: 6). Автордың ғылыми еңбектерінде бұл міндет орындалды, өйткені тұжырымдамалық аппаратты қолданудағы олқылықтарды болдырмау үшін осы тұжырымдамалар бойынша авторлық көзқарас тұжырымдалды (Амангельды 2015а:12). М.К.Сүлейменов

болашақта автордың ғылыми кеңесшісі болуы әбден ықтимал.

Осы мәселелерді шешу үшін ҚР Азаматтық кодексінің нормаларына және зияткерлік меншік саласындағы ҚР арнайы заңнамасына кешенді түрде жүгінеміз.

ҚР АҚ 965 бабына сәйкес егер осы Кодексте немесе өзге де заңнамалық актілерде өзгеше көзделмесе, зияткерлік меншік объектісіне айрықша құқықтарды олардың құқық иелері шарт бойынша толық немесе ішінара басқа адамға беруі мүмкін, сондай-ақ мұрагерлік бойынша әмбебап құқықтық мирасқорлық тәртібімен және заңды тұлғаның – құқық иесінің қайта ұйымдастырылуы нәтижесінде ауысады (Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім) Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі N 409 Кодексі).

«Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 10 маусымдағы N 6-І Заңының (бұдан әрі – ҚР АСҚ) 30 бабының 1 тармағына сәйкес авторлық құқық шарт бойынша және мұра ретінде беріледі («Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 10 маусымдағы N 6-І Заңы).

ҚР АСҚ 31 бабының 1 тармағына сәйкес автордың осы Заңның 16-бабында аталған мүліктік құқықтары толық немесе ішінара берілуі, сондай-ақ айрықша құқықтарды беру туралы авторлық шарт бойынша немесе айрықша емес құқықтарды беру туралы авторлық шарт бойынша пайдалану үшін берілуі мүмкін («Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 10 маусымдағы N 6-І Заңы).

«Қазақстан Республикасының Патент Заңы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 16 шілдедегі N 427 Заңының (бұдан әрі – патент заңы) 11-1 бабының 1 тармағына сәйкес патент иеленуші өзіне тиесілі өнеркәсіптік меншік объектісіне айрықша құқықты өзгеше беру шарты бойынша басқа жеке немесе заңды тұлғаға беруге құқылы («Қазақстан Республикасының Патент Заңы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 16 шілдедегі N 427 Заңы). Өнеркәсіптік меншік объектісін пайдалану құқығын беру лицензиялық шарт негізінде жүзеге асырылады.

«Селекциялық жетістіктерді қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 13 шілдедегі N 422 Заңының (бұдан әрі – Се-

лекциялық заң) 16 бабына сәйкес селекциялық жетістікке өтінім беру және оған патент алу құқығы, селекциялық жетістікті пайдалануға, сондай-ақ сыйақыға және оны пайдаланудан түскен кіріске айрықша құқық мұра ретінде немесе құқықтық мирасқорлық тәртібімен ауысады («Селекциялық жетістіктерді қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 13 шілдедегі N 422 Заңы).

Селекциялық заңның 18 бабында көрсетілгендей, патент иеленуші болып табылмайтын кез-келген тұлға (лицензиат) қорғалатын селекциялық жетістікті патент иеленушінің (лицензиар) рұқсатымен лицензиялық шарт, кешенді кәсіпкерлік лицензия шарты немесе лицензиармен жасалатын, лицензиялық шарттың талаптарын қамтитын өзге де шарт (лицензиялық шарт) негізінде пайдалануға құқылы.

«Интегралдық микросхемалар топологияларын құқықтық қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2001 ж. 29 маусымдағы № 217-ІІ Заңының 8 бабына сәйкес топологияға айрықша құқық басқа тұлғаға шарт бойынша толығымен немесе ішінара берілуі мүмкін, сондай-ақ мұрагерлік бойынша әмбебап құқық мирасқорлығы тәртібімен және құқық иеленуші заңды тұлғаның қайта ұйымдастырылуы нәтижесінде өтеді. Лицензиялық шарт бойынша құқық иеленуші (лицензиар) екінші тарапқа (лицензиатқа) топологияны белгілі бір әдіспен уақытша пайдалану құқығын береді («Интегралдық микросхемалар топологияларын құқықтық қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 29 маусымдағы N 217 Заңы).

«Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқамалар және тауарлар шығарылған жерлердің атаулары туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 26 шілдедегі N456 Заңының (бұдан әрі – Тауар белгісі туралы заң) 21 бабының 1 тармағына сәйкес барлық тауарларға (көрсетілетін қызметтерге) не олардың бір бөлігіне қатысты тауар белгісіне айрықша құқық өзгеше беру шарты бойынша берілуі мүмкін («Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқамалар және тауарлар шығарылған жерлердің атаулары туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 26 шілдедегі N 456 Заңы).

Жоғарыда келтірілген ережелерден ҚР заңнамасында «билік ету», «табыстау», «өту» ұғымдарына бірыңғай ғылыми көзқарас жоқтың қасы.

Осылайша, *табыстау* деп авторлық құқық иесінің құқықтарының толық немесе ішінара ауысуы, яғни табыстау шартының немесе құқық иесінің толық немесе ішінара ауысуы орын алатын өзге де аралас шарттың негізінде айрықша құқықтарды иеліктен шығару түсінілуі керек.

Өту бұл заңды тұлғаны қайта ұйымдастыру нәтижесінде азаматтық құқық теориясында да, ҚР заңнамасында да айрықша құқықтық мирасқорлықты білдіреді.

Айрықша құқықтарды *беру* лицензиялық шарт немесе лицензиялық шарттың талаптарын қамтитын өзге де аралас шарт арқылы жүзеге асырылады.

Бұл көзқарас автордың 2023 жылы №1 «Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының Хабаршысы» журналында жарияланған «Зияткерлік меншік саласындағы құқықтардың айналым қабілеттілігі» мақаласында дәйектелген (Амангельды 2023б:72-81).

Бұл басылымдарда лицензиялық және авторлық шарттар ұғымдарында да сәйкессіздіктер орын алатындығы атап өтіледі (Амангельды 2022в:85-93; А.А. Амангельды 2023:60-66). АҚ 966 бабына сәйкес, лицензиялық шарт бойынша интеллектуалдық шығармашылық қызметтің нәтижесіне немесе дараландыру құралына айрықша құқықты иеленуші тарап (лицензиар) екінші тарапқа (лицензиатқа) интеллектуалдық меншіктің тиісті объектісін белгілі бір әдіспен уақытша пайдалану құқығын береді («Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім)» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі N 409 Кодексі).

«Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Заңның 2 бабының 4 тармағына сәйкес авторлық шарт – нысанасы бір немесе бірнеше авторлық құқық объектілерін пайдалануға мүлктік құқықтарды беру болып табылатын шарт болып табылады («Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 10 маусымдағы N 6-І Заңы).

Авторлық шарт бұл бірлескен автор, авторлық құқық иесі немесе оның мұрагерлері жасаған ғылым, әдебиет және өнер туындысын пайдалану туралы келісім-шарт, нәтижесінде сыйақы үшін беруге заңмен тыйым салынбаған туындыларға айрықша құқықтар беріледі немесе беріледі.

ҚР «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Заңындағы олқылық мынада: егер авторлық шарт лицензиялық шарттың түріне жататын болса, онда ұсыну терминін қолдану қажет, алайда ҚР авторлық заңды заң шығарушы «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне зияткерлік меншік саласындағы заңнаманы жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2018 жылғы 20 маусымдағы № 161-VI ҚРЗ заңындағы өзгерістерді есепке алмаған.

Осыған байланысты, авторлық шарт ұғымына қатысты ҚР «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» заңның ережелеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажеттігін қарастырамыз. Өз кезегінде, ҚР «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» заңына «табыстау» термині басқаға беру туралы шартқа, яғни айрықша құқықтарды иеленушінің толық немесе ішінара ауысуы орын алатын айрықша құқықты иеліктен шығару туралы шартқа қолданылуы тиіс.

Алайда, айрықша құқықтардың ерекшелігі оның мазмұнында екендігіне назар аударған жөн. Айрықша құқықтардың мазмұны зияткерлік меншік объектісіне байланысты. Осылайша, зияткерлік меншіктің қандай да бір объектісіне айрықша құқықтың (өкілеттіктер көлемінің) мәні мен мазмұны мәмілелер оларға сәйкес айрықша құқықтар берілетін, берілетін немесе ауысатын шарттың талаптарына тікелей әсер етеді.

Айта кету керек, ҚР Азаматтық кодексінің 964, 965-баптарына сәйкес табыстауды толығымен немесе ішінара беруге немесе жүзеге асыруға болады, бұл зияткерлік меншік объектілеріне айрықша құқықтардың айналым қабілеттілігінің ерекшелігін тағы бір рет көрсетеді.

Осыған байланысты, мұрагерлікке қатысты «өту» дегеніміз – мұрагерлік тәртібімен жүзеге асырылатын әмбебап мұрагерлік, ал «табыстау» және «беру» терминдері шарттық мұрагерлікті білдіреді.

«Иеліктен шығару», «табыстау», «беру» терминдерін дұрыс қолдану үшін айрықша құқықтың табиғатын ескермеуге болмайды, айрықша құқықтар азаматтық құқық теориясында, ҚР Азаматтық кодексінде мүлктік құқықтардың жеке санатына бөлінген!

Осы ұстанымды дәйектейтін зияткерлік меншік объектілеріне мүліктік құқықтардың ерекше сипатын көрсететін тағы бір ерекшелігі – мұрагерліктің мәжбүрлі түрі мәжбүрлі лицензия негізінде, яғни сот арқылы лицензиялық шарт жасасу арқылы жүзеге асырылады. Бұл институт Патенттік Заңның 11-бабының 4-тармағында бекітілген, демек, сингулярлық мұрагерлік мәжбүрлі болуы мүмкін («Қазақстан Республикасының Патент Заңы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 16 шілдедегі N427 Заңы).

Академик М.К. Сүлейменов өзінің монографиясында әмбебап мұрагерлік – бұл ерекше мұрагерлік құқықтардың бастапқы сатып алушының мұрагерлеріне ауысуы, сондай-ақ заңды тұлға қайта құрылған жағдайда. Сингулярлық мұрагерлік-бұл келісім-шарт негізінде жеке айрықша құқықтардың ауысуы деп пайымдайды (Сүлейменов 2023: 187).

Біз «өту» терминін сингулярлық мұрагерлікке қатысты екендігімен келіспейміз, өйткені шарт негізінде «табыстау» немесе «билік ету» орын алады. Мұрагерлік термині 1) «өту», 2) «табыстау» (иеліктен шығару, концессия) және 3) «беру» сияқты ұғымдарды қамтиды.

Сонымен қатар, М.К. Сүлейменовтің келесі тұжырымдарымен түбегейлі келіспейміз, оның пікірінше: 1) айрықша құқықтарды иеліктен шығару туралы шарт- бұл өтпелі құқықтық мирасқорлық; 2) айрықша құқық толығымен өтеді; 3) жаңа субъект пайда болады; 4) лицензиялық шарт-бұл конституциялық мирасқорлық; 5) айрықша құқық толығымен өтпейді (Сүлейменов 2023: 193).

Бұл жағдайда АК 965 бабының 1 тармағында көрсетілгендей, егер осы Кодексте немесе өзге де заңнамалық актілерде өзгеше көзделмесе, зияткерлік меншік объектісіне айрықша құқықтарды олардың құқық иелері шарт бойынша толық немесе ішінара басқа адамға беруі мүмкін, сондай-ақ мұрагерлік бойынша әмбебап құқықтық мирасқорлық тәртібімен және заңды тұлғаның – құқық иесінің қайта ұйымдастырылуы нәтижесінде ауысады («Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім)» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі N 409 Кодексі).

Айрықша құқықтарды иеліктен шығару кезінде жаңа субъект пайда болады, алайда айрықша құқықтарды толығымен немесе ішінара

өткізу кезінде иеліктен шығарушының кейбір өкілеттіктері сақталады.

Лицензиялық шарт бойынша айрықша құқық толығымен өтпейді, құқық толығымен берілуі немесе өкілеттіктердің бір бөлігі беріледі.

Академик М.К. Сүлейменов зияткерлік меншік саласындағы шарттардың жіктелуін қатты сынға алады (Сүлейменов 2023:194-195). Бұл жіктеу зияткерлік меншік саласындағы шарттардың ерекшеліктерін көрсету мақсатында келтірілген, өйткені айрықша құқықтардың табиғаты мен олардың ерекшеліктері, зияткерлік меншік саласындағы шарттардың жіктелуіне мүмкіндік бермейді. Осыған байланысты, мақала авторы М.К. Сүлейменовтің еңбек шарты мен мердігерлік шарттан басқа, осы шарттардың бәрін бастапқы құқық иеленушіден құқық мирасқорына айрықша құқықтардың ауысуына ықпал ететін шарттарға жатқызуға болады деген тұжырымымен келіспейді (Сүлейменов 2023: 195). Айрықша құқықтардың ауысуы шарттың күшімен емес, заңды тұлғаның мұрагерлігі немесе қайта ұйымдастырылуы салдарынан жүзеге асырылады.

Әрине, еңбек шарты мен мердігерлік шарт құқықтық мирасқорлыққа делдал болмайды, өйткені бұл шарттар бойынша зияткерлік меншік объектілері құрылады, кейіннен жұмыс берушіге немесе тапсырыс берушіге айрықша құқық беріледі.

М. К. Сүлейменов айрықша құқыққа билік ету екі нысанда жүргізіледі деп жазады: айрықша құқықты иеліктен шығару туралы шарт және лицензиялық шарт. Алайда, билік ету осы екі нысанмен шектелмейді, ғалым осы әдістердің барлығын бір терминмен яғни «айрықша құқықты басқару» деп атауды дұрыс деп санайды (Сүлейменов 2023: 196).

Бұл ұсынысты осы мақаланың авторы 2015 жылы енгізген болатын. Айрықша құқықтарға билік ету – бұл айрықша құқықтардың заңды тағдырын екі түрде анықтау мүмкіндігі:

1) айрықша құқықтар беру айрықша құқықтарды құқық иеленушіден пайдаланушыға толық немесе ішінара беруді білдіреді, бұл ретте құқық иеленушінің ауысуы болмайды;

2) айрықша құқықтарды иеліктен шығару (басқаға беру) айрықша құқықтарды қайтарымсыз беруді білдіреді, бұл ретте егер иеліктен шығару толық жүргізілсе, онда құқық иесі үшін бұл айрықша құқықтардың толық жоғалуын білдіреді, егер ішінара болса, онда ол айрықша құқық-

тар шеңберіне кіретін өкілеттіктердің белгілі бір бөлігін жоғалтады, ал қалғанын – құқық иесі өзіне қалдырады. Осылайша, айрықша құқықтарды иеліктен шығару кезінде құқық иесінің ауысуы орын алады (Амангельды 2015а: 12).

Мүліктік айрықша құқықтардың сабақтас-тығы саласында мұрагерлік пен шарттар туралы айту әдеттегідей. Мүліктік айрықша құқықтардың ерекшелігі – олар тұрақты, сондықтан олар мұрагерлікке ауысады немесе қалған мерзімге шарт бойынша беріледі (табысталады).

«Мирасқорлық» термині «мұрагерге» қарағанда әлдеқайда кең ауқымды ұғым. ҚР Патенттік Заңында тек құқық мирасқоры термині (10, 34-1-баптар), ал Авторлық құқық туралы ҚР Заңында (5-баптың 1-тармағы, 42-баптың 8-тармағы), Тауар белгілері туралы ҚР Заңында (7-баптың 2-тармағы), Селекциялық жетістіктерді қорғау туралы ҚР Заңында (4-баптың 2-тармағы, 5-баптың 1-тармағы, 13 бап), «Интегралдық микросхемалар топологияларын құқықтық қорғау туралы» ҚР Заңында (1-баптың 4-тармағы, 7-баптың 1-тармағы) «мұрагер» және «мирасқор» деген екі термин де қолданылады.

Заң әдебиеттерінде қайтыс болған азамат мүлкінің мирасқорлық тәртібімен басқа адамдарға ауысуы сақталып отырған құқықтық қатынастарда мүлікке құқықтар субъектісі ауыстырылатындығын білдіреді, бұл ретте мираскердің (мұрагердің) құқықтары мен міндеттері заңды түрде құқықтық мираскердің құқықтары мен міндеттеріне байланысты болады деп жазады (Новоселова 2017: 14).

Мақала авторы мұрагерлік кезінде айрықша құқықтар толығымен немесе ішінара өтеді деп санайды, себебі, ҚР Азаматтық кодексінің 965-бабының 1-тармағының мазмұнына сүйене отырып, айрықша құқық бөлінеді, сондықтан мұрагерлер арасындағы айрықша құқықты бөлуге болады.

«Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» заңның 17 бабының 2 тармағына сәйкес бейнелеу өнері туындысының түпнұсқасын жария түрде (аукцион, бейнелеу өнерінің галереясы, көркемдік салоны, дүкен және сол сияқтылар арқылы) қайталап сатқан әрбір жағдайда мұндай бейнелеу өнері туындысын меншіктену құқығынан бірінші рет айырылғаннан кейін автордың немесе оның мұрагерлерінің сатушыдан қайталап сату бағасының бес проценті мөлшерінде сыйақы алуға құқығы бар (қадағалау құқығы).

Авторды тірі кезінде аталған құқықтан айыруға болмайды және ол заң бойынша немесе қалдырған өсиеті бойынша авторлық құқық мерзімінде тек қана автордың мұрагерлеріне көшеді.

Сонымен қатар, аталмыш заңның 44 бабының 1 тармағына сәйкес ұйымдардың ұжымдық негізде басқару үшін алынған туындыларды және сабақтас құқықтардың объектілерін пайдалануға құқығы жоқ.

ҚР Патент заңының 11 бабының 14 тармағына сәйкес өнеркәсіптік меншік объектісіне қорғау құжаты және (немесе) оны алу құқығы мұрагерлік бойынша немесе құқықтық мирасқорлық тәртібімен беріледі. Патент иеленуші қорғау құжатын күшінде ұстап тұру үшін жыл сайын өтінім берген күнге сәйкес келетін күні төлем жүргізуге міндетті. Қорғау құжатын күшінде ұстап тұру үшін алғашқы төлем қорғау құжатын беру туралы мәліметтер жарияланған күннен бастап екі ай мерзімде жүргізіледі және өтінім берілген күннен бастап алдындағы жылдар үшін төлемді қамтиды.

«Селекциялық жетістіктерді қорғау туралы» заңның 16 бабына сәйкес Селекциялық жетістікке өтінім беру және оған патент алу құқығы, селекциялық жетістікті пайдалануға, сондай-ақ сыйақыға және оны пайдаланудан түскен кіріске айрықша құқық мұра ретінде немесе құқықтық мирасқорлық тәртібімен ауысады.

Сондай-ақ, «Интегралдық микросхемалар топологияларын құқықтық қорғау туралы» заңның 8 бабының 1 тармағына сәйкес, топологияға айрықша құқық басқа тұлғаға шарт бойынша толығымен немесе ішінара берілуі мүмкін, сондай-ақ мұрагерлік бойынша әмбебап құқық мирасқорлығы тәртібімен және құқық иеленуші заңды тұлғаның қайта ұйымдастырылуы нәтижесінде өтеді.

Осылайша, айрықша құқықтарды беру және табыстау айналым қабілеттілігінің шарттық тәсілдерін білдіреді, ал айрықша құқықтың ауысуы өсиет бойынша немесе өсиет болмаған жағдайда заң бойынша құқық иесінің өзгереді.

Айналым қабілеттілігінің шарттық әдістері және айрықша құқықтың ауысуы да өзара байланысты, мәселен, ҚР АҚ 909 бабының 1 тармағына сәйкес лицензия кешеніне кіретін қандай да болсын жекелеген айрықша құқықтың басқа тұлғаға ауысуы шартты өзгертуге немесе бұзуға негіз болып табылмайды. Жаңа құқық иеленуші басқаға ауысқан айрықша құқыққа қатысты құ-

қықтар мен міндеттер бөлігінде шартқа кіреді. Жаңа құқық иесі шарт жасасу кезінде ауысқан айрықша құқыққа қатысты құқықтар мен міндеттерге ие болады. Аталған баптың 2 тармағына сәйкес, лицензиар-азамат қайтыс болған жағдайда кешенді кәсіпкерлік лицензия шарты бойынша оның құқықтары мен міндеттері соңғысы тіркелген немесе мұрагерлік ашылған күннен бастап алты айдың ішінде кәсіпкер ретінде тіркелетін жағдайда мұрагерге ауысады. Өзге жағдайда шарт тоқтатылады. Өзге жағдайларда шарт тоқтатылады. Осылайша, айрықша құқықтың ауысуы құқық мирасқоры – айрықша құқықтың құқық иеленушісі кәсіпкер мәртебесінің болмауы бөлігінде Шарттың қолданылуына әсер ете алады.

Сондай-ақ, сыйға тарту шарты нысанында зияткерлік меншік құқығының қандай да бір объектісіне айрықша құқықты беру өтеусіз негізде жүзеге асырылады деп есептесек, онда ҚР АК 515 бабына сәйкес сыйға тарту шарты бойынша сыйға тартуға уәде берілген сый алушының құқықтары, егер сыйға тарту шартында өзгеше көзделмесе, оның мұрагерлеріне (құқық мирасқорларына) ауыспайды. Сыйға тартуға уәде берген сыйға тартушының міндеттері, егер сыйға тарту шартында өзгеше көзделмесе, оның мұрагерлеріне (құқық мирасқорларына) ауысады.

М.К. Сүлейменов өз монографиясында авторлық құқық объектілеріне еркін лицензиялар мәселелерін қарастырады. Алайда лицензияның бұл түрі «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» ҚР Заңында көзделмеген, алайда, Патенттік Заңның 14-2-бабында ашық лицензия қарастырылған, «Селекциялық жетістіктерді қорғау туралы» заңның 19 бабында патент иеленуші кез келген тұлғаға селекциялық жетістікті пайдалануға лицензия алу құқығын беру туралы сараптама ұйымына өтініш бере алады (ашық лицензия) («Қазақстан Республикасының Патент Заңы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 16 шілдедегі N 427 Заңы; «Селекциялық жетістіктерді қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 13 шілдедегі N 422 Заңы). Сондықтан барлық зияткерлік меншік құқығы институттары үшін лицензиялық шарттарды біріздендіру мәселесі шешімін әлі де тапқан емес.

М.К. Сүлейменов сатып алу-сату шартымен айрықша құқықтарды иеліктен шығару туралы

шартты мойындаудың қажеті жоқ деп пайымдайды, алайда бұл шарт мүлікті меншікке иеліктен шығару туралы шарттар тобына жататыны сөзсіз (Сулейменов 2023: 200). Ғалым зияткерлік меншік құқығының меншікті теориясын ұстанатыны анық, десе де, тек ҚР заңнамасы зияткерлік меншік құқығын меншік құқығынан ажырататын өзге тұжырымдаманы ұстанады. Меншік құқығы мен зияткерлік меншік құқығы табиғатта мүлдем өзгеше, алайда ұқсастығы – олардың екеуі де абсолютті құқықтар болып табылады.

Сатып алу-сату шартының нормаларын иеліктен шығару туралы шартқа қолдануға қатысты, табыстау шартының немесе лицензиялық шарттың талаптары өзге шарттардың талаптары болуы мүмкін екендігі туралы 2018 жылғы өзгерістер туралы ҚР Заңымен енгізілген ережелерге жүгінген абзал.

«Селекциялық жетістіктер туралы» ҚРЗ 20-1-бабында, 2018 жылғы өзгерістер туралы ҚР Заңының редакциясында баяндалған ҚР Патенттік Заңының 11-1-бабында патент иеленушінің өзіне тиесілі Өнеркәсіптік меншік объектісіне айрықша құқықты басқаға беру шарты бойынша басқа жеке немесе заңды тұлғаға беруге құқылы екендігі көзделеді. Селекциялық жетістікке айрықша құқықты беру туралы шарт осы айрықша құқықтың қолданылу мерзімі ішінде жазбаша нысанда жасалады.

Иеліктен шығару өтеулі де, өтеусіз де болуы мүмкін, сондықтан айрықша құқықты беру (табыстау, иеліктен шығару) туралы шартқа сатып алу-сату, айырбастау шартының нормалары ғана емес, сонымен қатар 2018 жылғы ҚР заңнамасының өзгеруіне байланысты сыйға тарту шарты да қолданылуы мүмкін.

М.К. Сүлейменов ғалым О.А. Рузакованың сөзіне дәйек келтіре отырып, онымен толық келіседі, алайда оның ҚР емес, Ресей Федерациясының заңнамасы бойынша қорытынды жасайтынына назар аудару қажет (Сулейменов 2023: 201). О.А. Рузакованың алғашқы екі тұжырымымен келісуге болмайды, өйткені шарт өту емес, табыстау немесе билік ету болып табылады, иеліктен шығару (беру, беру) шарты бойынша айрықша құқықты толығымен немесе ішінара беру жүзеге асырылады (Амангельды 2019г: 33-40).

Концессия және беру ұғымдарына қатысты бұл мәселені автор бұрын қарастырғанын атап өткен жөн. Айрықша құқықтарды беру шартын айрықша құқықтар толығымен немесе ішінара

иеліктен шығарылатын шарт деп тану керек, егер айрықша құқық толық көлемде берілсе, онда құқық иеленушінің тұлғасы өзгереді және автордың өзі ғана емес, сонымен бірге кейінгі құқық иелері де айрықша құқықтарды иеліктен шығара алады (Амангельды 2015а: 55-57; Амангельды 2019г: 45-49).

2018 жылғы өзгерістер туралы Заң ҚР Патент Заңының 11-1-бабының 1-тармағымен толықтырылды, онда патент иеленуші өзіне тиесілі өнеркәсіптік меншік объектісіне айрықша құқықты өзгеге беру шарты бойынша басқа жеке немесе заңды тұлғаға беруге құқылы («Қазақстан Республикасының Патент Заңы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 16 шілдедегі N 427 Заңы).

патент иеленуші өзіне тиесілі Өнеркәсіптік меншік объектісіне айрықша құқықты басқаға беру шарты бойынша басқа жеке немесе заңды тұлғаға беруге құқылы

«Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқамалар және тауарлар шығарылған жерлердің атаулары туралы» Заңның 21 бабының 1 тармағына сәйкес барлық тауарларға (көрсетілетін қызметтерге) не олардың бір бөлігіне қатысты тауар белгісіне айрықша құқық өзгеге беру шарты бойынша берілуі мүмкін. Ал, егер тауар белгісіне айрықша құқық беру тауарға немесе оны жасаушыға қатысты жаңылыстыруға себепші болса, оған жол берілмейді («Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқамалар және тауарлар шығарылған жерлердің атаулары туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 26 шілдедегі N456 Заңы).

«Селекциялық жетістіктерді қорғау туралы» Заңның 20-1 бабының 1 тармағына сәйкес патент иеленуші өзіне тиесілі селекциялық жетістікке айрықша құқықты өзгеге беру шарты бойынша басқа жеке немесе заңды тұлғаға беруге құқылы («Селекциялық жетістіктерді қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 13 шілдедегі N 422 Заңы).

«Интегралдық микросхемалар топологияларын құқықтық қорғау туралы» заңның 7 бабының 3 тармағында топологияның бірнеше авторы немесе өзге де құқық иеленушілер иеленетін айрықша құқықты пайдалану тәртібі олардың арасындағы шартта белгіленеді. Мұндай шарт болмаған жағдайда, олардың әрқайсысы қорғалатын топологияны өз қалауына қарай пайда-

лана алады, бірақ басқа құқық иеленушілердің келісімінсіз оған лицензия беруге немесе айрықша құқығын басқа тұлғаға беруге құқығы жоқ («Интегралдық микросхемалар топологияларын құқықтық қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 29 маусымдағы N 217 Заңы).

Алайда, 2018 жылғы өзгерістер туралы Заңның өзгерістері мен толықтырулары ҚР Авторлық заңның 31-бабына әсер етпейді, сондықтан терминдерде бірізділік жоқ. 2018 жылғы 20 маусымдағы Заң қолданысқа енгізілгеннен кейін, концессия және тапсыру деп – бұл Патенттік заңда, Тауарлық белгілер туралы заңда, Селекциялық жетістіктерді қорғау туралы заңда, Интегралдық микросхемалар топологияларын құқықтық қорғау туралы заңда айрықша құқықтар толығымен немесе ішінара берілетін термин болып табылды.

М.К. Сүлейменов авторлық құқық туралы заңдағы, атап айтқанда, 16-баптағы және 31-баптағы қайшылықтарға баса назар аударады, авторлық құқық туралы Заңның 31-бабының мазмұнын күлкілі деп есептейді (Сүлейменов 2023: 208-209). Айта кету керек, 2013 жылы жарияланған «Қазақстан Республикасындағы авторлық шарт» атты мақаласында автор «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» ҚР Заңының 16 және 31-баптарына егжей-тегжейлі талдау жасайды (Амангельды 2013д: 64-72; Амангельды 2015а: 32-34; Амангельды 2015ж: 292-305). Концессия шарты бойынша айрықша құқық толығымен немесе ішінара иеліктен шығарылады, ал лицензиялық шарт бойынша «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы»ҚР Заңының 16-бабында көрсетілген өкілеттіктерді пайдалануға рұқсат беріледі. «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» ҚР Заңының 16-бабының мазмұны 31-бабымен айтарлықтай маңызға ие, өйткені аталмыш заңның 16-бабында беруге болатын айрықша авторлық құқықтың өкілеттіктері, яғни иеліктен шығарылған, берілген немесе толық немесе ішінара көзделген.

Авторлық лицензиялық шарт – бұл автор немесе оның мұрагерлері жасаған ғылым, әдебиет және өнер туындыларын пайдалану туралы келісім-шарт, нәтижесінде сыйақы үшін беруге заңмен тыйым салынбаған туындыларға құқық беріледі немесе беріледі. Авторлық шарттың елеулі талаптары ретінде авторлық (сабақтас)

құқық объектісіндегі талаптар қаралуға тиіс, осыны негізге ала отырып, «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 32-бабына тиісті өзгеріс енгізу ұсынылады.

Бұл ретте «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» ҚР Заңы қазіргі уақытта айрықша құқықтарды беру туралы авторлық шартты және айрықша құқықтарды беру туралы авторлық шартты ажыратады, автор мен олар берілген адам арасында мүліктік құқықтарды беру ресімделеді. Бұл жағдайда айрықша құқықтарды беру туралы авторлық шарт айрықша құқықтарды пайдалану туралы шарттардың түріне, ал айрықша құқықтарды беру туралы авторлық шарт айрықша құқықтарды иеліктен шығару туралы шарттарға жататынын түсіну қажет (Амангельды 2015а: 50-51).

Тауар таңбасына айрықша құқықтарды беруге қатысты, тауар таңбалары туралы Заңға сәйкес өтінім берілген сәттен бастап қорғау құжатын алу құқығын беруге болатынын немесе айрықша құқықты тіркеу сәтінен бастап беруге болатынын түсіндіру қажет, дегенмен тауар таңбалары туралы заңда тіркеу өтінім берілген сәттен бастап пайда болады деп көзделген. Бұл норма тауар белгілеріне айрықша құқықты монополиялау мерзімін қысқарту мақсатында көзделген. Заңды түрде айрықша құқық тауар таңбаларының тізіліміне енгізілгеннен кейін туындайды, тауар белгісіне өтінім беру сәтінде қорғау құжатын (куәлігін) алу құқығы беріледі, ал тіркелгеннен кейін айрықша құқықтың өзі беріледі, өйткені ол қорғау құжатын тіркеумен және берумен расталады.

Сонымен қатар, біз цессия ұғымдарының айрықша құқықтарды берумен арақатынасын белгілеуді ұсынамыз. Концессия шартының бөлігінде ҚР қолданыстағы заңнамасының жоғарыда аталған ережелеріне сүйене отырып, осы шартты жасасу арқылы құқық иеленуші зияткерлік меншіктің бір немесе басқа объектісіне айрықша құқықты толығымен немесе ішінара иеліктен шығаратыны, демек, құқық иеленушінің мәртебесі толығымен немесе ішінара өзгертіні айқын болады.

Цессия шарты бойынша ҚР АҚ 339 бабының 1 тармағында белгіленеді, міндеттеме негізінде несие берушіге тиесілі құқықтың (талап етудің) ол мәміле (талап етуді беру) бойынша басқа адамға берілуі немесе ол құқық заң құжаты-

ның негізінде басқа адамға ауыстыруы мүмкін («Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі» Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ). Егер заң актілерінде немесе шартта көзделмесе, борышкердің келісімі талап етілмейтінін ерекше атап өткен жөн. Демек, цессиямен айрықша құқықтарды беру шартының еш қатысы жоқ, біріншісі бойынша – айрықша құқықтар толығымен немесе ішінара иеліктен шығарылады, ал айрықша құқықтардың құқық иеленушісі өзгереді, екіншісі бойынша – міндеттемедегі тұлғалар өзгереді.

Қазақстан әдебиетінде мұндай құқық басқа құқықтық қатынастарға, атап айтқанда, зияткерлік меншік қатынастарына негізделуі мүмкін деген пікір қалыптасты (Сулейменов 2023: 320). Цессия бастапқы несие беруші мен жаңа несие беруші арасында келісім-шарт бар (Сулейменов 2023: 320).

Осы тұжырымға талдау жасай отырып, олықылық бар екенін анықтадық. Цессия несие беруші өз талабын үшінші тұлғаға – жаңа несие берушіге берген кезде орын алады және осылайша несие беруші ауыстырылады. Айрықша құқықтарды беру шарты туралы сөз болғанда, біз несие беруші айрықша құқықтардан бас тартатын кез-келген бастапқы міндеттеме туралы айтпаймыз. Осы шарттық міндеттемеде құқық иесі өзінің айрықша құқығын (толық немесе ішінара) сатып алушыға иеліктен шығарады, осылайша айрықша құқық беріледі. Осыдан айрықша құқықтарды беру цессиясы мен шарты міндеттеменің мазмұны бойынша мүлдем өзгеше екендігі туындайды (Амангельды 2015а: 55-57; Амангельды 2015а: 296-297, 332-333; Амангельды 2023б: 72-80).

Осыған сүйене отырып, бұл заң шығарушы 1996 жылғы «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» ҚР Заңында, мысалы, ҚР Патенттік Заңының, ҚР Тауар таңбалары туралы Заңының, ҚР Интегралдық микросхема-лар топологияларын құқықтық қорғау туралы Заңының, ҚР Селекциялық жетістіктер туралы Заңының ережелерін ескермеген. Сондай-ақ, терминдер толығымен немесе ішінара иеліктен шығарумен байланысты, өз кезегінде табиғатта эксклюзивті емес құқық жоқ, эксклюзивті емес лицензия бар.

Бұдан бөлек, 2015 жылы Зияткерлік меншік құқығы ұғымдарын жаңылыстыруға жол бермеу

мақсатында ҚР «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» заңынан айрықша емес құқықтар ұғымын алып тастау қажеттілігі ұсынылды, өйткені аталмыш заңның 2-бабының б) тармақшасында көзделген айрықша емес құқықтар ұғымы айрықша құқықтар институтының тұжырымдамалық негіздеріне ғана емес, сондай-ақ, айрықша құқықтар ұғымын көздейтін ҚР АҚ 964-бабына да қайшы келеді. Құқық иеленушімен бір мезгілде айрықша құқықтарды қатар пайдалану, негізінен, айрықша емес құқықтар ұғымына емес, пайдаланушылардың шектеулі және шектеусіз шеңберіне шарт бойынша айрықша құқықтарды беру құқығына негізделген (Амангельды 2015а:55-57). Сондай-ақ, М.К. Сүлейменовтың тарапынан сынға ұшыраған А.А. Амангелдінің ұсынған барлық ережелері жарияланғанын атап өткен жөн (Амангельды 2022в: 85-93; Зенин 2018: 44-54).

М.К.Сүлейменов авторлық тапсырыс шарты зияткерлік мердігерлік шарт деп санайды, ол үлкен ерекшелігімен ерекшеленеді, бірақ авторлық тапсырыс шарты жұмыстарды орындауға арналған шарттар тобына жататыны сөзсіз (Сүлейменов 2023: 211).

Авторлық тапсырыс шарты – бұл шығармашылық зияткерлік қызметтің нәтижесін жасауға бағытталған авторлық құқық объектісін құру туралы шарт, оның салдарынан жасалған нәтиже туындайтын жұмыстарды орындауға арналған шарт емес, материалдық нысаны жоқ шарт.

ҚР «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» заңның 33-бабына жасалған талдау автордың тапсырыс берушіге беруге міндеттенетін туындының мәні болып табылатынын көрсетеді, алайда бұл шарттың елеулі талабы болғандықтан, туындының өзінің сипаттамаларын нақтылау қажет деп санаймыз. Авторлық тапсырыс шартының мердігерлік келісімшарттан айырмашылығы, ең алдымен, шарттың мәні айырмашылыққа негізделеді.

Іс жүзінде туындының авторлық тапсырыс шарттарын жүзеге асыру тәртібімен емес, өзге келісімдер негізінде, атап айтқанда еңбек шартын орындау тәртібімен жасалатын жағдайлар жиі туындайды. Осы орайда, мәселе қызметтік шығармалар, өнертабыстар және өзге де зияткерлік меншік объектілері туралы болып отыр. Өнертабысты жасауға қатысты жұмыс беруші (тапсырыс беруші) арасындағы қатынас тапсырыс шартымен реттелуі мүмкін, бұл еңбек шар-

тын жасасу арқылы осы қатынастарды реттеуді де жоққа шығармайды.

М.К. Сүлейменовтің логикасына сүйенсек, еңбек шарты да зияткерлік мердігерлік келісім болып табылады. Алайда, тәжірибеде олай емес.

ҚР АҚ-не сәйкес ғылыми-зерттеу, тәжірибелік-конструкторлық және технологиялық жұмыстарды орындауға арналған мердігерлік шарттың (бұдан әрі – ФЗТКЖ) нәтижесі зияткерлік меншік объектісі, адамның ойлау, шығармашылық қызметінің нәтижесі болуы мүмкін. Мердігерлік шарттың нәтижесі әрқашан шығармашылық қызметтің нәтижесі болып табылмайтын материалдық игіліктер болып табылады. Біз шарттық қатынастардағы зияткерлік, шығармашылық қызмет пен материалдық объектілердің нәтижелерін құқықтық реттеудің өзіндік ерекшеліктері болуы керек деп санаймыз, яғни ФЗТКЖ мердігерлік шартында зияткерлік меншік объектілерін құру туралы шарттардың ерекшеліктерін көруге болады. Айта кету керек, ФЗТКЖ-ны жүзеге асыру нәтижесінде ғылыми-техникалық мазмұндағы туындылар болып табылатын, ФЗТКЖ бойынша есептерде көрсетілген және сол арқылы авторлық құқық объектілері болып табылатын ғылыми туындылар жасалады. ФЗТКЖ шартында біз тапсырыс авторлық шартының элементтерін көре аламыз, өйткені нәтижесінде зияткерлік меншік объектілері құрылады.

Тапсырыс авторлық шарты және мердігерлік келісім-шарт өзінің құқықтық табиғаты бойынша әртүрлі шарттармен, бұл осы шарттардың нысандары мен олардың мазмұнындағы айырмашылықтармен дәйектеледі.

Зияткерлік меншік объектілерін құру және оларға құқықтарды беру тек айрықша құқықтарды құру немесе беру туралы шарттар негізінде ғана емес, сонымен қатар еңбек шарты шеңберінде де мүмкін. Егер еңбек шарты осындай негіз болған жағдайда, құрылған объектіге қызметтік туынды немесе өнертабыс режимі қолданылады.

Біздің ойымызша, ФЗТКЖ-ны орындауға арналған мердігерлік келісім-шарт аралас келісім болып табылады, мұны шарттың мәні ғылыми-зерттеу, тәжірибелік-конструкторлық, технологиялық нәтиже жасау болуы мүмкін, бұл шығармашылықтың нәтижесі, демек, зияткерлік меншік объектісі болып табылады, сондықтан бір жағынан ФЗТКЖ-ға арналған мердігерлік шарттар деп қорытынды жасауға болады, Тап-

сырыс авторлық шарттарына ұқсас, ал екінші жағынан – бұл келісімшарттар, өйткені екі шартта жұмысты орындауға және нәтижеге қол жеткізуге бағытталған. Бұл ретте авторлық тапсырыс шартының нысаналы бағыты зияткерлік меншік объектілерін құру, ал мазмұны – материалдық емес объектілердің айналымы (коммерцияландыру) болып табылады. Осылайша, тапсырыстың авторлық шарты жұмыстарды орындау шарттарына жатпайды.

Зияткерлік меншік саласындағы шарттар тобына қатысты мынаны түсіну қажет.

М.К. Сүлейменов зияткерлік меншік саласындағы шарттардың қандай да бір ерекше тобын бөліп қарастырудің қажеті жоқ деп санайды. Оның пікірінше, бұл шарттардың барлығы азаматтық құқық саласындағы шарттардың жалпы қабылданған жіктемесіне өте жақсы сәйкес келеді (Сүлейменов 2023: 194).

Бұл мақаланың авторы өз зерттеулерінде бұл мәселені бірнеше рет көтерген болатын (Зенин 2018: 44-54). А.А. Амангелдінің пікірінше, шарттардың жалпы қабылданған азаматтық-құқықтық жүйесі шеңберінде айрықша құқықтар мен материалдық емес объектілердің айналымына делдал болатын шарттарды шарттардың қай түріне қосуға болатыны белгісіз. Сонымен қатар, айрықша құқықтар бірегей құқықтық сипатқа ие, бұл зияткерлік меншік саласындағы шарттарды азаматтық-құқықтық шарттардың жалпы қабылданған жүйесіне қосуға мүмкіндік бермейді. Автор өз еңбектерінде бұл ұстанымға дәйек келтіреді. Атап айтқанда: зияткерлік меншік саласындағы шарттар жүйесін нақтылау және құру мақсатында мыналарды белгілеуге болады: шарттардың түрі – бұл топтастыру арқылы жүзеге асырылатын қатынастардың маңызды белгілерін білдіретін белгілер жиынтығы бойынша азаматтық-құқықтық шарттардың бірлестігі. Түр – бұл белгілі бір түрге жататын шарттар тобының құрамдас бөлігі (немесе бұл белгілі бір белгілермен немесе белгілермен біріктірілген шарттардың жиынтығы), ал шарттың кіші түрлері, өз кезегінде, белгілі бір шарттарды құрайды.

Зияткерлік меншік саласындағы шарттар жүйесін құру мақсатында құқықтық және экономикалық белгілерге негізделген критерийлерді ұстану қажет. Заңды белгі – бұл белгілі бір нәтижеге қол жеткізуге бағытталған мақсатты бағыт, ал экономикалық – экономикалық қатынастар-

дың мазмұны, зияткерлік қызметтің нәтижелері болып табылады. Бұл критерий шарттарды ажыратудың мәнін неғұрлым толық көрсетеді, сондықтан келтірілген критерий негізінде зияткерлік меншік саласындағы шарттар жүйесі келесідей:

1) шарттардың бірінші түрінің нысаналы бағыты-зияткерлік меншік объектілерін құру, ал мазмұны-материалдық емес объектілердің айналымы (коммерцияландыру),

2) шарттардың екінші түрінің нысаналы бағыты-бұл айрықша билік ету зияткерлік меншік объектілеріне құқықтар, ал мазмұны-зияткерлік меншік объектілерінің айналымы (коммерцияландыру) (Амангельды 2015а: 17-18).

Академик М.К. Сүлейменов: «бұл бір Азаматтық құқық институт, бұл жағдайда зияткерлік меншік құқығын зерттеуге қызығушылығы бар мамандар үшін жиі кездесетін жағдай» деп, зияткерлік меншік құқығын азаматтық құқықтың институты деп біржақты қарастырады (Сүлейменов 2023а: 194). Бұған келіспейтіндігімізді білдіре отырып, ғалымдардың назарына зияткерлік меншік құқығының мағынасын құқық институтының шеңберімен шектеу мүмкін еместігін атап өткен жөн. Зияткерлік меншік құқығы – бұл шығармашылық саласында, сондай-ақ даралау құралдарында туындайтын мүліктік және жеке мүліктік емес қатынастар кешенін реттейтін азаматтық құқықтың кіші саласы. Бұл, біріншіден, зияткерлік меншік құқығы құқық саласы мен құқық институты арасында аралық орынды иеленетіндігімен түсіндіріледі, екіншіден, тақырып шығармашылық саласындағы мүліктік және жеке мүліктік емес қатынастар, сондай-ақ даралау құралдары болып табылады, үшіншіден, бұл қатынастар тараптардың құқықтық теңдігін болжайтын құқықтық реттеудің диспозитивті әдісімен реттеледі (Амангельды 2015а: 10-11). Азаматтық құқықтың құрамдас саласы ретінде зияткерлік меншік құқығы осындай институттарды, авторлық құқықты, сабақтас құқықтарды, патенттік құқықты, даралау құралдары институтын, зияткерлік меншік құқығының дәстүрлі емес объектілері институтын қамтиды. Мұның негіздемесі автордың «Қазіргі кезеңдегі Қазақстан Республикасының зияткерлік меншік құқығы» заң ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алуға арналған диссертациясында толық берілген және авторефератта көрсетілген (Амангельды 2015а: 10-11).

№ 1 қорытынды. Айрықша құқықтардың мирасқорлығына құқықтық мирасқорлықтың 3 түрі тән: ауысу – әмбебап құқықтық мирасқорлық (мұрагерлік, қайта ұйымдастыру), табыстау – иеліктен шығару немесе басқаға беру туралы шарт (айрықша құқықтардың құқық иеленушісін толық немесе ішінара ауыстыру) және 3) ұсыну – лицензиялық шарт белгілі бір уақытқа айрықша құқыққа кіретін құқықтардың бір бөлігі немесе барлығы беріледі.

№ 2 қорытынды. Айрықша құқықтарды беру заңды тұлғаның мұрагерлік немесе қайта ұйымдастыру тәртібімен жүзеге асырылады, ал беру және беру шарт бойынша жүргізіледі.

М.К. Сүлейменовтің иеліктен шығару туралы шарт бойынша айрықша құқық толығымен берілетіні туралы ұстанымы дұрыс деп есептейміз. Бұл тұжырымдама Ресей Федерациясының азаматтық заңнамасында қарастырылған, алайда Қазақстандық заңнамада емес. ҚР Заңнамасы бойынша айрықша құқық толығымен немесе ішінара иеліктен шығарылады. Осыған ұқсас және лицензиялық шарт бойынша, ол бойынша ҚР заңнамасына сәйкес толық немесе ішінара айрықша құқық беріледі.

№ 3 қорытынды. Зияткерлік меншік саласындағы шарттар – бұл шарттардың жеке тобы, өйткені азаматтық-құқықтық шарттардың жалпы қабылданған жүйесінде олар өздерінің табиғаты мен құқықтық реттелуінің ерекшеліктеріне байланысты қарастырылмайды.

№ 4 қорытынды. Айрықша құқықтарды берудің барлық тәсілдері айрықша құқықты басқарудың бірыңғай терминімен берілмеген, бұл Ресей Федерациясы заңнамасының тәсілі, алайда ҚР заңнамасы мүлдем бөлек. ҚР 2018 жылғы өзгерістер туралы Заңына сәйкес лицензиялық шарт – табыстау, ал басқаға беру шарты – ұсыну. Айта кету қажет, Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің 4-бөлімінде «бұйрық» термині билік ету және иеліктен шығаруды білдіреді, яғни Ресей заңнамасында бұйрықтың екі нысаны қарастырылған.

№ 5 қорытынды. ҚР Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы заңында терминдерді қолдануда олқылықтарға жол берілген. Заң шығарушы 2018 жылғы өзгерістерді есепке алмаған, 2018 жылғы 20 маусымдағы өзгерістер туралы Заңға сәйкес концессия мен табыстау қатынасы ескермеген, атап айтқанда: бұл біртұтас терминдер және бұл толығымен немесе ішінара

иеліктен шығару туралы, өз кезегінде табиғатта эксклюзивті емес Құқық жоқ, эксклюзивті емес лицензия бар.

№ 6 қорытынды. Авторлық тапсырыс шарты – бұл шығармашылық зияткерлік қызметтің нәтижесін жасауға бағытталған авторлық құқық объектісін құру туралы шарт, ол идеалды объект болып табылады. Бұл шарт материалдық игілік пайда болатын жұмыстарды орындау шарты емес. Сондықтан да, авторлық тапсырыс шарты жұмыстарды орындау шарттарына жатпайды.

Қорытынды

Осылайша, құқықтық мирасқорлық мәселелерін және жалпы зияткерлік меншік институттарының жекелеген аспектілерін зерттеу кезінде шығармашылық қызмет объектілеріне айрықша құқықтардың ерекшелігін және дараландыру құралдарын назарға алу қажеттігін ұғынамыз. Сондай-ақ, Қазақстандағы заң шығарушының өзі зияткерлік меншік объектілеріне қатысты терминдерді біркелкі қолдануға әрдайым қол жеткізе алмайды, өйткені нормативтік құқықтық актілердің жекелеген ережелерінде сәйкессіздіктер мен кемшіліктер көптеп кездеседі.

Осы зияткерлік меншік саласына арналған зерттеулерде терминологияны пайдалануда көбінесе нақтылық жетіспейді, осыған сәйкес біз аталған институттар арасында ҚР АК және ҚР арнайы заңнамасының нормаларын басшылыққа ала отырып, нақты қырын ашуға талпыныс жасадық.

Сонымен қатар, зияткерлік меншік саласындағы ұғымдық аппарат пайдалануға мұқият көзқарасты талап етеді, өйткені бұл құқықтық нормаларды қолдану практикасына әсер етуі мүмкін, бұл айрықша құқық иелері үшін қолайсыз салдарға әкеп соғуы мүмкін.

Айрықша құқықтарға билік ету мәселелерін талдау барысындағы ғылыми пікірталаста, Қазақстандағы заң шығарушының ұстанымы айрықша құқықтарды беру, ауыстыру және айрықша құқықтарды беру толық жүргізілетін Ресей Федерациясында қабылданған тұжырымдамаға қарағанда, табыстауды толық немесе ішінара жүзеге асыруға болатынына негізделгенін назарға алу маңызды. Бұл ҚР-дағы зияткерлік меншік нысандарына айрықша құқықтардың айналымға қабілеттілігінің ерекшелігін тағы да атап көрсетеді. Ресейлік және қазақстандық ғалымдардың

теориялық ережелеріндегі айырмашылық осыдан, сондықтан қазақстандық заң ғылымында ресейлік ғалымдардың барлық тұжырымдары қабылданбайды (Syurikpayeva 2021:187-201).

Зияткерлік меншік құқығы, мүліктік құқықтардың дербес түрі ретінде айрықша құқықтар,

оларды шарттардың жалпыға бірдей қабылданған жіктемелеріне қосуда және азаматтық құқықтың жекелеген институттарын дәстүрлі түсіну тұрғысынан негіздемелерді зияткерлік меншік институттарына «тартуда» олардың құқықтық табиғатын ескеру қажеттігі туындайды.

Әдебиеттер

Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 10 маусымдағы N 6-І Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005798&pos=486;-56#pos=486;-56.

Амангельды А.А. Оборотоспособность прав в сфере интеллектуальной собственности // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – № 1. – 2023. – С. 72-81.

Амангельды А.А. Что из диссертации д.ю.н., профессора Амангельды А.А. реализовано в действующем законодательстве Республики Казахстан в сфере интеллектуальной собственности от 20 июня 2018 года // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – № 4. – 2022. – С. 85-93.

Амангельды А.А. Законодательство в сфере интеллектуальной собственности: проблемы совершенствования // Патенты и лицензии. Интеллектуальные права. – № 2. – 2023. – С. 60-66.

Амангельды А.А. О праве интеллектуальной собственности Республики Казахстан и Российской Федерации: сходства и различия? // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. – № 2. – 2019. – С. 33 – 40.

Амангельды А.А. Договоры в сфере интеллектуальной собственности по законодательству Республики Казахстан и Российской Федерации // Зангер. – №1- 2019. – С. 45-49.

Амангельды А.А. Авторский договор в Республике Казахстан // Патенты и лицензии. Интеллектуальные права. – № 7. – 2013. – С. 64-72.

Амангельды А.А. Проблемы права интеллектуальной собственности Республики Казахстан на современном этапе: Монография. – Алматы: Интерлигал, 2015. – 404 с.

Амангельды А.А. Право интеллектуальной собственности Республики Казахстан на современном этапе: автореф. дисс. ... д.ю.н. – М., 2015. – 43 с.

Assel O. Syurikpayeva, Zhazira O. Omirali, Nurgul E. Baigelova, Sovetzhana A. Yntymakov, Elmira B. Kurmanaliyeva. Comparative analysis of issues of the legal mechanism of consumer protection in Kazakhstan and foreign countries based on the norms of sustainable development // Rivista di Studi sulla Sostenibilita, 2021, (ISSN 2239-1959, ISSNe 2239-7221), 2021, 2 P. 187–201.

Гражданский кодекс РК (Общая часть). Комментарий (постатейный). В 2 кн. – 3 изд., перераб., доп., с использованием судебной практики / Отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы, 2007. – 540 с.

Зенин И.А., Амангельды А.А. Договоры об интеллектуальных правах по законодательству Российской Федерации и Республики Казахстан // Вестник. Серия международные отношения и международное право. – № 4. – 2018. – С. 44-54.

Интегралдық микросхемалар топологияларын құқықтық қорғау туралы Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 29 маусымдағы N 217 Заңы. // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1023841&pos=97;-29#pos=97;-29.

Косоруков С.А. Основные проблемы теории и практики сингулярного правопреемства в обязательстве по российскому гражданскому праву: автореф. ... к.ю.н. – М., 2006. – 24 с.

Корнихин С.В. Преемство в исключительных правах по российскому гражданскому законодательству: автореф. ... к.ю.н. – М., 2007. – 29 с.

Косинков В.В. Наследование интеллектуальных прав: автореф. ... к.ю.н. – Саратов, 2017. – 26 с.

Қазақстан Республикасының Патент Заңы 1999 жылғы 16 шілдедегі N 427 Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013991&pos=278;-64#pos=278;-64.

Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім) Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі N 409 Кодексі // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880&sub_id=9650000&pos=4509;-37#pos=4509;-37

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ.// <http://www.online.zakon.kz>.

Маторина Т.А. Переход исключительного права и предоставление права использования произведения литературы по авторскому праву России: автореф. ... к.ю.н. – М., 2013. – 29 с.

Мелузова А.О. Наследование авторских и смежных прав в Российской Федерации: автореф. ... к.ю.н. – М., 2003. – 24 с.

Нагородская В.Б. Открытая лицензия как способ распоряжения исключительным правом на произведения науки, литературы и искусства: автореф. ... к.ю.н. – М., 2018. – 34 с.

Новоселова Л.А. Наследование интеллектуальных прав по российскому законодательству: учебное пособие для магистров / Отв. ред. Новоселова Л.А. – М.: Проспект, 2017. – 112 с.

Носов Д.В. Правопреемство (теоретико-правовое исследование): автореф. ... к.ю.н. – М., 2011. – 23с.

Носов Д.В. Правопреемство в российском праве: монография: Пермский гос. нац. исслед. Ун-т. – Пермь, 2013. – 199 с.

Орлова Е.Д. Понятие и осуществление распоряжения исключительными правами на средства индивидуализации: автореф. ... к.ю.н. – М., 2010. – 30 с.

Прокопенко О.П. Наследование произведений литературы в авторском праве России: автореф. ... к.ю.н. – М., 2006. – 24 с.

Ресей Федерациясының Азаматтық кодексі (төртінші бөлім) 18.12.2006 N 230-ФЗ (13.06.2023 ж. Ред.) // https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_64629/2ef636aadd9bee02a47d69d5393d32dbd576797d/.

Рождественская К.А. Особенности наследования авторских прав: автореф. ... к.ю.н. – М., 2013. – 26 с.

Скрябин С.В. Некоторые проблемы правопреемства в договоре продажи предприятия // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30008048&pos=63;-35#pos=63;-35.

Судейменов М.К. Правопреемство гражданском праве: монография. – Алматы: НИИ частного права Каспийского общественного университета, Казахстанский Международный арбитраж, 2023. – 464 с.

Селекциялық жетістіктерді қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 13 шілдедегі N 422 Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1014046&pos=345;-20#pos=345.

«Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқамалар және тауарлар шығарылған жерлердің атаулары туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 26 шілдедегі N 456 Заңы. // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1014203&sub_id=250000&pos=530;-55#pos=530;-55.

Тებряев А.А. О понятии «правопреемства» как категории гражданского права // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Наука и образование. -№ 3. – 2010. – С. 251-254.

Усов Г.В. Конституционно-правовая защита интеллектуальной собственности в России и зарубежных странах (сравнительно-правовое исследование): автореф. ... к.ю.н. – М., 2015. – 37 с.

References

Avtorlyq ququq zhane sabaqtas ququqtar turaly Qazaqstan Respublikasynyng 1996 zhylygy 10 mausymdagy N 6-I Zangy [Law of the Republic of Kazakhstan on copyright and related rights dated June 10, 1996 No. 6-I] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005798&pos=486;-56#pos=486;-56.

Amangel'dy A.A. Oborotosposobnost' prav v sfere intellektual'noj sobstvennosti // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan [Respect for intellectual property in the sphere // Bulletin of the Institute of legislation and law information of the Republic of Kazakhstan]. – № 1. – 2023. – S. 72-81.

Amangel'dy A.A. Chto iz dissertacii d.ju.n., professora Amangel'dy A.A. realizovano v dejstvujushhem zakonodatel'stve Respubliki Kazahstan v sfere intellektual'noj sobstvennosti ot 20 iyunja 2018 goda // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan [What the said that from the dissertation D. Yu.n., professor Amangeldy A. A. implemented in the current legislation of the Republic of Kazakhstan in the sphere of intellectual property from June 20, 2018 // Bulletin of the Institute of law and law information of the Republic of Kazakhstan]. – № 4. – 2022. – S. 85-93.

Amangel'dy A.A. Zakonodatel'stvo v sfere intellektual'noj sobstvennosti: problemy sovershenstvovaniya // Patenty i licenzii. Intellektual'nye prava [Legislation in the sphere of intellectual property: problems of improvement // patents and licenses. Intellectual prava]. – № 2. – 2023. – S. 60-66.

Amangel'dy A.A. O prave intellektual'noj sobstvennosti Respubliki Kazahstan i Rossijskoj Federacii: shodstva i razlichija? // Intellektual'naja sobstvennost'. Avtorskoe pravo i smezhnye prava [About the truth of intellectual property of the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation: industry and development? // Intellectual property. The author's law and funny laws]. – № 2. – 2019. – S. 33 – 40.

Amangel'dy A.A. Dogovory v sfere intellektual'noj sobstvennosti po zakonodatel'stvu Respubliki Kazahstan i Rossijskoj Federacii // Zanger [Considered in the sphere of intellectual property on the legislation of the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation // Zanger]. – №1- 2019. – S. 45-49.

Amangel'dy A.A. Avtorskij dogovor v Respublike Kazahstan // Patenty i licenzii. Intellektual'nye prava [Author's opinion in the Republic of Kazakhstan // Patents and licenses. Intellectual right]. – № 7. – 2013. – S. 64-72.

Amangel'dy A.A. Problemy prava intellektual'noj sobstvennosti Respubliki Kazahstan na sovremennom jetape: Monografija [The problem of intellectual property of the Republic of Kazakhstan at the modern stage: monograph]. – Алматы: Interligal, 2015. – 404 s.

Amangel'dy A.A. Pravo intellektual'noj sobstvennosti Respubliki Kazahstan na sovremennom jetape: avtoref. diss. ... d.ju.n. [Law on intellectual property of the Republic of Kazakhstan at the modern stage: abstract. diss.... D. Yu. N.]. – М., 2015. – 43 s.

Assel O. Syurikpayeva, Zhazira O. Omirali, Nurgul E. Baigelova, Sovetzhana A. Yntymakov, Elmira B. Kurmanaliyeva. Comparative analysis of issues of the legal mechanism of consumer protection in Kazakhstan and foreign countries based on the norms of sustainable development // Rivista di Studi sulla Sostenibilita, 2021, (ISSN 2239-1959, ISSN 2239-7221), 2021, 2 P. 187–201.

Grazhdanskiy kodeks RK (Obshhaja chast'). Kommentarij (postatejnyj). V 2 kn. – 3 izd., pererab., dop., s ispol'zovaniem sudebnoj praktiki [Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part). Commentary (postateiny). B 2 kn. – 3 editions, revisions, additions, with the use of judicial practice] / Otv. red. M.K. Sulejmenov. – Алматы, 2007. – 540 s.

Zenin I.A., Amangel'dy A.A. Dogovory ob intellektual'nyh pravah po zakonodatel'stvu Rossijskoj Federacii i Respubliki Kazahstan // Vestnik. Serija mezhdunarodnye otnosheniya i mezhdunarodnoe parvo [Treaty on intellectual rights under legislation of

the Russian Federation and Republic of Kazakhstan // Vestnik. Series international relations and international law.]. – № 4. – 2018. – S. 44-54.

Integraldyq mikroshemalar topologijalaryn quqyqytq korgau turaly Qazaqstan Respublikasynyng 2001 zhylygy 29 mausymdagy N 217 Zangy [Law of the Republic of Kazakhstan dated June 29, 2001 N 217 on legal protection of topologies of integrated microcircuits] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1023841&pos=97;-29#pos=97;-29.

Kosorukov S.A. Osnovnye problemy teorii i praktiki singuljarnogo pravopreemstva v objazatel'stve po rossijskomu grazhdanskomu pravu: avtoref. ... k.ju.n. [Basic problems of the theory and practice of singular succession in obligations under Russian civil law: author's review....c.j.s.] – M., 2006. – 24 s.

Kornihin S.V. Preemstvo v iskljuchitel'nyh pravah po rossijskomu grazhdanskomu zakonodatel'stvu: avtref. ... k.ju.n. [Succession in exclusive rights under Russian civil legislation: authorship....c.j.s.] – M, 2007. – 29 s.

Kosinkov V.V. Nasledovanie intellektual'nyh prav: avtoref. ... k.ju.n. [Inheritance of intellectual rights: autoref....c.j.s.] – Saratov, 2017. – 26 s.

Qazaqstan Respublikasynyng Patent Zangy 1999 zhylygy 16 shildedegi N 427 Zangy [Patent Law of the Republic of Kazakhstan Law N 427 of July 16, 1999] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013991&pos=278;-64#pos=278;-64.

Qazaqstan Respublikasynyng azamattyq kodeksi (erekshе bolim) Qazaqstan Respublikasynyng 1999 zhylygy 1 shildedegi N 409 Kodeksi [Civil Code of the Republic of Kazakhstan (special section) Code of the Republic of Kazakhstan N 409 of July 1, 1999] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013880&sub_id=9650000&pos=4509;-37#pos=4509;-37

Qazaqstan Respublikasynyng Azamattyq kodeksi 1994 zhylygy 27 zheltoqsandagy № 268-HIII [Civil Code of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 1994 No. 268-XIII] // <http://www.online.zakon.kz>.

Matorina T.A. Perehod iskljuchitel'nogo prava i predostavlenie prava ispol'zovaniya proizvedeniya literatury po avtorskomu pravu Rossii: avtoref. ... k.ju.n. [The transfer of exclusive rights and the granting of the right to use works of literature under copyright law in Russia: author's reference....c.j.s.] – M., 2013. – 29 s.

Meluzova A.O. Nasledovanie avtorskih i smezhnyh prav v Rossijskoj Federacii: avtoref. ... k.ju.n. [Inheritance of copyright and related rights in the Russian Federation: author's reference....c.j.s.] – M., 2003. – 24 s.

Nagrodskaja V.B. Otkrytaja licenzija kak sposob rasporyazheniya iskljuchitel'nyh pravom na proizvedeniya nauki, literatury i iskusstva: avtoref. ... k.ju.n. [Open license as a way of disposing of the exclusive right to works of science, literature and art: author's reference....c.j.s.] – M., 2018. – 34 s.

Novoselova L.A. Nasledovanie intellektual'nyh prav po rossijskomu zakonodatel'stvu: uchebnoe posobie dlja magistrrov [The inheritance of intellectual rights under Russian legislation: textbook for masters] / Otv. red. Novoselova L.A. – M.: Prospekt, 2017. – 112 s.

Nosov D.V. Pravopreemstvo (teoretiko-pravovoe issledovanie): avtoref. ... k.ju.n. [Succession (theoretical-legal research): author's review....c.j.s.] – M., 2011. – 23s.

Nosov D.V. Pravopreemstvo v rossijskom prave: monografija: Permskij gos. nac. issled. [Succession in Russian law: monograph: Perm state]Un-t. – Perm', 2013. – 199 s.

Orlova E.D. Ponjatije i osushhestvlenie rasporyazheniya iskljuchitel'nymi pravami na sredstva individualizacii: avtoref. ... k.ju.n. [The concept and implementation of the disposal of exclusive rights for means of individualization: autoref....c.j.s.] – M., 2010. – 30 s.

Prokopenko O.P. Nasledovanie proizvedenij literatury v avtorskom prave Rossii: avtoref. ... k.ju.n. [Inheritance of works of literature in author's law of Russia: autoref.c.j.s.] – M, 2006. – 24 s.

Resej Federacijasyng Azamattyq kodeksi (tortinshi bolim) 18.12.2006 N 230-FZ (13.06.2023 zh. Red.) [Civil Code of the Russian Federation (fourth part) 18.12.2006 N 230-ФЗ (13.06.2023 Ed.)] // https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_64629/2ef636aadd9bee02a47d69d5393d32dbd576797d/.

Rozhdestvenskaja K.A. Osobennosti nasledovaniya avtorskih prav: avtoref. ... k.ju.n. [Features of the inheritance of copyrights: autoref....c.j.s.] – M., 2013. – 26 s.

Skrjabin S.V. Nekotorye problemy pravopreemstva v dogovore prodazhi predpriyatija [Some problems of succession in the contract of sale of the enterprise] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30008048&pos=63;-35#pos=63;-35.

Sulejmenov M.K. Pravopreemstvo grazhdanskogo prave: monografija. – Almaty: NII chastnogo prava Kaspijskogo obshhestvennogo universiteta, Kazahstanskij Mezhdunarodnyj arbitrazh [Succession to civil law: monograph. – Almaty: Institute of Private Law of the Caspian Public University, Kazakhstan International Arbitration] 2023. – 464 s.

Selekcijalyq zhetistikterdi korgau turaly» Qazaqstan Respublikasynyng 1999 zhylygy 13 shildedegi N 422 Zangy [Law of the Republic of Kazakhstan No. 422 of July 13, 1999 “On protection of breeding achievements”] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1014046&pos=345;-20#pos=345.

«Taurar belgileri, qyzmet korsetu belgileri, geografijalyq nusqamalar zhane taurarlar shygarylgan zherlerding ataulary turaly» Qazaqstan Respublikasynyng 1999 zhylygy 26 shildedegi N 456 Zangy [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 26, 1999 N 456 “On trademarks, service marks, geographical indications and names of places where goods are produced”] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1014203&sub_id=250000&pos=530;-55#pos=530;-55.

Tebrjaev A.A. O ponjatii «pravopreemstva» kak kategorii grazhdanskogo prava [About the concept of “privacy” as a category of civil law] // Nauchno-tehnicheskie vedomosti SPbGPU. Nauka i obrazovanie. -№ 3. – 2010. – S. 251-254.

Usov G.V. Konstitucionno-pravovaja zashhita intellektual'noj sobstvennosti v Rossii i zarubezhnyh stranah (sravnitel'no-pravovoe issledovanie): avtoref. ... k.ju.n. [Constitutional and legal protection of intellectual property in Russia and foreign countries (comparative legal research): author's review....c.j.s.] – M., 2015. – 37 s.

Авторлар туралы мәлімет:

Амангельды Айжан Амангельдықызы (корреспондент автор) – з.ғ.д., Қонаев Университетінің профессоры, ҚР ИМ Академиясының Ғылыми – зерттеу орталығының сарапшысы (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru)

Дюсебаев Талгат Турашевич – PhD, Қонаев Университеті проректоры (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: dussebaev-talgat@bk.ru)

Information about authors:

Amangeldy Aizhan Amangeldykyzy (corresponding author) – doctor of science, professor of Konaev University, expert of the Research Center of the Academy of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan (Almaty, Kazakhstan, e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru)

Dussebaev Talgat Turashevich – PhD, vice-rector of Konaev University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: dussebaev-talgat@bk.ru)

Тіркелді: 28 желтоқсан, 2023 ж.

Қабылданды: 20 мамыр, 2024 ж.

4-бөлім
**ТАБИҒИ РЕСУРС
ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Section 4
**NATURAL RESOURCE
AND ENVIRONMENTAL LAW**

Раздел 4
**ПРИРОДОРЕСУРСОВОЕ
И ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО**

D.A. Kassymbekov¹, **A.M. Yergali^{2*}**,
O.N. Tlepbergenov²

¹Suleyman Demirel University, Kazakhstan, Kaskelen

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: Adlet.Ergaly@kaznu.kz

CERTAIN LEGAL ISSUES OF DEVELOPMENT OF RENEWABLE ENERGY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The relevance of the research is determined by the low level of development of renewable energy in the Republic of Kazakhstan and the need for effective legal regulation of relations in this area. This is especially acute against the backdrop of the active use of renewable energy sources in the world. In this regard, this article is devoted to identifying legal regulators that could contribute to the active development of renewable energy in the Republic of Kazakhstan. The leading approach to the study of the posed problem is the analysis of regulations in the field of renewable energy in the Republic of Kazakhstan and in the world in order to identify shortcomings and acquire best practices in the legal regulation of the use of renewable energy sources, which made it possible to substantiate a number of proposals for improving the current legislation. Despite the introduction of current preventive mechanisms and innovations to stimulate a reduction in the level of emissions of pollutants into the environment, the need to increase the share of renewable sources in the economic system of the state is present. The practical value of the results obtained lies in providing recommendations in the form of effective mechanisms and consistent measures for their further implementation into the current legislation of Kazakhstan in order to develop the economy and eliminate environmental problems.

Key words: energy, energy resources, alternative energy, renewable energy, renewable energy sources, legal regulation.

Д.А. Касымбеков¹, А.М. Ергали^{2*}, О.Н. Тлепбергенов²

¹Сүлейман Демирель атындағы университет (SDU), Қазақстан, Қаскелең қ.

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: Adlet.Ergaly@kaznu.kz

Қазақстан Республикасында жаңартылатын энергетиканы дамытудың кейбір құқықтық мәселелері

Зерттеудің өзектілігі Қазақстан Республикасында жаңартылатын энергияның даму деңгейінің төмендігімен және осы саладағы қатынастарды тиімді құқықтық реттеу қажеттілігімен түсіндіріледі. Бұл әсіресе әлемде жаңартылатын энергия көздерін белсенді пайдалану аясында өткір болып отыр. Осыған байланысты бұл мақала Қазақстан Республикасында жаңартылатын энергия көздерін белсенді дамытуға ықпал ете алатын құқықтық реттеушілерді анықтауға арналған. Қойылған мәселені зерттеудің жетекші тәсілі жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды құқықтық реттеудегі кемшіліктерді анықтау және озық тәжірибені алу мақсатында Қазақстан Республикасында және әлемде жаңартылатын энергия саласындағы нормативтік құқықтық актілерді талдау болып табылады. Бұл қолданыстағы заңнаманы жетілдіру бойынша бірқатар ұсыныстарды негіздеуге мүмкіндік берді. Қоршаған ортаға ластаушы заттардың шығарындыларының деңгейін төмендетуді ынталандырудың ағымдағы алдын алу тетіктері мен инновацияларының енгізілуіне қарамастан, мемлекеттің экономикалық жүйесінде жаңартылатын көздердің үлесін арттыру қажеттілігі туындайды. Алынған нәтижелердің практикалық құндылығы экономиканы дамыту және экологиялық проблемаларды жою мақсатында оларды Қазақстанның қолданыстағы заңнамасына одан әрі енгізудің тиімді тетіктері мен дәйекті шаралары түріндегі ұсыныстарды беруде.

Түйін сөздер: энергетика, энергетикалық ресурстар, баламалы энергетика, жаңартылатын энергия, жаңартылатын энергия көздері, құқықтық реттеу.

Д.А. Касымбеков¹, А.М. Ергали^{2*}, О.Н. Тлепбергенов²

¹Университет имени Сулеймана Демиреля (SDU), Казахстан, г. Каскелен

²Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: Adlet.Ergaly@kaznu.kz

Некоторые правовые вопросы развития возобновляемой энергетики в Республике Казахстан

Актуальность исследования обусловлена низким уровнем развития возобновляемой энергетики в Республике Казахстан и необходимостью эффективного правового регулирования отношений в указанной сфере. Это особо остро ощущается на фоне активного использования возобновляемых источников энергии в мире. В связи с этим данная статья посвящена выявлению правовых регуляторов, которые могли бы способствовать активному развитию возобновляемой энергетики в РК. Ведущим подходом к исследованию поставленной проблемы является анализ нормативных актов в сфере возобновляемой энергетики в РК и в мире с целью выявления недостатков и приобретения передового опыта правового регулирования использования возобновляемых источников энергии, что позволило обосновать ряд предложений по совершенствованию действующего законодательства. Невзирая на введение актуальных превентивных механизмов и нововведений для стимулирования снижения уровня выбросов загрязняющих средств в окружающую среду, необходимость увеличения доли возобновляемых источников в экономической системе государства присутствует. Практическая ценность полученных результатов заключается в предоставлении рекомендаций в виде эффективных механизмов и последовательных мер для их дальнейшей имплементации в действующее законодательство Казахстана с целью развития экономики и устранения экологических проблем.

Ключевые слова: энергия, энергоресурсы, альтернативная энергетика, возобновляемая энергетика, возобновляемые источники энергии, правовое регулирование.

Introduction

Sufficiently sharp and rapid development of the economy in the world, as well as the current population growth rate, which in turn is accompanied by an increase in demand, lead to a significant increase in electricity consumption. According to various estimates of researchers, the volume of demand for energy resources will increase by 40% by 2030 (Efimtseva 2019: 91).

As A. Razmjoo writes, a change in technological structures is characterized by corresponding shifts in the raw material base of the economic system (Razmjoo 2021: 46). Based on this, during the first 10 years, certain steps will need to be taken in the electricity sector and it will be necessary to decide whether the problem of commissioning new capacities will be solved by building new power plants based on renewable energy sources or at the expense of nuclear and/or other fossil-based power plants (Kutafin 2017: 38-40).

It is generally accepted to divide all types of energy into renewable (alternative, non-exhaustible) and non-renewable (fossil, exhaustible). The latter in the general sense includes the so-called natural materials and substances that can be used for energy production. These include oil, gas (natural and associated), coal (brown and hard), peat, shale,

etc. Today, it can be assumed that over the past few decades, the level of consumption of the above types of energy is far ahead of the time it takes for their formation. In other words, if the level of oil and coal production in Kazakhstan remains at the level that we have today, then the reserves will last no more than 50 years. At the same time, climate change on the planet and an increase in natural disasters are also directly related to the active use of traditional non-renewable hydrocarbon sources, which entails ever-increasing emissions of harmful pollutants into the atmospheric air.

Consequently, nature no longer makes it possible to replace one mass hydrocarbon energy carrier with another, and scientific and technological progress, which significantly leveled in the twentieth century. The factor of limited resources, now no longer copes with this role. In this regard, there is every reason to talk about the patterns of maturation in the modern world of an energy crisis that has a systemic character.

One of the ways to solve this problem is the energy revolution. This means a change in philosophy: the belief in the inexhaustibility of fossil energy sources is being replaced by the understanding that they are still not endless, and it is necessary to look for other ways in order to satisfy the needs of the economy and, accordingly, people

in energy resources (Broslavsky 2020: 126). The leader in the transition to sustainable energy is the European Union (hereinafter referred to as the EU), while developing countries are implementing this process much more slowly (Lowitzsch 2019: 122).

Accordingly, the decrease in the level of reserves of non-renewable energy sources, the increase in the economic costs of their production, as well as environmental pollution, forced people to look for new types and methods of obtaining energy. As a result, the demand for renewable energy sources is increasing day by day.

In 2013, the Decree of the President approved the Concept for the transition of the Republic of Kazakhstan to a “green economy”. It lays the foundations for deep systemic transformations with the aim of transitioning to a new economy by improving the welfare, quality of life of the population of Kazakhstan and joining the country among the 30 most developed countries in the world while minimizing the burden on the environment. In addition, in 2015, the Republic of Kazakhstan, within the framework of the Paris Agreements, joined the fight against climate change. In this regard, the country is taking active steps aimed at the development of renewable energy sources.

As of July of 2023, there are 133 renewable energy facilities with an installed capacity of 2527 MW:

- 48 objects of wind power plants with a capacity of 1107.5 MW;
- 43 solar power plants with a capacity of 1148 MW;
- 39 hydroelectric power plants with a capacity of 269.605 MW;
- 3 objects of biogas power plants with a capacity of 1.77 MW.

According to the results of the 1st half of 2023, the volume of electricity generated by renewable energy facilities amounted to 3.35 billion kWh (wind farms – 1910 million kWh; SPP – 976.3 million kWh; HPPs – 461.8 million kWh; BioPP – 1.8 million kWh) or 5.8% of the total electricity production.

Since 2018, the selection of renewable energy projects has been carried out according to the auction mechanism. This made it possible, on the one hand, to make the process of selecting projects and investors transparent and understandable, and, on the other hand, to rely on more efficient technologies and projects that allow minimizing the impact on tariffs for end consumers from the commissioning of renewable energy facilities.

In order to achieve the adopted target indicators for the generation of electricity from renewable energy sources – 6% in 2025, by 2030 – 15%, by 2050 – 50% (taking into account alternative sources), the Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan has formed an Auction Sales Plan for 2024-2027 years, as well as the Schedule of auctions for 2023, according to which until 2027 for renewable energy projects it is planned to put up 6720 MW.

Methodology

The problems and issues of the use and development of renewable energy sources and the energy industry as a whole were dealt with by many scientists in the Republic of Kazakhstan. Energy legislation deals with the issues of increasing the efficiency of the energy sector and energy saving issues. But even taking into account all the theoretical and practical studies proving the need for the introduction and use of renewable energy sources, little attention was paid to the legal regulation of relations in the field of the use of renewable energy sources.

In accordance with the position of H. Husin, the current period of development of society at this stage is usually called Industry 4.0 or the Fourth Industrial Revolution (Husin 2021: 6). In this regard, it is necessary to identify legal regulators that could contribute to the active introduction of renewable energy sources in the economy of the Republic of Kazakhstan based on the analysis of legislation, scientific works, including foreign ones, and suggest options for improving legislation. Based on the foregoing, in relation to this, some questions arise on the legal regulation of RES, namely: What is a renewable energy source, and what types of it exist? What are the consequences of introducing renewable energy sources? At what stage is the legal regulation of renewable energy sources in the Republic of Kazakhstan? The analysis of these issues from a legal point of view is relevant and is comprehensively considered in the course of the article.

The purpose of this article is to provide a comprehensive analysis of the formation of the legal regulation of renewable energy sources in the Republic of Kazakhstan, namely, to find out the shortcomings and features of the legal regulation of renewable energy sources.

In order to increase the practical value of the article, methods of description and comparison are used.

Results

Today, Kazakhstan has significant renewable energy resources in the form of hydro, solar and wind energy. However, in the conditions of the existing electricity market, renewable energy sources are practically not mastered. There are a number of barriers to the use of renewable energy in the electricity market. One of the main reasons is the non-competitiveness of renewable energy sources in the electricity market, because due to high capital costs, in many cases, renewable energy technologies turn out to be much more costly than traditional energy technologies. In this regard, the long-term cost of electricity from small HPPs, taking into account the return on investment, can average about 17–19 tenge/kWh (Tariffs and payment), the cost of electricity from wind power plants is 21–22 tenge/kWh (Money down the drain).

This situation with the competitiveness of renewable energy sources in the market takes place not only in Kazakhstan, but also in other countries.

In addition, the serious disadvantages of RES, which limit their widespread use, include the low density of energy flows and their variability over time and, as a result, the need for significant costs for equipment that ensures the collection, accumulation and conversion of energy. RES by their nature are unstable sources of energy, and, as a rule, have a small capacity, which also prevents their demand in the electricity market, where it is much more profitable for energy supply organizations to conclude an agreement for the supply of electricity from a large electricity generating organization.

Based on the foregoing, RES installations cannot yet compete universally and fully with centralized power supply systems. However, for dispersed consumers, especially for those whose life support is carried out at the expense of imported fuel, RES in many regions are extremely important, competitive and sometimes the only sources of energy supply.

Kazakhstan lags far behind the main developed and many developing countries, both in terms of volume and pace of development of renewable energy sources. The total contribution of RES to the energy balance of the Republic of Kazakhstan, according to expert estimates, does not exceed 4% (Akchulakov, 2021a).

Barriers to the use of renewable energy sources in Kazakhstan are:

- imperfection of the legislative regulation of the legal framework for the functioning of the subjects of the renewable energy market;

- non-competitiveness of renewable energy sources in the electricity market;

- the absence of long-term contracts for the purchase of electricity as guarantees for investments in a free market;

- the absence of real, economically supported initiatives on the part of the state for the use of environmentally friendly energy sources and contribution to the preservation of the environment.

The main sectoral legislative acts may include the Laws of the Republic of Kazakhstan dated July 9, 2004 No. 588 “On the electric power industry”, dated July 4, 2009 No. 165-IV “On support for the use of renewable energy sources” and dated January 13, 2012 No. 541-IV “On Energy Saving and Energy Efficiency”.

The existing Law of the Republic of Kazakhstan “On Energy Saving and Energy Efficiency Improvement” pursues the goal of efficient use of fuel and energy resources, which, among the regulated norms, provides for support for the use of renewable energy in the development of programs for the development of energy and the environment. The law also recognizes the need to create conditions for the involvement of renewable energy in the energy balance and the development of energy facilities on this basis. According to Article 15 of the Law, the use of renewable energy is recognized as a priority for the development of energy and the solution of environmental problems in the country. However, the mechanisms for implementing the article of this Law are not provided. Thus, the subject of legal regulation of the Law of the Republic of Kazakhstan “On Energy Saving and Energy Efficiency” are both traditional sources of energy – electricity, and non-traditional – renewable energy sources (“On Energy Saving and Energy Efficiency Improvement” Law of the RK, 2012). At the same time, in order to regulate the legal relations of energy producing, energy supplying, energy transmission organizations with energy consumers, there is a special legislative act – the Law of the Republic of Kazakhstan “On Electricity” (“On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on issues of supporting the use of renewable energy sources” Law of the RK, 2013a).

A special legislative act in the field of the renewable energy market in Kazakhstan is the Law of the Republic of Kazakhstan “On Supporting the Use of Renewable Energy Sources”, adopted on July 4, 2009.

The Law of the Republic of Kazakhstan “On Supporting the Use of Renewable Energy Sources”

of 2009 was developed and adopted in order to implement the tasks set by the Head of State to join the WTO and become one of the 30 most competitive countries in the world. As noted in the rationale for the bill, prepared by the state body-developer – the Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan, the adoption and implementation of the bill will contribute to:

- legislative regulation of the mechanism for the use of renewable energy sources for the production of electrical energy for energy-producing, energy-supplying organizations and consumers of electrical energy;

- involvement of RES in the competitive market;

- attraction of investments in the development of renewable energy sources for the production of electrical energy;

- development of new technologies and industries, small and medium-sized businesses in the field of renewable energy;

- reduction of emissions of greenhouse gases and harmful substances into the atmosphere (“On supporting the use of renewable energy sources” Law of the RK, 2009a).

At the same time, the legislation of the Republic of Kazakhstan contains some developed tools to support renewable energy sources and reduce the energy intensity of the economy of Kazakhstan. In order to create conditions for achieving the level of use of renewable energy sources specified in the Strategic and program documents of the Republic of Kazakhstan, and to expand the scope of activities to attract potential investors, measures have been taken to increase the attractiveness of investments in the generation of electricity through renewable energy sources. One of the most important measures of state support for the use of such sources is a long term for the purchase of electricity at the established tariff for 15 years. This provision was enshrined at the legislative level in 2013 (“On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on issues of supporting the use of renewable energy sources” Law of the RK, 2013b).

In order to implement these innovations, in November 2013, the Settlement and Financial Center for the Support of Renewable Energy Sources (hereinafter referred to as the RFC) LLP was established under KEGOC JSC, which is intended for the centralized purchase and sale of electricity produced by facilities for the use of RES and supplied to the electrical networks of the unified electrical system of the Republic of Kazakhstan.

Discussion

The objective situation that has developed in our country indicates that the energy sector of Kazakhstan is one of the most important and priority areas of economic stability in the context of the transition of the economy to sustainable development. The Republic of Kazakhstan is rich in fuel and energy resources, the share of which is about 4% of the world’s fuel reserves. The intensification of development leads to the dynamics of growth in consumption and production of electricity. Thus, electricity generation in Kazakhstan in 2021 exceeded 114.4 billion kWh (Akchulakov, 2021b). Meanwhile, in a number of regions of the country there is a shortage of electricity. According to forecast data, the level of electricity consumption in the coming years will only increase. As a result, fuel consumption will increase significantly, as well as the environmental impact on the environment.

Thus, the development of the energy sector solely on the basis of traditional energy leads to the depletion of non-renewable fuel resources and significant environmental pollution. An economic and environmental alternative to traditional energy is the use of local energy sources based on renewable energy sources.

The term renewable energy sources (hereinafter referred to as “RES”) is used in relation to those energy sources, the reserves of which are replenished naturally, primarily due to the energy flux of solar radiation entering the Earth’s surface, and in the foreseeable future are practically inexhaustible. This is, first of all, solar energy itself, as well as its derivatives: wind energy, plant biomass energy, water flow energy, etc. Renewable energy sources also include geothermal heat that comes to the surface of the Earth from its bowels, low-grade environmental heat that can be used, for example, using heat pumps, as well as some energy sources associated with human life (thermal “waste” of dwellings, organic waste from industrial and agricultural production, household waste, etc.) (Popel, 2008: 95).

At the same time, the concept and types of renewable energy sources are enshrined in the Law of the Republic of Kazakhstan “On Supporting the Use of Renewable Energy Sources”: renewable energy sources are energy sources that are continuously renewable due to naturally occurring natural processes, including the following types: solar radiation energy, energy wind, hydrodynamic energy of water; geothermal energy: heat of the

soil, groundwater, rivers, reservoirs; as well as anthropogenic sources of primary energy resources: consumer waste, biomass, biogas and other fuel from consumer waste used for the production of electrical and (or) thermal energy (“On supporting the use of renewable energy sources” Law of the RK, 2009b).

The energy potential of most of the RES listed above on a global scale and in individual countries is many times higher than the current level of energy consumption, and therefore they can be considered as a possible source of energy production. Known scenarios for the development of mankind suggest the need for widespread development of renewable energy in the coming decades, both due to the inevitable reduction in production and the increase in the cost of oil, gas and coal, and for environmental reasons (CO₂ emissions and other harmful effects of traditional energy on the environment).

Despite the significant benefits, the introduction of renewable energy entails a number of difficulties and dangers. Let’s consider the main ones.

For the development of wind energy, large areas are needed for the construction of wind turbines. They cannot be located close to each other in order to avoid mutual interference in operation and reduce the efficiency of the entire wind turbine as a whole. Environmental problems include noise and infrasound pollution that is dangerous for people. In addition, wind turbines scare away birds and animals and disrupt their natural way of life. With a large concentration of wind turbines in one area, they can significantly change the natural movement of air masses and cause unpredictable consequences. An obstacle is also the variability of the wind

speed, which leads to unstable energy production (Teodorovich, 2016: 3).

Technologies for using solar energy are also imperfect. The use of solar batteries is possible only due to lead and cadmium, which are dangerous for nature and humans. In the places of their installation, shading of the lands occurs, leading to changes in the soil, the death of vegetation and, as a result, a negative impact on the animal world.

Biofuels use industrial crops cultivated as raw materials for its production. They displace food and fodder crops from the fields, contributing to the rise in food prices, deforestation to free up sown areas. Biofuel crops use fertilizers that are much more polluting and harmful to human health than petrol or diesel.

Geothermal energy (groundwater energy) is strongly tied to the geographical and geological features of the area. In addition, the flow of waste water back into the aquifer is necessary, since it contains a large amount of salts of various toxic metals and chemical compounds, which prevents the discharge of these waters into surface water bodies. These processes are associated with significant technical and economic costs (Beck 2010: 35-37).

Conclusion

The market review allows us to state that the effectiveness of the ongoing policy to achieve strategic indicators in this area is at a high level.

The current legislation in the field of energy does not have sufficient mechanisms to overcome investment unattractiveness, both for foreign investors and for domestic producers.

References

- Efimtseva T.V., Dyakonova A.A., Mikhailova E.S., Rakhmatullina O.V., Salieva R.N. Renewable energy in Russia and other states of the EAEU and the CIS: problems and prospects of legal regulation // *Matters of Russian and International Law*. – M., 2019. – Vol. 9. – Is. 12A. – pp. 90-110
- Razmjoo, A., Kaigutha, L. G., Rad, M. V., Marzband, M., Davarpanah, A., Denai, M. A Technical analysis investigating energy sustainability utilizing reliable renewable energy sources to reduce CO₂ emissions in a high potential area. – 2021. – *Renewable Energy*. – 164
- Kutafin D. Energy Charter Treaty as an international legal instrument for the development of energy industries // *Law in the modern world*. – 2017. – No. 2 (43). – S.37-44
- Broslavsky L.I. US Energy Law: Renewable Energy Sources // *Bulletin of the University. O.E. Kutafin (MSUA)*. – 2020. – No. 3/2020. – P.125-134
- Lowitzsch, J., Hoicka, C. E., van Tulder, F. J. Renewable energy communities under the 2019 European Clean Energy Package–Governance model for the energy clusters of the future? – 2020. – *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. – 122.
- Husin, H., Zaki, M. A critical review of the integration of renewable energy sources with various technologies. – 2021. – *Protection and control of modern power systems*. – 6 -18.
- Tariffs and payment // Internet resource: <https://esalmaty.kz/ru/home-tariffs>;
- Money down the drain // Internet resource: https://forbes.kz/process/energetics/dengi_na_veter;

B. Akchulakov The volume of electricity generated by RES for 2021 exceeded the planned indicators // Internet resource: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/obem-vyrabatyvaemoy-elektroenergii-vie-za-2021-god>;

Law of the Republic of Kazakhstan dated January 13, 2012 No. 541-IV “On Energy Saving and Energy Efficiency Improvement” // Internet resource: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z120000541>;

Law of the Republic of Kazakhstan dated July 9, 2004 No. 588 “On Electric Power Industry” // Internet resource: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000588>;

Law of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2009 No. 165-IV “On supporting the use of renewable energy sources” // Internet resource: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000165>;

Popel O.S. Role and place in modern and prospective energy // Ros. chem. and. (Russian Chemical Society named after D.I. Mendeleev). – 2008. – vol. LII. – No. 6. – pp. 95-106

Law of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2013 No. 128-V “On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on issues of supporting the use of renewable energy sources” // Internet resource: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z130000128>;

Teodorovich N.N., Isaeva G.N. Alternative Energy: Prospects for Development // Journal of Science «Naukovedenie». -2016. – Vol.8. – Is.6. – pp.1-9 // Internet resource: <http://naukovedenie.ru/PDF/47EVN616.pdf>;

C.H.Beck Handbuch zum deutsch-russischen Energierecht. // Herausgegeben von Franz Jurgen Sacker. Verlag – Munchen. – 2010. – 877 p;

Information about authors:

Kassymbekov Doszhan Amankulovich – Suleyman Demirel University doctoral student (Kazakhstan, Kaskelen, e-mail: kassymbekov.doszhan@gmail.com)

Yergali Adlet Maratovich (corresponding author) – PhD, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: Adlet.Ergaly@kaznu.kz)

Tlepbergenov Orynassar Nusipalievich – Candidate of Jurisprudence Sciences, Associate Professor of al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: tlepbergenov.kz@mail.ru)

Авторлар туралы мәлімет:

Касымбеков Досжан Аманкулович – Сулейман Демирель атындағы Университет докторанты (Қазақстан, Қаскелең қ., e-mail: kamillatleubekova0802@gmail.com)

Ергали Адлет Маратұлы (корреспондент автор) – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының доценті, PhD докторы (Қазақстан, Алматы, e-mail: Adlet.Ergaly@kaznu.kz)

Тлепбергенов Орынбасар Нусипалиевич – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің доценті (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: tlepbergenov.kz@mail.ru)

Previously sent (in English): September 5, 2023.

Re-registered (in English): March 12, 2024.

Accepted: June 6, 2024.

Г.Б. Телеуев^{1*}, А.Е. Бектурганов²

¹ Халықаралық білім беру корпорациясындағы
Қазақстан-Америка университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Астана қ.

*e-mail: galim200385@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖАНУАРЛАР ДҮНИЕСІН ҚОРҒАУ ТУРАЛЫ ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ұсынылып отырған ғылыми мақала Қазақстан Республикасында жануарлар дүниесін қорғаудың құқықтық мәселелерін зерттеуге бағытталған. Жануарлар әлемі адамзаттың ортақ ұлттық қазынасы түріндегі маңызды биологиялық ресурстардың бірі болып табылады. Жануарлардың қоршаған ортаны қалыпты ұстап тұруда, атап айтқанда топырақтың құнарлану, судың тазалығын сақтауда, гүлді өсімдіктерді тозандануы секілді табиғи қызметтерді орындауы олардың ғаламдағы орнын айқындайды. Ал жануарлар дүниесі бүгінгі таңда биологиялық аралуандылыққа ақпал ететін болғандықтан, оларды қалыпты ұстау ол кез келген мемлекеттің стратегиялық міндеті болуы тиіс. Мақалада Қазақстан Республикасында жануарлардың жағдайы зерттеліп оларды қорғау жолдары ұсынылды. Авторлардың негізгі ұстанымы жануарлар дүниесін қорғауда аңшылықты тиімді құқықтық реттеу арқылы жануарлар дүниесін қалыпты жағдайда ұстау немесе өсімін молайту. Отандық және шет мемлекеттерінің заңнамасы мен тәжірибесін зерттеу арқылы ұтымды ұсыныстар келтірілген.

Түйін сөздер: экологиялық құқық, қоршаған ортаны қорғау, ұлттық заңнама, жануарлар дүниесін қорғау, дериванттар, биологиялық аралуандылық, халықаралық конвенциялар, нормативтік құқықтық актілер.

G.B Teleuyev^{1*}, A.E. Bekturganov²

¹Kazakhstan-American University in International Education Corporation, Kazakhstan, Almaty

²L.N. Gumilev Eurasian National University, Kazakhstan, Astana

*e-mail: galim200385@mail.ru

Some issues of improving legislation on animal protection in the Republic of Kazakhstan

The proposed scientific article is aimed at studying the legal issues of protection of wildlife in the Republic of Kazakhstan. The animal world is one of the most important biological resources in the form of a common national treasure of mankind. The fact that animals perform natural functions in maintaining the normal environment, in particular soil fertility, maintaining water purity, and pollinating flowering plants, determines their place in the universe. And since the animal world today is a biological species, keeping their normal should be a strategic task of any state. The article examines the state of animals in the Republic of Kazakhstan and proposes ways to protect them. The main position of the authors is to maintain or reproduce wildlife in a normal state through effective legal regulation of hunting in the protection of wildlife. Rational recommendations are given by studying the legislation and practice of domestic and foreign states.

Key words: Environmental Law, Environmental Protection, national legislation, wildlife protection, derivatives, Biological Diversity, international conventions, regulations.

Г.Б. Телеуев^{1*}, А.Е. Бектурганов²

¹Казахстанско-Американский университет в Международной образовательной корпорации, Казахстан, г. Алматы

²Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Казахстан, г. Астана

*e-mail: galim200385@mail.ru

Некоторые вопросы совершенствования законодательства по защите животных в Республике Казахстан

Предлагаемая научная статья направлена на изучение правовых вопросов охраны животного мира в Республике Казахстан. Животный мир является одним из важнейших биологических ресурсов в виде общей национальной сокровищницы человечества. Выполнение животными

естественных функций по поддержанию нормальной окружающей среды, в частности, по обесценению почвы, поддержанию чистоты воды, деградации цветковых растений, определяет их место во Вселенной. А поскольку животный мир в настоящее время зависит от биологического разнообразия, поддержание их в норме должно быть стратегической задачей любого государства. В статье изучено состояние животных в Республике Казахстан и предложены способы их защиты. Основная позиция авторов заключается в поддержании или воспроизводстве животного мира в нормальном состоянии путем эффективного правового регулирования охоты для охраны животного мира. В результате проведения сравнительного правового анализа законодательства Республики Казахстан и зарубежных стран представлены основные пути совершенствования законодательства в области охраны животного мира

Ключевые слова: экологическое право, охрана окружающей среды, национальное законодательство, охрана животного мира, дериванты, биологическая разнообразие, международные конвенции, нормативные правовые акты.

Кіріспе

Биологиялық әралуандылық соңғы уақытта адамзат үшін аса маңызды болып табылатын проблемалардың бірі. Биологиялық әралуандылықтың бұзылуы қоршаған ортаның жағдайының күрт нашарлауына, адам өмір сүруінің сапасына тікелей ықпал етеді. Тіптен келгенде адамның өзі де биологиялық аралуандылықтың бөлшегі болып табылады. Ал жануарлар дүниесі бүгінгі таңда биологиялық аралуандылыққа ықпал ететін болғандықтан, оларды қалыпты ұстау ол кез келген мемлекеттің стратегиялық міндеті болуы тиіс.

Жануарлар әлемі адамзаттың ортақ ұлттық қазынасы түріндегі маңызды биологиялық ресурстардың бірі болып табылады. Жануарлардың қоршаған ортаны қалыпты ұстап тұруда, атап айтқанда топырақтың құнарлану, судың тазалығын сақтауда, гүлді өсімдіктерді тозандануы секілді табиғи қызметтерді орындауы олардың ғаламдағы орнын айқындайды. Басқаша айтқанда, жануарлар әлемі қоршаған ортаның тазалығының индикаторы ретінде де қызметін атқарады. Өйткені жануарлар тек экологиялық таза және сапалы ортада ғана өмір сүру мүмкіндіктеріне ие (Staniszewska 2013: 151).

Ғаламдық тарихқа үнілсек адамдар мен жануарлар арасындағы қарым қатынастың өзіндік ұзақ тарихы бар. XIX ғасырға дейін адамдар жануарларға тек зат ретінде ғана қараға болатын. Жануарлардың жекелеген түрлерінің сиреуі, оларды құқықтық тұрғыдан қорғау қажеттілігін тудырды. Сәйкесінше, әлемнің түрлі мемлекеттерінде жануарлар дүниесін қорғау туралы заңнамалық тетіктер қалыптаса бастады. Жануарлар дүниесін қорғау кешенді шаралар жүзесінен тұратын үздіксіз құбылыс болып табылады (Schmahmann 1995).

Жануарлар дүниесін қорғау кез келген мемлекеттің стратегиялық мақсаты болуы тиіс. Қазіргі таңда Қазақстан фаунасында сүтқоректілердің 172 түрі, құстың 490, бауырымен жорғалаушылардың 51 түрі, балықтың 100 астам түрі, 50 000 астам омыртқасыздар мен 30 000 астам жәндіктердің түрі мекендейді. Жануарлар дүниесі Қазақстан Республикасының табиғи ортаның және жердің биологиялық аралуандылығының ажырамас элементі, жаңартылатын табиғи ресурс биосфераны реттейтін маңызды тұрақтандырушы құрамдас бөлік. Жануарлар дүниесін қоршаған ортаның ажырамас компоненті болғандықтан оларды қорғау мен өсімін молайту қолайлы қоршаған ортаны қамтамасыз ету саясатының аясында жүзеге асырылуы тиіс.

Қазақстан Республикасының экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі дайындаған 2021 жылға арналған Қоршаған ортасының жай-күйі туралы және Қазақстан Республикасының табиғи ресурстарын пайдалану туралы Ұлттық баяндамасында берілген мәліметтерге сүйенсек Қазақстан Республикасында сирек және жойылып кету қаупі бар жануарлардың келесі динамикасын байқауға болады. Мәселен 2021 жылға қарай, тоғай еліктерінің саны 2017 жылы 825 мыңды құраса 2021 жылы 926 ға жеткен. Жайран – 14894, құлан – 4337, арқар – 18863, сайғақ – 842 000, қабан -38349, марал -11366, еліктер – 74621, киіктер -5192 ні құрады (<http://ecogeo.gov.kz/ru>).

Зерттеу материалдары мен әдістер

Зерттеу жұмысын орындау барысында құқықтық зерттеу әдістері кеңінен қолданылды. Атап айтқанда, диалектикалық зерттеу әдісі. Бұл әдісті қолдану жануарлар дүниесін қорғау заңнамасының негізінің қалыптасуын зерттеуге және тұжырымдар жасауға мүмкіндік берді.

Салыстырмалы құқықтық әдістерді қолдану Қазақстан Республикасы мен шет мемлекеттерінің жануарлар дүниесін қорғау заңнамасы мен тәжірибесін зерттеу кезінде қолданылды. Нәтижесінде, осы бағытта ұлттық тәжірибені жетілдіруге қатысты ұсыныстар келтірілді. Құқықтық логикалық әдістерді қолдану, соның ішінде талдау әдісін қолдау арқылы шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектері талданып ортақ түйіндер жасалынды. Жұмысты орындау барысында отандық және шет мемлекеті ғалымдарының еңбектері, ұлттық заңнама мен шетелдік заңнамалар, халықаралық нормативтік құқықтық актілер қолданылды.

Зерттеу нәтижелері мен талқылау

Қазақстан Республикасында жануарлар дүниесін қорғау мәселесі соңғы бес жылдықта аса маңызды қоғамның өзекті тақырыптарының бірі болды. Ол заңды себебі, соңғы уақытта халық тарапынан заңсыз аңшылық, браконьерлік секілді қылмыстық сипаты бар әрекеттер көбейіп кетті. Оның үстіне үй жануарлармен қатаң қарым қатынас орнату фактілері де орын ала бастады. Қазақстан республикасының қолайлы қоршаған ортаны қамтамасыз етудегі ұлттық саясатын ескеретін болсақ осы проблемалардың шешілуі тиіс болды. Профессор Ченцова О.Е., өзінің зерттеуінде жануарлар дүниесін қорғауға байланысты келесі заманауи мәселелерді көтереді. Біріншіден, профессордың пайымдауынша адамдардың жануарлармен тұрмыстық деңгейдегі қарым қатынасының деңгейінің төмендігін атап өтеді. Мәселен, қарапайым халық үй жануарларды ұстау мәдениетімен таныс емес. Үй жануарларын қатал түрде қарау, көшеге лақтырып жіберу, жануарлар мәйіттерін қоқысқа тастау секілді фактілер орын алып отыр. Автордың айтуынша аталған проблемалар, жануарлар дүниесін қорғаудың құқықтық тетіктерінің тиісті деңгейде қалыптаспағандығының белгісі болып табылады. Сол себептен де, жануарларды құқықтық тұрғыдан анықтау өте маңызды болып саналады. Жануарлар дүниесінің жіктелуін анықтау оларды тиімді құқықтық реттеуге септігін тигізеді. Яғни жануарлардың құқықтық мәртебесін анықтайтын заңнама қажет (Ченцова 2022: 1-2).

Қазақстан Республикасында жануарлар дүниесін қорғаудың құқықтық негіздеріне тоқталатын болсақ, бүгінде әр түрлі деңгейде жануарларды қорғауға бағытталған 300 жуық

нормативтік құқықтық актілер қолданылады. Ал тікелей реттейтін нормативтік құқықтық акт ол Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі N 593 Заңы. Бұл нормативтік құқықтық актінің көбінде жабайы жануарларды қорғауға бағытталған (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000593>).

Ал үй жануарлары, мәдени немесе демалыс мақсатында қолданылатын жануарлар бұл нормативтік құқықтық актіде тиісті түрде реттелмеген, ол мәселелер сәйкесінше, Жануарларға жауапкершілікпен қарау туралы Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 30 желтоқсандағы № 97-VII заңымен реттелінеді. Бұл заң Қазақстан Республикасында жануарларға жауапкершілікпен қарау саясатының құқықтық негіздерін анықтайды (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2100000097/z210097.htm>).

Сонымен ұсынылып отырған тақырыптың өзектілігін келесі фактілер айқындайтынын атап өткеніміз жөн. Қазақстан Республикасында өсімдіктер мен жануарлар әлемі мемлекеттің тиісті қорғауында болсада, мемлекетімізде флора мен фаунаының жойылу қаупі басты назарда. Мысалы айтатын болсақ, елімізде осы саладағы құқықбұзушылықтар үшін соңғы төрт жылда 60 192 адам әкімшілік құқықбұзушылық жасағаны үшін жауапкершілікке тартылды. ҚР ҚК 335, 337, 339-баптары бойынша 2 220 қылмыс тіркелген. 1 034 қылмыс бойынша (47%) қылмыстық істер сотқа жолданды (<http://qamqor.gov.kz>). Байқағанымыздай, тіркелген қылмыстардың жартысынан азы тиісті шешімін тапқан жоқ.

Сонымен қатар, ресми деректерге сәйкес соңғы 3 жылда браконьерлердің әрекеттерінен табиғатқа келтірілген залал 3,6 млрд. теңгені құрады, оның 3,7% – ы немесе 136 млн. теңгесі ғана өтелді. Өтемақының бұл төмен пайызы көптеген факторларға байланысты, олардың бірі құқық қорғау органдары мен табиғатты қорғау қызметтерінің хабардарлығы мен өзара әрекеттесуінің төмен деңгейі.

Бүгінде құқық бұзушылықтарды жасау тәсілдері мен әдістері үнемі өзгеріп отырады, жануарларды заңсыз арудың және оларды шет елдерге тасымалдаудың жаңа Қылмыстық схемалары пайда болады, Халықаралық қылмыстық қауымдастықтар құрылуда.

Интерпол өзінің жыл сайынғы баяндамаларында атап өткендей, жануарлар мен өсімдіктер әлемінің объектілері мен олардың туынды

құралдарының заңсыз айналымы есірткі саудасынан кейін екінші орынға шығып, заңсыз қару-жарақ саудасынан асып түсті. Мұндай айналымның көлемі жылына 6-дан 9 миллиард долларға дейінгі соманы құрайды (<https://www.interpol.int>).

Ал Cites хатшылығының мәліметі бойынша, жойылып кету қаупі төнген жануарлар түрлерінің заңсыз саудасы пайдалы бизнес болып табылады және жыл сайын жылына 6 миллиард доллардан асады (<https://europa.eu>).

Қазақстанның географиялық жағдайы елді жануарлар мен өсімдіктер дүниесі объектілерінің (ақбөкен мүйіздері, балобандар, Орта Азия тасбақалары, Жетісу Бақа тісі және т.б.) заңсыз саудасының көзі ретінде айқындайды. Сондай-ақ, Қазақстан экзотикалық жануарлар мен өсімдіктердің (жолбарыстар, арыстандар, маймылдар, попугаялар, жыландар және т.б.) үлкен көлемі өтетін транзиттік ел болып табылады.

Мәселен, өткен жылдың шілде айының басында ҰҚК Алматы облысы бойынша департаменті өңірдің шекара қызметі департаментімен бірлесіп, Қазақстаннан Қытайға ақбөкен мүйіздерін заңсыз өндіру және контрабанда арнасын ұйымдастыруға қатысы бар қылмыстық топтың құқыққа қарсы іс-қимылының жолын кесу бойынша арнайы операция жүргізді.

Дериваттардың кезекті ірі партиясын шетелге әкетуді ұйымдастыру әрекеті кезінде ұйымдастырушы мен қылмыстық схемаға қатысушылар ұсталды. Жалпы салмағы 700 келі және жалпы сомасы 8 миллиард теңгеден асатын 3144 ақбөкен мүйізі тәркіленді.

Осы жылдың 5 ақпанында Жаңаарқа ауданының полиция қызметкерлері жедел-ізвестіру іс-шаралары барысында ауданның 29 жастағы тұрғынының басқаруындағы автокөлікті ұстады. Тексеру кезінде көлік салонында ақбөкеннің 844 тексеріліп, тәркіленді. Жүргізуші ұсталып, уақытша ұстау изоляторына қамалды. Оның екі серіктесі анықталып, ұсталды. Осы факті бойынша ҚР ҚК 339-бабында көзделген «сирек кездесетін және Құрып кету қаупі төнген, сондай-ақ өсімдіктер мен жануарлардың түрлерін, олардың бөліктерін немесе дериваттарын пайдалануға тыйым салынған түрлерімен заңсыз қарым-қатынас жасау» қылмыс белгілері бойынша қылмыстық іс қозғалды. Бұл Қарағанды облысында құқық бұзушыларды ұстау және ақбөкен мүйіздерінің ірі партиясын алып қоюдың бір ғана жағдайы емес ([\[nachala-goda-v-proizvodstve-organov-doznaniya-dp-karagandinskoj-oblasti/\]\(https://polisia.kz/ru/bolee-4-tysyach-ugolovnyh-del-nahodilos-s-nachala-goda-v-proizvodstve-organov-doznaniya-dp-karagandinskoj-oblasti/\)\).](https://polisia.kz/ru/bolee-4-tysyach-ugolovnyh-del-nahodilos-s-</p></div><div data-bbox=)

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, жануарлар дүниесін қорғаудың ең сенімді жолы – тиімді аңшылық шаруашылығын ұйымдастыру. Солтүстік Америкада, Батыс Еуропада және бірқатар Африка елдерінде жануарларды қорғаудың экономикалық рентабельділігімен үйлесуі жабайы жануарлардың көбеюі мен сақталуында таңқаларлық нәтижелерге әкелді, олар жердің шекті сыйымдылығына сәйкес келетін ең жоғары деңгейде үнемі сақталады (Mitchell 2021: 418-422).

Сондай-ақ, өсіп келе жатқан антропогендік баспасөзде биологиялық әртүрлілікті аң аулауға тыйым салу арқылы және тек ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды (ЕҚТА) құру арқылы сақтау мүмкін емес екенін түсіну керек (Bunnefeld 2016: 92-107).

Жануарлар дүниесін қорғаудың ең сенімді жолы-мемлекеттік бақылау жүйесімен және ЕҚТА желісін дамытумен үйлестіре отырып, тиімді аңшылық шаруашылығын ұйымдастыру.

Қазақстан Республикасында Аңшылық шаруашылығы субъектілеріне жануарлар дүниесін қорғау және өсімін молайту жөніндегі міндеттер жүктелген. Олар әртүрлі төлемдермен (орман пайдалану үшін, жануарлар дүниесі объектілерін алып қою үшін, шаруашылық ішілік аңшылықты ұйымдастыру үшін және басқалар үшін) ауыртпалық салынады. Оларға аңшылық, сондай-ақ сирек кездесетін және жойылып бара жатқан жануарлар түрлерін қорғау және өсімін молайту жөніндегі міндеттер жүктелген. Сонымен бірге, аң аулауды пайдаланушыларға ең аз құқықтар берілген және мемлекеттік органдардың олардың қызметіне араласуынан іс жүзінде қорғансыз (аң аулауға тыйым салу, мемлекет мұқтажы үшін жерді өтемақысыз алып қою). Бұл экономикалық салада тұрақты бизнес жүргізуге мүмкіндік бермейтін нақты экономикалық және құқықтық бұрмаланулар бар. Республикада аңшылық шаруашылығының экономикалық көрсеткіштері өзін-өзі қамтамасыз ете алмады және аңшылық шаруашылықтарының басым көпшілігі шығынды болып табылады.

Аң аулау саласының маңызды бағыты-жануарларды қоршау. Жабайы тұяқтыларды фермерлік өсіру аңшылық және ауыл шаруашылығының (дәстүрлі мал шаруашылығына балама), сондай-ақ Қазақстандағы экологиялық туризмнің маңызды элементі бола алар еді. Сонымен қатар, бұл ең құнды биологиялық ресурстарды сақтау мен қалпына келтірудің нақты жолы.

Фермерлік шаруашылықты жүргізу, құс өсіру процесі айтарлықтай қаржылық салымдарды талап етеді. Еуропаның барлық елдерінде аң-құс өсірумен айналысатын мемлекет субсидиялады көздеп отыр. Бұл ретте мемлекет тарапынан қолдау қызметтің басында ғана қажет, содан кейін шаруашылық өзін-өзі өтеуге көшеді (Fischer 2015: 1111-1121).

Көптеген елдерден айырмашылығы, бізде аң аулау саябақтарын орналастыруға шексіз мүмкіндіктер бар-тасталған және миллиондаған гектар егістік жерлер пайдаланылмайды, бұталы жерлерді айтпағанда. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес жануарлар дүниесі мемлекетке тиесілі.

Аңшылық шаруашылығы субъектілеріне жануарлар дүниесін қорғау және өсімін молайту жөніндегі міндеттер жүктелген. Олар әртүрлі төлемдермен (орман пайдалану үшін, жануарлар дүниесі объектілерін алып қою үшін, шаруашылық ішілік аңшылықты ұйымдастыру үшін және басқалар үшін) ауыртпалық салынады. Оларға аңшылық, сондай-ақ сирек кездесетін және жойылып бара жатқан жануарлар түрлерін қорғау және өсімін молайту жөніндегі міндеттер жүктелген. Бұл экономикалық салада тұрақты бизнес жүргізуге мүмкіндік бермейтін нақты экономикалық және құқықтық бұрмаланулар бар. Республикада аңшылық шаруашылығының экономикалық көрсеткіштері өзін-өзі қамтамасыз ете алмады және аңшылық шаруашылықтарының басым көпшілігі шығынды болып табылады. Аңшылық, әуесқойлық балық аулау, аңшылық-балық аулау және экологиялық туризм көптеген елдер мен біздің мемлекетіміздің мәдениеті мен экономикасының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Тіпті экономикалық дамыған елдер аң аулауға үлкен мән береді. Аңшылықты ұйымдастыру жөніндегі халықаралық тәжірибені саралайтын болсақ, Мәселен, АҚШ – та, мысалы, 14 миллионға жуық адам әуесқой аң аулаумен айналысады, 45 миллион және 63 миллион адам табиғаттағы жануарларды бақылайды. Олар жыл сайын ел экономикасына 100 млрд., және оларға қызмет көрсету 2 миллионнан астам жұмыс орындарын құрайды. (Komproula: 168-180).

Сонымен қатар, жануарлардың көптеген аңшылық түрлерінің ресурстары жойылып қана қоймай, керісінше қалпына келтірілді, олардың саны мен олжасы өсуде. Моңғолия мен Тәжікстанда жергілікті билік мұндай құқыққа ие, Ресейде сирек кездесетін және Құрып кету қаупі

төнген түрлерді басқару құқығы федералды биліктің құзыретіне жатады, ал федерацияның субъектілері аң аулау түрлерін басқарады. Түркияда бұл құқықты жеке және заңды тұлғаларға беру қарастырылған. Көптеген еуропалық мемлекеттерде (Англия, Германия, Австрия, Чехия және т.б.) жануарлар әлеміне меншік жер иелену құқығымен байланысты, бұл Еуропалық Одақтың кейбір мемлекеттерінде іс жүзінде мемлекеттік жерлердің болмауына байланысты.

Тиісінше, аңшылық жануарларды аулау мөлшерін жер иесі және аңшылық шаруашылығы ұйымы анықтайды. Англияда, Чехияда, Словакияда, Австрияда, ішінара Германияда аңшылық шаруашылықтарының көпшілігі қоршауда өсірілген жануарлар мен жеке жер иеліктерінде аңшылық ұжымдары жалға алған ауданы бойынша шағын аңшылық шаруашылықтары бар қоршалған аңшылық алқаптармен ұсынылған. Түркияда, Украинада, Беларусьта, Ресейде, батыс және Орталық Азияда, Канадада, Африкада аңшылық шаруашылықтардың көп бөлігі жер иеленудің әртүрлі нысандары бар мемлекеттік жерлерде ұйымдастырылған. Көптеген мемлекеттерде аң аулау фермалары мен аң аулау фермалары біріктірілген. Фермаларда жануарлардың аңшылық түрлері де, сирек кездесетін және жойылып бара жатқан жануарлар да өсіріледі, олар ферма иелерінің жеке меншігі болып табылады және осы жануарларды пайдалану ережелерін иесі оларды ұстау және пайдалану кезінде ізгілікпен қарау ережелерін сақтай отырып анықтайды. Түркіменстанда авиацияда өсірілген және еркіне шығарылған жануарларға меншік құқығы оларды шығарған ұйымдар мен мекемелерде қалады. Әр түрлі мемлекеттердегі қалыптасқан жағдайға сүйене отырып, жануарлар дүниесін басқару, оны қорғау және аңшылық шаруашылығын дамыту үшін институттық құрылымға әр түрлі көзқарас (Григорьева 2016: 95-97).

Шет мемлекеттерінің тәжірибесіне сәйкес отырып келесі ұсынысты жасауға болады. Жануарлар дүниесі объектілерін тұрақты пайдалану бөлігінде қолданыстағы заңнаманы жетілдіру (аңшылық шаруашылығын қарқынды жүргізу, аңшылық фермаларын құру, шетелдік аңшылық туризмді дамыту, спорттық аң аулау мен кәсіпшілік аулауды ұйымдастыру) жануарлар дүниесін және оның мекендеу ортасын қорғауға мемлекеттік қаражатты үнемдеуге, ірі аумақтардағы ет қоректі жануарлар мен кеміргіштер арасындағы эпидемиологиялық жағдайды бақылауға мүмкіндік береді, сондай-ақ аңшылар тарапынан

андардың еркінде мекендейтін жабайы тұяқты және сирек кездесетін жануарлардың, аңшылық және сирек кездесетін жабайы жануарлардың вольерлік популяциясы түрінде генетикалық резерваттар құру, қалалардан, келешегі аз елді мекендерден шалғай орналасқан халықтың жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ету, экологиялық, аңшылық туризмді дамыту және азаматтар үшін демалысты ұйымдастыру үшін инфрақұрылым құру қажет.

Айта кететін тағы бір мәселе, бүгінгі таңда Қазақстанда аңшылық шаруашылығы мен жануарлар ресурстарын басқару нысаны ерекше сипатқа ие. Біздің жүйе жеке және қоғамдық аңшылық шаруашылықтарының базасында тұрған жануарларды басқарудың Еуропалық моделі негізінде құрылған. Бүгінде Қазақстанда аң аулауға болатын барлық дерлік аумақтар аңшыларды пайдаланушыларға бекітіліп, оларға жануарлар дүниесін қорғау жүктелген. Бұл айтарлықтай шығындар, сіз аң аулауға және қызмет көрсетуге рұқсаттарды жүзеге асыра отырып, жалғыз жолмен жаба аласыз.

Жануарлар дүниесін игеруге қатысты мысал ретінде жануарларды басқарудың американдық моделін келтіру танымал болды. Бірақ бұл модель өзіндік ерекше сипатқа ие және басқаша қалыптасқан модель. Мысалы, АҚШ-та сатып алынған жерлерге орналастырылғандарды қоспағанда, іс жүзінде жеке аңшылық шаруашылығы жоқ, ал жануарлар дүниесін қорғауды мемлекет өзінің рейнджерлік қызметімен жүзеге асырады. Мемлекет лицензияларды сатудан және негізгі кірісті – аң аулау мен балық аулауға арналған арнайы жабдықтарды өндіруге және сатуға тартылған компанияларға салынатын арнайы салықтан алады. Бірақ, өкінішке орай, халық санының аздығы (шағын нарық), аңшылық және балық аулау саласында өндіруші компаниялардың болмауы, еліміздің кең аумағы Қазақстан үшін аңшылық шаруашылығын басқарудың бұл моделін қолайсыз болып табылады. Жоғарыда айтылғандай, Жануарлар ресурстарын басқарудың еуропалық жүйесінің негізгі принциптері: біріншіден, қорғауды аңшылық шаруашылықтарының иелері немесе аңшы жүзеге асырады. Екіншіден, олар бекітілген нормативтер бойынша негізгі аңшылық түрлерін алуға лимиттерді дербес белгілейді. Бұл модель Жануарлар ресурстарын адаптивті басқару деп аталады.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, трофейлік аң аулау Жануарлар ресурстарын, оның ішінде сирек кездесетін және жойылып кету қаупі төн-

ген түрлерді қорғау мен орнықты дамыту ісіндегі ең тиімді құралға айналды. Аңшылықты пайдаланушылар үшін трофейлік аң аулауға жеке турлардан түсетін кірістер қорғау және биотехникалық іс-шараларды жүргізу үшін Нысаналы мақсатқа бағыттالاتын қаражаттың негізгі көзі болып табылады. Бұл туралы Мемлекет алатын кіріс бөлігінің бөлімі де айтады. Мәселен, өткен жылы Алматы облысында 127 шетелдік аңшы бюджетке жануарлар дүниесін пайдаланғаны үшін 14827,91 мың теңге, ал 1380 қазақстандық аңшы 11281,468 мың теңге әкелді. Аңшылық шаруашылықтары көрсететін өзге де қызметтерден түсетін табыстағы да осындай пропорция. Жалпы, трофейлік аң аулауды жүргізетін Алматы облысындағы 10 шаруашылық 240 000 мың теңгеге жуық жалпы табыс тапты. Бүгінде трофейлік аң аулау ел бойынша 15-20-дан аспайтын шаруашылықтарда жүргізіледі.

Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану саласындағы қолданыстағы заңнамада аңшылық шаруашылығы субъектілерінің құқықтары мен міндеттерін айқындау бөлігінде теңгерімсіздік болады. Осылайша, шығынды қаржылық міндеттемелердің көптігі кезінде аңшыларды пайдаланушылардың құқықтары аңшылық жануарлар түрлерінің квотасын сатып алуға және оны одан әрі сатуға дейін азаяды. Жануарлар дүниесін пайдалануды жүзеге асыру кезінде елеулі шығыстарды көтере отырып, аңшылық шаруашылығы субъектілері бекітілген аңшылық алқаптарының аумағында жануарларды заңсыз аулаған жағдайда залалды өтеу кепілдіктерінен айырылады.

Аңшылық шаруашылығына келтірілген залалды өтеу тетігінің болмауы! Құрамында қылмыстық ниеті жоқ заңсыз немесе тіпті мәжбүрлі әрекеттерден болатын жануарлар дүниесі мен аңшылық алқаптарға келтірілген залал кінәлі тараптың есебінен өтелуге тиіс. Мұндай шығыстарды өтеудің құқықтық негіздері мен тетіктері заңмен бекітілмеген.

Қорытынды

Сонымен талдау көрсеткендей, Қазақстан Республикасында жануарлар дүниесін қорғау соның ішінде аңшылық саласында келесі проблемалар бар:

- Аң аулаудың оңтайлы мерзімдерін айқындау, аңшылық жануарларды алып қою лимитін бекіту бөлігінде аңшылық шаруашылығын басқарудың қолданыстағы тетігі, саны реттелуге

жататын жануарлар түрлерін алып қоюға рұқсат алу рәсімі жабайы жануарлардың мекендеу жағдайларының өзгеруіне (климаттық, антропогендік және басқалар), олардың санының жергілікті өзгеруіне жедел ден қоюға, сондай-ақ жыртқыштар ауыл шаруашылығы жануарлары мен адамдарға шабуыл жасаған кезде шұғыл шаралар қолдануға мүмкіндік бермейді. Оның себебі, Саны реттеуге жататын жануарлар түрлерін алып қоюға рұқсат алу рәсімі, аң аулау мерзімдерін ауыстыру қазіргі уақытта уәкілетті органның құзыретіне кіреді. Жергілікті атқарушы орган жергілікті жерлердегі жағдайды иеленеді және жабайы жануарлардың мекендеу жағдайларының өзгеруіне (климаттық, антропогендік және басқалар) және олардың санының жергілікті өзгеруіне неғұрлым жедел ден қоя алады, сондай-ақ өңірдің кәсіпкерлері мен азаматтарының мүдделерін ескере алады. Осыған байланысты оның құзыретіне аң аулау мерзімдерін ауыстыруды, жануарлардың аңшылық түрлерін алуға лимиттерді бекітуді және Саны реттелуге жататын жануарлар түрлерін алып қоюға шешім қабылдауды жатқызу қажет деп ойлаймыз;

- Республикада аңшылық шаруашылығының экономикалық көрсеткіштері өзін-өзі қамтамасыз ете алмады және аңшылық шаруашылықтарының басым көпшілігі шығынды болып табылады. Бұл экономикалық салада тұрақты бизнес жүргізуге мүмкіндік бермейтін нақты экономикалық және құқықтық бұрмаланулар бар. Аңшылық шаруашылығы субъектілеріне жануарлар дүниесін қорғау және өсімін молайту жөніндегі міндеттер жүктелген. Олар әртүрлі төлемдермен (орман пайдалану үшін, жануарлар дүниесі объектілерін алып қою үшін, шаруашылық ішілік аңшылықты ұйымдастыру үшін және басқалар үшін) ауыртпалық салынады. Оларға өз қаражаты есебінен аңшылық, сондай-ақ сирек кездесетін және жойылып бара жатқан жануарлар түрлерін қорғау және өсімін молайту жөніндегі міндеттер жүктелген. Жануарлар дүниесін қорғауда аумағында жаппай әуесқойлық (спорттық) аң аулау жүргізілетін аңшылардың қоғамдық бірлестіктері және республиканың аңшылық алқаптарының жартысынан астамы бекітіліп берілген жеке аңшылық шаруашылығы ұйымдары маңызды рөл атқарады. Аңшылардың қоғамдық бірлестіктері мен аңшылық шаруашылығы субъектілері жануарлар дүниесін, оның ішінде сирек кездесетін және Құрып кету қаупі төнген түрлерді қорғау және өсімін молайту жөніндегі іс-шараларды жүзеге асырады. Олардың

әлеуеті жабайы жануарларды қорғау жүйесін едәуір жақсартуға мүмкіндік береді. Бірақ бұл ретте аңшылық шаруашылығы ұйымдарының құқықтық қорғалуын арттыру және оларды одан әрі дамыту шараларын көздеу қажет;

- Лимитті қалыптастырудың және бекітудің қазіргі қолданыстағы тәртібі жануарлар дүниесін сарқылмайтын пайдаланудың биологиялық негіздеріне жауап бермейді және аңшылық шаруашылықтарына жабайы жануарлардың аңшылық таралымдарын басқаруға мүмкіндік бермейді. Қолданыстағы заңнамаға сәйкес лимитті қалыптастыру және бекіту тәртібі қазіргі уақытта ұзақ мерзімді болжамға негізделген. Аң аулаудың ағымдағы маусымының лимиті 1 жыл ішінде алынған есепке алу деректеріне, ал жануарлардың кейбір түрлері бойынша оларды алып қоюдан 1,5 – 2 жыл бұрын алынады. Аңшылық шаруашылығы субъектілері берген Сан есебінің деректері лимитті бекіту кезінде иесізденеді және квоталарды бөлу кезінде аңшылық пайдаланушылар жабайы жануарлардың өз алқаптарында өсімін молайту жөніндегі нәтижелерді есепке алмай, жануарларды алып қоюға рұқсат алады.

Қазіргі уақытта ауыл шаруашылығы министрі бекітетін аң аулаудың ағымдағы маусымының лимиті 1 жыл бұрын алынған есепке алу деректеріне, ал жануарлардың кейбір түрлері бойынша оларды алып қоюдан 1,5 жыл бұрын алынады. Бұл ретте тұяқты жануарлар бойынша лимит популяцияның жыныстық және жас санаттары (еркектер, ұрғашылар, жас төлдер) бойынша айқындалады, ал қысқы маршруттық есепке алу деректеріне негізделген, яғни жас төлдер әлі туылмаған. Ұшу ойыны бойынша есептік деректер ол ұшып келгенге дейін беріледі және тиісінше тек өткен жылы, яғни оны өндіруден 2 жыл бұрын ұсынылуы мүмкін. Жануарлардың көптеген түрлерінің саны күрт ауытқуға ұшырайды және көбінесе климаттық жағдайларға байланысты. Сонымен, егер тоғандар кеуіп кетсе, онда мускрат, Кемер, қопсытқыш, суда жүзетін құстар мен батпақты ойындардың саны азаяды. Қысқы кезеңде еру мен аяздардың ауысуы кезінде Бурабай ойыны, қояндар көп мөлшерде өледі, ал қар көп болған кезде және көптеген тұяқтылар және т.б. егер аң аулаушы санын қалпына келтіргісі келсе, ол жекелеген түрлерге аң аулауды жаба алмайды (кекілік, қоян және т. б.) немесе тұяқтылардың тек бір бөлігін ғана аулауға рұқсат ете алмайды, аналықтарды аулауға тыйым салады. Терринспекциялар лимитті игеруді

талап етеді, ал оны игермеген жағдайда келесі жылға квотаны төмендетеді. Аңшылық шаруашылығы субъектілері санын есепке алуды жыл сайын жүргізеді. Алайда, КЛХиЖМ аңшылық жануарларды алып қою лимитінің жобасын дайындау кезінде облыстар бөлінісінде есепке алу деректерін біріктіреді (жеке аңшылық бойынша емес. шаруашылықтарға). Квоталарды бөлу кезінде аңшылық пайдаланушылардың қайсысы өсіп, кім азайып жатқанын анықтау мүмкін емес. Нәтижесінде адал ниетті аңшылық пайдаланушы (жабайы жануарларды қорғауға және өсімін молайтуға қаражат салатын) квотаны толық көлемде алатынына және аңшылық жануарларды аулауды алдын ала жоспарлай алмайтынына, оның ішінде шетелдік аңшылармен шарттар жасай алмайтынына кепілдік бермейді, өйткені жыл сайын нақты дерек бойынша аулау квотасын алады.

- Қазақстанда аңшылық шаруашылығының перспективалы бағыты – аң өсіру іс жүзінде тиісті дамуға ие болмады. Себебі, жабайы жануарлардың санын жасанды өсіру жолымен қалпына келтіру үшін жеке инвесторды тартудың құқықтық тетігі жоқ. Жабайы жануарларды, ең алдымен аң аулау объектілеріне жатқызылған түрлерін, сондай-ақ сирек кездесетін түрлерін сақтау мен қалпына келтіруде айтарлықтай жетістіктерге жеткен бірқатар елдердің тәжірибесі мұның негізінде заңнамалық, табиғатты қорғау және экономикалық деңгейлерде жеке бастамаларды мемлекеттік қолдау жатыр. Қазақстанда аңшылық шаруашылығының перспективалы бағыты – аң өсіру іс жүзінде тиісті дамуға ие бол-

мады, өйткені жабайы жануарларды жасанды өсіру арқылы олардың санын қалпына келтіру үшін жеке инвесторды тартудың құқықтық тетігі жоқ. Осыған байланысты Қазақстан Республикасы Бюджет Кодексінің 35-бабының 5-тармағына сәйкес жабайы жануарларды жасанды өсіруді және оларды табиғатқа шығаруды субсидиялау қағидаларын әзірлеу мен бекіту бөлігінде уәкілдің құзыретіне толықтырулар енгізу қажет.

Уәкілетті органның осы құзыретін іс жүзінде қолдану жануарларды өсіруді және оларды табиғатқа шығаруды жүзеге асыратын субъект шеккен шығыстардың бір бөлігін субсидиялау арқылы экономика саласын-аңшылық шаруашылығын дамыту процесіне жеке инвесторды тартудың қаржылық тетігін енгізуге мүмкіндік береді. Қоршауда жабайы жануарларды, оның ішінде сирек кездесетін жануарларды өсіруге бағытталған аңшылық фермаларын, сафари парктерін, ойын фермаларын құру үшін қолайлы жағдайлар жасау мақсатында Жер, Салық және экологиялық кодекстердің тиісті баптарына және «жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы» Заңға жеке және заңды тұлғаларға жер учаскелерін, салық жеңілдіктерін беруге және шенеуніктерге олардың көсіпкерлік қызметіне үнемі араласуға мүмкіндік беретін нормаларды алып тастауға бағытталған түзетулер енгізу қажет. Сондай-ақ жабайы жануарларды жасанды өсіруді және оларды табиғатқа шығаруды субсидиялау қағидаларын әзірлеу мен бекіту бөлігінде уәкілетті органның құзыретіне толықтырулар енгізу қажеттігі бар.

Әдебиеттер

2021 жылға арналған Қоршаған ортасының жай-күйі туралы және Қазақстан Республикасының табиғи ресурстарын пайдалану туралы Ұлттық баяндамасы // Қазақстан Республикасының Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігінің ресми интернет ресурсы – [Электр.ресурс]. – Қолжетімділік режимі: <https://ecogeo.gov.kz/ru>

Григорьева М.П. Сельский туризм: понятие, история и тенденции развития //Символ науки. – 2016. – № 1-1(1S). – С. 95-97.

Данные ДВД Карагандинской области за февраль 2022 года – [Электр.ресурс]. – Режим доступа: <https://polisia.kz>

Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі N 593 Заңы. – [Электр.ресурс]. – Қолжетімділік режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000593_

Жануарларға жауапкершілікпен қарау туралы Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 30 желтоқсандағы № 97-VII заңы – [Электр.ресурс]. – Қолжетімділік режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2100000097/z210097.htm>

Статистические данные Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК за 2020-2024 гг. – [Электр.ресурс]. – Режим доступа: <https://qamqor.gov.kz>

Официальный сайт Интерпола – [Электр.ресурс]. – Режим доступа: <https://www.interpol.int/en/News-and-Events/News/2021/Global-arrests-and-seizures-INTERPOL-WCO-operation-strikes-wildlife-and-timber-trafficking-networks>

Ченцова О.И. Правовая защита животных // – [Электр.ресурс]. – Режим доступа: https://aequitas.kz/upload/files/publications/2022/Ченцова_О.И._Правовая_защита_животных.pdf

Bunnefeld T. et al. (2016) Opportunities and Pitfalls in Realising the Potential Contribution of Trophy Hunting to Antelope Conservation. *Antelope Conservation*, 10.1002/9781118409572.ch6, p. 92-107

Fischer A. et al. (2015) Trophy hunters' willingness to pay for wildlife conservation and community benefits. *Conservation Biology*, 10.1111/cobi.12467, Vol. 29, 4, p.1111-1121

Komppula R. et al. (2013) Hunting as a travel experience: An auto-ethnographic study of hunting tourism in Finland and the USA. *Tourism Management*, Volume 35, P. 168-180

Mitchell, C. D. et al. (2021) A Call for More Nuanced Dialogues About Trophy Hunting. *The Journal of Wildlife Management*, 10.1002/jwmg.22017, Volume 85 (3). p. 418-422

Official cite of Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora, CITES, www.cites.org – [Electronic resource]. – Access mode: Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (europa.eu)

Staniszewska L. Rozważania w przedmiocie adekwatności i sprawiedliwości administracyjnych kar pieniężnych na gruncie ustawy o ochronie przyrody, ze szczególnym uwzględnieniem kar z tytułu usunięcia drzew i krzewów bez wymaganego zezwolenia, // *Studia Prawa Publicznego* – 2013.- №3. – pp. 154–157.

Schmahmann D.R. et al. (1995) *The Case Against Rights for Animals*, 22 B.C. Env'tl. Aff. L. Rev. 747, 751.

References

2021 жылғы арналарға қоршаған ортасының жай-күйі туралы және Қазақстан Республикасының табиғи ресурстарын пайдалану туралы Ултық бајандамасы // Қазақстан Республикасының Жекология, геология және табиғи ресурстар министрлігінің ресми интернет ресурсы [National report on the state of the environment and the use of natural resources of the Republic of Kazakhstan for 2021// Official Internet resource of the Ministry of Ecology, Geology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan] – [Jelekt. resurs]. – Qolzhetimdilik rezhimi: <https://ecogeo.gov.kz/ru>.

Bunnefeld T. et al. (2016) Opportunities and Pitfalls in Realising the Potential Contribution of Trophy Hunting to Antelope Conservation. *Antelope Conservation*, 10.1002/9781118409572.ch6, p. 92-107

Chencova O.I. Pravovaja zashhita zhyvotnyh [] // – [Jelekt.resurs]. – Rezhim dostupa: https://aequitas.kz/upload/files/publications/2022/Chencova_O.I._Pravovaja_zashhita_zhyvotnyh.pdf

Dannye DVD Karagandinskoy oblasti za fevral' 2022 goda [These material of the Department of Internal Affairs of Karaganda region for February 2022 – [Electronic resource]] – [Jelekt.resurs]. – Rezhim dostupa: <https://polisia.kz>

Fischer A. et al. (2015) Trophy hunters' willingness to pay for wildlife conservation and community benefits. *Conservation Biology*, 10.1111/cobi.12467, Vol. 29, 4, p.1111-1121

Grigor'eva M.P. Sel'skij turizm: ponjatije, istorija i tendencii razvitija [Rural tourism: concept, history and tendencies of development] // *Simvol nauki*. – 2016. – № 1-1(1S). – S. 95-97.

Komppula R. et al. (2013) Hunting as a travel experience: An auto-ethnographic study of hunting tourism in Finland and the USA. *Tourism Management*, Volume 35, P. 168-180

Mitchell, C. D. et al. (2021) A Call for More Nuanced Dialogues About Trophy Hunting. *The Journal of Wildlife Management*, 10.1002/jwmg.22017, Volume 85 (3). r. 418-422

Oficial'nyj sajt Interpola [Interpol official site – [Electronic resource].] – [Jelekt.resurs]. – Rezhim dostupa: <https://www.interpol.int/en/News-and-Events/News/2021/Global-arrests-and-seizures-INTERPOL-WCO-operation-strikes-wildlife-and-timber-trafficking-networks>

Official cite of Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora, CITES, www.cites.org – [Electronic resource]. – Access mode: Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (europa.eu)

Staniszewska L. Rozważania w przedmiocie adekwatności i sprawiedliwości administracyjnych kar pieniężnych na gruncie ustawy o ochronie przyrody, ze szczególnym uwzględnieniem kar z tytułu usunięcia drzew i krzewów bez wymaganego zezwolenia, // *Studia Prawa Publicznego* – 2013.- №3. – pp. 154–157.

Statisticheskie dannye Komiteta po pravovoj statistike i special'nyj ucheta General'noj prokuratury RK za 2020-2024 gg. – [Jelekt.resurs]. – Rezhim dostupa: <https://qamqor.gov.kz>

Schmahmann D.R. et al. (1995) *The Case Against Rights for Animals*, 22 B.C. Env'tl. Aff. L. Rev. 747, 751.

Zhanuarlar dyniesin qorgau, osimin molajtu zhane pajdalanu turaly Qazaqstan Respublikasynyng 2004 zhylgy 9 shildedegi N 593 Zangy [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 9, 2004 No. 593 on protection, growth and use of wildlife.] – [Jelekt. resurs]. – Qolzhetimdilik rezhimi: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000593_

Zhanuarlarga zhaupkershilikpen qarau turaly Qazaqstan Respublikasynyng 2021 zhylgy 30 zheltoqsandagy № 97-VII zangy [Law No. 97-VII of the Republic of Kazakhstan dated December 30, 2021 on the responsible treatment of animals] – [Jelekt.resurs]. – Qolzhetimdilik rezhimi: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z210000097/z210097.htm>

Авторлар туралы мәлімет:

Телеуов Галым Байгазыевич (корреспондент автор) – PhD, Халықаралық білім беру корпорациясындағы Қазақстан – Америка университеті (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: galim200385@mail.ru);

Бектурганов Абдиманап Еликбаевич – заң ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің кафедра меңгерушісі (Қазақстан, Астана қ., e-mail: a.e.bekturganovi@mail.ru).

Information about authors:

Teleuov Galym Baigazyevich (corresponding author) – PhD, Kazakhstan-American University in International Education Corporation (Kazakhstan, Almaty, e-mail: galim200385@mail.ru);

Bekturganov Abdimanap Elikbaevich – Doctor of Law, L.N. Head of the department of Gumilev Eurasian National University (Kazakhstan, Astana, e-mail: a.e.bekturganovi@mail.ru).

*Тіркелді: 15.04.2024 ж.
Қабылданды: 18.05.2024 ж.*

Д.Е. Джапаркулов^{1*}, М.А. Гусев¹,
Т.А. Байдельдинова², Г.М. Сарсенбиев³

¹Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Сити Банк, Казахстан, г. Алматы

³Национальная Академия Наук Республики Казахстан, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: 2030@list.ru

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБЛАСТИ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

Цифровые технологии, искусственный интеллект, программное обеспечение все чаще и активнее применяется обществом для решения актуальных социальных задач. Одной из таких задач для Казахстана являются вопросы охраны окружающей среды и рационального использования природных ресурсов. Для эффективного решения этой проблемы государственные органы управления и природопользователи применяют новейшие цифровые технологии, которые показывают совершенно новые возможности в решении экологических задач современности.

Целью данного исследования является анализ действующего экологического законодательства на предмет имплементации норм цифрового права и роль действующего цифрового законодательства в регулировании экологических отношений.

В настоящей статье мы исследовали существующие функции экологического управления, а также практику применения блокчейн – процессов для реализации данных функций. Рассмотрели роль смарт – контрактов в исполнении договорных обязательств по использованию природных ресурсов.

В нашем исследовании мы проанализировали существующие научные точки зрения на характеристику цифровых технологий. Экологическая практика цифровых технологий показала отсутствие законодательного регулирования данного вопроса. В то же время, применение цифровизации в экологической сфере ликвидирует коррупционные риски и снижает наличие процедурных барьеров.

Важность данного исследования заключается в том, что авторы предлагают включить в действующее экологическое законодательство новый институт цифровых технологий.

Ключевые слова: экологическое законодательство, цифровые технологии, блокчейн – процесс, смарт – контракт, охрана, окружающей среды.

D.E. Dzhaparkulov^{1*}, M.A. Gusev¹, T.A. Baideldinova², G.M. Sarsenbiev³

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²Citibank, , Kazakhstan, Almaty

³National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: 2030@list.ru

The legal basis for the use of digital technologies in the field of environmental protection

Digital technologies, artificial intelligence, and software are increasingly being used by society to solve urgent social problems. One of such tasks for Kazakhstan is the issues of environmental protection and rational use of natural resources. To effectively solve this problem, government authorities and environmental users use the latest digital technologies, which deny completely new opportunities in solving environmental problems of our time.

The purpose of this study is to analyze the current environmental legislation for the implementation of the norms of digital law and the role of current digital legislation in regulating environmental relations.

In this article, we examined the existing functions of environmental management, as well as the practice of using blockchain processes to implement these functions. We considered the role of smart contracts in the fulfillment of contractual obligations for the use of natural resources.

In our study, we analyzed the existing scientific points of view on the characteristics of digital technologies. The environmental practice of digital technologies has shown the lack of legislative regulation

of this issue. At the same time, the use of digitalization in the environmental sphere eliminates corruption risks and reduces the presence of procedural barriers.

The importance of this study lies in the fact that the authors propose to include a new institute of digital technologies in the current environmental legislation.

Key words: environmental legislation, digital technologies, blockchain process, smart contract, environmental protection.

Д.Е. Джапаркулов^{1*}, М.А. Гусев¹, Т.А. Байдельдинова², Г.М.Сәрсенбиев³

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Сити Банк, Қазақстан, Алматы қ.

³Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым Академиясы, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: 2030@list.ru

Қоршаған ортаны қорғау саласында цифрлық технологияларды қолданудың құқықтық негіздері

Цифрлық технологиялар, жасанды интеллект, бағдарламалық қамтамасыз етуді қоғам өзекті әлеуметтік мәселелерді шешу үшін жиі қолданады. Қазақстан үшін осындай міндеттердің бірі қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану мәселелері болып табылады. Бұл мәселені тиімді шешу үшін мемлекеттік басқару органдары мен табиғат пайдаланушылар қазіргі заманның экологиялық міндеттерін шешуде мүлдем жаңа мүмкіндіктерден бас тартатын жаңа цифрлық технологияларды қолданады.

Бұл зерттеудің мақсаты цифрлық құқық нормаларын имплементациялау тұрғысынан қолданыстағы экологиялық заңнаманы талдау және экологиялық қатынастарды реттеудегі қолданыстағы цифрлық заңнаманың рөлі болып табылады.

Осы мақалада біз экологиялық басқарудың қолданыстағы функцияларын, сондай – ақ осы функцияларды жүзеге асыру үшін блокчейн процестерін қолдану тәжірибесін зерттедік. Табиғи ресурстарды пайдалану жөніндегі шарттық міндеттемелерді орындаудағы смарт – келісімшарттардың рөлін қарастырдық.

Біздің зерттеуімізде біз Цифрлық сипаттамалардың бар ғылыми көзқарастарын талдадық. Цифрлық технологиялардың экологиялық практикасы осы мәселені заңнамалық реттеудің жоқтығын көрсетті. Сонымен қатар, экологиялық салада цифрландыруды қолдану сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін жояды және рәсімдік кедергілердің болуын азайтады.

Бұл зерттеудің маңыздылығы мынада: авторлар қолданыстағы экологиялық заңнамаға жаңа цифрлық технологиялар институтын енгізуді ұсынады.

Түйін сөздер: экологиялық заңнама, цифрлық технологиялар, блокчейн-процесс, смарт-келісімшарт, қорғау, қоршаған орта.

Введение

Актуальность. Вопросы охраны окружающей среды по-прежнему остаются чрезвычайно злободневными для Республики Казахстан. Значительная часть промышленных предприятий, находящихся на территории нашего государства, занимаются добычи полезных ископаемых и их первичной переработкой. Предприятия черной металлургии, угольной промышленности, нефтедобывающего производства представляют собой наиболее загрязненные виды производства, токсичность которых чрезвычайно опасна для окружающей человека природной среды.

Специально уполномоченные государственные органы, осуществляющие управление в области охраны окружающей среды, разработали

целостную комплексную систему государственных мер, препятствующих загрязнению природы. Но данные меры недостаточно эффективны, даже техническое их осуществление не успевает определить уровень загрязнения природы.

Вместе с тем, широкое развитие компьютерных технологий, процесса цифровизации, применение искусственного интеллекта, предоставляет государственным экологическим органам и неправительственным экологическим организациям новые технические возможности по проведению профилактических экологических мер. Развитие сферы цифровых технологий происходит стремительно, молниеносно. Задача государственного аппарата экологического управления эффективно использовать новые технические возможности в соответствии с действующим законодательством.

Результаты и обсуждение

Для решения вопросов охраны окружающей среды государство использует традиционный механизм регулирования общественных отношений. Это учреждение специально уполномоченного государственного органа, который осуществляет экологическое управление, наделение этого органа властными исполнительными и организационными функциями, разработка и принятие специального законодательства.

4 октября 2023 года постановлением Правительства Республики Казахстан было принято Положение о Министерстве экологии и природных ресурсов Республики Казахстан (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000479>).

Данный орган был обозначен в качестве основного министерства нашей страны, который стал ответственным за проведение государственной экологической политики. В структуру данного Министерства вошли комитеты:

- 1) Комитет экологического регулирования и контроля;
- 2) Комитет лесного хозяйства и животного мира;
- 3) Комитет рыбного хозяйства;
- 4) Комитет водного хозяйства.

Следует отметить, что вопросы охраны и использования вод, земель, недр находятся в ведении других министерств.

Так, в структуру Министерства сельского хозяйства включен Комитет по управлению земельными ресурсами, в структуру Министерства энергетики РК включены Департамент разработки и добычи нефти, Департамент транспортировки и переработки нефти, Департамент газа и нефтегазохимии, Департамент недропользования и Государственный контроль в сферах углеводородов и недропользования.

Центральным ведомством, которое осуществляет управление в области охраны окружающей среды, является Комитет экологического регулирования и контроля (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Y23NP000065>).

2 января 2021 года был принят Экологический Кодекс Республики Казахстан (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400>). Согласно ему, можно выделить следующие функции государственного управления в области охраны окружающей среды:

- 1) Экологическое нормирование и стандартизация;
- 2) Экологическая оценка;
- 3) Экологическая экспертиза;
- 4) Экологическое разрешение;
- 5) Экологический ущерб;
- 6) Экологический мониторинг;
- 7) Экологический кадастр;
- 8) Экологический контроль;
- 9) Экологическая наука, культура, образование и просвещение (Культелеев 2018).

Анализ экологической практики показывает, что цифровые технологии находят свое применение в сфере охраны окружающей среды. Как мы знаем из юридической литературы, элементы цифровизации первоначально применялись в финансовом банковском и гражданском праве. Цифровизация использовалась как форма заключения сделки, как один из видов финансовых активов.

Что такое цифровизация в экологическом праве? Действующая практика дает ответ – это использование технических процессов для принятия управленческих решений или для регулирования экологических отношений.

Особенность загрязнения природы проявляется в том, что многие факторы изменения качества природной среды носят скрытый характер и проявляются по истечении временного промежутка. Это в свою очередь приводит к тому, что выявить или определить источники загрязнения или виновное лицо не представляется технически возможным. А следовательно, сложно применить меры ответственности.

Другие примеры. Источник загрязнения известен. Выбросы в воздух или в воду осуществляются постоянно. Но какой вред наносится природе, животному миру или непосредственно здоровью человека?

Для ответа на эти вопросы Министерство экологии и природных ресурсов Республики Казахстан использует стандарты качества окружающей среды или экологические нормативы качества природной среды. Данные нормативы служат основанием для принятия управленческих решений и данные нормативы могут использоваться в цифровых процессах.

Итак, базой для цифрового процесса является применение технологии блокчейна. Если определить начальным звеном в блокчейн – про-

цессе экологический норматив качества окружающей среды, то последующие процессы экологических решений, экологических разрешений, экологических экспертиз и экологического мониторинга станут возможными, если будет выполняться содержание первоначального блокчейн – звена – экологического норматива.

Блокчейн – процесс в области экологии может быть целое множество, они могут и должны быть индивидуальными для каждого промышленного объекта. Более того, даже на одном и том же объекте природопользования, для разных видов деятельности, могут формироваться десятки и сотни видов экологических блокчейн – процессов. В зависимости от поставленной задачи, в содержание первоначального блокчейн – звена можно включить или установленный экологический норматив, или заданный объем добытого углеводородного сырья, или качество водного ресурса. Количество задач в блокчейн – процессе может быть до бесконечности. Главное, чтобы это был единый процесс.

Высокая эффективность управленческого решения объясняется особенностью построения блокчейн – процесса. Второе, третье звено никогда не будет построено, если его содержание будет противоречить первоначальному блокчейн – звену – установленному экологическому нормативу. Как мы уже говорили блокчейн – процесс не просто связан, он взаимозависим.

Сложность построения блокчейна – процесса заключается в том, что он от начального блокчейн – звена до итогового звена призван решать разные задачи управления. Более того, технические задачи по размещению очистного оборудования или по установке генератора именно данной мощности, напрямую не решает задачу по обеспечению данного уровня выбросов загрязняющих веществ. Как правило — это более долгий процесс. Поэтому, блокчейн – процесс разделяется на несколько стадий. Положительным для существования блокчейн – процесса является утверждение, что, если блокчейн – процесс функционирует как единое целое (вне зависимости от количества блокчейн – звеньев – 3 или 10), он может быть встроен в другой управленческий блокчейн – процесс, как начальный элемент, промежуточный элемент или как завершающаяся стадия.

Как отмечает Академик Сулейменов М.К., «Если в настоящее время технология чепочки блоков, например, Bitcoin, регистрирует финансовые сделки с цифровыми валютами, то в будущем эта технология будет выполнять функции регистратора самых различных документов, включая свидетельства о рождении и смерти, права собственности, свидетельства о браке, дипломы об образовании, страховые требования, медицинские процедуры и участие в голосовании – в сущности, любой вид сделки, которая может быть закодирована» (<http://online.zakon.kz/Document/?doc-id=36714219> (16.03.19.)).

Бесперебойность блокчейн – процесса является обязательным условием для принятия государственного управленческого решения. Блокчейн – процесс выводится из сферы человеческого регулирования. Он автономен. Попытка вмешательства в его структуру, содержание или в деятельность, повлечет за собой просто остановку процесса. Цифровая среда не в состоянии будет производить дальнейшие расчеты, если будет заменена цифра, параметр, или временной показатель.

Здесь наблюдается очевидный вывод – цифровизация в сфере охраны окружающей среды на сто процентов снижает коррупционные риски в деятельности государственных органов. Получение права на пользование лесом, или приобретение охотничьего билета, или приобретение билета на вторичное лесопользование – многие данные процессы уже оцифрованы и внедрены в нашу повседневную жизнь. Оплата экологических платежей и налогов осуществляются через терминалы или штрихкоды. В тех случаях, когда оплата производится должностному лицу экологического контроля, такой факт надо квалифицировать как коррупционное проявление.

Цифровизация в сфере экологического управления достаточно четко подразделяется на цифровизацию в сфере охраны окружающей среды и цифровизацию в сфере использования природных ресурсов.

Экологический мониторинг – как система наблюдения за состоянием качества ОПС – невозможен в настоящий момент без использования искусственного интеллекта и цифровых технологий. «Единая государственная система мониторинга окружающей среды и природных ресурсов представляет собой обеспечиваемую

государством многоцелевую систему, которая объединяет все действующие в Республике Казахстан системы, подсистемы и виды мониторинга, охватывающие прямо или косвенно вопросы охраны окружающей среды, охраны, воспроизводства и использования природных ресурсов, охраны жизни и (или) здоровья людей от воздействия вредных факторов природной и антропогенной среды, а также воздействия изменения климата и прогнозируемых воздействий изменения климата» ст.152 Экологического Кодекса Республики Казахстан (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400>).

В результате деятельности данной системы накапливается огромный объем информации, который надо хранить, систематизировать, интегрировать, обеспечивать автоматизированный обмен данными. Вся эта деятельность возлагается на информационную систему «Национальный банк данных о состоянии окружающей среды и природных ресурсов Республики Казахстан» при Министерстве экологии и природных ресурсов.

«Система программных средств в рамках информационной системы “Национальный банк данных о состоянии окружающей среды и природных ресурсов Республики Казахстан” позволяет осуществлять накопление, хранение и обработку данных на единой методической основе, обеспечивать автоматизированный и эффективный обмен данными между различными ее уровнями, а также государственными кадастрами, реестрами, регистрами, банками данных систем, подсистем и видов мониторинга, включенных в структуру Единой государственной системы мониторинга окружающей среды и природных ресурсов» ст.155 п.4 Экологического Кодекса Республики Казахстан (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400>).

Цифровые технологии, которые используются как основа программных средств мониторинга, предоставляют широкие возможности наблюдения. При этом используется любой заданный параметр. Можно отследить уровень загрязнения водного источника недельной давности, трехдневной давности, часовой давности, в данный момент. Цифровые технологии позволяют точно определить уровень и масштабы загрязнения природной среды. Фальсифицировать или изменить эти данные цифровые технологии не позволяют.

В экологической практике нашего государства уже продолжительное время существует специфический вид мониторинга, базирующийся на использовании искусственного интеллекта и цифровых технологий. Это:

- 1) Космический мониторинг;
- 2) Мониторинг военно – испытательных полигонов;
- 3) Мониторинг ракетно – космического комплекса «Байконур».

Данные виды мониторинга представляют собой систему наблюдения за состоянием природной среды с использованием средств дистанционного зондирования из Космоса, в результате испытания военной техники, ракетной техники, иного вооружения, в целом в результате ракетно – космической деятельности. Объясним, что для этого вида экологического мониторинга применяются наиболее высокотехнические цифровые технологии.

Помимо наблюдения и обработки информации о состоянии окружающей среды, в составе экологического мониторинга присутствует элемент прогнозирования. При составлении прогнозов, блокчейн – процесс работает как единое действие, в котором следующее звено меняет свое содержание в зависимости от заданных параметров. В заданных параметрах учитываются все факторы – влажность, температура, скорость ветра и многое другое. Составление прогнозов является юридическим основанием для принятия природопользователями управленческих решений с учетом экологических рисков. На Министерство экологии и природных ресурсов возлагается обязанность об оповещении заинтересованных субъектов о прогнозируемом состоянии окружающей среды.

С данной функцией государственного экологического управления тесно соприкасается функция «Оценка воздействия на окружающую среду». Что понимается под «оценкой воздействия»?

Промышленная деятельность природопользователей, несомненно, связана с загрязнением окружающей среды. Еще на стадии проектирования любого объекта хозяйственной деятельности можно определить степень влияния данного объекта хозяйственной деятельности можно определить степень влияния данного объекта на

окружающую среду. Оценить возможный экологический вред.

Цифровые технологии позволяют моделировать возможную, планируемую картину хозяйственной деятельности. В этой стадии управления, в содержание блокчейн - звена вкладывается состояние природной среды на определенный промежуток времени. Следующий блокчейн – звено показывает изменение природной среды после хозяйственного воздействия. Параллельно заданному блокчейн – процессу, инспектора Министерства экологии и природных ресурсов могут построить блокчейн – процессы с заданными параметрами – размер ущерба окружающей среде, стоимость размера ущерба.

Следует отметить, что цифровые технологии позволяют при оценке воздействия на окружающую среду (ОВОЗ) учитывать как прямые воздействия, так и косвенные воздействия. Понятно, что прямые воздействия смоделировать и оценить легче – это непосредственное загрязнение воды, воздуха, земли. Косвенные воздействия оценить сложнее. Так, если заданный блокчейн – процесс, в первоначальном блокчейн – звене содержит информации о состоянии заболеваемости дыхательных путей у населения города Алматы, то указанный блокчейн – процесс покажет рост заболеваемости в зимний период, во время отопительного сезона, когда увеличивается количество загрязнителей воздуха.

Существуют еще и кумулятивные воздействия. Данный вид еще более сложен для цифрового процесса. Чтобы у него была высокая точность построения, в первоначальном блокчейн – звено вводят одновременно несколько параметров – предыдущие и будущие показатели, постоянно возрастающий уровень воздействия, постоянно ухудшающиеся природно – климатические условия. Выстроить такую модель без цифровых технологий сложно.

Следующим элементом, вытекающим и взаимосвязанным с мониторингом, оценкой воздействия на окружающую среду является проведение экологической экспертизы. «Под экологической экспертизой понимается установление соответствия намечаемой хозяйственной и иной деятельности экологическим требованиям и определение допустимости объекта экологической экспертизы в целях предупреждения возможных неблагоприятных воздействий этой

деятельности на окружающую природную среду и связанных с ними социальных, экономических и иных последствий реализации объекта экологической экспертизы» (Байдельдинов 2004). К объектам экологической экспертизы относятся проектная и предпроектная документация хозяйствующих промышленных объектов. В определенных случаях это могут быть реальные территории природных ресурсов. Фактически экологической экспертизой проверяется на соответствие установленным техническим – экологическим нормативам все предприятие как единый производственный цикл, так и его отдельные производственные звенья.

В составе Комитета экологического регулирования и контроля существует служба Государственной экологической экспертизы. Инспектора государственной экологической экспертизы независимы в своих решениях, они могут дать как положительное, так и отрицательное заключение. Они несут персональную ответственность за свои заключения, а государственным органам, должностным лицам, физическим лицам запрещается вмешиваться в деятельность экологического эксперта.

В нашем законодательстве предусмотрено проведение государственной экологической экспертизы и общественной экологической экспертизы. Заключение первой носит обязательный характер, заключение второй носит рекомендательный характер.

В аналитических материалах Комитета экологического регулирования и контроля Республики Казахстан все чаще приводятся факты, когда проведение государственной экологической экспертизы и ее отдельных составных элементах, построено на применении блокчейн – технологиях. Но окончательное заключение формируют ответственные лица государственной экологической экспертизы. Согласно УК Республики Казахстан и КОАП Республики Казахстан за нарушение правил экспертной деятельности предусмотрена уголовная и административная ответственность (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252).

Сторонники цифровых технологий вообще высказывают мысль, что любая экспертная деятельность, контролирующая или проверяющая деятельность должна осуществляться искусственным интеллектом. Содержание проектной

или предпроектной документации должны направляться на сайт Комитета экологического регулирования и контроля, и искусственный интеллект определяет соответствие данных документов требованиям экологического законодательства. Конечно, такой подход и применение блокчейн – процесса в данной процедуре значительно ускорит процесс прохождения экологической экспертизы и ликвидирует всякие коррупционные риски.

В этой, достаточно продолжительной процедуре, от нормирования качества окружающей среды до оценки воздействия на окружающую среду, завершающим звеном является получение экологического разрешения.

Согласно действующему законодательству, экологическое разрешение – это документ, удостоверяющий право природопользователя загрязнять окружающую среду в пределах, установленных специально уполномоченным государственным органом.

В Экологическом Кодексе Республики Казахстан предусмотрено два вида экологического разрешения:

- 1) комплексное экологическое разрешение;
- 2) экологическое разрешение на воздействие.

Принципиальное их отличие состоит в том, что комплексное разрешение выдается бессрочно и выдается на все виды загрязнения (выбросы в воздух и в воду, лимиты ископления и захоронения отходов, нормативы физических воздействий и электромагнитных колебаний). Экологическое разрешение на воздействие выдается на определенный срок и на определенный вид воздействия.

Заключение

Анализируя существующий процесс управления охраны окружающей среды, можно достаточно уверенно утверждать, что все процедурные вопросы успешно можно заменить цифровыми технологиями. При этом, чтобы заданный блокчейн – процесс имел правовой статус, необходимо внести в действующее законодательство о цифровых технологиях и в экологическое законодательство соответствующее дополнение.

Цифровизация в сфере использования природных ресурсов в нашем государстве только

формируется. Вместе с тем, на сегодняшний момент в сфере использования природных ресурсов наиболее перспективным направлением является применение смарт – контрактов.

В действующей юридической литературе содержание и характеристика смарт – контракта дана достаточно полно (Хузин 2018). Основная суть смарт – контракта – это автоматическое исполнение договорных отношений на основе компьютерного кода. В реальной жизни возможность применения смарт – контракта достаточно широка. Договора на право вторичного водопользования, вторичного лесопользования, права на охоту или рыболовство – перечень можно продолжать. В случае выполнения природопользователем всех условий договора (госпошлина, экологические налоги, положительное заключение экологической экспертизы и другие) природопользователю предоставляется цифровой код и смарт – контракт считается заключенными.

В то же время надо признать, что вопрос о формировании цифрового законодательства значительно отстает от практики его применения. На сегодняшний день в Экологическом Кодексе Республики Казахстан отсутствуют нормы, закрепляющие порядок применения и использования цифровых технологий, блокчейн – процессов, смарт – контрактов. И это несмотря на существующую практику их применения.

В Гражданском Кодексе Республики Казахстан смарт – контракты не рассматриваются в качестве отдельного вида сделки. Нет характеристики смарт – контракта, каковы условия его заключения. Статья 152 ГК РК закрепляет, что сделка должна быть заключена в письменной форме или электронной форме. И подписана участниками сделки – письменно или с использованием цифровой подписи (https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409_). Но смарт – контракт оформляется по-другому. Следовательно, под действие ГК РК не подходит.

В непростом состоянии находится и цифровое законодательство Казахстана.

24 ноября 2015 году был принят закон Республики Казахстан «Об информатизации» (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33885902). 14 июля 2022 года был принят закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам стимулирования инно-

ваций, развития цифровизации, информационной безопасности и образования» (<https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z2200000141>).

В казахстанском законодательстве также присутствуют нормативные акты, регулирующие цифровые технологии в сфере персональных данных, электронных цифровых подписей. Отдельно приняты законы, регулирующие порядок применения цифровых финансовых активов.

То есть, можно сказать, что в целом законодательство Республики Казахстан по вопросу цифровизации и применению цифровых технологий развивается. Разрабатывается Проект

Цифрового Кодекса. Но данный процесс еще находится на стадии формирования. И нормы цифрового права в экологическом праве практически не применяются. Это в то время, когда экологическая практика успешно уже использует цифровые технологии и искусственный интеллект, то в действующем законодательстве этот процесс не регулируется.

Поэтому, в качестве основного вывода надо указать, что Экологический Кодекс следует дополнить отдельной статьей, регулирующей применение цифровых технологий в охране окружающей среды.

Литература

Вопросы Министерства экологии и природных ресурсов Республики Казахстан / Постановление Правительства Республики Казахстан от 5 июля 2019 года № 479. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000479>

Положение о Комитете экологического регулирования и контроля от 24 февраля 2023г. №65. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Y23NP000065>.

Экологический Кодекс Республики Казахстан // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400>

Культелеев С.Т. Экологическое право Республики Казахстан, Алматы, «Жеты Жаргы», 2018, с.63.

Сулейменов М.К. Гражданское право Казахстана в современном мире: влияние на развитие национального права //zakon.kz – комплекс правовой информации (законодательство) Республики Казахстан VRL: <http://online.zakon.kz/Document/?doc-id=36714219> (16.03.19.)

Байдельдинов Д.Л., Бекишева С.Д. Экологическое право Республики Казахстан, Алматы, 2004, с.121.

Уголовный кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 17.07.2024 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252

Хузин Р.Р. Смарт – контракт как инструмент автоматизации исполнения договорных обязательств. Право и Государство, №1(82), 2019. с 80-89

Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) Кодекс Республики Казахстан от 1 июля 1999 года № 409. // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409_

Закон РК Об информатизации (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2024 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33885902

Закон Республики Казахстан от 14 июля 2022 года № 141-VII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам стимулирования инноваций, развития цифровизации, информационной безопасности и образования» // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z2200000141>

Mukhlynina, Maria On the implementation of the state environmental policy in law-making and law-enforcement activities in Russia E3S Web of Conferences <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016905008>

Massé, F. (2019). Conservation Law Enforcement: Policing Protected Areas. *Annals of the American Association of Geographers*, 110(3), 758–773. <https://doi.org/10.1080/24694452.2019.1630249>

References

Voprosy Ministerstva jekologii i prirodnyh resursov Respubliki Kazahstan / Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 5 ijulja 2019 goda № 479 [Issues of the Ministry of Ecology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan / Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated July 5, 2019 No. 479.] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000479>

Polozhenie o Komitete jekologicheskogo regulirovanija i kontrolja ot 24 fevralja 2023g. №65 [Regulations on the Committee for Environmental Regulation and Control dated February 24, 2023. No. 65] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Y23NP000065>.

Jekologicheskij Kodeks Respubliki Kazahstan [Environmental Code of the Republic of Kazakhstan] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100000400>

Kul'teleev S.T. Jekologicheskoe pravo Respubliki Kazahstan [Environmental Law of the Republic of Kazakhstan], Almaty, «Zhety Zhargy», 2018, s.63.

Sulejmenov M.K. Grazhdanskoe pravo Kazahstana v sovremennom mire: vlijanie na razvitie nacional'nogo prava //zakon.kz – kompleks pravovoj informacii (zakonodatel'stvo) Respubliki Kazahstan [Civil law of Kazakhstan in the modern world: influence on the development of national law //zakon.kz - a complex of legal information (legislation) of the Republic of Kazakhstan] VRL: <http://online.zakon.kz/Document/?doc-id=36714219> (16.03.19.)

Bajdel'dinov D.L., Bekisheva S.D. Jekologicheskoe pravo Respubliki Kazahstan [Environmental law of the Republic of Kazakhstan], Almaty, 2004, s.121.

Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 17.07.2024 g.) [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (with amendments and additions as of July 17, 2024)] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252

Huzin R.R. Smart – kontrakt kak instrument avtomatizacii ispolnenija dogovornyh objazatel'stv [Smart contract as a tool for automating the execution of contractual obligations] // Pravo i Gosudarstvo, №1(82), 2019. s 80-89

Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazahstan (Osobennaja chast') Kodeks Respubliki Kazahstan ot 1 ijulja 1999 goda № 409 [Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special Part) Code of the Republic of Kazakhstan dated July 1, 1999 No. 409] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409>

Zakon RK Ob informatizacii (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.07.2024 g.) [Law of the Republic of Kazakhstan On Informatization (with amendments and additions as of July 1, 2024)] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33885902

Zakon Respubliki Kazahstan ot 14 ijulja 2022 goda № 141-VII ZRK «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam stimulirovaniya innovacij, razvitija cifrovizacii, informacionnoj bezopasnosti i obrazovanija» [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 14, 2022 No. 141-VII ZRK “On introducing amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on issues of stimulating innovation, developing digitalization, information security and education”] // <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z2200000141>

Mukhlynina, Maria On the implementation of the state environmental policy in law-making and law-enforcement activities in Russia E3S Web of Conferences <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016905008>

Massé, F. (2019). Conservation Law Enforcement: Policing Protected Areas. *Annals of the American Association of Geographers*, 110(3), 758–773. <https://doi.org/10.1080/24694452.2019.1630249>

Сведения об авторах:

Джапаркулов Данияр Ергалиевич – докторант кафедры таможенного, финансового и экологического права КазНУ имени аль-Фараби, (Казakhstan, г. Алматы, e-mail: 2030@list.ru)

Гусев Михаил Александрович – доктор Phd, старший преподаватель Казахского национального университета имени аль-Фараби (Казakhstan, г. Алматы, e-mail: Gusev_usa@hotmail.com)

Байдельдинова Татьяна Александровна – доктор PhD, директор комплаенс Ситибанк Казakhstan (Казakhstan, г. Алматы, e-mail: Gusev_usa@hotmail.com)

Сарсембинов Гани - научный сотрудник РГП на ПХВ «Институт философии, политологии и религиоведения» (Казakhstan, Алматы, e-mail: G.Sarsenbiyev_77@mail.ru)

Information about authors:

Dzhaparkulov Daniyar Yergalievich - doctoral student of the Department of Customs, Financial and Environmental Law KazNU named after al-Farabi, (Kazakhstan, Almaty, e-mail: 2030@list.ru)

Gusev Mikhail Aleksandrovich - Doctor Phd, Senior Lecturer of Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: Gusev_usa@hotmail.com)

Baideldinova Tatyana Aleksandrovna - doctor PhD, director of compliance Citibank Kazakhstan (Kazakhstan, Almaty, e-mail: Gusev_usa@hotmail.com)

Sarsembinov Gani - researcher of the RGP of the Institute of Philosophy, Politics and Religion (Kazakhstan, Almaty, e-mail: G.Sarsenbiyev_77@mail.ru)

Зарегистрировался: 18 апреля, 2024г.

Принят: 15 июня, 2024г.

5-бөлім
**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ЖӘНЕ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА**

Section 5
**CRIMINAL LAW
AND PROCESS, FORENSICS**

Раздел 5
**УГОЛОВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС,
КРИМИНАЛИСТИКА**

А.Е. Рахметова^{1*} , К.М. Бивер²

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

²Колледж криминологии и уголовного правосудия Университета штата Флорида, США, г. Флорида

*e-mail: R.aika.95@mail.ru

О НЕКОТОРЫХ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ ПРОБЛЕМАХ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИМ ПРАВОНАРУШЕНИЯМ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье проведен анализ противодействия экологическим правонарушениям через призму уголовно-правовой науки и экологического права. Рассмотрены аспекты уголовной ответственности в экологической сфере, предусмотренных в казахстанском законодательстве, которые имеют определенную научную значимость. Также представлены некоторые теоретические положения, раскрывающие ее содержание. Признается, что Казахстан, как стабильное демократическое государство соблюдает права человека и примат закона в контексте дальнейших преобразований в экологической сфере. Посредством представленных методов сравнительного, структурно-системного, исторического и других форм анализа определена предметная область исследования, которая построена на рекомендациях международного права и институтов ООН в экологической сфере, ориентированного на устойчивое развитие Казахстана. В процессе анализа отмечается наличие проблемных вопросов уголовно-правового характера в противодействии экологическим правонарушениям, требующим взвешенной оценки при определении степени вины и мер уголовной ответственности. На текущий момент в контексте активного развития в РК возникают новые правоотношения, идет процесс совершенствования порядка правового регулирования уже существующих. В указанной корреляции усматриваются элементы перманентного развития новых правовых специфических форм. Вслед за теоретиками, верно признать, что экологическое правоотношение – это состояние, где между субъектами возникают взаимные права и обязанности относительно защищенного государством интереса в экологической сфере. Практическая реализация. Указанные выше аспекты способствовали активному внедрению новых теоретико-практических вопросов и норм в экологическое законодательство. Можно также констатировать, что правильность в определении понятия «экологическое правонарушение» обусловило дальнейшую корреляцию норм всех отраслей законодательства.

Ключевые слова: национальное законодательство, международное право, противодействие экологическим правонарушениям, мера ответственности, степень виновного поведения, санкции.

A.E. Rakhmetova^{1*}, K.M. Biver²

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

²College of Criminology and Criminal Justice Florida State University, USA, Florida

*email: R.aika.95@mail.ru

About some criminal legal problems of countering environmental offense in the Republic of Kazakhstan

The article analyzes the fight against environmental violations through the prism of criminal law science and environmental law. The purpose of this article is to analyze a number of aspects of criminal liability in the environmental sphere provided for in Kazakh legislation, which have a certain scientific significance. Some theoretical provisions are also presented that reveal its content. It is recognized that Kazakhstan, as a stable democratic state, respects human rights and the primacy of the law in the context of further transformations in the environmental sphere. Through the presented methods of comparative, structural-systemic, historical and other forms of analysis, the subject area of research is determined, which is based on the recommendations of international law and UN institutions in the environmental field, focused on the sustainable development of Kazakhstan. In the process of analysis, the presence of problematic issues of a criminal legal nature in combating environmental offenses is noted, requiring a balanced assessment in determining the degree of guilt and measures of criminal liability. At the moment, in the context of active development in the Republic of Kazakhstan, new legal relations are emerging, and the process of improving the procedure for legal regulation of existing ones is underway. In this

correlation, elements of the permanent development of new legal specific forms are seen. Following the theorists, it is correct to recognize that environmental legal relations are a state where mutual rights and obligations arise between subjects regarding state-protected interests in the environmental sphere. Practical implementation. The above aspects contributed to the active introduction of new theoretical and practical issues and norms into environmental legislation. It can also be stated that the correctness in the definition of the concept of "environmental offense" led to further correlation of the norms of all branches of legislation.

Key words: national legislation, international law, combating environmental violations, degree of responsibility, degree of guilty behavior, sanctions.

А.Е. Рахметова^{1*}, К.М. Бивер²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Флорида штаты университетінің Криминология және қылмыстық сот төрелігі колледжі, АҚШ, Флорида қ.

*e-mail: R.aika.95@mail.ru

Қазақстан Республикасындағы экологиялық құқық бұзушылыққа қарсы күресудің кейбір қылмыстық құқықтық мәселелері туралы

Мақалада қылмыстық құқық ғылымы мен экологиялық құқық призмасы арқылы экологиялық құқық бұзушылықпен күресу талданады. Бұл мақаланың мақсаты Қазақстан заңнамасында көзделген, белгілі бір ғылыми мәні бар экологиялық саладағы қылмыстық жауапкершіліктің бірқатар аспектілерін талдау болып табылады. Оның мазмұнын ашатын кейбір теориялық ережелер де берілген. Қазақстан тұрақты демократиялық мемлекет ретінде экологиялық саладағы одан әрі қайта құрулар жағдайында адам құқықтары мен заңның басымдылығын құрметтейтіні мойындалған. Салыстырмалы, құрылымдық-жүйелік, тарихи және басқа талдау нысандарының ұсынылған әдістері арқылы тұрақты дамуға бағытталған халықаралық құқық пен БҰҰ-ның қоршаған орта саласындағы институттарының ұсыныстарына негізделген зерттеу пәні анықталады. Қазақстанның. Талдау барысында экологиялық құқық бұзушылықпен күресуде кінәнің дәрежесін және қылмыстық жауапкершілік шараларын анықтауда теңгерімді бағалауды талап ететін қылмыстық-құқықтық сипаттағы проблемалық мәселелердің болуы атап өтеледі. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында белсенді даму жағдайында жаңа құқықтық қатынастар пайда болуда, қолданыстағыларын құқықтық реттеу тәртібін жетілдіру процесі жүріп жатыр. Теоретиктердің пайымдауынша, экологиялық құқықтық қатынастар субъектілер арасында табиғатты қорғау саласындағы мемлекет қорғайтын мүдделерге қатысты өзара құқықтар мен міндеттер туындайтын мемлекет екенін мойындау дұрыс. Практикалық іске асыру. Жоғарыда аталған аспектілер табиғатты қорғау заңнамасына жаңа теориялық және практикалық мәселелер мен нормаларды белсенді түрде енгізуге ықпал етті. Сондай-ақ, «экологиялық құқық бұзушылық» ұғымын анықтаудағы дұрыстық заңнаманың барлық салаларының нормаларын одан әрі өзара байланыстыруға әкелді деп айтуға болады.

Түйін сөздер: ұлттық заңнама, халықаралық құқық, экологиялық құқық бұзушылықпен күрес, жауапкершілік дәрежесі, кінәлі мінез-құлық дәрежесі, санкциялар.

Введение

Для проведения комплексного анализа уголовно-правовых проблем по противодействию экологическим правонарушениям использовался широкий инструментарий средств, которые способствовали раскрытию сути научной проблематики. В отечественной правовой науке вопросы уголовной ответственности в области экологических отношений и по вопросам их противодействию уже были объектом специальных, комплексных исследований, которые требуют дополнительных исследований. В указанной связи представлена попытка видения решения проблем в области экологических отношений.

Материалы и методы

Нами в процессе исследования использовались методологические основы структурно-системного, исторического, сравнительно-правового метода и аналогии, которые в комплексе позволили выявить ряд проблемных аспектов, а также предложить способы оптимизации в указанной сфере. Объектом исследования – выступают общественные отношения, складывающиеся в плоскости реализации политики Казахстана в эколого-правовой сфере, формирования уголовно-правового механизма противодействия экологическим правонарушениям.

Совокупность научных методов создала реальные возможности для проведения комплексного исследования проблем уголовно-правового противодействия экологическим правонарушениям, позволившим сформулировать теоретические выводы и практические рекомендации по организации мер противодействия экологической преступности.

Обсуждение

Важно отметить, что на текущий момент в контексте активного развития в РК возникают новые правоотношения, идет процесс совершенствования порядка правового регулирования уже существующих, что актуализирует, как саму постановку научной проблематики, так и способов, и средств их разрешения в Казахстане. В указанной корреляции существенно актуализируются элементы перманентного развития новых правовых специфических форм. Верно признать, что правоотношение – это особый вид отношений на основе действующих норм права. В свою очередь противодействию экологическим правонарушениям сопутствуют условия, нашедшие отражение в Основном законе РК (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029) и отечественном нормативно-правовом массиве и международном праве (МП).

Провозглашение независимости РК, как известно, заложило важнейшие основы нового этапа в развитии экологического права. Необходимо также отметить, что от правильного определения понятия объекта права зависят:

- общественные отношения в экологической сфере;
- актуализируется четкая правовая фиксация понятия «экологическое правонарушение», способствующее раскрытию сути правовых институтов, которые требуют постоянного совершенствования.

Глобальным по своему содержанию является и экологическая проблема Аральского моря, признанная мировой общественностью в качестве экологической катастрофы XX в., ставшая результатом не сбалансированной, «хищнической» хозяйственной деятельности. Так, основной причиной данной катастрофы явилось то, что две реки Амударья и Сырдарья, являющиеся основными притоками Аральского моря, оказались чрезмерно зарегулированными в сфере с/х производства и перестали доносить свои воды до Арала, что, в конце концов, и вызвало эколо-

гическую катастрофу целого региона. Территория Приаралья превратилась в солевую пустыню, не пригодную для проживания и надежды на ее последующую реанимацию остаются сложно реализуемыми.

Конечно, не оспаривается и полностью признается верным тезис, что право – это претендующий на всеобщность и общеобязательность социально-правовой институт нормативного регулирования общественных отношений для того, чтобы рационально устроить социум через определение известной триады – меры свободы, прав и обязанностей.

Помимо сказанного, также важно признать, что правом определяется мера дозволения, иначе говоря, определяется предел того, что можно и нужно делать для экологической безопасности, способствовать правильному пониманию защиты ОС.

В предложенных обстоятельствах столь же важным выражением воли, реализуемой в законах и подзаконных нормативных актах, они являются, по сути, официальным нормативным выражением права.

Правовой парадокс кроется в том, что индивид, желая сохранить все богатства природы, порой сам, не исполняет четких предписаний и конституированных положений. Тем самым порождаются условия для преодоления таких негативных аспектов, на что и нацелено представленный научный анализ.

Нельзя обойти вниманием и такие экологически острые проблемы, которые создает космодром Байконур, где и на сегодняшний день продолжают космические испытания и запуски ракет, действие которых также наносят тотальный ущерб ОС.

Кроме того, экологическая деятельность также проявляется через общеправовые проблемы, в том числе в уголовно-правовом ее измерении. Так, ее основные цели и функции способствуют устранению негативных последствий, грозящих любому государству, если не будут предприняты упреждающие, превентивные меры.

Актуальность избранной научной проблематики дополняется высоким уровнем судимости граждан за совершаемые экологические правонарушения. Так, по данным официальной статистики в 2021-23 гг. выявлен общий объем утилизированных отходов – 389 тыс. тонн. Отмечается увеличение стихийных свалок в радиусе 50 км от границ городов республиканского и областного значения.

Указанные выше аспекты суммарно способствовали активному внедрению новых теоретико-практических, уголовно-правовых вопросов и норм в экологическое законодательство. Можно также констатировать, что правильность в определении понятия «экологическое правонарушение» обусловило дальнейшую корреляцию норм всех отраслей законодательства. Так, вопросы правовой дифференциации понятия одного вида объекта природы, за счет понятия другого усложняет возможность реальной экономической оценки, что проецируется на множество аспектов юридической природы природопользования (Беляев 2016: 56).

Можно также полагать, что выдвигаемый нами тезис об успехах казахстанского социума в преобразовании ОС и использовании ее ресурсного потенциала зависит от взаимной адаптивности природы и индивида. Так, на протяжении долгих лет, использование комплексов ОС проводится необдуманно, поскольку деятельность индивида должна коррелировать с процессами равновесности систем. Здесь подразумевается взаимная адаптация природных процессов и социально-экономических механизмов. Важно отметить, что особенностью правоотношений является участие государства в качестве обязательного субъекта.

Можно утверждать, вслед за ведущими теоретиками права, что обязательное участие государства не должно приводить к выводу об их административном характере. Отношения с недропользователями государство может осуществлять посредством уполномоченных на то органов, путем заключения договоров (Матузов 1997: 231).

По мнению М.М. Бринчука, указанные отношения не являются административными, поскольку в них государство реализует права собственника природного ресурса (Бринчук 2021: 211). Эти же основания, предусмотрены договорами, заключаемыми между недропользователем и госорганами, но они не являются нормативными.

Также важно определить, что для *объективной стороны экологического правонарушения* характерными признаками выступают:

- 1) противоправность поведения;
- 2) причинение или реальная угроза причинения экологического вреда, либо нарушение иных законных прав и интересов субъектов экологического права;
- 3) причинная связь между противоправным поведением и нанесенным вредом или реальной

угрозой причинения вреда, либо нарушением иных законных прав субъектов.

Субъективная сторона экологического правонарушения характеризуется виной правонарушителя, под которой подразумевается психическое отношение правонарушителя к своему противоправному поведению, которое может проявляться в действии или бездействии. Закон предусматривает две формы вины: умысел (прямой или косвенный) и неосторожность.

Субъективная сторона правонарушений, где вина – это отношение правонарушителя к совершенному противоправному деянию и его вредным последствиям в виде умысла или неосторожности. При этом умысел может быть прямым или косвенным, а неосторожность выражается в виде самонадеянности или небрежности.

Так, необходимо отметить, что **умышленным** является экологическое правонарушение, при котором нарушитель предвидит наступление общественно вредных последствий своего поведения и желает или допускает их (к примеру, предприниматель сбрасывает токсичные отходы производства не в установленном месте).

В оценочно-эмпирических исследованиях отмечается, что самонадеянность подразумевает условия, когда лицо, нарушающее экологическое требование, предвидит общественно вредные последствия деятельности, но рассчитывает их избежать. Небрежность проявляется в том, что лицо не предвидит последствий, хотя должно было и могло их предвидеть.

Как отмечает один из ведущих исследователей Бринчук М.М.:

- экологические правонарушения могут быть совершены при любой форме вины (к примеру, правонарушения, последствиями которых стало загрязнение атмосферного воздуха или вод),
- при умышленной форме вины (незаконная охота или рыбная ловля),
- по неосторожности (к примеру, небрежное обращение с огнем в лесу и нарушение правил пожарной безопасности в лесах) (Бринчук 2021: 14).

С точки зрения российского законодателя, как утверждает Петров В.В., что также и нашему мнению, в немалой степени характеризует и особенности казахстанской законодательной практики, идеальной моделью поведения субъектов выступает безусловное и строгое соответствие их действий, поступков правовым требованиям. Именно юридически корректное поведение является единственно желательным и необхо-

димым для обеспечения правопорядка в сфере недропользования (<http://psibook.com/sociology/sovremennoe-kontseptualnoe-videnie-problem-ekologii-cheloveka-skvoz-prizmu-duhovnosti-i-kultury.html>).

В общей теории, как известно, под *виной* понимается психическое отношение правонарушителя к своему противоправному поведению, проявляющееся в действии или бездействии.

При этом, законодательство РК предусматривает две формы вины:

- умысел (прямой или косвенный);
- неосторожность.

Так, *умышленным является экологическое правонарушение*, при котором нарушитель предвидит наступление общественно вредных последствий поведения и желает или сознательно допускает их (к примеру, предприниматель сбрасывает токсичные отходы своего производства не в установленном для этого месте).

Неосторожность, в свою очередь, бывает двух видов:

- самонадеянность;
- небрежность.

Следовательно, можно признать бесспорную верность теоретических положений, которые были положены в основу уголовной ответственности за экологические правонарушения в отечественном законодательстве.

Также можно полагать, что для нашей законодательной практики возможен российский подход, в частности, применение договорных режимов природопользования ограниченных закреплением обязательств государства и хозяйствующего субъекта по отдельным условиям природопользования, обеспечивающим встречные экономические интересы (Василевкая 2007: 151).

Важно также признать, что снижение экологически безопасных параметров актуализирует проблемы международного характера в контексте глобализации (<http://psibook.com/sociology/sovremennoe-kontseptualnoe-videnie-problem-ekologii-cheloveka-skvoz-prizmu-duhovnosti-i-kultury.html>). Полагаем, что обеспечение экологически безопасного развития Казахстана является актуальной задачей для государства.

В указанной связи необходимо отметить тенденцию увеличения объема и степени воздействия на природу, что обуславливает повышение ответственности за состояние ОС. Конечно, государственные институты и общество

организуют и определяют наиболее важные цели экологической политики, противодействию экологическим правонарушениям, для наиболее полного гармоничного развития ОС.

В действующем казахстанском законодательстве, к сфере экологии относят правоотношения, связанные с охраной природы, а правоотношения по использованию природных ресурсов, выводятся за рамки экологии, несмотря на корреляцию экологической проблемы. Важно также выделить и такой аспект проблемы, когда текущий законодательный массив регулирует договорные отношения без учета специфики (регулирование которых относилось к публичной сфере) и отношений недропользования.

Между тем, в Казахстане уголовно-правовой аспект противодействия экологическим правонарушениям еще в недостаточной степени разработан. В предложенном анализе перспектив и видения, уголовно-правовой охране подлежит ОС в корреляции с деятельностью индивида.

Стоит признать, что казахстанский уголовно-правовой механизм противодействия экологическим правонарушениям практически оптимально сформирован, что говорит о действенности его результатов. Как верно отмечается в стратегическом документе, реформа внесла позитивные перемены в части решения экологических проблем. Требуют систематизации нормы законодательства о недрах и недропользовании (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674>).

Следует также признать, что в отечественной правотворческой сфере, как и в ряде государств СНГ, сохраняется противоречивость и коллизийность экологического законодательства, отсутствие корреляции в организационных и финансовых вопросах госорганов и МСУ (<http://lawtheses.com/zakonodatelstvo-rossiyskoy-federatsii-i-ee-subektov-ob-ohrane-okruzhayuschey-sredy>).

Полагаем, что указанные и ряд других проблем осмысления сути противодействия экологическим правонарушениям актуализируют необходимость комплексного общетеоретического исследования данного феномена.

Актуальность темы исследования определяется также высокой степенью интегрированности общеправовых проблем противодействия экологическим правонарушениям с другими смежными направлениями, а именно:

- в определении степени вины, противоправности;

- мер ответственности, налагаемых государством в указанной сфере.

Совершенно справедливо отмечено, что в современных условиях назрела необходимость совершенствования механизма охраны и защиты ОС, которые должны осуществляться с учетом отечественного и международного опыта (<http://ua/pravovaja-osnova-ohrany-okruzhajuschej-sredy>). В Послании Главы государства К.К. Токаева народу Казахстана – «Казахстан в новой реальности: время действий» 1 сент. 2020 г. отмечено, что охрана ОС выходят на первый план. И в указанной связи необходимо доработать проект нового Экологического кодекса (https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g).

Все вышесказанное послужило основой тому, что в Концепции правовой политики РК до 2030 г., (Беляев 2016) уделяется особое внимание тому, что «современная уголовно-правовая политика нацелена на обеспечение безопасности личности, ее прав и свобод, а также общества и государства от криминальных угроз.

Дальнейшей реализации проводимой уголовно-правовой политики способствует усиление процессов криминализации за экологические преступления в контексте сложившихся социально-политических и правовых детерминант казахстанской социума.

Также такому пониманию способствует позиция отечественного законодателя, который в ст. 319 ЭК РК, «Виды экологических правонарушений» указывает на его корреляцию с УК РК и КоАП РК в контексте категоризации «экологического преступления» и «административным правонарушением в области ООС. Следовательно, можно утверждать, что экологические преступления дифференцируются от других правонарушений наличием общественной опасности.

Так, к примеру, ст.9 УК РК, конкретизирует норму о том, что преступлением признается совершенное виновно общественно опасное деяние (действие или бездействие), запрещенное УК РК под угрозой наказания.

Крайне важно признать, что в усиленной уголовно-правовой защите нуждается ОС, что является важным направлением правовой политики государства в области противодействия экологической преступности» (Беляев 2016) и осуществлению организационно-правовых мероприятий по борьбе с экологическими уголов-

ными правонарушениями в частности, и экологической уголовной правонарушаемостью в целом, как с негативными социально-правовыми явлениями, так и с результатами преступной деятельности человека.

Другим не менее важным источником экологического вреда, наносимого ОС, жизни и здоровью, является сама преступная деятельность индивида, который систематически совершает различные экологические правонарушения, тем самым, нанося существенный вред ОС и еще в более острой форме, усугубляет процессы ее деградации. Об этом свидетельствуют результаты официальных данных статистики, которые составляют значительную часть общей криминогенности казахстанского общества в сфере экологии и дополняют картину общей правонарушаемости в РК.

Вне всякого сомнения, важно признать, что экосистемы обеспечивают и развивают биоразнообразие. В основе растущего давления на указанные выше экосистемы, лежит потребление ресурсов, бум демографии. Вместе с тем, положительный аспект можно усмотреть в развитии «зеленой» экономической системы, подразумевая, что т.н. «сырьевая» экономика, исчерпав себя, спроецирует множественность сценариев развития в устойчивом балансе с ОС и способностью в перспективе обеспечивать качество человеческого развития.

Актуализации указанной проблематики способствуют и потребности науки, так и правореализационная практика, требующие своего осмысления и в не меньшей степени имеющейся дидактической ценностью для молодого поколения РК. Стоит особо обратить внимание, что в РК в текущей реальности экологические правонарушения заметно усилились, о чем свидетельствуют выбросы (г. Алматы, г. Атырау, г. Усть-Каменогорск), а также стоки и свалки (<https://ecounion.kz/?p=738>).

Принимая во внимание особую значимость, для достижения цели предпринятого анализа определены задачи:

- определить функциональные взаимосвязи правового характера противодействия экологическим правонарушениям в РК;
- выявить некоторые коллизии в правовом механизме противодействия экологическим правонарушениям в РК;
- сформулировать рекомендации механизма противодействию экологическим правонарушениям.

Результаты исследования

Зададимся вопросом: почему в казахстанском обществе сложилось представление о том, что экологические правонарушения не несут особой опасности? Почему степень тяжести преступления определяется для простого обывателя не столь существенной? И практически никто не несет правовой ответственности за совершенное правонарушение? Дело кроется в том, что противодействие экологическим правонарушениям должно носить системный характер и защитить права личности, общества и государства на основе превенции либо компенсации негативных последствий (Джансарева 2016:121).

Анализ правового регулирования уголовной и административной ответственности в экологической сфере показывает, что данный инструмент не в полном объеме обеспечивает полноценную охрану ОС, но все же является важным инструментом проводимой планомерной экологической политики в РК.

Считаем обоснованной позицию, что помимо традиционной классификации видов ответственности (уголовная, административная, гражданско-правовая и иная ответственность) выделяется специальный вид ответственности – *эколого-правовой*, который затрагивает интересы и природопользователей – субъектов правонарушения и природного объекта в целом, что не учитывается при наступлении уголовной, административной или дисциплинарной ответственности, а именно: степени тяжести правонарушения, применения правовой санкции.

К мерам эколого-правовой ответственности можно отнести прекращение права пользования недрами, приостановка или запрещение работ при нарушении требований, предъявляемых при геологическом изучении недр, при разведке или добыче полезных ископаемых и т.д.

Так, к примеру, в продолжение обсуждения причин массовой гибели рыбы в р. Урал в г. Атырау необходимо отметить, что в результате сброса воды с содержанием хлоридов по данным Министерства с/х, общий вес погибшей рыбы составил – 111 тонн.

В течении года было проведено несколько заседаний в суде в г. Атырау по данному делу. Из за сброса вод с повышенным количеством хлоридов ГКП “Атырау Су Арнасы” в Атырауском горсуде виновным признаны руководитель ГКП «Атырау су арнасы», заместитель, началь-

ник водоочистой станции. Так, согласно приговору, признаны виновными по ч. 2 ст. 371 (халатность, повлекшая тяжкие последствия), ч. 3 ст. 328 (загрязнение поверхностных вод, повлекшее причинение особо крупного ущерба ОС) и ч. 2 ст. 204 (неосторожное уничтожение или повреждение чужого имущества, причинившее особо крупный ущерб) УК РК (Умирбаева 2011: 146).

Как отмечено в официальных источниках, также признаны виновными по ч. 3 ст. 328 и ч. 2 ст. 204 УК РК и приговорены по совокупности к 2 годам 6 месяцам лишения свободы заместители указанного учреждения. «Суд также постановил взыскать с КГП «Атырау су арнасы» материальный ущерб в пользу Атырауской областной инспекции Л/Х в размере 13 млн. 924 тыс. тг., в пользу РКГП «Урало-Атырауский осетровый рыбзавод» – 429 млн. 438 тыс. тенге, в пользу ТОО «Луговской конный завод» – 1 млрд. 500 млн. 859 тыс. тг. (<https://stat.gov.kz/ru/news/ekologiya-i-statistika>).

В продолжение анализа важно отметить, что с позиции юридической науки и практики противодействие экологическим правонарушениям определяется в нескольких содержательных аспектах:

- как составная часть охраны ОС;
- как деятельность государства, осуществляемая наряду с природопользованием;
- это тождественность и взаимообусловленность уровней охраны ОС.

В указанной связи необходимо отметить дифференциацию функции природоохраны и природопользования, обусловившую их раздел между различными органами исполнительной власти, что в свою очередь апеллирует к анализу статданных. Так, к примеру, объем затрат на охрану ОС в Казахстане динамично растет. Если сравнить 2017 г. с 2021 г., то объем вырос на 59,1% и составил 417 млрд. тенге.

Структурно затраты государства выглядят следующим образом:

- на 15,2% выросли затраты на охрану атмосферного воздуха и изменения климата;
- возросли затраты на очистку сточных вод – на 74%;
- по обращению с отходами – на 62,5%.

Также уместно отметить, что по водным ресурсам доступ населения к водоснабжению в городах в 2022 г. составил 98,4%, в селах – 94,5%. А за последние лет он составил – 34,6 % (<https://stat.gov.kz/ru/news/ekologiya-i-statistika>).

В указанной связи важно обратить внимание на нормотворческую работу. Так, согласно новаций, внесенных в действующее законодательство Комитет экологического контроля, рассмотрит проекты нормативов эмиссий, если они превышают 5000 тонн в год выбросов. К примеру, для нефтегазовой отрасли – 1000 тонн в год.

Так, к примеру, нормативы эмиссий рассматриваются территориальными подразделениями – департаментами экологии в областях и в городах республиканского значения. Следует усматривать проблему и в том, что зачастую, определение нормативов эмиссий, как и их нарушение в большинстве случаев имеет последствия негативного характера для юрлиц и может быть определено объемом налагаемых штрафных санкций.

С 2019 г. введены изменения в ряд приказов Министерства Энергетики РК по парниковым газам. К примеру, предлагаемые изменения были вынесены на общественное обсуждение.

Согласно внесенных новаций, уполномоченный орган в области ООС будет утверждать технические удельные нормативы. Соответствующие изм. в действующий ЭК РК были внесены Законом РК от 2 апреля 2019 г. № 241-VI «О внесении изменений и доп. в некоторые законодательные акты РК по вопросам развития бизнес-среды и регулирования торговой деятельности» (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38597658).

В свою очередь, уполномоченный орган в сфере индустрии – МИИР РК осуществляет регулирование деятельности по сбору, хранению, реализации лома цветного и чермета с установлением требований к деятельности и определения срока представления отчетности о закупке, реализации лома юрлицами. Соответствующие изм. в действующий ЭК РК были введены Законом РК от 26 дек. 2019 г. № 284-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам ЖКХ» (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000284/history>).

К числу наиболее часто встречаемых дефектов организационно-правового обеспечения противодействия экологическим правонарушениям, можно отнести относительную разработанность общеправовой теоретической модели противодействия экологическим правонарушениям; недостаточной системности мер государственного обеспечения; противоречия в НПА в указанной сфере. Вместе с тем, стоит отметить положительную динамику. Так, члены Евразий-

ского межправительственного совета (ЕМПС) подписали соглашение о трансграничном перемещении опасных отходов через ЕАЭС. Так зафиксировано: трансграничное перемещение отходов физлицами для личного пользования запрещено. Можно полагать, что такая реализация с разрешительным порядком трансграничных перевозок во взаимодействии государств-членов с учетом информирования о выданных заключениях и выявленных нарушениях при перевозках заметно оптимизирует сложившуюся ситуацию.

Заключение

Указанный концептуальный подход позволит оптимизировать юридическое обеспечение противодействия экологическим правонарушениям и обусловит применение:

- систематизации законодательства в указанной области;
- активизирует научно-методологические разработки концепции охраны ОС;
- оптимизирует в должной мере деятельность органов государственного управления природопользованием и охраной ОС;
- способствует развитию системы экообразования и повышения уровня правосознания граждан;
- активизирует государственную поддержку различных общественных экодвижений по защите ОС;
- укрепит контакты с области международного сотрудничества.

Таким образом, сформулированные теоретико-практические положения и выводы, представленные в статье, освещающие некоторые проблемные вопросы противодействия экологическим правонарушениям, несения уголовной ответственности будут способствовать:

В определенной степени дополнить некоторые аспекты в русле превенции экологических проблем, противодействию в совершении экологических правонарушений, корреспондирующих праву и нравственности.

Казахстанский уголовно-правовой механизм противодействия экологическим правонарушениям практически оптимально сформирован, что говорит о действенности его результатов.

Представить обобщенное понимание накопившихся проблем в части противодействия экологическим правонарушениям и оптимизации механизмов уголовной ответственности в Казахстане.

Признается приоритетность экологической безопасности опосредованных принятием различных программ, проектов с учетом трансграничного характера его воздействий на окружающую среду, что обеспечит корреляцию интересов, оптимизацию норм с указанием конкретного перечня веских и обоснованных оснований.

Стоит обратить внимание, что в РК в текущей реальности экологические правонарушения заметно усилились, следовательно, по-

лученные выводы могут использоваться как рекомендации для нормотворческой и правоприменительной деятельности государственных уполномоченных органов в области охраны ОС в Казахстане.

В качестве превентивных методов противодействия экологическим правонарушениям может выступать усиление и популяризация в СМИ различного рода мероприятий в указанной сфере, а также публикация сведений правоприменительной и судебной практики в РК.

Литература

Конституция РК. (С изм. и доп. на 19.09.2022 г.). [Электронный ресурс: // URL Загл. с экр. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029. Дата обрац. 14.12.2023].

Беляев Н. А., Сорокин, В. Д., Чечина, Н. А. Методологические основы изучения причин правонарушений, совершаемых виновно гражданами. / В кн.: Преступность и ее предупреждение. – Спб., 2016. – С. 56.

Матузов Н.И., Малько А.В. Учебник. Теория государства и права. – М., 1997. – С. 490.

Бринчук М.М. Экологическое право. Институт И. Кушнра. – М., 2021. – с. 211.

Василевская Д.В. Правовое регулирование отношений недропользования в РФ и зарубежных странах. – М., 2007. – С. 150.

Социология. Современное концептуальное видение проблем экологии и человека сквозь призму духовности и культуры. [Электронный ресурс: URL:<http://psibook.com/sociology/sovremennoe-kontseptualnoe-videnie-problem-ekologii-cheloveka-skvoz-prizmu-duhovnosti-i-kultury.html>. Режим доступа с экр.].

Указ Президента РК от 15 окт. 2021 г. № 674. Об утверждении Концепции правовой политики РК до 2030 г. [Электронный ресурс: URL:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> Режим доступа с экр.].

Законодательство РФ и ее субъектов по охране ОС. [Электронный ресурс: URL: <http://lawtheses.com/zakonodatelstvo-rossijskoj-federatsii-i-ee-subektov-ob-ohrane-okruzhayuschey-sredy> Режим доступа с экр.].

Правовая основа охраны ОС. [Электронный ресурс: URL: Режим доступа с экр.].

Послание Главы государства К.К. Токаева народу Казахстана от 1 сент. 2020 г. – «Казахстан в новой реальности: время действий». [Электронный ресурс: URL: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g Режим доступа с экр.].

Ассоциация практикующих экологов [Электронный ресурс: URL: <https://ecounion.kz/?p=738> Режим доступа с экр.].

Данные официальной статистики. [Электронный ресурс: URL: <https://stat.gov.kz/ru/news/ekologiya-i-statistika/> Режим доступа с экр.].

Джансараева Р.Е., Тапалова Р.Б., Умирбаева З.А. Проблемы борьбы с экологическими правонарушениями в Республике Казахстан. – АЛМАТЫ, 2016. – С. 121.

Умирбаева З.А. Уголовно-правовые проблемы борьбы с экологическими преступлениями. – Алматы, 2011. – С. 146.

Закон РК от 2 апр. 2019 г. № 241-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам развития бизнес-среды и регулирования торговой деятельности» [Электронный ресурс: URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38597658 Режим доступа с экр.].

Закон РК от 26 дек. 2019 г. № 284-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам жилищно-коммунального хозяйства» [Электронный ресурс: URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000284/history> Режим доступа с экр.].

References

Constitution of the Republic of Kazakhstan. (As amended and supplemented as of September 19, 2022). [Electronic resource: // URL Cap. from screen https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029. Request date 12/14/2023].

Belyaev N. A., Sorokin, V. D., Chechina, N. A. Methodological foundations for studying the causes of offenses committed by guilty citizens. / In the book: Crime and its prevention. – St. Petersburg, 2016. – P. 56.

Matuzov N.I., Malko A.V. Textbook. Theory of Government and Rights. – M., 1997. – P. 490.

Brinchuk M.M. Environmental law. Institute of I. Kushnir. – M., 2021. – p. 211.

Vasilevskaya D.V. Legal regulation of subsoil use relations in the Russian Federation and foreign countries. – M., 2007. – P. 150.

Sociology. A modern conceptual vision of environmental and human problems through the prism of spirituality and culture. [Electronic resource: URL:<http://psibook.com/sociology/sovremennoe-kontseptualnoe-videnie-problem-ekologii-cheloveka-skvoz-prizmu-duhovnosti-i-kultury.html>. Title from screen].

Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated October 15, 2021 No. 674. On approval of the Concept of legal policy of the Republic of Kazakhstan until 2030 [Electronic resource: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> Title from screen].

Legislation of the Russian Federation and its constituent entities on environmental protection. [Electronic resource: <http://lawtheses.com/zakonodatelstvo-rossiyskoy-federatsii-i-ee-subektov-ob-ohrane-okruzhayushchey-sredy> Title from screen].

Legal basis for OS protection. [Electronic resource: Title from screen].

Message from the Head of State K.K. Tokayev to the people of Kazakhstan from September 1, 2020 – “Kazakhstan in a new reality: time for action.” [Electronic resource: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g Title from screen].

Association of Practicing Ecologists [Electronic resource: <https://ecounion.kz/?p=738> Title from screen].

Official statistics data. [Electronic resource: <https://stat.gov.kz/ru/news/ekologiya-i-statistika/> Title from screen].

Dzhansaraeva R.E., Tapalova R.B., Umirbaeva Z.A. Problems of combating environmental violations in the Republic of Kazakhstan. – ALMATY, 2016. – P. 121.

Umirbaeva Z.A. Criminal legal problems of combating environmental crimes. – Almaty, 2011. – P. 146.

Law of the Republic of Kazakhstan dated April 2, 2019 No. 241-VI “On introducing amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the development of the business environment and regulation of trade activities” [Electronic resource: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38597658 Title from screen].

Law of the Republic of Kazakhstan dated December 26, 2019 No. 284-VI “On introducing amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on housing and communal services” [Electronic resource: Title from screen].

Information about authors:

Rakhmetova Aigerim Esilkyzy (corresponding author) – Doctoral student at Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: R.aika.95@mail.ru)

Kevin Michael Beaver – PhD, is an American criminologist and the Judith Rich Harris Professor of Criminology at Florida State University's College of Criminology and Criminal Justice, the director of the Distance Learning Program (USA, Florida c., e-mail: kbeaver@fsu.edu)

Авторлар туралы мәлімет:

Рахметова Айгерим Есілқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің докторанты (Қазақстан, Алматы, e-mail: R.aika.95@mail.ru)

Кевин Майкл Бивер – PhD, американдық криминолог және Джудит Рич Харрис Флорида мемлекеттік университетінің Криминология және қылмыстық сот төрелігі колледжінің криминология профессоры, Қашықтықтан оқыту бағдарламасының директоры (АҚШ, Флорида штаты, e-mail: kbeaver@fsu.edu)

Зарегистрирована: 19.04.2024 г.

Принята: 24.05.2024 г.

А.Ж. Ордаева^{1*}, К.Т. Битемиров¹, Л.А. Болатбекова²,
Б.С. Исахов¹, С.Б. Абутаева²

¹Х.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Қазақстан, Түркістан қ.

²М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан, Шымкент қ.

*e-mail: Aygul.ordaeva@inbox.ru

СТАЛКИНГ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ ЖАҢА ТҮРІ РЕТІНДЕ: ОНЫҢ АМБИВАЛЕНТТІ СЕКСИЗММЕН БАЙЛАНЫСЫ, ГЕНДЕРЛІК ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚҚА КӨЗҚАРАС

Бұл мақалада, stalking зорлық-зомбылықтың жаңа түрі ретінде көзқарастар, олармен байланысты психологиялық ұғымдар мен теорияларды егжей-тегжейлі қарастырады. Біздің мемлекетімізде stalking әлеуметтік-психологиялық тұрғыдан зерттелмеген. Ғылыми зерттеудің мақсаты stalkingтің әртүрлі формаларын зерттеу болып табылады. Stalkingті үш түрге жіктеуге болады: бұрынғы серіктестің ізіне түсу, таныстың ізіне түсу және бейтаныс адамның ізіне түсу. Сексистік және жыныстық зорлық-зомбылық қарым-қатынас арасындағы бірлестіктерді зерттеу. Шетелдік зерттеушілердің ғылыми зерттеудің негізгі нәтижелеріне талдау жасау арқылы тұжырымдама жасалған. Амбивалентті сексизмді зерттеу арқылы олардың түрлеріне талдау жасалып, өзара байланыстылығын зерттеу арқылы жоғары мейірімді сексистік көзқарастарға ие адамдар жәбірленушіні кінәлауға көбірек бейімділігін көрсетті. Stalkerдің іс-әрекеті негізінен қауіп төндіруге бағытталған; сонымен қатар, кейбір әрекеттері психологиялық зорлық-зомбылық сияқты зорлық-зомбылықтың прецеденті болуы мүмкін тіпті физикалық зорлық-зомбылық ретінде көрінеді. Сондай-ақ, заңгерлердің еңбектерімен шектелмей психологтардың да зерттеулерін пайдаланған. Дәстүрлі гендерлік рөлдер мен әйелдерге деген көзқарас stalking (ізге түсу) мен гендерлік зорлық-зомбылықты қарастыруда маңызды рөл атқарады. Зерттеуде зорлау туралы түсініктер сексистік қатынастармен байланысты болды. Stalkingтің алдын алу мақсатында амбивалентті сексизмге талдау жасалынып stalkerдің ойлау қабілетін өзгерту көзделген.

Түйін сөздер: stalking, stalker, сексизм, амбивалентті сексизм, гендерлік зорлық-зомбылық.

A.Zh. Ordayeva¹, K. Bitemirov¹, L.A. Bolatbekova²,
B.S. Isakhov¹, S.B. Abutaeva²

¹International Kazakh-Turkish University named after Yasavi, Kazakhstan, Turkestan

²M. Auezov South Kazakhstan University, Kazakhstan, Shymkent

*e-mail: Aygul.ordaeva@inbox.ru

Stalking as a new form of violence: its connection with ambivalent sexism, attitude to gender-based violence

In this article, stalking examines in detail views as a new type of violence, the psychological concepts and theories associated with them. In our country, stalking is not studied from a socio-psychological point of view. The purpose of the research is to study various forms of stalking. Stalking can be classified into three types: stalking an ex-partner, stalking an acquaintance, and stalking a stranger. A study of associations between sexist and sexually violent relationships. The concept was developed by analyzing the main results of scientific research by foreign researchers. By studying ambivalent sexism, an analysis of their types was conducted and studies of their interconnectedness showed that people with high kind sexist views are more likely to blame the victim. The stalker's actions are mostly focused on the threat; in addition, some of their actions are seen as even physical violence, which can be a precedent for violence such as psychological violence. Also, not limited to the works of lawyers, he used the research of psychologists. Traditional gender roles and attitudes towards women play an important role in addressing stalking and gender-based violence. In the study, the concepts of rape were associated with sexist attitudes. In order to prevent stalking, an analysis of ambivalent sexism was conducted and it was planned to change the stalker's thinking.

Key words: stalking, stalker, sexism, ambivalent sexism, gender-based violence.

А.Ж. Ордаева^{1*}, К.Т. Битемиров¹, Л.А. Болатбекова²,
Б.С. Исахов¹, С.Б. Абутаева²

¹Международный Казахско-Турецкий Университет им. Х.А. Ясави, Казахстан г. Туркестан

²Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Казахстан, г. Шымкент

*e-mail: Aygul.ordaeva@inbox.ru

Сталкинг как новая форма насилия: его связь с амбивалентным сексизмом, отношение к гендерному насилию

В этой статье stalking подробно рассматривает взгляды как новый вид насилия, связанные с ними психологические концепции и теории. В нашем государстве stalking не изучен с социально-психологической точки зрения. Целью научного исследования является изучение различных форм stalking. Stalking можно классифицировать на три типа: преследование бывшего партнера, преследование знакомого и преследование незнакомца. Исследование ассоциаций между сексистскими и сексуальными насильственными отношениями. Концепция разработана с помощью анализа основных результатов научного исследования зарубежными исследователями. Путем изучения амбивалентного сексизма был проведен анализ их типов и исследования их взаимосвязанности показали, что люди с высокими добрыми сексистскими взглядами более склонны обвинять жертву. Действия stalkера в основном сосредоточены на угрозе; кроме того, некоторые из их действий рассматриваются как даже физическое насилие, которое может быть прецедентом насилия, такого как психологическое насилие. Также, не ограничиваясь трудами юристов, он использовал исследования психологов. Традиционные гендерные роли и отношение к женщинам играют важную роль в рассмотрении stalking (преследования) и гендерного насилия. В исследовании понятия изнасилования были связаны с сексистскими отношениями. В целях предупреждения stalking был проведен анализ амбивалентного сексизма и намечено изменить мышление stalkера.

Ключевые слова: stalking, stalker, сексизм, амбивалентный сексизм, гендерное насилие.

Кіріспе

Мемлекет басшысының 2019 жылғы 2 қыркүйектегі «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына жолдауында «Сот және құқық қорғау жүйесіндегі күрделі реформалар – азаматтарымыздың құқықтарын қорғаудың және олардың қауіпсіздігін күшейтудің негізгі факторы» (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1900002019>) деп, атап көрсеткендей азаматтарымызды stalkingтен (ізге түсуден) қорғауды қамтамасыз етуіміз қажет.

Мемлекет басшысының жолдауын іске асыру жөніндегі жалпыұлттық іс-шаралар жоспарында «Жыныстық зорлық-зомбылық, педофилия, есірткі тарату, адам саудасы, балаларға қарсы қылмыстар үшін, сондай-ақ браконьерлік, өсімдік және жануарлар дүниесін қорғау жөніндегі мемлекеттік инспекторға, жануарлар дүниесін қорғау жөніндегі мамандандырылған ұйымның инспекторына, қорықшылар қызметіне күш қолдану мен қол сұғушылық және жеке адамға қарсы басқа да ауыр қылмыстар үшін қылмыстық жазаны күшейту» – 2019 ж. жүзеге асыру жоспарланған болатын (https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/akorda_other_events/memleket-basshysynyn-2019-

[zhylgy-2-kyrkuiektegi-syndarly-kogamdyk-dialog-kazakstannyn-turaktylygy-men-orkendeuinin-negizi-atty-kazakstan-hal](https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/akorda_other_events/memleket-basshysynyn-2019-zhylgy-2-kyrkuiektegi-syndarly-kogamdyk-dialog-kazakstannyn-turaktylygy-men-orkendeuinin-negizi-atty-kazakstan-hal)).

Жоспарды орындауда жасалып жатқан күрделі реформалардың арқасында сот саласында жаңашылдықтар мен күрделі өзгерістер орын алды. Қазіргі кезде сот жүйесіне сенімділікті арттыру, іс жүргізудің оңтайландыру, оның қолжетімділігін, жеделдігін арттыру және сот жүйесінің қызметінің ашықтығын қамтамасыз ету мақсатында соттардың іс жүргізуінде инновациялық ақпараттар технологиялары кеңінен қолданылуда. Сонда-да, халық арасында өз құқығын stalkердің әрекетінен қорғана алмауы құқықтық сауаттылықты жетілдіру қажеттігін көрсетеді.

Материалдар мен әдістер

Адамдар өмір бойы әр түрлі тұлғааралық қатынастарға түседі. Қарым-қатынасты кем дегенде екі адамның өзара әрекеттесу үлгісі ретінде анықтауға болады. Қатынастар адамның өзара әрекеттесуінің негізін құрайды және адамның әлеуметтік қажеттіліктерін қанағаттандырады. Алайда, кейде кейбір қатынастардың сипаты әр қатысушының өзара қызығушылығын немесе келісімін қамтымайды. Мұндай жағдайларда бұл

қатынастар қажетсіз немесе келісілмеген нәрсеге бағытталуы мүмкін. Жағымсыз байланыстар, физикалық немесе жыныстық қудалау, тұрмыстық зорлық-зомбылық және серіктес тарапынан зорлық-зомбылық адамның өзара әрекеттесуінің қалаусыз және консервативті емес түрлері ретінде ұсынылуы мүмкін (Cupach & Spitzberg 2007: 64-86; Meloy, 1999a: 85-99).

Мұндай жағымсыз мінез-құлыққа қатысу үшін адамдарда бірнеше себептер мен сенім жүйелері болуы мүмкін. Бұл қажетсіз шабуылдар, әдетте, адамдар арасындағы, әсіресе ерлер мен әйелдер арасындағы билік қатынастарынан туындайды.

Оксфордтың ағылшынша сөздігі «stalk» етістік формасын «қажетсіз және интрузивті назар аудару немесе қудалау» деп анықтайды.” (<https://en.oxforddictionaries.com/definition/stalk>).

Сталкинг (ізге түсу)- обсессивті, белгілі бір адамның еркінен тыс қайталанатын ізге түсуі (аңду) дегенді білдіреді. Stalking, салыстырмалы түрде жақында пайда болған термин, қауіпсіздікке деген үрей мен қорқынышты тудыратын белгілі бір адамға бағытталған қажетсіз және қайталанған жүріс-тұрыс ретінде сипатталуы мүмкін.

Stalking басқа жағымсыз қатынастардың заңдылықтарын мәжбүрлеу және қайталану сипатымен ерекшелендіреді. Бірнеше рет соқтығысу жағдайлары: үйге, жұмысқа немесе серіктес мектепке қалаусыз бару; қоғамдық орындарға немесе нысан көрінетін әлеуметтік ортаға келу; сыйлықтарды бірнеше рет жіберу; әлеуметтік шеңберімен байланысуға және мақсатына жету үшін ақпарат алуға тырысу; жәбірленушінің кезкелген мүлкіне зиян келтіру (<https://www.morcati.org.tr/tr/diger-etkinlikler/8-mor-cati-kadinsiginagivakfi/8-flort-siddeti>).

Бұл кейбір елдерде әлеуметтік ғылыми салада зерттеудің жаңа бағыты. Жәбірленушіні ұстауға бағытталған және жәбірленушіні қорқыту тәсілмен байланыстағы тұрақты әдіс-тәсілдер сталкингтің мысалдары бола алады. Ізге түсу әрекеттері жеке физикалық жақындыққа ұмтылуды ғана қамтымайды; мақсаты адамның дүние-мүлкі мен әлеуметтік ортасы да сталкерге бағытталуы мүмкін. Заттарға зиян келтіру немесе жәбірленушіге тауарлар мен сыйлықтар жіберу; олардың үйі, маңайы, жұмысы немесе мектебі сияқты физикалық ортаға шақырылмаған көріністер; жәбірленушіні достарымен және отбасы мүшелерімен байланысқа түсу әрекеттерін аңдудың әр түрлі жағдайларын қамтуға болады.

Сталкинг (ізге түсу) бір жақты мінез-құлық екенін көрсетеді; оны тек сталкер (ізге түсуші) ынталандырады және орындайды, ал екінші жағынан, жәбірленушіні мазалайды. Соған қарамастан, сталкердің (ізге түсушінің) кейбір мінез-құлықтары кейде қарым-қатынас сипатында сипатталады. Демек, аңду әрекеттерін (мысалы, тұрақты байланыс немесе мақсатқа сыйлық жіберу) зорлық-зомбылық түрі немесе танысу мінез-құлығының немесе қылықтылық типтік компоненті ретінде анықтау әрдайым түсінікті бола бермейді. Сталкердің іс-әрекеті негізінен қауіп төндіруге бағытталған; сонымен қатар, кейбір әрекеттері психологиялық зорлық-зомбылық сияқты зорлық-зомбылықтың прецеденті болуы мүмкін тіпті физикалық зорлық-зомбылық ретінде көрінеді. Кейбір зерттеушілер, сталкинг (ізге түсу) әрекеттерін зорлық-зомбылықтан гөрі мазасыз қарым-қатынастағы әдеттегі мінез-құлық ретінде қабылдауы мүмкін (Cupach 2014).

Логан мен Уолкердің айтуынша, романтикалық қарым-қатынасқа түсу әдетте бір адам қарым-қатынасты тоқтатқан кезде немесе екі адам белгілі бір уақытта белсенді қарым-қатынаста болмаған кезде жасалады. Бұл сондай-ақ сталкингтің (ізге түсудің) біржақты сипатын көрсетеді және қарым-қатынастағы басқа адамның бұл жағдайда ешқандай өкілеттілікке ие еместігін дәлелдейді. Зорлық-зомбылық және қайталанатын сипатта болғандықтан, сталкинг (ізге түсу) кейбір заңнаманы талап етуі керек және көптеген елдерде бұл қылмыс ретінде арнайы анықталған. Біреудің сталкинг (ізге түсуі) қылмыс деп жариялаған бірінші мемлекет – АҚШ. Калифорнияда 1990 жылы Ребекка Шеффер есімді актриса соңынан еріп, жанкүйері 1989 жылы өлтіргеннен кейін «Stalking Act» жарияланды (Meloy, 2021b).

Жәбірленушімен мен сталкер арасындағы қатынасқа байланысты сталкингті үш түрге бөлуге болады. Біріншісі – бұрынғы серіктеске ұмтылуы, оны адамның бұрынғы жұбайы немесе кез-келген бұрынғы романтикалық қызығушылығы бар махаббаты жүзеге асырады; екіншісі танысу-ізге түсуді жәбірленушінің танысы жүзеге асырады, мысалы, көршісі, әріптесі, досы және т.с.с., жүзеге асырады; үшіншісі сталкер жәбірленушіге мүлдем бейтаныс болған кезде, оны бейтаныстың ізге түсуі деп атайды.

Танысу – бұл кең ұғым, өйткені ол достарды, отбасы мүшелерін, жұмысшыларды және т.с.с. қамтуы мүмкін. Бұл санаттың жалпы си-

паттамасы – жәбірленушімен сталкер бірін-бірі білгенімен, ортақ мақсаттағы романтикалық қызығушылықтың болмауы. Сталкинг (ізге түсу) негізінен бұрынғы серіктесті аңдуға бағытталған, өйткені жәбірленушімен сталкердің арасындағы романтикалық қарым-қатынас тарихы бұл оқиғаны ауырлатады. Сондай-ақ, сталкинг (ізге түсу) оқиғаларда көптеген сталкерлердің жәбірленушісі бұрынғы серіктесі болғандығы анықталды. Метаанализден алынған сталкинг (ізге түсу) зерттеулерінің жартысында сталкер мен жәбірленуші арасындағы романтикалық қызығушылық тарихы барлар. Романтикалық тарихты жәбірленушімен бөлісетін сталкерлер агрессивті, неғұрлым табанды және қатерлі болады. Бұрынғы серіктестер ортақ тарихына байланысты жәбірленушінің жеке өміріне көбірек қол жеткізе алады, сондықтан олар одан әрі қорқыту тактикасын қолдана алады. Сонымен қатар, аңдыу құрбандары басқа серіктестерге қарағанда бұрынғы серіктестің аңдыуында стресстің деңгейі туралы айтады.

Сталкинг (ізге түсудің) әдісіне қатысты физикалық жақындығын сақтай отырып, адамның соңынан еру немесе олардың үйіне бірнеше рет бару сияқты әрекеттер, офлайн немесе нақты өмірде ізге түсудің дәстүрлі әдістерімен жүзеге асырылады. Сталкинг (ізге түсудің) жаңа әдісі онлайн немесе киберсталкинг, онлайн немесе бірнеше желідегі байланыс платформалары арқылы жүзеге асырылады. Жәбірленушінің компьютеріне зиян келтіретін зиянды бағдарламалық жасақтаманы жиі жіберуі немесе электрондық пошта хабарламаларын жіберуі сондай-ақ, жеке ақпаратты көпшілік алдында жариялауы мақсаты туралы хабарламалар жібереді. Кейбір жағдайларда, сталкерлер өздерінің веб-сайттарында өздерінің құрбандарының жеке немесе байланыс ақпараттарын таратқан, сондықтан сталкерден басқада көптеген адамдар жәбірленушіні мазалайды. Мысалы, АҚШ-тағы киберкуудық жағдайында әйел өзін жезөкшелікпен айналысамын деп кейбір онлайн-платформаларда өзінің нөмірі мен үй мекен-жайын орналастырғаннан кейін әйелге көптеген мазасыздық пен қорлаушы телефон қоңыраулары түсті. Көптеген басқа киберсталлингтік жағдайлар осыған ұқсас. Тағы да бір әйелді аңдыған адам құрбан туралы бірнеше рет желіде хабарлама жариялады, ол оны кез-келген уақытта жыныстық қатынасқа алуға болатындығын айтты. Бұндай іс-әрекеттер жәбірленушіге көбірек аландаушылық туғызады және ізге түсу актісінің ауырлығын арттырады.

Кибералстингтің мотивтері ұқсас және нақты өмірді аңду сияқты зорлық-зомбылықты қатерлі мақсаттарды қамтиды. Бұл жәбірленушіге өмірдегі офлайн сияқты психологиялық тұрғыдан ауыр әсер етеді. Зерттеушілердің айтуы бойынша, әйелдер интернеттегі профилін өзін-өзі жек көрумен өшіріп тастауы, бұл таңбадан ұялады немесе қорқады. Сайып келгенде, сталкерлер өз мақсатына жәбірленушінің мінез-құлқын бақылау арқылы жетеді.

Клиникалық және сот психологиясының кейбір зерттеулері сталкерлерге жеке тұлғаның бұзылуының кейбір формалары нашакорлықпен және балалық шақтағы жарақаттар болуы мүмкін екенін көрсететін диагнозын қояды. Сталкерлерде басқа қылмыскерлерге қарағанда психологиялық бұзылулардың белгілері көбірек байқалуы мүмкін екенін, бірақ психологиялық ауытқушылық аңдып жүру мінез-құлқы мен психопатологиясының айтарлықтай корреляциясын көрсетпейді. Зерттеуде айтылғандай, үлкен үлгілерде кез-келген психопатологияны табу қиынырақ. Кейбір зерттеулер адалдыққа, бір нәрсеге жанашырлыққа негізделген жақындық сезімдерін және сталкинг (ізге түсу) әрекеттерін зерттеді.

Австралиялық ғалымдар бірінші болып аңдуды психикалық ауытқудың симптомы болуы немесе болмауы мүмкін проблемалық мінез-құлық ретінде қарастыруды ұсынды. Проблемалық мінез-құлық заңды бұзуға әкелуі мүмкін немесе қарқындылығы немесе динамикасы бойынша қылмыстық қудалау шегіне жете алмайды. Проблемалық мінез-құлықтың басты ерекшелігі оның екі жаққа да зиянды екендігінде: жәбірленушілерге және мінез-құлық авторларының өздеріне.

Психиканың ең ауыр түрлерінің бірі ретінде және 30% физикалық зорлық-зомбылық жағдайларында, сталкинг құрбандары үшін ауыр жарақаттық салдарға алып келеді. Сталкинг құрбандары қорқыныштан, мазасыздықтан, қорғансыздық пен сенімсіздіктен зардап шегеді. Созылмалы стресстік реакцияның нәтижесінде жарақаттан кейінгі күйзеліс ұйқының бұзылуы, бас ауруы, асқазан ауруы сияқты психосоматикалық реакцияларды дамыта алады. Екі тарапқа білікті психологиялық заңгерлік және әлеуметтік көмек қажет: сталкинг құрбандары – өзін дұрыс қорғау үшін; сталкерлер – деструктивті мінез-құлқын тоқтату және өздері үшін қайтымсыз құқықтық және психоәлеуметтік салдардан аулақ болу үшін.

Европа елдерінде сталкинг аясында бұл мінез-құлық қылмыстық сипатқа ие және олардың мақсаттары әртүрлі мәселелерімен айналысатын мамандандырылған әлеуметтік қызмет. Тұрмыстық зорлық-зомбылықпен және сталкингпен күресу бойынша қызметтер көрсету әйелдерді сталкерден қорғауда маңызды рөл атқарады. Германиядағы «Вайссер сақинасы» («Weisser Ring») немесе Германиядағы «Жәбірленушілерге көмек», Голландиядағы, Даниядағы, Солтүстік Ирландиядағы жапа шеккендерді қолдау сияқты барлық зорлық-зомбылық құрбандарына көмек ұйымдары да өз қызметіне сталкингтан қорғануды қосады. Кейбір еуропалық елдерде (Германия, Дания, Ұлыбритания) тек қана зорлық-зомбылық құрбандары мен зорлық-зомбылық жасаушыларды іздеуге және кеңес беруге мамандандырылған қызметтер бар.

Талқылау мен нәтижелер

Кеңес беру процесінде клиент пен кеңес берушілер(лер) арасында орнатылған психологиялық байланыс үлкен рөл атқарады. Тәжірибе көрсеткендей, кеңес беруде дамыған және жоспарланған барлық нәрсені іске асырудың тиімділігінің маңызды факторы болып табылады. Сауатты, сенімді, қол жетімді, достық, түсінушілік және қажет болған жағдайда талап етілетін кәсіби серіктестің кеңесші немесе кеңесші тұлғасында еріп жүруі Сталкингтен қорғану азапты және ұзаққа созылатын процесс психологиялық түзету ретінде мәжбүрлеп қудалау құрбандарына шұғыл қажет және ішкі күш факторы (Зипельмайер 2020: 30-39).

Сталкинг пен киберсталкинг сырттай қарағанда ортақ қасиеттерге, ұқсастықтарға ие екендігіне қарамастан, бұл терминдер синонимдер болып табылмайды, сондықтан олармен сәйкесінше қатынас жасау қажет. Авторлар киберсталкингтің девиантты іс-әрекеттің жаңа формасы ретінде көрінетіндігі жөніндегі көзқарастарды ұстанады, сондықтан оны офлайн-сталкинг ретінде ерекшелеу қажет («Интернет» желісінен тыс). Жүргізілген зерттеулер негізгі айырмашылық киберсталкинг жағдайындағы барынша әралуан мотивациядан тұратындығын көрсетеді.

Оның үстіне, корпоративті сталкинг деген ұғым да кеңінен тарала түсті, бұл жағдайда қандай да бір тұлға, топ немесе ұйым қандай да бір тұлғаны, топты немесе ұйымды қудалайды, андиды. Бұл жағдайда сталкинг мотиві ретінде

саяси немесе материалдық пайда, әділетті емес бәсекелестік түседі. Мысалы, әралуан бәсекелес компаниялар арамсындағы келіспеушілік заңсыз әдістерді пайдаланумен, компьютерді сындырумен, мәліметтер базасын жоюмен, көпшілік ақпарат құралдары көмегі арқылы құқыққа қайшы келетін жолмен алынған ақпараттарды жүйелі таратумен байланысты болуы да мүмкін.

Сталкерлер барлық уақытта өз құрбандықтарымен қандай да бір қатынасқа түсетіндігін атап өту қажет. Сталкингті пайдаланудың тіркелген жағдайларында сталкер өз құрбандығын фотосуреттен, теледидардан немесе жеке көрмеген жағдай бірде бір рет ұшырасқан жоқ.

Қазіргі замандағы киберсталкерлер географиялық шағын ауданмен шектелмейді, өз құрбандығы дәл сол қалада тұратын секілді, оңай жолмен-ақ басқа қаладан да аңдуы мүмкін. Жаңашыл ақпараттық-телекоммуникациялық технологиялар киберсталкерге бөгде тұлғаны аңдып, оған қауіп төндіріп қана қоймай, осындай іс-әрекеттерге ешбір қатысы жоқ үшінші бір тарапты арандатушылық әрекеттерге баруға да мүмкіндік береді.

Киберсталкерлер пайдаланатын көптеген технологиялар таяу уақыттарға дейін мүмкін емес болып келгендігін де атап өту қажет. Жеке тұлғаға қатысты мәліметтерді ұрлау, мәселен, әралуан іс-әрекеттерді жүзеге асыру, айталық, алаяқтық тәсілмен онлайн сатып алуды жасау мақсатында басқа адамға ұқсауды білдіреді. Дегенмен, мұндай іс-әрекеттер Ресейде жаңа мыңжылдықтың басталуы жағдайларында мүмкін емес болды, өйткені бұл технологияны бірнеше интернет-магазиндер өздері дегенде пайдаланған болатын.

Қылмыс куәгерлері мен олардың жанұя мүшелерін «Интернет» желісі арқылы аңду, қудалау айрықша қауіп-қатер туындатады. Әсіресе, бұл ұйымдастырылған қылмыс жөніндегі істер бойынша қылмыс үдерісіндегі куәгерлерге қатысты болып келеді (Жестеров 2017: 101-103).

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, куәгерлерді қорғау бағдарламасына ендірілген тұлғалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету киберкеңістікте барынша өзекті, маңызды мәселе болып табылады. Куәгерлерді қорғау бағдарламасы қызметкерлерін толғандыратын мәселелердің бірі, Ресейдегі секілді, шет елде де, куәгердің және оның жанұя мүшелерінің жаңа тұрғылықты орны, жаңа есімдері, жұмыс орны мен оқитын жері жөніндегі мәліметтерді құпия, жасырын сақтау болып қалады.

Киберсталкингті зерттеу құқыққа қайшы келетін іс-әрекеттің осындай түрімен айналысатын тұлғалардың барлығы да психиатриялық сипаттағы проблемаларға ие болып табылмайтындығы жөніндегі түсінікті береді. Оның үстіне, киберсталкингпен айналысатындардың барлығы психиатриялық көмекке мұқтаж емес деп те айтуға болады. Киберсталкинг қандай да бір толық айқындалған мақсатқа қол жеткізу аспабы ғана болып табылатындығы жөніндегі дәлелдемелер де жеткілікті.

Кейде киберсталкинг қаржылық пайда алу немесе бәсекелестікте озу үшін де пайдаланылады. Бірқатар ұйымдастырылған топтар қарсыластарын аңду, қудалау үшін киберсталкингпен байланысты тәсілдерді де пайдаланады. Мысалы, бір-бірін жек көруші ұйымдастырылған топтар нәсілдік артықшылықтарға, басымдықтарға қатысты дезақпараттарды тарату мен басқа адамдарға қатынасы бойынша күш көрсету мен олардың меншіктерін жою, болдырмауға қатысты әрекеттерін жүзеге асыру үшін «Интернет» желісін пайдаланады.

Киберсталкингтің технологиялық факторлары адамдарды девиантты іс-әрекеттерге қатысуы бойынша мадақтайды, өйткені олар қылмыстық немесе әкімшілік санкциялар алдында еш қорқынышсыз қатысуға мүмкіндік береді. Технологияларды механизм ретінде береді, олардың көмегімен адам әрекет ете алады және қылмыстық немесе басқалай жаза түрлеріне қарсы қажетті қорғанысты жасай алады.

Қазіргі заманауи ақпараттық-қатысымдық технологиялар жыл өткен сайын барынша қолжетімді және қолдануға өте қолайлы, жеңіл бола түсуде. Оның үстіне, енді іс жүзінде кез-келген адам күрделі емес техникалық тәсілдер көмегімен өз тұлғасын, іс-әрекеттерін жасырын ұстай алады, «Интернет» желісінің құқыққа қайшы белсенділігінде кез-келген дәлелдемелерді жоя алады.

Шифраторы бар қымбат емес бағдарламалық қамсыздандыру түрлерінің қолжетімділігі де жекелеген тұлғалар үшін құпия түрінде қалуға, өз іс-әрекетін жасыруға жәрдемдеседі. Көбінесе, педофилдердің балалар парнографиясы жөніндегі іс-әрекеттері бойынша көптеген зерттеулерде педофилдер өздерінің іс-әрекеттерін жасыру үшін осындай технологияларды пайдаланғандығын білеміз.

Киберсталкерлер қосымша түрдегі қорғанысты пайдаланушыға «Интернет» желісіндегі белсенділік іздерін жасыру алгоритмдерінің

ішінен барынша қуаттыларына қолжетімділік беретін шифрлеуге арналған әралуан еркін бағдарламаларды пайдалану кезінде табады. Мысалы, пайдаланушы кірген кез-келген веб-сайттан материалдарды, ол жүктеген файлдарды, қарастырған құжаттарды өшіріп отыратын бағдарламалар да бар. Мұнда бұл файлдар сот тәжірибесінде пайдаланылатын ешқандай да әдістермен қайта қалпына келтірілмейтіндей болып өшіріледі.

Тұлғаның ынталылығын қалыптастыруға мүмкіндік беретін және оны «Интернет» желісі арқылы антиқоғамдық немесе қылмыстық-жазалайтын іс-әрекеттерді жүзеге асыруға алып келетін бірқатар әлеуметтік факторларды да атап өту қажет. Онлайн-қатынас жасауға мүмкіндік беретін құпиялық тежеуші нәтиже құрайды және девиантты іс-әрекетке алып келеді. Тікелей қарым-қатынас кезінде индивидтер, әрине, тұлғааралық өзараәрекеттестікті, тікелей кері сипаттағы нығаяуды және жағымсыз іс-әрекеттердің көзге көрініп тұрған салдарларын, оның ішінде мүмкін қоғамдық санкцияларды басқаратын қоғамдық нормалармен шектеледі.

«Интернет» желісін пайдалана отырып, пайдаланушылар салыстырмалы түрдегі автономияда және дене қауіпсіздігінен табылады, өзараәрекеттестікте арақашықтықты сақтай отырып, көп жағдайда өзараәрекеттестік субъектісін білмеуі де мүмкін, дегенмен өз іс-әрекетінің жағымсыз салдарларын – екінші бір тұлғаға ықтимал және әлеуетті зарар келтіретіндігін болжамайды. Мұның салдары агрессия, «Интернет» желісіндегі күмән тудырушы контентті (мәселен, порнография секілді) жеке пайдалану болып табылады (Краснова 2017: 78-84).

Барлық сталкерлер өзін қоғамға әйгілей отырып, қарама-қарсы қою пиғылына ие бола бермейді. Олардың әрекеттері нақты нысанды қудалау мен аңдудан байқалады. Негізінен олар құпия, жасырын әрекет етеді, өздерінің пиғылдарын қоршағандарға әйгілемейді. Киберсталкингтің қоғам үшін аса қауіптілігін және оның алдын алудың тиімді жолдарын іздестіру қажеттігін мойындауға тиіспіз.

Сталкингтің кейбір құрбандары психологиялық проблемаларды, соның ішінде мазасыздықпен депрессияны бастан өткереді. Соқтығысудың теріс салдары кейбіреулерге әкелуі мүмкін салмақ жоғалту, өзін-өзі зақымдау және ұйқының жоғалуы сияқты физикалық бұзылулар орын алады. Әлеуметтік-психологиялық тұрғыдан алғанда, сталкинг ұғымы әйелдерге қатысты

зорлық-зомбылықпен және сексистік идеологиямен байланысты болуында.

Қорытындылай келе, жоғары сексистік тенденциялары бар, сталкинг тетіктерін іздеу керек. Сексизм-бұл (әйел мен ер адамның) бір жыныстың екіншісінен артықшылығы туралы пікір мен идеологияның бір түрі. Әлеуметтік теңсіздік пен топтық дискриминация тарих бойында байқалады, бірақ гендерлік дискриминация қоғамдағы әйелдер мен ерлердің өзара байланысының сипатына байланысты ерекшеленеді. Дүшпандық сексизм ерлердің әйелдерден артықшылығын насихаттайды және әйелдерді басуға тырысады. Мейірімді сексизм сәл кінәсіз болып көрінуі мүмкін; ол әйелдерді таза және нәзік табиғаты үшін мадақтайды; екінші жағынан, оларды қорғау ерлер тарапынан қажет ететін әлсіз позицияға қояды. Мейірімді сексизм әлі күнге дейін ерлер мен әйелдер арасындағы иерархиялық тәртіпті қабылдайды, әйелдерге әдемі, бірақ әлсіз белгілерді береді (Glick & Fiske, 2001a). Дүшпандық және мейірімді сексизм-бұл екі түрлі амбивалентті сексизмнің өлшемдері, бірақ олар бір-біріне қарсы емес. Шын мәнінде, олар бір-бірімен оң байланысуға бейім. Дүшпандықта, мейірімді сексизм де патернализм, гендерлік дифференциация және гетеросексуализм болып табылатын үш түрлі субмердігерлікке немесе субфакторға ие (Glick & Fiske, 1996b; Sakallı-Uğurlu 2003). Патернализм дүшпандық сексизмде әйелдерді басқаруға және басқаруға тырысатын доминантты патернализм ретінде көрінеді. Мейірімді сексизмде бұл көзқарас біршама ерекшеленеді және қорғаныс патернализміне айналады. Қорғаныс патернализміне сәйкес, асыраушы ер адамдар табиғаты жағынан осал әйелдерді қорғап, қауіпсіздігін қамтамасыз етуі керек (Glick & Fiske, 1996b). Бәсекеге қабілетті (дүшпандық сексизм) және қосымша (мейірімді сексизм) гендерлік дифференциация жыныстар арасындағы биологиялық айырмашылықтарды арттырады. Бәсекеге қабілетті гендерлік дифференциация әйелдер мен ерлердің табиғаты мен қабілеттері әртүрлі, ал әйелдердің әлсіздігін көрсетеді. Екінші жағынан, қосымша гендерлік дифференциация ерлер мен әйелдердің әр түрлі табиғатына байланысты бір-бірін толықтыратындығын және әйелдерге қамқор және қамқор сипаттамаларды беретіндігін айтады. Үшінші субфактор – бұл гетеросексуализм, ол екі жыныстың да бір-бірімен романтикалық жақындыққа араласуы және гетеросексуализмді қоғамдағы жалғыз заңды жыныстық бағдар ре-

тінде қабылдауы керек екенін білдіреді (Sakallı-Uğurlu, 2003). Дүшпандық гетеросексуализм әйелдерді жыныстық объект ретінде қарастырады және олардың жыныстық қатынастарын еркектерді айла-шарғы жасау үшін қолданатын әйелдерге ашуланады (Kilianski & Rudman 1998). Мейірімді түрғыдан алғанда, гетеросексуалдық жақындық ерлер мен әйелдер арасындағы романтикалық жақындықты мадақтайды (Kilianski & Rudman 1998; Sakallı-Uğurlu 2003). Екі жақты сексизм идеологиясы және екі жақты сексистер әдетте әйелдерге арналған әртүрлі жіктеулер және оларды «жақсы» немесе «нашар» санаттарға бөліп қарастырады. «Жақсы» әйелдер – аналар, үй шаруасындағы әйелдер және дәстүрлі гендерлік рөлдерге сәйкес келетіндер мейірімді сексистік көзқараспен марапатталады; ал «жаман» әйелдер – патриархалды көзқарастарға қарсы шыққан мансапшылар, феминистер және басқалар сияқты амбивалентті сексизмде дүшпандық көзқараспен жазаланады. Екі тәсіл де ерлердің артықшылығын ақтауға және мойындауға бағытталған. Әйелдер өздерінің өмірі мен әлеуметтік қатынастарының көптеген аспектілерінде сексизмнің теріс әсерін сезінетіндіктен, сексизм әлеуметтік психологияда зерттеудің маңызды тақырыбына айналады (Sakallı-Uğurlu, 2003). Осылайша, сексистік көзқарастарды және олардың жыныстық зорлық-зомбылықпен байланысын зерттейтін зерттеулер әлеуметтік психология әдебиетінде көрнекті орын алады.

Әйелдерге деген көзқарас және дәстүрлі гендерлік рөлдер гендерлік зорлық-зомбылықта маңызды рөл атқарады (Boyasıoğlu 2016). Зорлау туралы аңыздар жәбірленушінің қылмыскерді жыныстық шабуылда айыптауға және ақтауға бейімділігі ретінде анықталған (Lonsway & Fitzgerald 1994). Зорлау туралы қылмыстар амбивалентті сексистік қондырғылармен байланысты екендігі анықталды.

Чапло, Освальд және Расселл (2007) амбивалентті сексизмнің зорлау мифтерімен оң байланысы бар екенін анықтады; шын мәнінде, дүшпандық сексизм зорлау мифтерінің маңызды болжаушысы болып табылды.

Кэссиди мен Харрелдің (1995) зерттеуінде адамдар зорлауға жәбірленушінің киіміне байланысты әр түрлі жауап беретіні анықталды. Глик пен Фиске (Glick and Fiske, 2001) көрсеткендей, амбивалентті сексизм әйелдерді жіктеуге және оларды дәстүрлі гендерлік рөлдерге бағынбаған және қолданыстағы нормаларға қарсы болған кезде жазалауға бағытталған. Сол

сияқты, Cassisy and Hurrel зерттеуінде жәбірленушінің киім стилі дәстүрлі гендерлік рөлдерден тыс мінез-құлық ретінде қабылдануы мүмкін, сондықтан бұл қатысушыларды зорлау сценарийлерінде әйелдерді айыптауға әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, кейбір зерттеулерде жоғары мейірімді сексистік көзқарастарға ие адамдар жәбірленушіні кінәлауға көбірек бейімділігін көрсетті.

Miglietta and Acquadro Maran (2016) өздерінің сталкингті зерттеулерінде сексизммен өлшеді. Дұшпандық және мейірімді сексизмі жоғары адамдар сталкерлерге олардың әрекеттері мен жеке басының бұзылуы үшін аз жауапкершілік жүктеді. Дұшпандық сексистер қарым-қатынас туралы тұрақты өтініштерінде жәбірленушілердегі психологиялық белгілері байқалмағандықтан сталкинг (ізге түсу) ретінде қабылдамады. 2018 жылы жүргізілген Беккердің диссертациялық зерттеуінде амбивалентті сексизмді сталкингтің қалыпқа келуімен байланыстыруға бағытталған. Бұл зерттеу АҚШ-та Батыс үлгісімен жүргізілді деп күтілуде.

Дұшпандық және протекционистік сексистік қарым-қатынасы жоғары адамдар жеке басының проблемаларын ізбасарларына көбірек жатқыз-

ды және бұл әрекеттер үшін қылмыскерлерге аз жауапкершілік жүктеді.

Алдыңғы зерттеулер көрсеткендей, амбивалентті сексизм мен гендерлік зорлық-зомбылық сталкингтік мінез-құлықтың маңызды болжамдары болып табылады. Сонымен қатар, жеке тұлғалардың ар-намысын бекіту үрдісі сталкерлердің мінез-құлқын растаумен де байланысты деп болжайды. Екі жақты сексизм мен гендерлік зорлық-зомбылыққа деген көзқарастан басқа, ар-намыс сенімін өлшеу гендерлік зорлық-зомбылық туралы зерттеулерге ерекше үлес қосар еді.

Дұшпандық сексизм, протекционистік сексизм және жыныстық зорлық-зомбылыққа деген көзқарас ар-намысты құрметтеу мен сталкинг (ізге түсу) деген көзқарас арасындағы қарым-қатынаста қылмыссыздандырудың рөлін атқарады. Сталкингті заңды түрде анықтау өте маңызды, өйткені жоғарыда айтылғандай жәбірленушіні қатты қорқытатын сталкердің іс-әрекетінде физикалық зорлық-зомбылық немесе тіпті кісі өлтіру болуы мүмкін. Сталкердің әрекеттерін құқық бұзушылық ретінде қандай да бір ескерту заңды түрде жасалса, кейбір зорлық-зомбылықтың алдын алуға болар еді.

Әдебиеттер

Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі. Мемлекет Басшысының 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1900002019>

Мемлекет басшысының 2019 жылғы 2 қыркүйектегі «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру жөніндегі шаралар туралы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2019 жылғы 10 қыркүйектегі № 152 Жарлығы https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/akorda_other_events/memleket-basshysynyn-2019-zhylgy-2-kyrkuiektegi-syndarly-kogamdyk-dialog-kazakstannyn-turaktylygy-men-orkendeuinin-negizi-atty-kazakstan-hal

Spitzberg, B. H., & Cupach, W. R. (2007). The state of the art of stalking: Taking stock of the emerging literature. *Aggression and Violent Behavior*, 12(1), 64-86.

Meloy, J. R. (1999). Stalking: An old behavior, a new crime. *Psychiatric Clinics*, 22(1), 85-99.

Oxford English Dictionary. (2019). Stalk. Retrieved from <https://en.oxforddictionaries.com/definition/stalk>

Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı. (2019). Flört Şiddeti. Retrieved from <https://www.morcati.org.tr/tr/diger-etkinlikler/8-mor-cati-kadinsiginagi-vakfi/8-flort-siddeti>

Cupach W. R. & Spitzberg B. H. (2014). *The dark side of relationship pursuit: From attraction to obsession and stalking*. Routledge.

Meloy J., Hoffman J., (Eds.), *International handbook of threat assessment*, 2021. – 360–374 p. <https://global.oup.com/academic/product/international-handbook-of-threat-assessment-9780190940164?cc=us&lang=en&#>

Зипельмайер О. Психосоциальное и психотерапевтическое консультирование женщин, пострадавших от сталкинга // Социальное обслуживание семей и детей: научно-методический сборник. 2020. Вып. 19: Теория и практика социальной работы с женщинами в трудной жизненной ситуации. С. 30–39.

Жестеров П. В. Криминологические меры предупреждения преступлений против несовершеннолетних: проблемы реализации в России // Вестн. С.-Петербур. юрид. акад. 2017. № 1 (34). С. 101–104.

Краснова К. А., Ережипалиев Д. И. Противодействие кибербуллицу как средство предупреждения суицидов несовершеннолетних // Юристы-Правоведь. 2017. № 3 (82). С. 78–84.

Glick, P., & Fiske, S. T. (1996). The ambivalent sexism inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 491

Glick, P., & Fiske, S. T. (2001). An ambivalent alliance: Hostile and benevolent sexism as complementary justifications for gender inequality. *American Psychologist*, 56(2), 109.

Sakallı-Uğurlu, N. (2003). Cinsiyetçilik: Kadınlara ve erkeklere ilişkin tutumlar ve çelişik duygulu cinsiyetçilik kuramı. *Türk Psikoloji Yazıları*, 6(11-12), 1-20.

Boyacıoğlu, İ. (2016). Dünden bugüne Türkiye’de kadına yönelik şiddet ve ulusal kadın çalışmaları: Psikolojik araştırmalara davet. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19 (Özel Sayı), 126-145

References

Boyacıoğlu, İ. (2016). Dünden bugüne Türkiye’de kadına yönelik şiddet ve ulusal kadın çalışmaları: Psikolojik araştırmalara davet. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19 (Özel Sayı), 126-145

Krasnova K. A., Erezhipaliev D. I. Protivodejstvie kiberbullicidu kak sredstvo preduprezhdenija suicidov nesovershennoletnih [Anti-cyberbullicide as a means of preventing suicides of minors // Jurist-Pravoved] // Jurist#-Pravoved#. 2017. № 3 (82). S. 78–84.

Memleket basshysynnyng 2019 zhylgy 2 qyrkujektegi «Syndarly qoramdyq dialog – Qazaqstannynng turaqtylygy men orkendeuining negizi» atty Qazaqstan halqyna Zholdauyn iske asyru zhonindegi sharalar turaly. Qazaqstan Respublikasy Prezidentining 2019 zhylgy 10 qyrkujektegi № 152 Zharlygy [On measures to implement the Address of the Head of State to the people of Kazakhstan dated September 2, 2019 entitled «Critical public dialogue – the basis of stability and prosperity of Kazakhstan». Decree No. 152 of the President of the Republic of Kazakhstan dated September 10, 2019] https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/akorda_other_events/memleket-basshysynnyng-2019-zhylgy-2-kyrkuiektegi-syndarly-kogamdyk-dialog-kazakstannyn-turaktylygy-men-orkendeuinin-negizi-atty-kazakstan-hal

Meloy, J. R. (1999). Stalking: An old behavior, a new crime. *Psychiatric Clinics*, 22(1), 85-99.

Meloy J., Hoffman J., (Eds.), *International handbook of threat assessment*, 2021. – 360–374 r. <https://global.oup.com/academic/product/international-handbook-of-threat-assessment-9780190940164?cc=us&lang=en&#>

Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı. (2019). Flört Şiddeti [Flirting intensity] Retrieved from <https://www.morcati.org.tr/tr/diger-etkinlikler/8-mor-cati-kadinsiginagi-vakfi/8-flort-siddeti>

Oxford English Dictionary. (2019). Stalk. Retrieved from <https://en.oxforddictionaries.com/definition/stalk>

Cupach W. R. & Spitzberg B. H. (2014). *The dark side of relationship pursuit: From attraction to obsession and stalking*. Routledge.

Spitzberg, B. H., & Cupach, W. R. (2007). The state of the art of stalking: Taking stock of the emerging literature. *Aggression and Violent Behavior*, 12(1), 64-86.

Syndarly qogamdyq dialog – Qazaqstannynng turaqtylygy men orkendeuining negizi. Memleket Basshysynnyng 2019 zhylgy 2 qyrkujektegi Qazaqstan halqyna Zholdauy [Constructive public dialogue is the basis of stability and prosperity of Kazakhstan. Address of the Head of State to the people of Kazakhstan on September 2, 2019] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1900002019>

Zipel'majer O. Psihosocial'noe i psihoterapevicheskoe konsul'tirovanie zhenshhin, postradavshih ot stalkinga [Psychosocial and psychotherapeutic counseling of women who suffered from stalking // Social service of families and children: scientific and methodological collection] // Social'noe obsluzhivanie semej i detej: nauchno-metodicheskij sbornik. 2020. Vyp. 19: Teorija i praktika social'noj raboty s zhenshhinami v trudnoj zhiznennoj situacii [Theory and practice of social work with women in a difficult life situation]. S. 30–39.

Zhesterov P. V. Kriminologicheskie mery preduprezhdenija prestuplenij protiv nesovershennoletnih: problemy realizacii v Rossii [Criminological measures for the prevention of crimes against minors: problems of implementation in Russia] // Vestn. S.-Peterb. jurid. akad. 2017. № 1 (34). S. 101–104.

Glick, P., & Fiske, S. T. (1996). The ambivalent sexism inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 491

Glick, P., & Fiske, S. T. (2001). An ambivalent alliance: Hostile and benevolent sexism as complementary justifications for gender inequality. *American Psychologist*, 56(2), 109.

Sakallı-Uğurlu, N. (2003). Cinsiyetçilik: Kadınlara ve erkeklere ilişkin tutumlar ve çelişik duygulu cinsiyetçilik kuramı. *Türk Psikoloji Yazıları* [Sexism: Attitudes towards women and men and the theory of sexism. *Turkish Psychological Journal*], 6 (11-12), 1-20.

Авторлар туралы мәлімет:

Ордаева Айгуль Жумабердиевна (автор корреспондент) – Халықаралық қазақ-түрік университетінің PhD докторанты, (Қазақстан, Түркістан қ., e-mail: Aygul.ordaeva@inbox.ru)

Битемиров Кайрат Турлыбаевич – Халықаралық қазақ-түрік университетінің қауымдастырылған профессоры, з.ғ.к (PhD)(Қазақстан, Түркістан қ., e-mail: bitemirov_kayrat@mail.ru)

Болатбекова Лола Абаевна – М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің аға оқытушысы (Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: loza-1721@mail.ru)

Исахов Бакытжан Сейдиллаұлы – Халықаралық қазақ-түрік университетінің аға оқытушысы, PhD (Қазақстан, Түркістан қ., e-mail: bakha86@mail.ru)

Абутаева Сапаркуль Базарбайқызы – М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің аға оқытушысы (Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: asb8008@mail.ru)

Information about authors:

Aygul Zhumaberdiyeva Ordaeva (corresponding author) – PhD-doctoral student, Yasawi State Technical University, (Kazakhstan, Turkestan, e-mail: Aygul.ordaeva@inbox.ru)

Bitemirov Kairat Turlybaevich – associate professor of the International Kazakh-Turkish University, PhD (Kazakhstan, Turkestan, e-mail: bitemirov_kayrat@mail.ru)

Lola Abaevna Bolatbekova is a senior lecturer at M. Auezov University of South Kazakhstan (Kazakhstan, Shymkent, e-mail: loza-1721@mail.ru)

Isakhov Bakytzhan Seidillauly – senior lecturer of the International Kazakh-Turkish University, PhD (Kazakhstan, Turkestan, e-mail: bakha86@mail.ru)

Abutaeva Saparkul Bazarbaikyny – senior lecturer at South Kazakhstan University named after M. Auezov (Kazakhstan, Shymkent, e-mail: asb8008@mail.ru)

Тіркелді: 28 желтоқсан, 2023 ж.

Қабылданды: 20 мамыр, 2024 ж.

Г.Р. Рустемова¹ , Ш.Б. Маликова² , Д.Б. Маликов¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, Казахстан, г. Алматы

²НАО «Университет Нархоз», Казахстан, г. Алматы

*e-mail: msholpan7876@gmail.com

О СЕМЕЙНО-БЫТОВОМ (ДОМАШНЕМ) НАСИЛИИ В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ДЕТЕЙ – ЖЕРТВ НАСИЛИЯ

Одной из важных проблем, касающихся нарушения прав ребенка, является насилие над детьми и жестокое обращение с ними. Под жестоким обращением и пренебрежением основных нужд ребенка понимают любые действия или бездействия со стороны родителей, лиц, их заменяющих, или других взрослых, в результате чего нарушается здоровье и благополучие ребенка или создаются условия, мешающие его оптимальному физическому или психическому развитию, ущемляются его права и свободы. В зависимости от характера вреда, причиненного ребенку, существуют формы жестокого обращения и виды насилия.

Во многих странах уже существует определенная методология выявления подобных случаев, разрабатываются новые методы и принимаются меры борьбы с домашним насилием. В Казахстане законодательная база, система выявления и борьбы с домашним насилием разработаны недостаточно. Чтобы повысить эффективность работы, направленной на борьбу с семейным насилием, необходимо разработать и внедрить систему предупреждения и выявления случаев домашнего насилия, основанную на исследовании, анализе и мониторинге инцидентов в нашей стране, а также на опыте зарубежных стран в борьбе с этим явлением. Следовательно, научные исследования по семейно-бытовому насилию в отношении детей помогают выявить причины, механизмы и факторы, спровоцировавшие такое насилие, что в свою очередь способствует разработке эффективных мер по защите детей; понять последствия домашнего насилия на психологическое и эмоциональное здоровье детей, что является важным для разработки профилактических и реабилитационных программ; влияют на общественное восприятие домашнего насилия и могут способствовать изменению социальных норм и нормы действующего законодательства в направлении более эффективной защиты детей; играют важную роль в обучении социальных работников, педагогов, врачей и других специалистов, позволяя им эффективно реагировать на случаи насилия и оказывать помощь пострадавшим.

Научная статья подготовлена в рамках программно-целевого финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2023–2025 годы, направленная на реализацию проекта ИРН BR 27882414 «Программа поддержки и реабилитации детей-жертв насилия: практическое внедрение сети ресурсных модульных центров», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Ключевые слова: насилие, несовершеннолетние, ребенок, дети, противодействие, семейно-бытовое (домашнее).

G.R. Rustemova¹, Sh.B. Malikova^{2*}, D.B. Malikov¹

¹Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Kazakhstan, Almaty

² NJSC «Narxoz University», Kazakhstan, Almaty

*e-mail: msholpan7876@gmail.com

About domestic violence against minor children – victims of violence

One of the important problems related to violation of children's rights is a violence against children and child abuse. Abuse and neglect of a child's basic needs are any actions or inactions of parents, surrogate parents or other adults that impair the child's health and well-being or create conditions that interfere with the child's optimal physical or mental development, violate the child's rights and freedom. Depending on the nature of the harm caused to the child, there are forms of abuse and types of violence.

Many countries already have a certain methodology for identifying such cases, new methods are being developed and measures are being taken to combat domestic violence. In Kazakhstan, the legislative framework and system for identifying and combating domestic violence are not sufficiently devel-

oped. In order to increase the efficiency of efforts aimed at combating domestic violence, it is necessary to develop and implement a system for preventing and identifying cases of domestic violence, based on research, analysis and monitoring of incidents in our country, as well as on the experience of foreign countries in combating this phenomenon. Consequently, scientific research on domestic violence against children helps to identify the causes, mechanisms and factors that provoked such violence, which in turn contributes to the development of effective measures to protect children; understand the effects of domestic violence on the psychological and emotional health of children, which is important for the development of preventive and rehabilitation programs; influence public opinion the perception of domestic violence and can contribute to changing social norms and norms of current legislation in the direction of more effective protection of children; They play an important role in training social workers, educators, doctors and other professionals, allowing them to respond effectively to cases of violence and provide assistance to victims.

The scientific article was prepared within the framework of program-targeted funding for scientific and (or) scientific and technical programs for 2023-2025, aimed at implementing the project IRN BR 27882414 "Program for the support and rehabilitation of child victims of violence: practical implementation of a network of modular resource centers", financed by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

Key words: violence, minors, child, children, opposition, family, domestic.

Г.Р. Рустемова,¹ Ш.Б. Мәлікова^{2*}, Д.Б. Мәліков¹

¹Қазақстан Республикасының ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, Қазақстан, Алматы қ.

²«Нархоз университеті» КЕАҚ, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: msholpan7876@gmail.com

Зорлық-зомбылық құрбаны болған кәмелетке толмаған балаларға қатысты отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы

Балалардың құқықтарын бұзуына қатысты маңызды проблемалардың бірі болып балаларға деген зорлық-зомбылық және оларға қатыгездік жасау табылады. Балаға қатыгездік жасау және оның негізгі қажеттіліктерін қорлау және елемей деп ата-аналардың, ата-аналардың рөлін атқаратын адамдардың немесе басқа ересектердің кез келген әрекеттері немесе әрекетсіздігі түсініледі, нәтижесінде баланың денсаулығы мен әл-ауқаты бұзылады немесе оның оңтайлы физикалық немесе психикалық дамуына кедергі келтіретін жағдайлар жасалады, оның құқықтары мен бостандықтары бұзылады. Балаға деген көрсетілген зиянның сипатына қарай, зорлық-зомбылық және қатыгездіктің түрлері болады.

Көптеген елдерде мұндай оқиғаларды анықтаудың нақты әдістемелері бар, сонымен қатар жаңа әдістер әзірленіп және тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресу шаралары қабылданып жатыр. Қазақстанда заңнамалық база, тұрмыстық зорлық-зомбылықты анықтау және бақылау жүйесі жеткілікті түрде дамымаған. Отбасылық зорлық-зомбылыққа қарсы күресуге бағытталған жұмыстың тиімділігін арттыру үшін біздің еліміздегі болған, сонымен бірге шет елдердегі осындай оқиғалармен күресу жолдарын зерттеу, талдау және бақылау шараларына негізделген, отбасылық зорлық-зомбылыққа қатысты оқиғаларды алдын алу және анықтау жүйесін әзірлеп енгізу қажет. Сәйкесінше, балаларға қатысты отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықты ғылыми зерттеу балаларды қорғаудың тиімді шараларын әзірлеуге көмектесетін зорлық-зомбылықты арандатқан себептерді, механизмдер мен факторларды айқындауға; алдын алу және оңалту бағдарламаларын әзірлеу үшін маңызды болып табылатын балалардың психологиялық және эмоционалдық денсаулығына тұрмыстық зорлық-зомбылықтың тигізетін зардабын түсінуге; тұрмыстық зорлық-зомбылықты қоғам тарапынан қабылдауға және балаларды тиімді қорғау бағытындағы қолданыстағы заңнаманың нормалары мен әлеуметтік нормаларды өзгертуге жәрдемдеседі; зорлық-зомбылық жағдайларына және құрбандарға көмек көрсету үшін тиімді әрекеттерді жүзеге асыру үшін әлеуметтік қызметкерлерді, педагогтарды, дәрігерлерді және басқа мамандарды оқытуда маңызды рөл атқарады.

Ғылыми мақала BR 27882414 «Зорлық-зомбылық құрбаны болған балаларды қолдау және оңалту бағдарламасы: ресурстық модульді орталықтар желісін тәжірибелік енгізу» жобасы бойынша Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым комитеті қаржыландырған 2023-2025жж. арналған ғылыми және ғылыми-техникалық бағдарламаларды бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру шеңберінде дайындалған.

Түйін сөздер: зорлық-зомбылық, кәмелетке толмағандар, бала, балалар, қарсы тұру, отбасылық-тұрмыстық.

Введение

Охрана и защита человека от семейно-бытового (домашнего) насилия остается актуальнейшей проблемой для казахстанского общества.

Ситуация осложняется нынешним социально-экономическим положением населения после пандемии и негативными социальными явлениями, что способствует нарастанию жестокости и насилия в семье; несовершенством законодательства о семейно-бытовом (домашнем) насилии и его декриминализации; отсутствием оценки реальных масштабов насилия в стране; правовым нигилизмом населения относительно своих прав и способов их охраны и защиты; высокой степенью латентности этого социального явления; нехваткой имеющихся ресурсов у субъектов, осуществляющих меры в сфере предупреждения семейно-бытового (домашнего) насилия, в том числе отсутствием должной координации и «закрытостью» большинства семей в Казахстане.

К числу остро актуальнейших вопросов относится и проблема семейно-бытового (домашнего) насилия над детьми, поскольку не достигшие совершеннолетия лица, в силу особенностей психоэмоционального и физического развития, относятся к числу самых незащищенных во всем мире.

Цель работы – обобщение и анализ результатов научных публикаций о семейно-бытовом (домашнем) насилии в отношении несовершеннолетних детей – жертв насилия, выявления и противодействия ему в современный период.

Задачи исследования. Для достижения цели исследования поставлены задачи: а) изучить правоприменительную практику по делам этой категории в разных странах; б) проанализировать законодательство, касающегося охраны и защиты прав ребёнка-детей.

В процессе исследования использовались следующие **методы**: наблюдение, анализ, формально-юридический, сравнительно-правовой, логический, статистический, описательный.

Материалы и методы исследования

Анализ методологии исследования включает следующие этапы: определение целей исследования, обзор литературы, сбор и анализ данных. При определении целей исследования были проанализированы проблемы и изучена зарубежная практика. Авторы провели обширный анализ

литературы, связанной с профилактикой семейно-бытового насилия, что предоставило возможность изучить существующие теории, методы и результаты предыдущих исследований, а также выявить возможные проблемы и противоречия, осуществить анализ судебной практики. Собранные данные были проанализированы с применением разнообразных методов, включая статистический, качественный анализ или их комбинацию. Целью анализа данных было выявление основных факторов, связанных с определением семейно-бытового насилия. На основе проведенного анализа были сделаны выводы о эффективности существующих мер выявления семейно-бытового насилия, а также разработаны рекомендации.

Материалом исследования явились научные публикации последнего десятилетия, а также данные официальных сайтов, освещающих проблему насилия в семье. Для обзора литературы были использованы электронная база данных Scopus, а также научная электронная библиотека (e-Library).

Проводились обобщение и анализ научных публикаций разных стран, особенностей выявления случаев семейно-бытового (домашнего) насилия и мер борьбы с ним, сравнение с ситуацией в нашей стране.

Результаты исследований и их обсуждение

Во всем мире насилие в отношении детей в семье остается распространенной проблемой. Насилие в разных формах и видах в отношении детей совершается теми, кто *знаком* ребенку: биологическими и приёмными родителями, полнокровными и неполнокровными братьями и сестрами, бабушками и дедушками, а также другими родственниками. Ребёнок может стать также и косвенной жертвой насилия в случаях, когда насилие происходит между другими членами семьи и в присутствии его. Между тем, многие взрослые редко прибегают к насилию в целях наказания детей, в то время другие взрослые постоянно подвергают детей различным формам насилия (физическому, психологическому, экономическому). Правильно отмечалось учеными, что «указанная проблема – одна из самых опасных, поскольку создает угрозу не только здоровью и развитию ребенка, но и нации в целом» (Зырянова 2017: 4).

В своем Послании народу Казахстана «Экономический курс Справедливого Казахстана» 1

сентября 2023 г. Глава государства К.-Ж.К Токаев отметил: «Основы формирования гармоничной личности и ответственного гражданина закладываются в детском возрасте. У каждого ребенка в стране должно быть счастливое и безопасное детство. В качестве Главы государства требую ужесточить наказание за любые формы насилия в отношении несовершеннолетних» (Токаев 2023).

Меры по искоренению насилия в семьях следует принимать не только на государственном, но и на международном уровне. Несмотря на различие в культуре и правовых системах, большинство стран пришли к «единой и однозначной точке зрения о необходимости разработки и внедрения комплексных мер предупреждения насилия в семье, включающих формирование кардинально нового подхода к воспитанию, развитию правового сознания и правовой культуры населения страны; выработку специальной программы экстренной и долговременной помощи жертвам насилия в семье; создания норм, предусматривающих строгое, но справедливое наказание за совершенное насилие в отношении членов своей семьи и (или) близких родственников; консолидацию усилий всех профилактических субъектов» (Меликов 2017: 5).

Исследуя зарубежный опыт противодействия насилию в быту и в семье, прежде всего, отметим положительную практику предупреждения указанной преступности в нашем государстве. Одной из практических мер реализации гендерной политики стало создание в 1998 году в структуре ОВД подразделений по защите женщин от насилия, и Казахстан является единственной страной на постсоветском пространстве, где создано такое подразделение. Вместе с тем, «после исключения в 2017 г. из Уголовного кодекса (УК) статей, предусматривавших ответственность за умышленное причинение легкого вреда здоровью и побои, количество зафиксированных случаев домашнего насилия увеличилось более чем в 2 раза. Причем каждый год наблюдается тенденция к росту вышеуказанных инцидентов» (Рахметов 2000: 127). В отношении детей – работают ювенальные инспектора полиции, есть ювенальные суды.

И это все на фоне того, что вся Европа боролась с домашним насилием, приняв Конвенцию Совета Европы о предотвращении и борьбе с насилием в отношении женщин и домашним насилием. Наиболее известно название – Стамбульская конвенция, которую подписали и рати-

фицировали 46 государств. Казахстан не является страной-участницей этой Конвенции.

В Грузии, например, помимо правовых мер противодействия насилию в семье, созданы и функционируют государственные центры для жертв насилия и убежища неправительственных организаций. Ведущее место среди неправительственных организаций занимает «Национальная сеть против насилия». В этих центрах жертвы домашнего насилия получают медицинскую, юридическую и психологическую помощь (Ахметели 2011).

Думается, что целесообразно задействовать весь механизм административного воздействия на случаи бытового насилия. Административно-правовая наука в стране развивается скачкообразно, после всплеска в первые 20 лет независимости почему-то наступило затишье. Больше внимания уделяется уголовно-правовым средствам, когда они должны быть крайней мерой в деле противодействия семейно-бытовому (домашнему) насилию. Мало публикаций находим в широкой сети Интернет, диссертации посвящены проблемам других направлений.

Например, интересно диссертационное исследование, проведенное Е.С. Акимжановым «Административно-правовая защита от домашнего насилия в Республике Казахстан», в котором предложено «внести изменения в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях посредством ее дополнения в качестве квалифицирующего признака совершенные домашнего насилия в присутствии несовершеннолетних» (Акимжанов 2023: 11). С таким предложением можно согласиться, ведь, не секрет, что все так называемые «бытовые» правонарушения совершаются на глазах детей и в их присутствии.

Указанную проблему решать следует с привлечением широкой общественности, на что указывали многие исследователи, не только юристы, но и представители других отраслей науки. Признание проблемы насилия в семье привело к активной общественной позиции относительно необходимости противодействовать ему. Рядом исследователей отмечалась проблема семейного (домашнего) насилия, которую предлагалось решать на законодательном уровне и параллельно разрабатывать специальные реабилитационные и ресоциализационные программы (Пенкрат 2016: 156-16; Рахметов 2020: 127-134; Равнюшкин 2021: 226-232). Последний констатировал: «Проблему осуществления административного

правового регулирования профилактики правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений в России необходимо решать на основе концепции, поддержанной общественностью» (Равнюшкин 2021: 226).

Более подробно о состоянии противодействия бытовому насилию в Казахстане, Белоруссии и России излагается в совместной работе криминологов СНГ. Авторы правильно отметили факт: «Изучение опыта Республики Казахстан и Республики Беларусь позволяет отметить, что путь предупреждения семейного (домашнего) насилия – это не только процесс законодательного регулирования ответственности и мер, направленных на профилактику такого насилия, но это, прежде всего, изменение отношения общества к поставленной проблеме» (Волосова 2022: 35).

По данным сенатора Ж. Асановой, «В Казахстане в 2023 году в результате семейно-бытового насилия погибли 69 женщин и семеро детей. Поступило более 99 тыс. обращений по фактам семейно-бытового насилия, совершено 2452 преступления против детей» (Асанова, 2024). Как видим, ситуация еще требует принятия должных мер. Этому в некоторой степени будет способствовать принятие поправок в действующий закон РК «О профилактике бытового насилия». Особое внимание следует обратить внимание не только на криминализацию деяний и ужесточение наказаний, а на *работу психологов* с домашними агрессорами.

Важная роль при этом должна отводиться и *врачам, фельдшерам* в сельской местности, в том числе судебно-медицинским экспертам танатологического отделения и отдела по освидетельствованию живых лиц, которые в большинстве случаев первыми регистрируют подобные инциденты и передают информацию в правоохранительные органы (полицию, прокуратуру). Например, «в танатологическом отделении следовало бы фиксировать подозрительные случаи с учетом выявления повреждений, обычно наблюдающихся при насильственных действиях в семьях. В отделе по освидетельствованию живых лиц целесообразно разработать определенный план выявления и регистрации инцидентов домашнего насилия, по возможности внедрить новые методы обследования людей, в том числе с использованием компьютерных технологий. Благодаря ним удавалось бы обращать особое внимание на типичные для домашнего насилия повреждения, изучать характерные особенности

поведения жертв и предполагаемых обидчиков» (Райкова 2022).

В этом суть медицинской профилактики насилия против детей, в частности. По данным наших ученых, «в случаях домашнего насилия наблюдаются конкретный тип поведения жертвы (пассивность, депрессивность, плохой зрительный контакт) и характерные виды травм: царапины на лице и шее, ушибы, порезы или переломы, ссадины и кровоподтеки на теле, порезы или ушибы брюшной полости, разрывы барабанных перепонок и др. Однако есть и специфические повреждения, такие, как следы от укусов, рубцы или следы с очертаниями конкретных предметов, ожоги от сигарет, канатные ожоги и т.д.» (Тагирова 2020: 244-245).

Думается, в этом направлении необходимо работу поставить на другой уровень, в комплексе это поможет противодействию правонарушениям в области бытового (домашнего) насилия в целом по стране. Важная роль отводится МВД РК, которое всегда готово к сотрудничеству с обществом и другими организациями в борьбе с семейным насилием и обеспечении безопасности каждой семьи.

Без поддержки населения, широкой ответственности проводить профилактическую работу по охране и защите детей от насилия просто невозможно. Ювенальная полиция, ювенальные суды координируют свои действия не в полную силу, текучка не дает возможности быстро реагировать на все жалобы вовремя и в срок, не готовятся ежемесячные бюллетени для работы ювенальных инспекторов полиции в целях распространения передового опыта, изучения положительного зарубежного опыта с учетом ментальности местного населения. Не ведется учет и в медицинских учреждениях по фактам распространенных травм детей, полученных дома от взрослых.

Центры, что будут создаваться по новому закону о бытовом насилии (изменениям и дополнениям в него), – Центры поддержки семьи, Центры психологической поддержки детей – будут способствовать реагировать на все случаи насилия моментально и в кратчайшие сроки примут необходимые меры и разрешения ситуации.

В регионах было создано порядка 70 центров поддержки семьи, где пострадавшие получают медицинскую, психологическую и правовую помощь. Однако их пока недостаточно, они есть в городах и некоторых районах. «В течение трех лет предполагается открытие дополнитель-

но 97 центров. В настоящее время проводится работа по систематизации их деятельности. Нужно также решать вопросы кадрового обеспечения этих центров», – отметил Премьер-Министр (Смаилов 2023). Вопросу подготовки кадров (медики, юристы, психологи, аналитики) необходимо отнестись тщательно, т.к. решается судьба подрастающего поколения. Разрабатывается проект единой Концепции стандарта деятельности данных центров и улучшения межведомственного взаимодействия для успешного вывода семей из неблагополучной социальной среды. С 2024 года единые подходы к работе будут внедряться во всех центрах (Балаева 2023). Будем надеяться и ждать такой работы.

Более подробно о работе по защите прав женщин и детей излагалось в отчете Национальной комиссии по делам женщин и семейно-демографической политике при президенте (далее – Нацкомиссия) 31 декабря 2023 г. Основными задачами на 2024 год определены следующие, имеющие немаловажное криминологическое значение:

«Проработка вопроса обеспечения оперативного взаимодействия и реагирования на различные кризисные ситуации с заинтересованными госорганами и службами в сфере профилактики семейно-бытового насилия, защиты прав и интересов женщин и детей.

Объединение усилий экспертного сообщества в области безопасности и противодействия насилию всех видов.

Выстраивание дискуссии с учетом принципа «Закон и порядок» с различными целевыми группами по пресечению любых фактов насилия в отношении женщин и детей, формированию правовой культуры и нулевой терпимости к нарушителям закона».

(Нацкомиссия, 2023).

В этой связи интересен опыт милиции Кыргызстана, в свою очередь взявшей на вооружение опыт МВД Турецкой Республики. На территории страны «59 передвижных приемных милиции (ППМ) осуществляют сервисное обслуживание граждан. Ежемесячно ППМ, на основании утвержденного графика выезжают в отдаленные населенные пункты, районы, города принимают заявления и обращения граждан. Экипажи ППМ оказывают юридическую помощь гражданам, проводят профилактические и разъяснительные мероприятия. Для оказания неотложной помощи женщинам и девушкам, подвергшимся насилию, МВД КР разрабатывает мобильное приложе-

ние «Кадес», рекомендованное Министерством внутренних дел Турецкой Республики. На сегодняшний день проводятся соответствующие мероприятия для запуска приложения в ближайшем будущем» (МВД КР, 2023).

Узбекистан «пошел» еще дальше и глубже в деле борьбы с бытовым (домашним) насилием. Установлены отдельная административная и уголовная ответственность за семейное (бытовое) насилие и административная ответственность за домогательства, чего ранее не было в их законодательстве. Кроме того, в связи с ростом насилия в отношении несовершеннолетних, уровень общественной опасности данной категории преступлений также повышен на порядок, причем ранее считавшиеся нетяжкими преступления были включены в категорию тяжких преступлений, а тяжкие – в категорию особо тяжких преступлений. Также создается единый реестр лиц, совершивших преступления, опасные для жизни, здоровья или нравственности детей. Лицам, включенным в этот реестр, запрещается работать в сфере образования, воспитания, детского здравоохранения, спортивных и творческих организациях, а также заниматься деятельностью, предполагающей непосредственную работу с детьми (Аджигулова 2023). Последнее можно взять и нам в качестве положительного опыта. Реестр должен быть один и сосредоточен в Генеральной прокуратуре РК.

Отметим, что и при хорошем достатке, современно и дорого одетые, имеющие прекрасные машины, дома, квартиры, свой бизнес, совершают тяжкие преступления (дело Бишимбаева и т.п.), а люди «за чертой бедности» остаются нравственно чистыми (спасение детей вследствие пожаров, наводнений и т.д.), взамен ничего не прося. Стандартов поведения нет и не было. Главное – нравственный уровень любого человека, основанный на умении критического самоанализа и наличие «иммунитета» против уголовных и административных правонарушений.

Выводы и заключение

Завершая исследование, отметим, что проблема домашнего (семейного) насилия в отношении детей была объектом пристального внимания на протяжении всего времени существования государств. Изменения в политике и экономике, развязывание войн являлись толчком для домашнего (семейного) насилия, человека выбивали из нормального жизнесущество-

вания, бумерангом отражалось все на психике поведения в отношении членов семьи. Всегда особо страдали дети, не всегда могущие постоять за себя.

Для изменения отношения общества к проблеме домашнего насилия, необходимо больше работать с подрастающим поколением. В конечном итоге нулевая терпимость к насилию должна стать для них правовой, социальной и культурной нормой. «К сожалению, проблема нынешнего молодого поколения – комплексная. Причин насилия много: неустроенность, низкие доходы, алкоголизм. Практически нет читающей молодежи. Именно поэтому, на мой взгляд, нам необходимо принять новую национальную идею, суть которой заключается в равнодушии к любому проявлению насилия в отношении детей и женщин», – считает Пономарев (Пономарев 2023).

Экономический дисбаланс существует до сих пор, дороговизна буквально всего, особенно на жилье после землетрясения недавнего в Алматы, безработица не ушла – всё это не вселяет оптимизма у населения. К этому прибавим злейшее явление в обществе- преступность.

Только совокупность всех направлений в правовоспитательной и профилактической деятельности с участием правоохранительных органов, работников культуры, здравоохранения и СМИ способствуют перестройке сознания, выработке у населения объективной оценки

состояния преступности в стране и «иммунитета» против неё. Важнейшая задача при этом – привитие нравственной мировоззренческой ориентации и чувства самоанализа у молодёжи, что пока не наблюдаем повсеместно.

Поэтому в профилактических целях, помимо изменений и дополнений в УК РК по вопросам бытового насилия, в Уголовный кодекс РК предлагается внести дополнительное отягчающее обстоятельство – «совершение преступления членом своей семьи и (или) близким родственником», т.к. п.«7» ч.1 ст.54 «совершение преступления в отношении женщины, заведомо для виновного находящейся в состоянии беременности, а также в отношении малолетнего, другого беззащитного или беспомощного лица либо лица, находящегося в зависимости от виновного» не выделяет именно субъекта семейного насилия. Кроме того, поддерживаем мнение С.Е. Акимжанова и считаем, что и в УК РК следует внести квалифицирующий признак в п.7-1 ч.1 ст.54 УК РК «совершение домашнего насилия в присутствии несовершеннолетних».

Таким образом, наше государство находится на пути реформирования законодательства в области профилактики домашнего насилия и противодействия ему, с учетом текущего процесса выявления всех недостатков правоприменения в этой сфере. Такое мнение есть и в литературе (Грищенко 2021:114).

Литература

- Зырянова Ю.В. Криминологическая характеристика насилия в отношении несовершеннолетних членов семьи и его предупреждение (по материалам Южно-сибирского региона). Автореферат дис... канд. юрид. наук.– Абакан, 2017. – 35с.
- Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Экономический курс Справедливого Казахстана» (г. Астана, 1 сентября 2023 года) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37321590 / дата обращения: 12.01.2024: 1:40
- Меликов Ф.А. Уголовно-правовые и криминологические меры противодействия насилию в семье: автореферат дис... канд. юрид. наук. – М., 2017. – 23с.
- Рахметов С.М. Проблемы совершенствования законодательства Республики Казахстан по противодействию семейно-бытовому насилию // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. 2020. № 5 (63). С. 127-134. / DOI: 10.52026/1994-408X.2020.63.5.127.
- Ахметели Н. Домашнее насилие в Грузии – вершина айсберга. Русская служба. URL: http://www.bbc.com/russian/society/2011/12/111203_georgia_women_cruelty (дата обращения: 26.10.2019).
- Акмижанов Е.С. Административно-правовая защита от домашнего насилия в Республике Казахстан: автореферат дис... канд. юрид. наук. – М., 2023. – 24с.
- Пенкрат, В. И. Семейное законодательство в сфере противодействия насилию в семье / В. И. Пенкрат // Вестник Академии МВД Республики Беларусь. – 2016. – № 1. – С. 156 – 161.
- Равнюшкин А. В. О необходимости разработки национальной концепции профилактики семейно-бытового насилия в России // Научный вестник Омской академии МВД России № 3 (82), 2021. С.226-232. / DOI: 10.24412/1999-625X-2021-3-82-226-232.
- Волосова Н.Ю., Каирова Н.И., Сабитаева А.К. Противодействие семейному насилию в Казахстане, Беларуси и России: основные подходы и проблемы // Matters of Russian and International Law. 2022, Vol. 12, Is. 2A. – С.349-359.

Асанова Ж. Законопроект против бытового насилия готов и скоро поступит в Мажилис // <https://www.zakon.kz/obshestvo/6421468-senator-asanova-zakonoproekt-protiv-bytovogo-nasiliya-gotov-i-skoro-postupit-v-mazhilis.html>

Райкова К.А., Ефимов А.А., Савенкова Е.Н., Гирюк С.А., Корсак В.О. Анализ проблемы домашнего насилия и путей ее решения в современном мире // *Современные проблемы науки и образования*. – 2022. – №3. // <https://s.science-education.ru/pdf/2022/3/31810.pdf>

Тагирова М.И., Новокшонова Н.А. Признаки домашнего насилия и меры предосторожности жертвы домашнего насилия: сборник трудов конференции Южно-Уральского технологического университета. Челябинск, 2020. С. 244-245.

Смаилов А. Общество должно прийти к нулевой терпимости к семейным агрессорам и фактам бытового насилия. 17 октября 2023 г. // <https://primeminister.kz/ru/news/obschestvo-dolzno-priyti-k-nulevoy-terpimosti-k-semeynym-agressoram-i-faktam-bytovogo-nasiliya-alikhan-smailov-25955>

Как в Казахстане защищали права женщин и детей в 2023 году. 31 декабря 2023 // <https://www.zakon.kz/obshestvo/6419298-kak-v-kazakhstane-zashchishchali-prava-zhenshchin-i-detey-v-2023-godu.html>

Адзигулова Х. «Узбекистан обогнал Казахстан» – эксперт о различиях законодательств двух стран о домашнем насилии // <https://kun.uz/ru/news/2023/11/23/uzbekistan-obognal-kazakhstan-ekspert-o-razlichiyax-zakonodatelstv-dvux-stran-o-domashnem-nasilii> / дата обращения: 24.12.2023:23:50

Пономарев С. Общественность в Казахстане требует ужесточения наказания за бытовое насилие // <https://www.ungevena.org/ru/news-media/news/2023/12/88090/obschestvennost-v-kazakhstane-trebuets-uzhestocheniya-nakazaniya-za> / дата обращения: 02.12.2023:23:30

Грищенко Н.А. Российская и зарубежная судебная практика в сфере противодействия домашнему насилию // *Общество: политика, экономика, право*. 2021. № 8. С. 110–114 / <https://doi.org/10.24158/pep.2021.8.18>

References

Zyryanova, Y.V. (2017). Criminological characteristics of violence against minor family members and its prevention (based on materials from the South Siberian region). Dissertation abstract, Candidate of Sciences in Jurisprudence, Abakan, p 35.

Address of the President of the Republic of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev to the People of Kazakhstan «Economic course of the Fair Kazakhstan» (Astana, September 1, 2023) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37321590/ date of access: 01/12/2024: 1:40.

Melikov, F.A. (2017). Criminal law measures countering domestic violence. Dissertation abstract, Candidate of Sciences in Jurisprudence, Moscow, p 23.

Rakhmetov, S.M. (2020). Problems of improving the legislation of the Republic of Kazakhstan to combat domestic violence. Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, No.5(63), pp. 127-134. DOI: 10.52026/1994-408X.2020.63.5.127.

Akhmeteli, N. Domestic violence in Georgia is the tip of the iceberg. Russian News Service. URL: http://www.bbc.com/russian/society/2011/12/111203_georgia_women_cruelty (access date: 10/26/2019).

Akimzhanov, E.S. (2023). Administrative and legal protection against domestic violence in the Republic of Kazakhstan. Dissertation abstract, Candidate of Sciences in Jurisprudence, Moscow, p. 24.

Penkrat, V. I. (2016). Family law in countering domestic violence. Bulletin of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Belarus, No. 1, pp. 156-161.

Ravnyushkin, A.V. (2021). About the need to develop a national concept for the prevention of domestic violence in Russia. Scientific Bulletin of the Omsk Academy of the Ministry of Internal Affairs of Russia, No. 3(82), pp.226-232. / DOI: 10.24412/1999-625X-2021-3-82-226-232.

Volosova, N.Yu., Kairova, N.I., Sabitaeva, A.K. (2022). Countering domestic violence in Kazakhstan, Belarus and Russia: main approaches and problems. *Matters of Russian and International Law*. Vol. 12, Is. 2A, pp.349-359.

Asanova, Zh. The bill against domestic violence is ready and will soon go to the Mazhilis. // <https://www.zakon.kz/obshestvo/6421468-senator-asanova-zakonoproekt-protiv-bytovogo-nasiliya-gotov-i-skoro-postupit-v-mazhilis.html>

Raikova, K.A., Efimov, A.A., Savenkova, E.N., Giryuk, S.A., Korsak, V.O. (2022). Analysis of the problem of domestic violence and ways to solve it in the modern world. *Modern problems of science and education*. No. 3. // <https://s.science-education.ru/pdf/2022/3/31810.pdf>

Tagirova, M.I., Novokshonova, N.A. (2020). Signs of domestic violence and measures for safety for victims of domestic violence. Collection of proceedings of the South Ural Technological University conference. Chelyabinsk, pp. 244-245.

Smailov, A. (2023). Society must come to zero tolerance towards family aggressors and domestic violence. // <https://primeminister.kz/ru/news/obschestvo-dolzno-priyti-k-nulevoy-terpimosti-k-semeynym-agressoram-i-faktam-bytovogo-nasiliya-alikhan-smailov-25955>

How the rights of women and children were protected in Kazakhstan in 2023. (December 31, 2023). // <https://www.zakon.kz/obshestvo/6419298-kak-v-kazakhstane-zashchishchali-prava-zhenshchin-i-detey-v-2023-godu.html>

Adzhigulova, H. (2023). «Uzbekistan has overtaken Kazakhstan» – expert about the differences in the legislation of the two countries on domestic violence // <https://kun.uz/ru/news/2023/11/23/uzbekistan-obognal-kazakhstan-ekspert-o-razlichiyax-zakonodatelstv-dvux-stran-o-domashnem-nasilii>. Access date: 12/24/2023: 23:50.

Ponomarev, S. (2023). The public in Kazakhstan demands tougher punishment for domestic violence. // <https://www.ungevena.org/ru/news-media/news/2023/12/88090/obschestvennost-v-kazakhstane-trebuets-uzhestocheniya-nakazaniya-za>. Access date: 12/02/2023:23:30

Grishchenko, N.A. (2021). Russian and foreign judicial practice in countering domestic violence. Society: politics, economics, law. No. 8. pp. 110–114. // <https://doi.org/10.24158/p>

Сведения об авторах:

Рустемова Гаухар Рустембековна – доктор юридических наук, профессор кафедры управления правоохранительной деятельностью Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова (Казахстан, г. Алматы, email: g.rustemova@mail.ru.)

Маликова Шолпан Балтабековна – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Школа права и государственного управления, НАО «Университета Нархоз», (Казахстан, г. Алматы, email: msholpan7876@gmail.com)

Маликов Даурен Балтабекович – майор полиции, Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова (Казахстан, г. Алматы, email: malikovdauren2511@gmail.com)

Information about authors:

Rustemova Gauhar Rustembekovna – Doctor of Law, professor of Department of Law Enforcement Management M. Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan, Almaty, email: g.rustemova@mail.ru.)

Sholpan Malikova Baltabekovna (correspondent authour)- Candidate of Jurisprudence Science, Associate Professor School of Law and Public Policy, NJSC «Narhoz University» (Kazakhstan, Almaty, email: msholpan7876@gmail.com)

Daurem Malikov Baltabekovich – police Major, M. Esbulatov Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan, Almaty, email: malikovdauren2511@gmail.com)

Зарегистрирована: 12 апреля 2024 г.

Принята: 20 мая 2024 г.

6-бөлім
**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Section 6
**INTERNATIONAL RELATIONSHIPS
AND INTERNATIONAL LAW**

Раздел 6
**МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ
И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО**

А.К. Кусаинова¹ , **А.Б. Омарова^{1*}** , **С.В. Романенко²**

¹ Университет «Нархоз», Казахстан, г. Алматы

² РГП на ПХВ «Институт философии, политологии и религиоведения», Казахстан, г. Алматы

*e-mail: omar_17@mail.ru

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОДДЕРЖКЕ ЛИЦ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

Актуальность исследуемого вопроса состоит в том, что в современном мире происходят значительные изменения в стандартах качества, субъектах и формах оказания социальных услуг, которые, с одной стороны, обусловлены активизацией процессов государственно-частного партнерства, а с другой – процессами цифровизации в сфере государственного управления и основных отраслях социальной сферы. Необходимость поддержки разнообразных групп населения подчеркивает важность обработки больших объемов данных, где современные цифровые технологии играют ключевую роль в ускорении и повышении качества предоставляемых услуг.

Целью данного научного исследования является анализ мирового опыта правового регулирования использования цифровых технологий в поддержке лиц с ограниченными возможностями здоровья (страны Евросоюза, США и азиатского региона).

Проведенное исследование позволило сделать вывод о необходимости применения мирового опыта правового регулирования использования цифровых технологий в поддержке лиц с ограниченными возможностями здоровья в Республике Казахстан.

Научная статья подготовлена в рамках реализации грантового проекта «Казахстанский социум в условиях цифровой трансформации: перспективы и риски», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант №. BR21882302).

Ключевые слова: лицо с ограниченными возможностями здоровья, цифровые технологии, инклюзивное общество, инвалиды, цифровизация государственных услуг, ассистивные технологии, робототехника.

A.K. Kussainova¹, A.B. Omarova^{1*}, S.V. Romanenko²

¹Narxoz University, Kazakhstan, Almaty

²Republican state enterprise with the right of economic management "Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies" Kazakhstan, Almaty

*e-mail: omar_17@mail.ru

Legal regulation of digital technologies in support of people with disabilities: international experience

The relevance of the issue under study is that in the modern world there are significant changes in quality standards, subjects and forms of provision of social services, which, on the one hand, are due to the intensification of public-private partnership processes, and on the other – digitalization processes in the field of public administration and main sectors of the social sphere. The need to support diverse populations underlines the importance of processing large volumes of data, where modern digital technologies play a key role in speeding up and improving the quality of services provided.

The purpose of this scientific research is to analyze the global experience of legal regulation of the use of digital technologies in supporting persons with disabilities (the countries of the European Union, the USA and the Asian region).

The study led to the conclusion that it is necessary to apply global experience in legal regulation of the use of digital technologies in supporting persons with disabilities in the Republic of Kazakhstan.

The scientific article was prepared as part of the grant project "Kazakh society in the context of digital transformation: prospects and risks", funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (grant no. BR21882302).

Key words: person with disabilities, digital technologies, inclusive society, people with disabilities, digitalization of public services, assistive technologies, robotics.

А.К. Қусаинова¹, А.Б. Омарова^{1*}, С.В. Романенко²

¹Нархоз университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Философия, саясаттану және дінтану институты республикалық шаруашылық жүргізу құқығындағы негізделген кәсіпорны, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: omar_17@mail.ru

Мүмкіндігі шектеулі жандарды қолдаудағы цифрлық технологияларды құқықтық реттеу: халықаралық тәжірибе

Зерттелетін мәселенің өзектілігі қазіргі әлемде сапа стандарттарында, әлеуметтік қызмет көрсету субъектілері мен нысандарында айтарлықтай өзгерістер болып жатқандығында, олар бір жағынан мемлекеттік-жекешелік әріптестік процестерінің жандануына, ал екінші жағынан – мемлекеттік басқару саласындағы және әлеуметтік саланың негізгі салаларындағы цифрландыру процестеріне байланысты. Халықтың әртүрлі топтарын қолдау қажеттілігі заманауи цифрлық технологиялар көрсетілетін қызметтердің сапасын жеделдетуде және арттыруда шешуші рөл атқаратын деректердің үлкен көлемін өңдеудің маңыздылығын көрсетеді.

Бұл ғылыми зерттеудің мақсаты денсаулық сақтау мүмкіндіктері шектеулі адамдарды (Еуроодақ елдері, АҚШ және Азия өңірі) қолдауда цифрлық технологияларды пайдалануды құқықтық реттеудің әлемдік тәжірибесін талдау болып табылады.

Жүргізілген зерттеу Қазақстан Республикасында мүмкіндігі шектеулі жандарды қолдауда цифрлық технологияларды пайдалануды құқықтық реттеудің әлемдік тәжірибесін қолдану қажеттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді.

Ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландыратын „цифрлық трансформация жағдайындағы қазақстандық қоғам: перспективалар мен тәуекелдер“ гранттық жобасын іске асыру шеңберінде дайындалды (№грант. BR21882302).

Түйін сөздер: мүмкіндігі шектеулі адам, цифрлық технологиялар, инклюзивті қоғам, мүгедектер, Мемлекеттік қызметтерді цифрландыру, ассистивтік технологиялар, робототехника.

Введение

В современном мире цифровизация проникает во все сферы жизни общества, включая образование, здравоохранение, трудовую сферу и социальные услуги. Это создает как новые возможности, так и вызовы для интеграции и поддержки лиц с ограниченными возможностями здоровья (далее по тексту – ОВЗ).

Правовое регулирование использования цифровых технологий, направленное на поддержку этой категории лиц, становится ключевым элементом в создании инклюзивного информационного общества. В этом контексте международный опыт представляет собой ценный ресурс, позволяющий выявить наиболее эффективные подходы и решения, которые могут быть адаптированы и внедрены в различных правовых системах.

Цифровые технологии могут значительно улучшить доступность и качество социальных услуг для лиц с ОВЗ, предоставляя удобные и адаптированные инструменты для общения, получения информации и взаимодействия с социальными службами/

Цель данной статьи – проанализировать различные модели правового регулирования в сфере цифровых технологий, специально раз-

работанные для поддержки лиц с ограниченными возможностями здоровья, на примере стран азиатского региона, Евросоюза и Соединенных Штатов Америки. Исследование фокусируется на выявлении общих трендов и особенностей в регулировании, а также на определении пробелов и вызовов, с которыми сталкиваются данные государства при обеспечении доступности цифровых сервисов для всех граждан, включая людей с инвалидностью.

Инновационные технологии, такие как искусственный интеллект, мобильные приложения и ассистивные технологии, могут содействовать социальной интеграции лиц с ОВЗ, предоставляя им инструменты для более активного участия в общественной жизни и повышения их самостоятельности.

Развитие и внедрение цифровых технологий открывает новые возможности для инклюзивного образования и трудоустройства лиц с ОВЗ, делая обучающие материалы и рабочие процессы более доступными.

Важность темы научного исследования обусловлена не только социальной значимостью интеграции лиц с ограниченными возможностями в современное информационное общество, но и потенциалом цифровых технологий как средства повышения качества их жизни. Актуальность

исследования подчеркивается продолжающимися мировыми тенденциями в сфере прав человека, где доступ к информации и коммуникационным технологиям рассматривается как одно из основных прав, способствующее полноценному участию в общественной жизни.

Использование цифровых технологий в социальном обеспечении не только способствует повышению качества жизни лиц с ОВЗ, но и может снижать экономические затраты на оказание социальных услуг за счет оптимизации и автоматизации процессов.

Проведен не только теоретический анализ существующих нормативно-правовых актов, но также выявлены практические рекомендации, способствующие развитию и совершенствованию правовых механизмов поддержки лиц с ограниченными возможностями через использование цифровых технологий на международном уровне. В этом контексте исследование предполагает комплексный подход, объединяющий анализ правовых документов, обзор лучших практик и разработку предложений по улучшению ситуации в Республике Казахстан и других странах, стремящихся к построению доступного и инклюзивного информационного общества.

Материалы и методы

Для изучения проблемы применения цифровых технологий в поддержке лиц с ограниченными возможностями здоровья в работе был использован комплекс методов научного познания. Были исследованы различные источники, включая научные исследования, законодательные акты и другие официальные документы.

Для обеспечения возможности эффективного применения цифровых технологий в поддержке лиц с ОВЗ на национальном уровне был использован сравнительно-правовой метод, на основе которого проведено сравнение отечественного и зарубежного опыта правового регулирования цифровизации социальной сферы, обеспечивающей поддержку лиц с ОВЗ.

В ходе настоящего исследования также были использованы такие эмпирические методы исследования, как анализ и синтез.

Результаты и обсуждение

В исследовании основных вопросов темы проанализируем различные международные конвенции и договоры, которые касаются прав

человека, инклюзии, доступности использования информационных технологий.

В 1983 году были приняты Конвенция МОТ №159 о профессиональной реабилитации и занятости инвалидов (https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/normativeinstrument/wcms_c159_ru.htm) и Рекомендация МОТ №168 о профессиональной реабилитации и занятости инвалидов. Эти документы направлены на обеспечение и продвижение занятости и профессиональной реабилитации для лиц с инвалидностью в условиях равенства и без дискриминации, что в современном мире включает доступ к цифровым ресурсам и рабочим местам.

Вопросами правовой защиты и поддержки лиц с ограниченными возможностями также занимается и Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ). Так, в 2001 году ВОЗ утвердила Международную классификацию функционирования, ограничений жизнедеятельности и здоровья (<https://psychiatr.ru/download/5222?view=1&name=MKF+%28%D0%B2%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%8B%D1%85%29.pdf>). Этот документ предлагает стандартизированный язык и рамки для описания здоровья и связанных с ним состояний. Хотя эта классификация не использует термин «лица с ограниченными возможностями здоровья» напрямую, она занимается классификацией состояний, которые могут приводить к инвалидности, определяемой как нарушения функций или структур тела, ограничения в деятельности и ограничения в участии.

Следует отметить, что из вышеупомянутых документов ни один специфически не фокусируется на цифровизации, как таковой в контексте поддержки лиц с ограниченными возможностями здоровья. Однако, учитывая широкое понимание вопросов инвалидности и доступности, обсуждаемых в этих документах, принципы и рекомендации, изложенные в них, можно интерпретировать и применять в контексте развития и использования цифровых технологий для улучшения доступности и инклюзивности.

Ключевым международным актом, регулирующим права людей с ограниченными возможностями здоровья, служит Конвенция ООН о правах инвалидов (КОПИ), которая была принята Резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН 61/106 13 декабря 2006 года (https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_61_106.pdf).

Эта Конвенция является фундаментальным актом в защите прав людей с инвалидностью и интерпретируется Комитетом по правам инвалидов как критически важное условие для реализации гражданских, политических, экономических, социальных и культурных прав, а также основных свобод людей с инвалидностью.

Основная цель данной Конвенции – стимулировать, защищать и гарантировать всестороннее и равноправное осуществление прав человека и основных свобод для лиц с инвалидностью.

В Конвенции закреплена следующая дефиниция термина «инвалиды» – лица, страдающие долговременными физическими, психологическими, когнитивными или сенсорными нарушениями. Эти нарушения, в контексте взаимодействия с разнообразными социальными барьерами, могут препятствовать их активному и эффективному включению в социальную жизнь на равных основаниях с остальными членами общества

Среди обязанностей государств-участников данной Конвенции считаем необходимым выделить те из них, которые непосредственно направлены на внедрение и использование достижений цифровизации в защите и поддержки граждан с ОВЗ:

«g) проводить или поощрять исследовательскую и конструкторскую разработку, а также способствовать наличию и использованию новых технологий, включая информационно-коммуникационные технологии, средств, облегчающих мобильность, устройств и ассистивных технологий, подходящих для инвалидов, с уделением первоочередного внимания недорогим технологиям;

h) предоставлять инвалидам доступную информацию о средствах, облегчающих мобильность, устройствах и ассистивных технологиях, в том числе новых технологиях, а также других формах помощи, вспомогательных услугах и объектах».

Следует отметить, что Республика Казахстан официально подписала Конвенцию ООН о правах инвалидов в 2008 году, а затем ратифицировала ее в 2015 году. На территории Казахстана эта конвенция вступила в силу с 21 мая 2015 года.

В 2011 году ВОЗ совместно с Всемирным банком подготовили Всемирный доклад об инвалидности, предоставляет общий обзор вопросов инвалидности и рекомендации по улучшению жизни людей с инвалидностью, включая до-

ступ к образованию, занятости и медицинским услугам, что предполагает интеграцию цифровизации в стратегии поддержки (<https://www.refworld.org/ru/reference/annualreport/who/2011/ru/137780>).

В 2013 году под эгидой Всемирной организации интеллектуальной собственности (ВОИС) был подписан Марракешский договор. Его принципиальная задача состоит в упрощении доступа к публикуемым литературным произведениям для людей, сталкивающихся с препятствиями при чтении печатной продукции, в том числе для людей с ограничениями по зрению и слепых (<https://www.wipo.int/treaties/ru/ip/marrakesh/>).

Договор обязывает его участников производить и распространять экземпляры произведений в форматах, адаптированных для использования указанными лицами, а также осуществлять международный обмен такими копиями.

Следует отметить, что 11 сентября 2023 года Астане Министерством юстиции РК при поддержке ВОИС проведен международный семинар «Марракешский договор об облегчении доступа слепых и лиц с нарушениями зрения или иными ограниченными способностями воспринимать печатную информацию к опубликованным произведениям».

Министр юстиции Республики Казахстан, Азамат Ескараев, акцентировал внимание на том, что присоединение Казахстана в Марракешскому договору поспособствует расширению доступности книг, периодических изданий и учебных ресурсов для лиц с нарушениями зрения и слепых. Это действие обеспечит им равноправный доступ к культурным и социальным аспектам жизни общества, а также установит основу для международного обмена произведениями в адаптированных форматах

Прогресс в сфере компьютерных технологий открывает новые возможности для людей с нарушениями зрения в доступе к информации. Благодаря адаптированному оборудованию, известному как тифлотехника, слепые могут осуществлять ряд действий: от создания и редактирования текстов до чтения литературы, переведённой с обычного текста в шрифт Брайля, а также использования баз данных, электронных ресурсов и доступа к Интернету.

Помимо этого, лицам с нарушениями зрения предоставлена возможность работы в операционной системе Windows на основе разработки немецкой компании Baum Elektronik. Это программа Вирго, которая поддерживает как ис-

пользование брайлевской строки, так и взаимодействие посредством синтезатора речи.

В современной информационно-технологической практике применяется концепция «рабочее место для лиц с нарушениями зрения», которое может быть оснащено персональным компьютером с установленной программой для речевого доступа (Jaws for Windows), программой для увеличения экранного изображения (Magic), а также брайлевским дисплеем с динамической строкой (Focus-40 или Focus-80), и дисплеем с функцией органайзера Pronto 18. Таким образом, при наличии необходимых навыков и специализированного оборудования, человек с нарушением зрения способен полноценно работать в сети Интернет. Также на мировом рынке электронных устройств начали появляться смартфоны, оснащенные поддержкой шрифта Брайля, предлагающие обширный спектр функциональных возможностей.

Принятая на Всемирном саммите по информационному обществу 12 декабря 2003 года, Декларация принципов построения информационного общества подчеркивает важность создания общества, доступного для всех, и признает особую необходимость увеличения доступа к информации и коммуникационным технологиям для социально уязвимых групп, включая престарелых и лиц с ОВЗ (https://www.un.org/ru/events/pastevents/pdf/dec_wsisis.pdf).

28 февраля 2017 года были приняты Рекомендации по обеспечению доступности веб-контента (WCAG) 2.1 Рекомендация W3C. Главной задачей принятия этих Рекомендаций является повышение доступности веб-контента для лиц с ограниченными возможностями. Под доступностью понимается учет потребностей людей с различными видами нарушений, включая, но не ограничиваясь, зрительные, слуховые, моторные, речевые, когнитивные, языковые, обучающие и неврологические. Несмотря на широкий охват вопросов, эти Рекомендации не могут полностью удовлетворить все возможные потребности лиц с разными типами, уровнями, группами инвалидности. В дополнение к улучшению доступа для лиц с инвалидностью, эти Рекомендации также способствуют упрощению использования веб-контента для пожилых людей.

Применение цифровых технологий в поддержке граждан с ОВЗ в азиатском регионе имеет ряд особенностей, обусловленных культурными, экономическими и политическими факторами региона.

Следует отметить, что этот регион включает страны с различным уровнем экономического развития, от высокоразвитых, таких как Япония и Южная Корея, до развивающихся, например, Индия и Индонезия. Это приводит к значительным различиям в доступности и качестве цифровых технологий в социальном обеспечении населения.

Некоторые страны Азии, особенно Япония и Южная Корея, являются мировыми лидерами в области технологических инноваций, включая разработку ассистивных технологий для лиц с ОВЗ. Это включает в себя робототехнику, носимые устройства и развитие интерфейсов на основе искусственного интеллекта. Обе страны демонстрируют передовой подход к использованию высоких технологий для улучшения качества жизни этих лиц.

Страны с быстро стареющим населением, такие как Япония, активно внедряют цифровые технологии для поддержки пожилых людей, в том числе тех, кто имеет ОВЗ. Это включает технологии умного дома, телемедицину и персонализированные здравоохранительные услуги. Технологии умного дома позволяют людям с ОВЗ контролировать освещение, отопление, замки и другие устройства в доме с помощью голосовых команд или мобильного приложения, увеличивая их самостоятельность.

Правовые и нормативные рамки, регулирующие доступность технологий для лиц с ОВЗ, сильно различаются в странах Азии. Некоторые страны имеют продвинутое законодательство, в то время как другие только начинают разрабатывать соответствующие нормы и стандарты.

Многие страны Азии активно сотрудничают с международными и региональными организациями, такими как Всемирный банк, Азиатский банк развития и ООН, для разработки и внедрения проектов, направленных на улучшение доступности цифровых технологий.

Япония является одним из мировых лидеров в области робототехники, включая медицинскую робототехнику и роботов для ухода. Япония вкладывает значительные средства в исследования и разработку в этой области. Это поддерживается как государственным финансированием, так и частными инвестициями. Кроме того, страна активно сотрудничает с международными организациями и исследовательскими институтами для обмена знаниями и опытом в этой области.

В стране активно разрабатываются и внедряются роботы для ухода за пожилыми и людьми с ОВЗ. Это связано с рядом социально-экономических факторов, включая старение населения и нехватку рабочей силы в сфере ухода и медицинских услуг.

Эти роботы предназначены для выполнения различных функций, от базового ухода до комплексной поддержки. В качестве примера можно привести роботов-ассистентов, которые разработаны для облегчения повседневной жизни лиц с ОВЗ, помощи в передвижении, подаче предметов, напоминании о приеме лекарств и других задачах.

Для поддержки в восстановлении после травм и операций японскими учеными разработаны реабилитационные роботы, которые облегчают процесс реабилитации и ускоряют процесс возвращения к нормальной жизни.

С 2003 года компания AIST из Японии занимается разработкой терапевтических роботов – робот Раго. Эти роботы продемонстрировали свою эффективность в положительном влиянии на психическое здоровье людей, страдающих деменцией. Созданный для общения с пожилыми людьми, страдающими деменцией, робот способствует уменьшению проявлений этого состояния. В настоящее время он применяется во многих странах мира для поддержки детей с аутизмом и инвалидами.

Также следует отметить разработку экзоскелетов, которые помогают людям с ограниченными физическими возможностями восстанавливать или улучшать мобильность, облегчая передвижение и выполнение физических упражнений.

Для проведения сложных операций с высокой точностью и минимальным вмешательством в Японии активно используются роботизированные системы, такие как Da Vinci Surgical System. Это уменьшает риск осложнений и сокращает время восстановления пациентов.

Внедрение роботизированных систем в диагностические процессы позволяет автоматизировать сбор анализов крови и другие процедуры, повышая точность и скорость диагностики.

В Японии также активно развиваются умные технологии ухода за пожилыми людьми и лицами с ОВЗ, такие как автоматизированные системы контроля и датчики безопасности в домашних условиях, умные кровати и ваннные комнаты, адаптированные для нужд пользователей с ограниченными возможностями. Также

японские ученые являются разработчиком умных часов и браслетов. Они помогают мониторить жизненно важные показатели, напоминать о приеме лекарств и даже автоматически отправлять сигналы SOS при обнаружении падения или других чрезвычайных ситуаций, что особенно важно для людей с ОВЗ.

Виртуальная реальность (Virtual Reality) и дополненная реальность (Augmented Reality) могут оказать значительную поддержку людям с ОВЗ различными способами: использование VR и AR для реабилитации и обучения лиц с ОВЗ, например, восстановление моторики рук или тренировка социальных навыков у людей с аутизмом.

VR/AR технологии могут использоваться для физической и когнитивной реабилитации. Например, в виртуальной среде можно воспроизводить упражнения для восстановления моторики или тренировать когнитивные функции через игры и задачи.

Виртуальные среды могут стать платформой для социального взаимодействия и общения для людей с ОВЗ, которым трудно общаться в реальной жизни. Это способствует развитию коммуникативных навыков и укреплению чувства принадлежности к обществу.

Стоит подчеркнуть, что в сентябре 2007 года японское правительство подписало, а в январе 2014 года ратифицировало Конвенцию о правах лиц с инвалидностью. Опираясь на ключевые понятия, такие как «инклюзивное общество», продвигается концепция улучшения условий для обеспечения социальных прав в сфере образования и трудоустройства для людей с ограниченными возможностями, в том числе и для детей

В июне 2021 года вступил в силу «Закон о поддержке детей, нуждающихся в особом медицинском обслуживании и их семей». Этот закон определяет «детей, нуждающихся в особом медицинском обслуживании» как «дети в возрасте до 18 лет и старше, которым необходим регулярный медицинский уход для повседневной и общественной жизни». Закон направлен на обеспечение поддержки этих детей и их семей обществом, включая непрерывную помощь, соответствующую возрасту, предоставление необходимой медицинской помощи и улучшение условий жизни, а также продолжение поддержки после достижения совершеннолетия или окончания средней школы (Хакумура 2020).

В целом, Япония демонстрирует, как инновации в области робототехники могут способство-

вать решению социальных и демографических проблем, улучшая качество медицинских услуг и обеспечивая более высокий уровень ухода за нуждающимися.

Южная Корея занимает лидирующие позиции среди стран Азиатско-Тихоокеанского региона в защите прав инвалидов, особенно в обеспечении доступности информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) и веб-инфраструктуры.

Использование цифровых технологий в поддержке инвалидов и людей с ОВЗ в Южной Корее включает ряд характерных особенностей, отражающих стремление страны к созданию инклюзивного и доступного общества.

Корея применяет разнообразные цифровые технологии, включая искусственный интеллект (ИИ), виртуальную и дополненную реальности (VR/AR), мобильные приложения и wearable devices (носимые устройства), для улучшения качества жизни людей с ОВЗ. Эти технологии используются для обучения, реабилитации, улучшения доступности и поддержки самостоятельной жизни (Lee 2015).

Южная Корея активно инвестирует в развитие робототехники, включая медицинские приложения. Страна делает ставку на инновационные технологии, такие как роботы для хирургических операций и реабилитационные роботы.

Южная Корея также внедряет ИКТ для создания инклюзивного образовательного и рабочего пространства для лиц с ОВЗ, предоставляя им доступ к специализированным образовательным программам и возможностям трудоустройства через Интернет и мобильные приложения (<https://techcollectivesea.com/2022/09/19/top-healthtech-startups-2022/>).

Страна работает над созданием умных городов с доступной инфраструктурой для всех граждан, включая и тех, кто имеет ОВЗ. Цифровые технологии интегрируются с общественными услугами, чтобы сделать их более доступными для людей с инвалидностью. Это включает в себя улучшение доступа к информации, общественному транспорту, государственным и муниципальным услугам через специализированные приложения и платформы.

Разработка носимых технологий, таких как умные часы и браслеты, которые могут мониторить здоровье и благополучие лиц с ОВЗ, предоставляя данные в реальном времени медицинским работникам и семьям.

В Южной Корее разработан пакет нормативных правовых актов, направленных на защиту и поддержку лиц с ОВЗ. 30 декабря 1989 года был принят Закон о защите и поддержке инвалидов (Act on Welfare of persons with disabilities). Этот основополагающий закон направлен на обеспечение комплексной поддержки инвалидов, включая их социальную интеграцию, доступ к образованию, трудоустройству и социальным услугам.

Закон о защите прав инвалидов (Act on the prohibition of discrimination against persons with disabilities) вступил в действие 10 апреля 2007 года (https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=55535&type=sogan&key=10). Этот закон запрещает дискриминацию по признаку инвалидности во всех сферах общественной жизни, включая трудоустройство, образование и доступ к общественным услугам и учреждениям.

Обязанность по содействию в трудоустройстве инвалидов через меры по их профессиональной реабилитации и создание инклюзивной рабочей среды на основе использовании ИКТ и обеспечения доступа к профессиональной реабилитации и обучению через цифровые платформы закреплена в Законе Южной Кореи от 25 мая 2007 года о занятости инвалидов (Act on employment promotion and vocational rehabilitation with disabilities) (https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=45669&type=part&key=40).

Права на специализированное образование для детей и взрослых с инвалидностью, а также поддержку для образовательных учреждений и преподавателей с использованием специализированных образовательных технологий и адаптивного обучения с применением цифровых инструментов регулируются нормами Закона Южной Кореи от 28 февраля 2008 года о специальном образовании для людей с инвалидностью (Act on special education for persons with disabilities). (https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=46388&type=sogan&key=2)

В марте 2008 года в Корее был принят Закон об обеспечении удобства для инвалидов (Act on the Promotion of convenience for persons with disabilities) (https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=55696&type=part&key=41). Сосредоточен на улучшении доступности общественных мест, транспорта и информации для людей с ограниченными возможностями. Он включает требования к созданию безбарьерной среды не только в физическом пространстве, но и в цифровом, обеспечивая, чтобы веб-сайты, мобиль-

ные приложения и другие цифровые ресурсы были доступны для людей с различными видами инвалидностей.

Эти нормативные акты создают правовую основу для защиты прав и обеспечения поддержки людей с ОВЗ и инвалидов. Они направлены на устранение барьеров и создание равных возможностей для всех граждан, независимо от их физических или психологических особенностей.

Правительство Кореи демонстрирует приверженность к интегрированному подходу в развитии доступности электронной инфраструктуры. В стране применяется обширное законодательство, охватывающее разнообразные нормативы, инструкции и промышленные стандарты, направленные на регулирование доступности.

В результате принятия законов о правах инвалидов и об информатизации правительство Кореи разработало стратегические цели и план действий на период с 2009 по 2015 год для реализации стандартов доступности веб-сайтов. Эти инициативы первоначально были направлены на государственные органы, а затем на образовательные, медицинские учреждения, культурные организации, а также на предприятия частного и коммерческого секторов.

В дополнение к этому, в Корею разработаны эффективные методы для контроля и оценки доступности веб-сайтов для лиц с ОВЗ. С поддержкой финансирования от государственных органов и министерств регулярно проводятся исследования доступности сайтов государственных учреждений, измеряется уровень информированности среди IT-профессионалов по вопросам веб-доступности, а также организуются форумы для содействия улучшению стандартов доступности в сфере информационных и телекоммуникационных технологий.

Следующей страной, активно развивающей использование цифровых технологий в социальном обеспечении, включая поддержку лиц с ОВЗ, в азиатском регионе является Китай.

Китай внедряет цифровые технологии в образовательные программы для лиц с ОВЗ, обеспечивая доступ к образовательным материалам и платформам через специализированное программное обеспечение и адаптированные интерфейсы. Это включает в себя разработку образовательных приложений и платформ, адаптированных под конкретные потребности, такие как программы чтения с экрана для слепых и программы для обучения жестовому языку.

Кроме того, правительство и частный сектор в Китае уделяют внимание обеспечению возможности трудоустройства для лиц с ОВЗ через создание инклюзивных рабочих мест и использование цифровых технологий для удаленной работы.

Китай активно разрабатывает и внедряет ассистивные технологии для улучшения доступности и самостоятельности лиц с ОВЗ. Это включает в себя технологии виртуальной и дополненной реальности для реабилитации, разработку носимых устройств для мониторинга здоровья и обеспечение безопасности, а также интеллектуальные протезы и роботизированные ассистивные устройства (Regine 2020).

Конвенция ООН о правах инвалидов подчеркивает важность предоставления ассистивных технологий для лиц с инвалидностью как часть их основных прав. Конвенция призывает страны обеспечивать доступ к ассистивным технологиям в образовании, на рабочем месте и в обществе в целом.

Ассистивные технологии – это устройства, программное обеспечение или оборудование, которые используются для улучшения, поддержания или повышения функциональных возможностей людей с ограниченными возможностями здоровья. Эти технологии могут варьироваться от очень простых решений, таких как увеличительные стекла для людей с нарушениями зрения, до сложных систем, таких как речевые генераторы для людей, испытывающих трудности с коммуникацией, или роботизированные протезы (Marc Mitchell 2019).

В качестве примера использования ассистивных технологий можно привести программы чтения с экрана и речевые синтезаторы, которые помогают людям с нарушениями зрения или слепотой читать тексты и выполнять различные задачи на компьютере. Примеры включают JAWS, NVDA и VoiceOver на устройствах Apple.

Для лиц, страдающих проблемами со слухом, разрабатываются электронные и мобильные голосовые ассистенты, такие как Siri, Google Assistant и Amazon Alexa. Они облегчают повседневную жизнь людей с ОВЗ, позволяя управлять устройствами, делать звонки, отправлять сообщения и использовать интернет с помощью голосовых команд.

Китай инвестирует значительные средства в исследования и разработку новых технологий, в том числе в области ассистивных технологий и интеллектуального анализа данных для обеспе-

чения более эффективного социального обслуживания лиц с ОВЗ.

Цифровизация государственных услуг в Китае включает улучшение доступа к информации и услугам для лиц с ОВЗ. Это достигается через разработку доступных веб-сайтов, мобильных приложений и порталов государственных услуг, адаптированных под нужды лиц с ОВЗ (https://www.researchgate.net/publication/228704633_Useability_of_e-government_web-sites_for_people_with_disabilities).

Здесь можно упомянуть об инклюзивном образовании для лиц с ОВЗ. Повсеместно по миру разрабатываются образовательные платформы с поддержкой искусственного интеллекта, которые адаптируют обучающий материал под индивидуальные потребности учащихся, включая тех, кто имеет особые образовательные потребности (например, Moodle или Coursera с доступными курсами).

В целом, Китай делает значительные шаги в направлении использования цифровых технологий для поддержки лиц с ОВЗ, стремясь создать более инклюзивное и доступное общество.

В США использование цифровых технологий в поддержке лиц с ОВЗ, характеризуется несколькими ключевыми особенностями. Эти особенности отражают развитую инфраструктуру социальной поддержки, активное участие государственных и частных организаций в процессе интеграции лиц с ОВЗ, а также стремление к инновациям в области технологий.

В 1973 году конгрессом США был принят закон «Rehabilitation Act of 1973» (Акт о реабилитации 1973 года) (<https://askearn.org/page/the-rehabilitation-act-of-1973-rehab-act>). Он был одним из первых федеральных законов, направленных на устранение дискриминации по признаку инвалидности в Соединенных Штатах, в том числе и в рабочей сфере. Закон содержит несколько ключевых разделов, известных как Sections 501, 503, 504, и 508, каждый из которых решает различные аспекты дискриминации и доступности.

Раздел 501 требует от федеральных агентств предоставлять равные возможности трудоустройства для лиц с инвалидностью.

Раздел 503 обязывает подрядчиков и получателей федеральных средств вести политику недискриминации в трудоустройстве и предоставлять аффирмативные действия для найма, трудоустройства и продвижения по службе лиц с инвалидностью.

Раздел 504 запрещает дискриминацию на основании инвалидности в программах деятельности, которые получают федеральное финансирование.

Раздел 508 был добавлен позже, в 1998 году, и нацелен на то, чтобы все электронные и информационные технологии, разрабатываемые, закупаемые, поддерживаемые или используемые федеральным правительством США, были доступны для людей с инвалидностью.

В 1990 году Конгрессом США был принят Закон об Американцах с инвалидностью (ADA – Americans with Disabilities Act), который представляет собой один из важнейших законодательных актов, направленных на борьбу с дискриминацией людей с инвалидностью в Соединенных Штатах. Закон обеспечивает защиту прав инвалидов в таких сферах, как трудоустройство, доступ к общественным услугам и коммуникациям, транспорту и другим важным аспектам жизни общества. ADA также касается вопросов доступности веб-сайтов и онлайн сервисов.

Закон о доступной связи (CVAA – Twenty-First Century Communications and Video Accessibility Act), принятый в 2010 году, представляет собой важный шаг в направлении улучшения доступа к современным коммуникационным и видео технологиям для людей с инвалидностью. Этот Закон направлен на обеспечение доступности новых форм цифровых коммуникаций и медиа для всех пользователей, включая лиц с различными видами инвалидности. Закон разделен на две основные части, каждая из которых касается различных аспектов доступности.

Данный Закон расширяет требования доступности для телекоммуникационных продуктов и услуг, включая новые технологии интернет-коммуникаций: требует, чтобы оборудование, используемое для передовых коммуникаций, было доступно для использования лицами с инвалидностью; улучшает доступность услуг текстовой связи, требуя от провайдеров предоставлять услуги, доступные для лиц с нарушениями слуха и речи; увеличивает количество часов телепрограмм, которые должны предоставляться с аудиоописанием для лиц с нарушениями зрения.

В США активно разрабатываются и внедряются ассистивные технологии, которые обеспечивают лицам с ОВЗ большую самостоятельность и улучшенный доступ к информации.

Программы по трудоустройству и реабилитации, финансируемые как на федеральном, так

и на штатовском уровне, помогают взрослым с ОВЗ находить работу и адаптироваться к рабочему месту, включая обеспечение необходимыми ассистивными технологиями.

Федеральные и штатовские программы социального обеспечения в США, такие как Medicaid и Medicare, могут покрывать расходы на некоторые ассистивные технологии и услуги реабилитации для лиц с ОВЗ.

Существует множество некоммерческих организаций, предоставляющих ресурсы, поддержку и обучение лицам с ОВЗ и их семьям.

Эти особенности подчеркивают комплексный подход США к использованию цифровых технологий и социальному обеспечению для поддержки лиц с ОВЗ, включая улучшение доступности, инклюзивности и качества жизни.

США, также, как и Южная Корея и Япония, являются лидером в области медицинской робототехники, благодаря активному финансированию исследований и разработок, а также наличию ведущих технологических компаний и медицинских учреждений. Здесь активно используются хирургические роботы (например, система da Vinci), роботы для реабилитации, а также роботы-ассистенты в уходе за пациентами.

В странах Европейского Союза (ЕС) подход к использованию цифровых технологий в социальном обеспечении, включая поддержку граждан с ОВЗ, характеризуется рядом общих особенностей. Эти особенности отражают общеевропейские ценности инклюзивности, доступности и равенства. Они реализуются через различные законодательные инициативы, политики и программы на уровне ЕС и в отдельных странах-членах.

В 2019 году был принят Европейский акт о доступности (European Accessibility Act, Directive (EU) 2019/882) (<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/882/oj>). Этот акт направлен на улучшение доступности продуктов и услуг для людей с ОВЗ, включая электронные устройства и операционные системы, банкоматы, банковские услуги, электронные книги, электронный коммерческий торговый и транспортные услуги. Он призван гарантировать, что лица с ОВЗ имеют равный доступ к этим продуктам и услугам.

Требования о доступности веб-сайтов для людей с ОВЗ регламентируются Директивой ЕС о доступности веб-сайтов и мобильных приложений органов государственного сектора (<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/2102/oj>).

Это включает в себя требования к текстовым альтернативам для не текстового контента, возможности управления клавиатурой, доступности субтитров для видео и другие аспекты, улучшающие доступность.

Европейский Союз (ЕС) активно поддерживает разработку и исследование в области ассистивных технологий, которые улучшают качество жизни людей с ограниченными возможностями здоровья, через финансирование инициатив и проектов в рамках своих флагманских научных и инновационных программ, таких как «Horizon 2020» и «Horizon Europe»

«Horizon 2020» – это крупнейшая программа ЕС, посвященная исследованиям и инновациям, действовавшая в период с 2014 по 2020 годы с бюджетом около 80 миллиардов евро. В контексте ассистивных технологий «Горизонт 2020» финансировал проекты, направленные на разработку инновационных решений для улучшения доступности и качества жизни людей с ОВЗ.

«Horizon Europe» – это последующая программа, которая продолжит поддержку исследований и инноваций в ЕС в период с 2021 по 2027 годы с предварительным бюджетом более 95 миллиардов евро. Программа стремится усилить научные и технологические основы Европы и стимулировать инновации в таких областях, как здравоохранение, цифровые технологии, климатические изменения, безопасность и многие другие, включая разработку и применение ассистивных технологий.

Обе программы поддерживают целый спектр действий, от фундаментальных исследований до разработки продуктов, включая мультидисциплинарные проекты, которые способствуют инклюзии и доступности для лиц с ОВЗ. Это включает в себя разработку новых устройств и технологий, таких как программируемые протезы, интерфейсы мозг-компьютер, речевые технологии и системы виртуальной реальности для обучения и реабилитации.

Страны ЕС активно работают над развитием и внедрением ассистивных технологий, таких как программы чтения с экрана, специализированное образовательное программное обеспечение, устройства для улучшения мобильности и самостоятельного перемещения.

Инициативы ЕС в области занятости нацелены на улучшение доступа к трудоустройству для лиц с ОВЗ, включая использование ассистивных технологий для обеспечения равных возможностей на рабочем месте.

Страны-члены ЕС предоставляют различные формы социальной поддержки и защиты для лиц с ОВЗ, включая финансовую поддержку и услуги по уходу.

ЕС работает над обеспечением трансграничного доступа к социальным услугам и медицинскому обслуживанию для лиц с ОВЗ, что особенно важно в условиях свободного перемещения граждан внутри ЕС.

Особенности использования цифровых технологий и социального обеспечения в странах ЕС отражают общеевропейский подход к поддержке и интеграции лиц с ОВЗ, основанный на принципах равенства, доступности и инклюзивности.

Сайты организаций, занимающихся правами инвалидов, таких как Disability Rights Education and Defense Fund (DREDF) в США или Inclusion Europe в Европе, предоставляют информацию о законодательстве и политике в области ассистивных технологий, о правах и доступных ресурсах для лиц с ограниченными возможностями здоровья.

Заключение

Проведенное исследование позволило выявить значительные различия в подходах и практиках на международном уровне. Несмотря на эти различия, общей целью является создание инклюзивного информационного общества, в котором каждый человек, независимо от своих физических возможностей, имеет равный доступ к информационным ресурсам и цифровым технологиям. Это подчеркивает важность разработки и внедрения всеобъемлющих правовых рамок, способствующих реализации этой цели.

Законодательные инициативы в разных странах направлены на обеспечение равного доступа к информационным ресурсам и технологиям для всех граждан, включая лиц с ОВЗ. Разработка государственных программ и стратегий в обла-

сти ИКТ и инклюзии, предоставление грантов и финансирование проектов в этой сфере.

Международный опыт демонстрирует, что успех в обеспечении доступности цифровых технологий для лиц с ОВЗ зависит не только от законодательства, но и от его эффективного исполнения, а также от сотрудничества между государственным сектором, частным сектором и общественными организациями.

Активное включение лиц с ОВЗ в процесс разработки и оценки цифровых продуктов и услуг также является ключевым фактором успешной интеграции ассистивных технологий.

Применение этих подходов в мировой практике позволяет выявлять существующие проблемы доступности и эффективности использования цифровых технологий для лиц с ОВЗ, а также активно работать над их решением, обеспечивая более инклюзивное общество.

Необходимо подчеркнуть важность имплементации норм международного права в национальное законодательство Республики Казахстан в контексте правового регулирования применения цифровых технологий для поддержки лиц с ОВЗ. Это потребует не только гармонизации существующего законодательства с международными стандартами, но и активизации усилий на всех уровнях власти в направлении разработки и реализации конкретных мер, направленных на улучшение доступности цифровых ресурсов и услуг для всех граждан, в том числе и для лиц с ОВЗ.

В будущем важно продолжать международное сотрудничество и обмен лучшими практиками в области правового регулирования и использования ассистивных технологий, чтобы обеспечить устойчивое развитие инклюзивного информационного общества. Следует также уделить внимание развитию и адаптации новых технологий, которые могут предложить более широкие возможности для улучшения качества жизни людей с ограниченными возможностями здоровья.

Литература

Конвенция МОТ №159 о профессиональной реабилитации и занятости инвалидов https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/normativeinstrument/wcms_c159_ru.htm

Международная классификация функционирования, ограничений жизнедеятельности и здоровья <https://psychiatr.ru/download/5222?view=1&name=MKF+%28%D0%B2%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%8B%D1%85%29.pdf>

Convention on the Rights of Persons with Disabilities, adopted by resolution 61/106 of the UN General Assembly on December 13, 2006// https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_61_106.pdf

Всемирный доклад об инвалидности 2011 года// <https://www.refworld.org/ru/reference/annualreport/who/2011/ru/137780>
Марракешский договор об облегчении доступа слепых и лиц с нарушениями зрения или иными ограниченными способностями воспринимать печатную информацию к опубликованным произведениям от 27 июня 2013 года// <https://www.wipo.int/treaties/ru/ip/marrakesh/>

Декларация принципов Построение информационного общества — глобальная задача в новом тысячелетии//https://www.un.org/ru/events/pastevents/pdf/dec_wsis.pdf

Хакумура, Н. Создание инклюзивного общества в Японии // Н. Хакумура. -III Римашевские чтения. Сбережение населения России: здоровье, занятость, уровень и качество жизни. Сборник материалов международной научно-практической конференции (Москва, 27 марта 2020 г.). Москва: ИСЭПН ФНИСЦ РАН, 2020. – С. 124–131.

Lee M. Development of a common platform for the exchange of medical information for the implementation of a nationwide health information network in South Korea / M. Lee, E. Heo // *Healthc Inform Res.* – 2015. – № 21 – P. 21–29

E-health tech scouting in Asia [Electronic resource]. – Mode of access: <https://techcollectivesea.com/2022/09/19/top-health-tech-startups-2022/>

Act on the prohibition of discrimination against persons with disabilities https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=55535&type=sogan&key=10

Act on employment promotion and vocational rehabilitation with disabilities// https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=45669&type=part&key=40

Act on special education for persons with disabilities// https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=46388&type=sogan&key=2

Act on the Promotion of convenience of persons with disabilities// https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=55696&type=part&key=41

Regine M. Gilbert Inclusive design for a digital world: designing with accessibility in mind – USA. – 272 p. Инклюзивный дизайн для цифрового мира: проектирование с учетом доступности

Marc Mitchell. Lena Kan Digital technology and the future of health systems//*Health system reform.* – 2019. – №5 (2) – P.113-120 Цифровые технологии и будущее систем здравоохранения

James Chaomeng, Huang Accessibility and usability of government websites for people with disabilities//https://www.researchgate.net/publication/228704633_Usability_of_e-government_web-sites_for_people_with_disabilities

Rehabilitation Act of 1973. Review the basics of the Rehabilitation Act of 1973//<https://askearn.org/page/the-rehabilitation-act-of-1973-rehab-act>

Directive (EU) 2019/882 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on the accessibility requirements for products and services// <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/882/oj>

Directive (EU) 2016/2102 of the European Parliament and of the Council of 26 October 2016 on the accessibility of the websites and mobile applications of public sector bodies// <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/2102/oj>

References

Act on the prohibition of discrimination against persons with disabilities https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=55535&type=sogan&key=10

Act on employment promotion and vocational rehabilitation with disabilities// https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=45669&type=part&key=40

Act on special education for persons with disabilities// https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=46388&type=sogan&key=2

Act on the Promotion of convenience of persons with disabilities// https://elaw.klri.re.kr/eng_mobile/viewer.do?hseq=55696&type=part&key=41

Convention on the Rights of Persons with Disabilities, adopted by resolution 61/106 of the UN General Assembly on December 13, 2006// https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_61_106.pdf

Deklaratsiya printsipov Postroyeniye informatsionnogo obshchestva — global'naya zadacha v novom tysyacheletii // https://www.un.org/ru/events/pastevents/pdf/dec_wsis.pdf

Directive (EU) 2019/882 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on the accessibility requirements for products and services// <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/882/oj>

Directive (EU) 2016/2102 of the European Parliament and of the Council of 26 October 2016 on the accessibility of the websites and mobile applications of public sector bodies// <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/2102/oj>

E-health tech scouting in Asia [Electronic resource]. – Mode of access: <https://techcollectivesea.com/2022/09/19/top-health-tech-startups-2022/>

James Chaomeng, Huang Accessibility and usability of government websites for people with disabilities//https://www.researchgate.net/publication/228704633_Usability_of_e-government_web-sites_for_people_with_disabilities

Khakumura, N. Sozdaniye inklyuzivnogo obshchestva v Yaponii // N. Khakumura. -III Rimashvskiyeh chteniya. Sbezheniye naseleniya Rossii: zdorov'ye, zanyatost', uroven' i kachestvo zhizni. Sbornik materialov mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii (Moskva, 27 marta 2020 g.). Moskva: ISEPN FNISTS RAN, 2020. – S. 124–131.

Konventsiya MOT №159 o professional'noy reabilitatsii i zanyatosti invalidov//https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/normativeinstrument/wcms_c159_ru.htm

Lee M. Development of a common platform for the exchange of medical information for the implementation of a nationwide health information network in South Korea / M. Lee, E. Heo // Health Inform Res. – 2015. – № 21 – P. 21–29

Marc Mitchell. Lena Kan Digital technology and the future of health systems//Health system reform. – 2019. – №5 (2) – P.113-120

Marrakeshskiy dogovor ob oblegchenii dostupa slepykh i lits s narusheniyami zreniya ili inymi ogranichennymi sposobnostyami vosprинimat' pechatnyu informatsiyu k opublikovannym proizvedeniyam ot 27 iyunya 2013 goda // <https://www.wipo.int/treaties/ru/ip/marrakesh/>

Mezhdunarodnaya klassifikatsiya funktsionirovaniya, ogranicheniy zhiznedeyatel'nosti i zdorov'ya//<https://psychiatr.ru/download/5222?view=1&name=MKF+%28%D0%B2%D0%B7%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%8B%D1%85%29.pdf>

Regine M. Gilbert Inclusive design for a digital world: designing with accessibility in mind – USA. – 272 p.

Rehabilitation Act of 1973. Review the basics of the Rehabilitation Act of 1973//<https://askearn.org/page/the-rehabilitation-act-of-1973-rehab-act>

Vsemirnyy doklad ob invalidnosti 2011 goda // <https://www.refworld.org/ru/reference/annualreport/who/2011/ru/137780>

Сведения об авторах:

Кусаинова Айнур Казыбековна – PhD, ассоциированный профессор Университета «Нархоз» (Казахстан, г. Алматы, e-mail: kussainova_75@mail.ru)

Омарова Айман Бекмуратовна (корреспондент автор) – к.ю.н., профессор, заместитель Директора Школы права и государственного управления Университет «Нархоз» (Казахстан, г. Алматы, e-mail: omar_17@mail.ru)

Романенко Светлана Владимировна - магистр юридических наук, РГП на ПХВ «Институт философии, политологии и религиоведения» (Казахстан, г. Алматы, e-mail: romanenkosvetlana@gmail.com).

Information about authors:

Kussainova Ainur Kazybekovna - PhD, Associate professor at Narxoz University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: kussainova_75@mail.ru)

Omarova Ayman Bekmuratovna (corresponding author) - Doctor of Law, Associate Professor, Vice Director of the School of Law and State Administration, University «Narxoz» (Kazakhstan, Almaty, e-mail: omar_17@mail.ru)

Romanenko Svetlana Vladimirovna - Master of Law Degree, RGP na PHV «Institute of Philosophy, Politics and Religion» (Kazakhstan, Almaty, e-mail: romanenkosvetlana@gmail.com)

Зарегистрирована: 26 марта 2024 г.

Принята: 20 мая 2024 г.

R. Marhaba* , Zh.T. Sairambaeva

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: rizamarhaba43@outlook.com

LEGAL MECHANISMS OF FUNCTIONING OF THE AIFC ARBITRATION SYSTEM

The International Arbitration Center (IAC) and the Astana International Financial Center (AIFC) Court together form the dispute resolution mechanism in the AIFC. The IAC was set up to provide an alternative to court litigation, which provides independent, fair and high-quality arbitration. Due to the particularity of AIFC in Kazakhstan's legal system, the dispute resolution mechanism of the AIFC has been paid more attention. To provide investors with efficient and friendly investment environment, it is necessary to study the AIFC dispute resolution mechanism under the existing legal framework. The purpose of the article is to identify the legal system of the functioning of the IAC arbitration as part of the AIFC dispute resolution mechanism and its effectiveness, which is achieved by analyzing the arbitration proceedings and the affecting factors. Based on the study, the AIFC dispute resolution mechanism made up by the IAC and the Court practices with the widely-accepted international principles and standards. It is a combination of the novelty of the practice of the AIFC scheme and Kazakhstan's domestic arbitration ground. Such research hopefully helps the investors to know about the AIFC dispute resolution mechanism, and tries to trigger further study to promote the development of the AIFC.

Key words: Kazakhstan, dispute resolution, arbitration, Astana International Financial Center, International Arbitration Center, the AIFC Court, arbitration procedure, legal system.

Р. Мархаба*, Ж.Т. Сайрамбаева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: rizamarhaba43@outlook.com

АХҚО төрелік жүйесінің жұмыс істеуінің құқықтық механизмдері

Халықаралық төрелік орталық (ХТО) мен Астана халықаралық қаржы орталығы (АХҚО) соты бірлесіп АХҚО дауларды шешу механизмін құрайды. ХТО тәуелсіз, әділ және жоғары сапалы төрелікті қамтамасыз ететін сот ісін жүргізуге балама ретінде құрылды. Қазақстанның құқықтық жүйесіндегі АХҚО-ның ерекшелігіне байланысты АХҚО-да дауларды шешу механизміне көбірек көңіл бөлінеді. Инвесторларға тиімді және қолайлы инвестициялық ортаны қамтамасыз ету үшін қолданыстағы заңнамалық база шеңберінде АХҚО дауларды шешу механизмін зерделеу қажет. Мақаланың мақсаты – АХҚО дауларды шешу тетігінің бөлігі ретінде ХТО төрелігінің жұмыс істеуінің құқықтық жүйесін анықтау, оған төрелік іс жүргізуді және сот пен ХТО арасындағы өзара іс-қимылды талдау арқылы қол жеткізіледі. Зерттеу негізінде ХТО және Соттан тұратын АХҚО дауларды шешу механизмі жалпы қабылданған халықаралық қағидаттар мен стандарттарға сәйкес тәжірибеде жүзеге асырылады деген қорытынды жасауға болады. Бұл АХҚО схемасы тәжірибесінің жаңалығы мен қазақстандық отандық төрелік базасының үйлесімі. Бұл зерттеу инвесторларға АХҚО дауларды шешу механизмі туралы білуге көмектеседі және АХҚО-ның дамуына жәрдемдесу үшін одан әрі зерттеулерді бастауға тырысады деп үміттенеміз.

Түйін сөздер: Қазақстан, дауды шешу, төрелік, Астана халықаралық қаржы орталығы, Халықаралық төрелік орталығы, АХҚО Соты, төрелік процесс, құқықтық жүйе.

Р. Мархаба*, Ж.Т. Сайрамбаева

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: rizamarhaba43@outlook.com

Правовые механизмы функционирования арбитражной системы МФЦА

Международный арбитражный центр (МАЦ) и суд Международном финансовом центре «Астана» (МФЦА) вместе образуют механизм разрешения споров в МФЦА. МАЦ был создан в качестве альтернативы судебным разбирательствам, обеспечивающей независимый, справедливый и высококачественный арбитраж. В связи с особенностью МФЦА в правовой

системе Казахстана, механизму разрешения споров в МФЦА уделяется повышенное внимание. Для обеспечения инвесторов эффективной и дружественной инвестиционной средой необходимо изучить механизм разрешения споров МФЦА в рамках существующей правовой базы. Целью статьи является выявление правовой системы функционирования арбитража МАЦ как части механизма разрешения споров МФЦА, что достигается путем анализа арбитражного разбирательства и взаимодействия суда и МАЦ. На основании проведенного исследования можно сделать вывод, что механизм разрешения споров МФЦА, состоящий из МАЦ и Суда, практикуется в соответствии с общепринятыми международными принципами и стандартами. Это сочетание новизны практики схемы МФЦА и казахстанской внутренней арбитражной базы. Данное исследование, как мы надеемся, поможет инвесторам узнать о механизме разрешения споров МФЦА и попытается инициировать дальнейшие исследования для содействия развитию МФЦА.

Ключевые слова: Казахстан, разрешение спора, арбитраж, Международный финансовый центр «Астана», Международный арбитражный центр, Суд МФЦА, арбитражный процесс, правовая система.

Introduction

The Astana International Financial Center is a territory within the city of Astana, with limited borders and a special legal regime, as stipulated in the Constitutional Statute on Astana International Financial Centre. The establishment and development of the AIFC have become an important measure to facilitate Kazakhstan's integration to the international financial system and promote the regional development. The International Arbitration Center is one of the main bodies set up under the AIFC framework.

With the continuous development of globalization, arbitration has become an important means to resolve national and international commercial and investment disputes. Registered as an AIFC Body in 2017, the IAC is an independent legal entity which is separate from Kazakhstan's arbitration and judicial system. It tries to provide an independent, economical and expeditious alternative to court litigation. It has now cooperated with leading arbitration institutions in countries and regions such as the United Kingdom, China and the Middle East.

Although the IAC has achieved a lot in the last four years, it still lacks in terms of attractiveness and regional impact, and many investors are not aware of this new arbitration institution and are unfamiliar with its arbitration procedures and rules. To date, there is not much academic research on this arbitration institution. Therefore, it is necessary to analyze the existing legal documents of the IAC in order to understand and study arbitration at the IAC. The object of this study is the IAC as one main part of the AIFC dispute resolution mechanism, and the subject is how the IAC arbitration functions under the AIFC legal framework.

The purpose of this article is to identify the legal system of the functioning of the IAC arbitration as part of the AIFC dispute resolution mechanism. It is achieved by analyzing two main problems: the legislation of the IAC arbitration and the interaction between the IAC and the AIFC Court. To this end, the study considers some of the key issues of the IAC arbitration procedure, as well as its relationship with the AIFC Court, domestic arbitration in Kazakhstan and international practice.

Methods and materials

The sources used during the writing of the article were the legislation documents on the IAC arbitration, mainly based on the AIFC Arbitration Regulations (2017) and the IAC Arbitration and Mediation Rules (2018), as well as other official documents released by the AIFC. The scientific works on the IAC are not really sufficient to date, although legal professions such as lawyers or professors have analyzed briefly on the establishment of the IAC and basic provisions of the legislation. Although the cases are not published because of the confidentiality of arbitration, the legislation provided by the AIFC is comprehensive and detailed, on which the analysis of the article is based. The following methods were used during the analysis of the main legal aspects of the article: analysis and synthesis, comparative analysis, scientific generalization, etc.

During the study, both general research methods (analysis, synthesis, generalization of scientific, normative and practical materials, a systematic approach, etc.) and particular methods of comparative jurisprudence and the historical approach were used.

Results

In general, the procedural rules or regulations of the IAC are broadly similar in content and structure to those of the leading arbitral institutions, in which they contain the standard elements that practiced internationally these days. While it is not yet possible to draw definitive conclusions about the effectiveness of the AIFC arbitration system, there are several influencing factors that can be analyzed. These include the relationship between the AIFC Court and the IAC, the enforcement of the arbitration awards made by IAC, and the relationship between the IAC arbitration system and the domestic laws.

The establishment of the AIFC Court and the IAC is based on English law with independent judicial system and jurisdiction. As it is separate from the Kazakhstan's arbitration and judicial system, the risk underlying the Kazakhstan's domestic arbitration laws and arbitration systems can be avoided. The advantages of the IAC arbitration reflects in two aspects: (i) it provides a systematic scheme for the domestic application of extraterritorial law, which has a positive effect on promoting arbitration practice in line with international standards and gaining investors' trust; (ii) the IAC arbitration award is recognized and enforced via the AIFC Court, while there are cases where a Kazakh court may refuse to recognize and enforce arbitral awards on questionable grounds (Tukulov 2018).

The relationship and interaction between the IAC and the AIFC Court is noteworthy. The Court play a critical role in supporting the practice of arbitration by enforcing arbitration agreements, providing a mechanism for challenging arbitration awards, and clarifying the legal framework for arbitration, especially under the AIFC framework. The AIFC Court can be seen as an institutional arrangement between arbitration and domestic courts. It has made institutional adjustments in the framework of Kazakhstan's domestic courts, mixing some elements of autonomy in arbitration, and provided guarantees for the conduct of the arbitral proceedings and the enforcement of arbitral awards. The participants may apply to the Court for evidence, property or act preservation in the arbitration proceedings according to the above provisions. And after the arbitral award is made, an application may be made to the Court for enforcement of the arbitral award. The AIFC Court and the IAC co-exist in the AIFC dispute resolution mechanism to meet the complex needs of the parties.

The AIFC legal system draws on the advanced judicial experience of various countries. It transplanted Common Law and successfully implemented the law of other countries in this financial hub. It should be noted that this transplantation is by no means a simple process of copying or imitation, but a modified and conditional transplantation that takes into account the domestic conditions of Kazakhstan. As a young financial hub in the Eurasia region, the AIFC at this stage is still on a rapid development. The legislation and practice have been improved and better adjusted into Kazakhstan's domestic legal system in the four-year-practice.

Discussion

As economic growth and diversification accelerates in Kazakhstan, the government has implemented broad measures to attract international investors and boost innovation. Among these efforts, Astana International Financial Centre was established in 2018, aiming at creating a favorable investment environment and attracting investors from all over the world. A unique legal system – AIFC legal system – was then established, which is based on the law of England and Wales. The AIFC, as a financial hub in Kazakhstan, has an independent judiciary separate from the Kazakh courts. As an important part of the AIFC, the AIFC Court and the IAC are set up according to the AIFC Constitutional Statute to deal with investment disputes within the AIFC. The IAC provides a platform for investors to settle disputes by arbitration as an alternative to court litigation. The IAC arbitration system constitutes an important and special part of Kazakhstan's international commercial arbitration system.

Although the AIFC has only been in operation for four years, strong business confidence in the dispute resolution institutions of the AIFC was shown by the volume of cases, recording 939 cases resolved by the AIFC Court and the IAC, and 918 mediation and arbitration awards of the IAC in 2021 (Annual Report on the Activities of the AIFC, 2021). This is certainly a success for the young AIFC. Meanwhile, given the advantages such as flexibility and convenience that arbitration offers, the IAC may even be more popular with investors than AIFC Court in the future.

Overview of the AIFC arbitration system

The IAC is established by Article 14 of the AIFC Constitutional Statute. According to the first paragraph of Article 14, the IAC hears disputes on

the basis of an arbitration agreement between the parties (Constitutional Statute, 2019). In 2017, the AIFC Arbitration Regulations (Resolution of the AIFC Management Council, 2017) was approved by Resolution of the AIFC Management Council and provided the foundation for AIFC arbitration system. The 2017 AIFC Arbitration Regulations is based on the UNCITRAL Model Law and is more liberal than the Kazakhstani domestic rules. In 2018, the Astana International Arbitration Centre Arbitration and Mediation Rules (Astana International Financial Centre Arbitration and Mediation Rules, 2018) were approved, by which the AIFC arbitration system were further refined. The IAC Arbitration and Mediation Rules were made to govern and provide for practice and procedure in arbitration and mediation administered at the IAC subject to agreement of the parties to a case. Basically, these legal documents constitute the legal framework of the AIFC arbitration system.

The AIFC Arbitration Regulations covers the aspects of arbitration such as scope of its application, requirements for arbitration agreement, composition of arbitral tribunal and its jurisdiction, conduct of arbitral proceedings and issues concerning recognition and enforcement of award.

An arbitration agreement is the basis and premise of effective arbitration. The AIFC Arbitration Regulations stipulates that there are two forms of arbitration agreement, namely, an an arbitration clause in a contract or in the form of a separate agreement, and both of them shall be in writing. The requirement that an arbitration agreement be in writing can be met by an electronic communication including e-mail, telegram, telex or teletype. Also, if an exchange of statements of claim and defense which contains an arbitration agreement can be considered as in the form of writing. These provisions expand the recognizable scope of the arbitration agreement and are more flexible and sufficient to demonstrate the legislative technical inclusiveness of the AIFC arbitration with respect to the written form of the arbitration agreement.

The IAC has its own panel of international arbitrators and mediators who are greatly experienced, independent and impartial. Until 2021, there are 41 arbitrators and mediators on the IAC Panel (Annual Report on the Activities of the AIFC, 2021). The parties are free to determine the number of arbitrators, the procedure for appointment of arbitrators, and the procedure for challenging an arbitrator. And similar to Law on Arbitration of Kazakhstan, the AIFC Arbitration Regulations

stipulates the appointment of substitute arbitrator (Article 24) (Astana International Financial Centre Arbitration and Mediation Rules, 2018), which is also a feature of Kazakhstan's arbitration system (Lai 2015). A substitute arbitrator shall be appointed where the mandate of an arbitrator terminates. This substitute arbitrator system has a positive significance for improving the efficiency of arbitration, particularly avoiding the adverse effects of the arbitrator's withdrawal from the tribunal on the arbitration process.

The jurisdiction of arbitration tribunal derives from the arbitration agreement between the parties and from the limitations imposed by law on the validity of that agreement. The issue of jurisdiction is the primary issue that must be solved in the arbitration procedure. It is the cornerstone and condition of the arbitration procedure. According to Article 26 of the AIFC Arbitration Regulations, the arbitral tribunal may rule on its own jurisdiction, including any objections with respect to the existence or validity of the arbitration agreement.

As one of the most important features and principles of arbitration, party autonomy is reflected in the arbitration procedure. The parties can agree on most of the matters in the arbitration procedure. Therefore, on the conduct of arbitral proceedings, the AIFC Arbitration Regulations and the IAC Arbitration and Mediation Rules provide sufficient rules and procedures for the parties. For example, expedited procedure can be conducted with the agreement between the parties in the cases where the amount in dispute does not exceed the aggregate equivalent of 5 million dollars. Basically, awards in expedited procedure should be made within 6 months from the date when the tribunal is constituted (Article 31) (Astana International Financial Centre Arbitration and Mediation Rules, 2018). Besides, an emergency arbitrator may be appointed by the IAC Chairman at the request of the parties, who shall take temporary relief measures in the event of an evidence, property or act emergency. As a special remedy before the constitution of the arbitral tribunal, the emergency arbitrator system provides temporary relief for the parties, which helps to avoid the risk of loss or damage of evidence and property involved.

The arbitral proceedings are terminated by the final award or by an order of the arbitral tribunal. The arbitral tribunal shall decide the dispute in accordance with rules of law chosen by the parties as applicable to the substance of the dispute. Such law chosen by the parties should refer to the

substantive law of the given state, not to its conflict of laws rules. In the absence of such agreement, the tribunal shall choose to apply the laws that is most appropriate according to the substance of the dispute. The issued awards may be corrected (if there are any errors in computation, any clerical or typographical errors) and interpreted by the tribunal. Also, the AIFC Arbitration Regulations provides a remedy by setting aside an award, and the IAC award may be set aside by the AIFC Court only. In addition, if appropriate or requested by a party, the AIFC Court may suspend the setting aside proceedings and the arbitral tribunal may resume the arbitral proceedings. In this way, it allows the arbitral tribunal to remedy the defects in the arbitral award itself, so that the dispute can be resolved quickly through arbitration (Wang&Su 2022).

Factors affecting the effectiveness of AIFC arbitration system

1.The interaction between the IAC and the AIFC Court.

By having procedural rules that can potentially be independent from the local legislature, the AIFC is able to develop cross-institutional mechanisms that are responsive to parties' needs and market preferences. Under the AIFC framework, the IAC and the Court form the dispute resolution mechanism within the Centre and play an important role in the resolution of disputes, by which, the AIFC combines both litigation and arbitration, as well as mediation, to provide varieties for participants to settle their disputes.

As can be seen from the procedural provisions, the AIFC Court and the IAC have a close connection in the dispute resolution procedures. Although arbitration and litigation proceedings do not interfere with each other, there is a close relationship between arbitration and the judiciary. In accordance with Article 9 of the AIFC Constitutional Statute, the AIFC Court and the IAC are independent in their exercise of the powers given to them, and the AIFC Court shall not intervene except to the extent provided in the AIFC Arbitration Regulations. The Court do not replace arbitration, instead, the Court is supposed to complement it and facilitate effective arbitration, as stipulated in Article 26 of the AIFC Court Regulations (Resolution of the AIFC Management Council, 2017).

The Court is playing an important role in arbitration proceedings, providing judicial support to aid the conduct and development of the arbitration process and / or to ensure the enforcement of resultant arbitral awards (Dimitropoulos, 2021).

According to the AIFC Arbitration Regulations, the Court's support for the arbitration process can be reflected in the following ways:

- appointment of an arbitrator(s) in the absence of mutual consent of the parties and resolution of other disputes related to the formation of an arbitration tribunal, challenge, replacement of arbitrators and termination of the functions of the tribunal;
- consideration of the issue of whether the arbitral tribunal has jurisdiction to consider the dispute;
- enforcement of interim measures taken by the arbitration tribunal in the territory of the AIFC;
- judicial assistance in obtaining evidence;
- consideration of a petition for the annulment of an arbitral award;
- recognition and enforcement of an arbitral award in the territory of the AIFC, etc.

Overall, the impact of courts on arbitration is complex and multifaceted, and can depend on a variety of factors, including the nature of the dispute, and the parties involved. However, courts play a critical role in supporting the practice of arbitration by enforcing arbitration agreements, providing a mechanism for challenging arbitration awards, and clarifying the legal framework for arbitration.

A recent case is a good example of the relationship between the Court and the IAC (AIFC Court Case, 2023). In this case, the claimant submitted an application to the AIFC Court for an anti-suit injunction, believing that the litigation procedure in the Specialized Inter-District Economic Court of Karaganda Region should be dismissed. The case was based on two separate contracts between the parties, one of which contained an arbitration clause, while the other appointed to submit the dispute to the Karaganda Court. The Justice considered that the application should be made promptly or before the court proceedings were too far advanced, and there seemed not to be any substantial overlap between the two proceedings. So the application was dismissed. In this case, the possible overlap arises because there are two different dispute resolution procedures. If a substantive overlap does exist, then does the AIFC Court have the competence to terminate proceedings in another court and refer the dispute to the IAC arbitration centre for resolution? As discussed above, the Court is involved in the consideration of the issue of whether the arbitral tribunal has jurisdiction to consider the dispute. In this case, the Justice took a cautious approach, believing that both the judge and the arbitrator in the case were capable of properly dealing with the small overlap that might exist.

The involvement of the Court may impose limitations on party autonomy of arbitration, which is one of the most important features of arbitration procedures. In fact, the AIFC Court plays a significant supervisory role over arbitral proceedings to promote justice and efficiency. Confidentiality, as one of the advantages and essential attributes of arbitration, distinguishes arbitration from litigation proceedings. Parties who choose arbitration as a means of resolving their disputes are also persuaded that it will preserve their private nature and protect their image and reputation. However, one exception for confidentiality of arbitration is an order issued by the AIFC Court. According to the Article 27 (23) of the AIFC Court Rules (AIFC Court Rules, 2018), although arbitration claims are to be heard confidentially as a matter of principle, the Court may order that an arbitration claim be heard in public.

It is a common practice in various countries for courts to intervene in arbitration, both in terms of support and assistance from the courts and in terms of supervision and review of arbitration by the courts. The legitimacy of court intervention in arbitration is mainly reflected in the smooth conduct of the arbitral proceedings and the substantive fulfilment of the arbitral award through the respect and guarantee of the state authorities. On the other hand, it is also necessary to consider the problem of the appropriateness of judicial intervention, which means that the court's intervention in the arbitration should ensure the fairness, impartiality and effectiveness of the arbitration, while at the same time ensuring the autonomy and efficiency of the arbitration. In fact, court assistance is helpful for the fairness and efficiency of the arbitration process, but excessive intervention may deviate from the parties' need for autonomy, convenience and efficiency of arbitration. Therefore, for the AIFC, the effective operation of the AIFC dispute resolution mechanism can only be achieved through a healthy interaction and synergy between the IAC arbitration and the Court.

Overall, the impact of courts on arbitration is complex and multifaceted, and can depend on a variety of factors, including the jurisdiction in which the arbitration is taking place, the nature of the dispute, and the parties involved. However, courts play a critical role in supporting the practice of arbitration by enforcing arbitration agreements, providing a mechanism for challenging arbitration awards, and clarifying the legal framework for arbitration.

2. The enforcement of arbitral awards

The effectiveness of the enforcement of the AIFC arbitration awards depends on various factors such as the legal framework, the institutional capacity of the AIFC and the national courts, and the willingness of the parties to comply with the awards.

The legal framework of the AIFC arbitration is based on the AIFC Arbitration Regulations, which are designed to ensure that the arbitration proceedings are conducted fairly, efficiently, and transparently. The regulations provide for the recognition and enforcement of awards by the AIFC Court and national courts in Kazakhstan, as well as in other countries that have signed the New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards.

The institutional capacity of the AIFC also plays an important role in the enforcement of arbitration awards. The AIFC has established a panel of international arbitrators, who have the necessary expertise and experience to resolve complex disputes. The AIFC also has a court that has the power to enforce arbitration awards within the AIFC's jurisdiction.

However, the effectiveness of the enforcement of the AIFC arbitration awards may be affected by the willingness of the parties to comply with the awards. In some cases, parties may challenge the validity or enforceability of the awards, which can lead to delays and additional costs. Moreover, the enforcement of the awards may also be affected by the national courts' willingness to recognize and enforce them.

Under the AIFC mechanism, arbitral awards made by the IAC should be recognized and enforced through the AIFC courts. As can be seen through the Orders or Judgments of the Court, the AIFC Court supports the recognition and enforcement of IAC arbitral awards in an objective manner, as long as there are no circumstances in which recognition and enforcement should be refused.

In the case between Success K LLP and Ministry of Healthcare of the Republic of Kazakhstan in 2021, the Parties submitted two Applications, one by Success seeking recognition and execution of the Final Award and one by the Ministry seeking to have the Final Award cancelled or set aside and refusal of its recognition and enforcement on the ground that the arbitration agreement was and is invalid under the law of the Republic (AIFC Court Case, 2021). Analyzing the reasons and cases submitted by the Ministry, the Court found that the IAC arbitration

agreement operates independently of the rest of the Contract between the Parties, and the arbitration tribunal was the forum with jurisdiction to determine the validity of the Contract. The recognition and execution of the IAC arbitration award was supported by the Court.

Overall, the effectiveness of the enforcement of the AIFC arbitration awards depends on multiple factors, including the legal framework, the institutional capacity of the AIFC, and the willingness of the parties to comply with the awards. However, in the specific judgment of each case, whether an arbitral award can be recognized and enforced may require the Court to conduct a thorough review of the merits of the case and the relevant legal provisions.

3. The interaction between the AIFC arbitration system and national legal system

The Court and arbitration serve different functions and are governed by different rules, for foreign investors, the international arbitration seems to be more attractive since domestic courts are perceived as institutions reflecting national tradition and custom. So the main attractiveness of the IAC arbitration lies in the fact that it is exempt from the Kazakhstani Law On Arbitration. The AIFC Arbitration Regulations is based on the UNCITRAL Model Law and is more liberal than the Kazakhstani domestic rules..

As can be seen, the AIFC law regulates its relationship with the laws of Kazakhstan relatively clearly. Under Article 4 of the Constitutional Statute No. 438-V ZRK of 7 December 2017, the law of the AIFC consists of the Constitutional Statute and AIFC Acts (of which the AIFC arbitration Regulations are one) not inconsistent with it, while the law of the Republic of Kazakhstan only “applies in part to matters not governed by this Constitutional Statute and AIFC Acts”. Both IAC Arbitration and the AIFC Court have adopted practices to respect and protect such independence of the AIFC in the Kazakhstani jurisdiction.

In the case between Success K LLP and Ministry of Healthcare of the Republic of Kazakhstan in 2021, the Ministry submitted that the Law on State Property applies directly to invalidate the arbitration agreement since the Ministry had to agree on the conclusion of an arbitration agreement with the authorized body for state property management. The Court held that, although the Parties have chosen the Contract to be governed by the substantive law of Kazakhstan, this does not directly invalidate arbitration agreements involving state property.

The Article 8(10) of the Law on Arbitration of Kazakhstan itself strongly supports this. Not to mention that the AIFC Court clarified the Article 8.10 of the Law On Arbitration did not apply to the arbitration clauses governed by the AIFC law (Korobeinikov et al. 2022).

If, in discussing the validity of an arbitration agreement, the provisions of substantive domestic laws are simply applied, that would circumvent and undermine Regulation 7 of the AIFC Arbitration Regulations, in a way which cannot have been envisaged. This would be a violation of the principles and original intent of the AIFC as an independent jurisdiction in Kazakhstan.

The AIFC arbitration system operates autonomously within the AIFC, this allows for the creation of arbitration rules and procedures that are tailored to meet the specific needs and expectations of international parties conducting business within the AIFC. The AIFC’s legal autonomy, combined with cooperation and compliance with Kazakhstan’s legal requirements, helps create a trusted and neutral forum for resolving international commercial disputes. This interaction is vital to the success of the AIFC as an international financial and arbitration center.

Conclusion

This article has analyzed how arbitration functions under the AIFC legal framework: the arbitration proceedings and three mentions that may affect the effectiveness of the IAC arbitration system. The IAC has been established for civil and commercial disputes as an alternative to litigation and has included procedures for expedited arbitration, the appointment of emergency arbitrators, and the resolution of investment treaty disputes. Meanwhile, the AIFC Court plays an essential role to facilitate effective arbitration. The AIFC Court supervises and supports the arbitration process, in turn, the efficiency and autonomy of the IAC arbitration provides an favorable alternative dispute resolution method to litigation proceedings. The IAC arbitration awards are recognized and executed by the Court’s orders or judgments, thus, difficulties in recognizing and enforcing IAC arbitral awards through other domestic courts are avoided. The dispute resolution mechanism under the AIFC by the IAC and the Court together also ensures the independence of the AIFC’s jurisdiction in Kazakhstan. It is a combination of the novelty of the practice of the AIFC scheme and Kazakhstan’s domestic ground.

The speedy and effective dispute resolution mechanisms anchored within the national legal systems has become an essential part to attract investors. Over the years, Kazakhstan has engaged in numerous reforms aimed at diversification of the national economy and encouragement of foreign direct investment (Woolf 2019). To date, the AIFC has become a prominent achievement not only in economic development but also in dispute resolution system in Kazakhstan. “The basis for building a strong economy and a decent business climate is a fair and impartial judicial system, which should become the main guarantor of the legitimate interests and rights of investors. In the context of resolving investment disputes, I call for the full use of the independent Astana

International Financial Centre Court and the International Arbitration Centre”, said Kassym-Jomart Tokayev on February 22, 2022 (Annual Report on the Activities of the AIFC, 2021).

The focus of the AIFC dispute resolution mechanism should be to provide efficient, convenient and reliable dispute resolution by practising international leading edge standards and practices. The IAC arbitration should ensure the realization of the maximum scope of party autonomy while ensuring fairness and justice. It is expected to give full play to the advantages of AIFC based on extraterritorial laws, and provide a friendly investment environment for attracting investors. The AIFC arbitration will have to prove and justify why it is the best choice for local and foreign investors to resolve the disputes.

References

- AIFC Court Case No. 8 of 2021 – Judgment dated 24 January 2022. <https://aifc.kz/uploads/AIFC%20Court%20and%20IAC/AIFC%20Court%20Case%20No.%208%20of%202021%20-%20Judgment%20dated%2024%20January%202022.pdf>
- AIFC Court Case No.1 of 2023 – Judgment dated 18 January 2023. https://court.aifc.kz/uploads/AIFC%20Court%20Case%20No.1%20of%202023%20-%20Judgment%20dated%2018%20January%202023_ENG.pdf
- AIFC Court Rules (2018). <https://aifc.kz/files/legals/69/file/3.-legislation-aifc-court-rules-2018.pdf>
- Annual Report on the Activities of the Astana International Financial Centre (2021) <https://aifc.kz/uploads/Annual%20Report/AIFC%20AR%202021%20ENG.pdf>
- Astana International Financial Centre Arbitration and Mediation Rules (2018). <https://aifc.kz/files/legals/75/file/iac-arbitration-and-mediation-rules-2018.pdf>
- Constitutional Statute of the Republic of Kazakhstan on the Astana International Financial Center. Constitutional Statute NO. № 438-V ZRK of 7 December 2015 (with amendments as of 30 December 2019, which commence on 11 January 2020). <https://aifc.kz/files/legals/7/file/constitutional-statute-with-amendments-as-of-30-december-2019.pdf>
- Dimitropoulos G. (2021). International Commercial Courts in the ‘Modern Law of Nature’: Adjudicatory Unilateralism in Special Economic Zones // *Journal of International Economic Law*, 24, 361–379 pp. <https://doi.org/10.1093/jiel/jgab017>
- Korobeinikov A., Levkut Y., McKenzie B. (2021-2022). *International Arbitration Yearbook 2021-2022 – Kazakhstan*. <https://www.globalarbitrationnews.com/2022/01/01/baker-mckenzie-international-arbitration-yearbook-2021-2022-kazakhstan/> (Accessed:31.10.2023) [in English]
- LAI Chen-ye. (2015). On the Basic Principles and Major Features of International Commercial Arbitration in Kazakhstan // *Journal of Political Science and Law*, V.32. <https://kns.cnki.net/kcms/detail/detail.aspx?FileName=ZFXK201503008&DbName=CJFQ2015>.
- Law on Arbitration of the Republic of Kazakhstan, No. 488-V 3PK, April 8, 2016. https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z16000488_1
- Resolution of the AIFC Management Council. AIFC Arbitration Regulations (2017) <https://aifc.kz/files/legals/73/file/aifc-arbitration-regulations-2017.pdf>
- Tukulov B. (2018). On the Court and Arbitration at the Astana International Financial Center: A practical Perspective on What They Can Offer to Kazakhstan business. <https://chambers.com/articles/on-the-court-and-arbitration-at-the-astana-international-financial-center>
- WANG Qingsong, Su Chao. (2022). Research on Kazakhstan’s International Commercial Arbitration System: From the Perspective of the Arbitration System of Astana International Financial Center // *International Business Research*, V.43, No.3, 65-75 pp. <https://kns.cnki.net/kcms/detail/detail.aspx?FileName=GJSJ202203006&DbName=CJFQ2022>
- Woolf L. (2019). A Vision of the AIFC Court // Edited by Christopher Campbell-Holt. – Nur-Sultan: AIFC Court, 266 pp. <https://court.aifc.kz/uploads/02-1%20AIFC%20Court%20Book%202019%20ENG.pdf>

Information about the author:

Marhaba Riza (corresponding author) – doctoral student of the Department of international law of Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: rizamarhaba@gmail.com);

Sairambaeva Zhuldyz Talgatoavna – Ph.D. in Law, Associate professor of the Department of International Law of Al-Farabi Kazakh National University, (Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhuldyz.sairam@gmail.com).

Авторлар туралы мәлімет:

Мархаба Риза (корреспондент автор) – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті халықаралық құқық кафедрасының докторанты (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: rizamarhaba@gmail.com);

Сайрамбаева Жұлдыз Талғатовна – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті халықаралық құқық кафедрасының доценті (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: zhuldyz.sairam@gmail.com)

Previously sent (in English): April 20, 2024.

Accepted: May 20, 2024.

АВТОРЛАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТ

«ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясында» материалдарды жариялау Open Journal System арқылы, онлайн жіберу жүйесі және сараптамалық бағалауды қолдану арқылы жүзеге асырылады. Тіркелу және жүйеге кіру материалдарды жіберу бөлімінде қол жетімді.

Корреспонденция авторы журналға жариялау үшін ілеспе хат ұсынуға міндетті.

Журналдың тақырыптық бағыттары

Журнал материалдары заң ғылымының, мемлекет және құқық теориясының, сондай-ақ қазақстандық және халықаралық юриспруденцияның барлық салаларының өзекті мәселелерін қамтиды.

Мақалалар заң ғылымының келесі бөлімдерінде жарияланады

- Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы.
- Конституциялық және әкімшілік құқық.
- Азаматтық құқық және еңбек құқығы.
- Табиғи ресурстар және экологиялық құқық.
- Қылмыстық құқық және процесс, сот сараптамасы.
- Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық.

Мақалаға қойылатын талаптар:

• Редакциялық коллегия журналдың ғылыми бағыттары бойынша бұрын жарияланбаған мақалаларды қабылдайды. Мақала журналдың функционал сайтына жүктеу арқылы FАNA (Open Journal System) электронды форматта (doc, .docx, .rtf форматында) қабылданады.

• Шрифт кеглі – 12 (андатпа, кілт сөздер, әдебиеттер тізімі - 10, кесте мәтіні – 9-11), шрифт – Times New Roman, мәтін беттің ені бойынша тегістеу арқылы теріледі, аралығы – бір, абзац бойынша шегініс – 0,8 см, шеттері: үстіңгі және астыңғы – 2 см, сол және оң жақ – 2 см.

• Сурет, кесте, графика, диаграмма және т.б. мәтін ішінде нөмір және атаумен белгіленеді. (Мысалы, 1 - сурет – Сурет атауы). Суреттердің, таблица, графика мен диаграммалардың саны мақала көлемінің 20% -нан (кейбір жағдайда 30%) артық болмауы керек.

• Мақала көлемі (атауы, авторлар бойынша ақпарат, андатпа, кілт сөз, әдебиеттер тізімін қоспағанда) әлеуметтік және гуманитарлық бағытта 3 000 сөзден кем, 7 000 сөзден артық емес болуы шарт.

• Авторлар жіберіліп отырған мақаланың/қолжазбаның бұрын соңды еш жерде жарияланбағаны, мақалада/қолжазбада басқа жұмыстардың мәтіндеріне сілтемесіз алынған кірме фрагменттердің жоқ екендігі туралы Open Journal System немесе Editorial Manager жүйесіндегі ілеспе хатта МІНДЕТТІ түрде жазу керек.

Мақала құрылымы (мақаланы рәсімдеу үшін ҮЛГІ-ні қолданыңыз):

Бірінші бет:

• Бірінші жол – FТAMP нөмірі (ерекше жағдайда ЭОЖ), мәтін беттің сол жақ шетімен тегістеледі, қаралау шрифт.

• Мақала атауы (Тақырып) мақаланың мәні мен мазмұнын көрсетіп, оқырманның назарын аудару керек. Тақырып қысқа әрі ақпараттық, жаргондар мен Название должно быть кратким, информативным и не содержать жаргонизмов или аббревиатурасыз жазылуы тиіс. Тақырыптың орташа ұзындығы 5-7 сөз (кей жағдайда 10-12 сөз). Мақаланың тақырыбы орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде берілуі керек. Тақырып қаралау шрифтті кіші әріптермен, беттің ортасымен тегістеледі.

• Мақала автор(лар)ы – аты-жөнінің бірінші әріптері және тегі, жұмыс істейтін орны (аффилиация), қала, мемлекет, email – орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде жазылады. Авторлар туралы ақпарат қалыпты шрифтті кіші әріптермен жазылып, беттің ортасында тегістеледі.

• Андатпа көлемі 150 сөз орыс, қазақ, ағылшын тілдерінде жазылады.

- Андатпа құрылымында келесі ақпарат МІНДЕТТІ түрде болуы керек:

- Зерттеу тақырыбы бойынша кіріспе сөз.

- Ғылыми зерттеудің мақсаты, негізгі бағыттары мен идеялары.

- Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы бойынша қысқа ақпарат.

- Зерттеу әдістемесі бойынша қысқа ақпарат.

- Ғылыми зерттеудің негізгі нәтижелері, талдау және тұжырымдама.

- Жүргізілген зерттеу жұмысының маңыздылығы (аталған жұмыстың ғылымның сәйкес саласына енгізген үлесі)

- Жұмыс қорытындысының практикалық маңыздылығы.

• Кілт сөздер/сөз тіркестері – орыс, қазақ, ағылшын тілдерінде 3-5 сөз аралығында.

Келесі бет (жаңа бет):

• Кіріспе келесіде берілген негізгі элементтерден тұрады:

• Таңдалған тақырыптың негіздемесі; тақырып өзектілігі мен зерттеу проблемалары. Таңдалған тақырыптың негіздемесінде алдыңғы зерттеушілердің тәжірибелері негізінде проблемалық жағдайдың (зерттеу жұмыстарының жоқтығы, жаңа зерттеу нысанының пайда болғаны және т.б.). бар екендігі айтылады. Тақырыптың өзектілігі аталған зерт-

теу нысанының қойылған сұрақтарға толық жауаптардың болмаған жағдайда, тақырыптың теориялық және практикалық маңыздылығы арқылы дәлелденіп жалпыға ортақ мүдде арқылы анықталады.

- Жұмыстың нысанын, пәнін, мақсаттарын, міндеттерін, тәсілдерін, әдістер, гипотезасын анықтау. Зерттеудің мақсаты тезисті дәлелдеумен, яғни зерттеу тақырыбын автор таңдаған аспектімен көрсетумен байланысты.

- Материал мен әдістер - материалдар мен жұмыс барысының сипаттамасынан, сондай-ақ қолданылатын әдістердің толық сипаттамасынан тұруы керек

Зерттеу материалының сипаттамасы оның сапалық және сандық көрінісін қамтиды. Материалдың сипаттамасы - тұжырымдар мен зерттеу әдістерінің сенімділігін анықтайтын факторлардың бірі.

Бұл бөлімде проблеманың қалай зерттелгені сипатталады: бұрын жарияланған рәсімдеулерді қайталамай егжей-тегжейлер ақпарат беріледі; материалдар мен әдістерді қолдану кезінде міндетті түрде енгізілген жаңалықтар арқылы жаңа жаңалықты сәйкестендіруді (бағдарламалық жасақтама) және материалдардың сипаттамасы қолданылады.

Ғылыми әдістеме келесілерден тұруы қажет:

- зерттеу сұрақтар(ы);
- алға қойылуға гипотеза (тезис);
- зерттеу кезеңдері;
- зерттеу әдістері;
- зерттеу нәтижелері.

- Әдебиеттерге шолу жасау бөлімінде - зерттеу тақырыбы бойынша ағылшын тілінде шетелдік авторлардың іргелі және жаңа еңбектер (кемінде 15 жұмыс) тізімі, олардың ғылыми мақалаға үлесі тұрғысынан талдау, сондай-ақ сіздің мақалаңызда қолданылған деректер беріледі.

- Жұмысқа қатысы жоқ көптеген сілтемелердің болуы немесе сіздің жетістіктеріңіз туралы, алдыңғы жұмыстарыңызды көрсететін сілтемелерді қосуға **БОЛМАЙДЫ**.

- Нәтижелер мен Талқылау бөлімінде сіздің зерттеу нәтижелеріңізді талдауы және талқылауы беріледі. Зерттеу барысында алынған нәтижелер туралы қорытынды беру арқылы негізгі мәні айқындалады. Бұл мақаланың маңызды бөлімдерінің бірі болып саналады. Онда жұмысыңыздың нәтижелерінің талдауы және алдыңғы жұмыстармен, талдаулармен және тұжырымдамаларымен салыстыру арқылы сәйкес нәтижелерді талқылау беріледі.

- Қорытынды, тұжырымдама – жұмыстың осы кезеңдегі нәтижелерін жалпылау және қорытындылау; автор алға қойған тұжырымның растығын және алынған нәтижелерді ескере отырып, ғылыми білімнің өзгеруі туралы автордың қорытындысын растау. Қорытынды абстрактілі болмауы керек, оларды ұсыныстарды немесе одан әрі жасалатын жұмысты сипаттай отырып белгілі бір ғылыми саладағы зерттеу нәтижелерін жалпылау үшін қолдану керек.

Қорытындының құрылымында келесі сұрақтар болуы керек: Зерттеудің мақсаттары мен әдістері қандай? Нәтижелері қандай? Қандай тұжырымдар бар? Зерттеумен енгізу, қолдану перспективалары мен мүмкіндіктері қандай?

- Пайдаланылған әдебиеттер тізімі немесе библиографиялық тізім әлеуметтік және гуманитарлық бағыттарға 15 атаулардан тұрады, ал ағылшын тіліндегі жалпы атаулар саны 50% -дан кем болмауы керек. Егер сілтемелер тізімінде кириллицада берілген еңбектер болса, сілтемелер тізімін екі нұсқада ұсыну қажет: біріншісі - түпнұсқада, екіншісі - романизацияланған алфавитте (транслитерация - <http://www.translit.ru>).

Романизацияланған әдебиеттер тізімі келесідей болуы керек: автор (лар) (транслитерация) → (жақшадағы жыл) → транслитерацияланған нұсқадағы мақала тақырыбы [мақала тақырыбының ағылшын тіліндегі аудармасы төрт бұрышты жақшада], орыс тіліндегі дереккөздің атауы (транслитерация немесе бар болған жағдайда ағылшын тілінде), шығыс деректер ағылшын тілінде белгілеулер арқылы жазылады.

Мысалы: Gokhberg L., Kuznetsova T. (2011) *Strategiya-2020: novye kontury rossiiskoi innovatsionnoi politiki* [Strategy 2020: New Outlines of Innovation Policy]. Foresight-Russia, vol. 5, no 4, pp. 8–30. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі алфавиттік тәртіпте және тек мәтінге сілтеме жасалған жұмыстар ҒАНА жазылады.

- Орыс және қазақ тілдеріндегі әдебиеттер тізімінің стилі ГОСТ 1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Жалпы талаптар және құрастыру ережелері» сәйкес жасалады (БҒСБ тізіміне енген басылымдарға қойылатын талап).

- Әлеуметтік және гуманитарлық бағытта романизацияланған әдебиеттер тізімін, ағылшын тіліндегі (басқа шет тіліндегі) дереккөздер рәсімдеу стилі - American Psychological Association (<http://www.apastyle.org>).

- Берілген бөлімде төмендегілерді ескеру қажет:

- Ғылымның осы саласында қолданылатын және автордың жұмысы негізделген ғылыми басылымдар, алдыңғы қатарлы зерттеу әдістерінен дәйексөздер келтіріледі.

- Өзіңіздің жұмысыңыздан дәйексөздерді келтіруді шамадан тыс қолданудан аулақ болыңыз.

- Сілтемелерді ТМД / КСРО авторларының басылымдарына шамадан тыс келтіруден аулақ болыңыз, әлемдік тәжірибені қолданыңыз.

- Библиографиялық тізімде мақала тақырыбы бойынша белгілі шетелдік авторлар мен зерттеушілер шығарған іргелі және ең маңызды жұмыстар болуы керек.

Әлеуметтік және гуманитарлық бағыттағы мәтіндерде дәйексөз келтірілген сілтемелер жұмыстың бірінші авторы, шыққан жылы: бет нөмір(лер)і жақша ішінде көрсетіліп беріледі. Мысалы, (Залесский 1991: 25). Әдебиеттер тізімінде бір автордың бір жылда жарық көрген бірнеше жұмысы келтірілген жағдайда, шыққан жылдың тұсына «а», «б» және т.б. әріптерді қосып жазу керек. Мысалы, (Садуова, 2001а: 15), (Садуова, 2001б, 22). Жаратылыстану бағытындағы мақалаларда сілтемелер сілтеме жасалған жұмыстардың мақала мәтінінде кездесетін кезеңіне байланысты нөмірленіп тік жақшада беріледі.

Библиографиялық сілтемелерді рәсімдеу үшін Mendeley Reference Manager құралын пайдалана аласыз.

Төлем мақаланы жариялауға және редакцияның хабарламасына қабылдағаннан кейін ғана жүргізіледі.
Жарияланым құны-2000 теңге/WORD форматындағы бет (қаріп 12, Times New Roman).

Реквизиттер:

«Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы

Индекс 050040

Мекенжай: Алматы қ., Әль-Фараби даңғылы 71

БИН 990140001154

КБЕ 16

АО «First Heartland Jýsan Bank»

ИИК KZ19998СТВ0000567141 – теңге

ИИК KZ40998СТВ0000567151 – USD

БИК TSESKZKA

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Публикация материалов в «Вестнике КазНУ. Серия юридическая» осуществляется с использованием Open Journal System, системы онлайн-подачи и экспертной оценки. Регистрация и войти в систему доступны в разделе Отправка материалов.

Автор для корреспонденции обязан предоставить сопроводительное письмо на публикацию в журнале.

Тематические направления журнала

Материалы журнала освещают широкий круг актуальных проблем юридической науки, теории государства и права, а также всех отраслей казахстанской и международной юриспруденции.

Статьи публикуются по следующим разделам юридической науки

- Теория и история государства и права.
- Конституционное и административное право.
- Гражданское право и трудовое право.
- Природо-ресурсовое и экологическое право.
- Уголовное право и процесс, криминалистика.
- Международное отношение и международное право.

Требование для оформления статьи:

- Редакционная коллегия принимает ранее неопубликованные статьи по научным направлениям журнала. Статья представляется в электронном формате (в форматах .doc, .docx, .rtf) ТОЛЬКО посредством ее загрузки через функционал сайта журнала (Open Journal System).

- Кегль шрифта – 12 (аннотация, ключевые слова, литература – 10, текст таблиц – 9-11), шрифт – Times New Roman, выравнивание – по ширине текста, интервал – одинарный, абзацный отступ – 0,8 см, поля: верхнее и нижнее – 2 см, левое и правое – 2 см.

- Рисунки, таблицы, графики, диаграммы и др. представляются непосредственно в тексте с указанием нумерации и заглавия (Например, Рис. 1 – Название рисунка). Количество рисунков, таблиц, графиков и диаграмм не должно превышать 20% от всего объема статьи (в некоторых случаях до 30%).

- Объем статьи (без учета названия, сведений об авторах, аннотации, ключевых слов, библиографического списка) должен составлять не менее 3 000 слов и не превышать 7 000 слов для социогуманитарных направлений.

- Авторы в ОБЯЗАТЕЛЬНОМ порядке должны указать в сопроводительном письме в системе Open Journal System или Editorial Manager о том, что направляемая статья/рукопись нигде ранее не публиковалась, и что в статье отсутствуют фрагменты текста из других работ без ссылок на них.

Структура статьи (для оформления статьи используйте ШАБЛОН):

Первая страница:

- Первая строка – номер МРНТИ (в исключительных случаях УДК), выравнивание – по левому краю, шрифт – полужирный.

- Название статьи (Заголовок) должно отражать суть и содержание статьи и привлекать внимание читателя. Название должно быть кратким, информативным и не содержать жаргонизмов или аббревиатур. Оптимальная длина заголовка – 5-7 слов (в некоторых случаях 10-12 слов). Название статьи должно быть представлено на русском, казахском и английском языках. Название статьи представляется полужирным шрифтом строчными буквами, выравнивание – по центру.

- Автор(ы) статьи – Инициалы и фамилия, места работы (аффилиация), город, страна, email – на русском, казахском и английском языках. Сведения об авторах представляются обычным шрифтом строчными буквами, выравнивание – по центру.

- Аннотация объемом не менее 150 слов на русском, казахском и английском языках.

Структура аннотации включает в себя следующие ОБЯЗАТЕЛЬНЫЕ пункты:

- Вступительное слово о теме исследования.
- Цель, основные направления и идеи научного исследования.
- Краткое описание научной и практической значимости работы.
- Краткое описание методологии исследования.
- Основные результаты и анализ, выводы исследовательской работы.
- Ценность проведенного исследования (внесенный вклад данной работы в соответствующую область знаний).
- Практическое значение итогов работы.
- Ключевые слова/словосочетания – количеством 3-5 на русском, казахском и английском языках.

Последующая страница (новая):

Введение состоит из следующих основных элементов:

- Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. В обосновании выбора темы на основе описания опыта предшественников сообщается о наличии проблемной ситуации (отсутствие каких-либо исследований, появление нового

объекта и т.д.). Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.

- Определение объекта, предмета, целей, задач, методов, подходов, гипотезы и значения вашей работы. Цель исследования связана с доказательством тезиса, то есть представлением предмета исследования в избранном автором аспекте.
- Материал и Методы – должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

Характеристика или описание материала исследования включает его представление в качественном и количественном отношении. Характеристика материала – один из факторов, определяющий достоверность выводов и методов исследования.

В этом разделе описывается, как проблема была изучена: подробная информация без повторения ранее опубликованных установленных процедур; используется идентификация оборудования (программного обеспечения) и описание материалов, с обязательным внесением новизны при использовании материалов и методов.

Научная методология должна включать в себя:

- исследовательский вопрос(-ы);
- выдвигаемую гипотезу (тезис);
- этапы исследования;
- методы исследования;
- результаты исследования.

- В секции обзор литературы – должны быть охвачены фундаментальные и новые труды по исследуемой тематике зарубежных авторов на английском языке (не менее 15 трудов), анализ данных трудов с точки зрения их научного вклада, а также пробелы в исследовании, которые Вы дополняете в своей статье.

• НЕДОПУСТИМО наличие множества ссылок, не имеющих отношения к работе, или неуместные суждения о ваших собственных достижениях, ссылки на Ваши предыдущие работы.

• В разделе Результаты и Обсуждение – приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

• Заключение, выводы – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы.

Структура заключения должна содержать следующие вопросы: Каковы цели и методы исследования? Какие результаты получены? Каковы выводы? Каковы перспективы и возможности внедрения, применения разработки?

• Список используемой литературы, или Библиографический список состоит из 15 наименований для социогуманитарных направлений, и из общего числа наименований на английском языке должно быть не менее 50%. В случае наличия в списке литературы работ, представленных на кириллице, необходимо представить список литературы в двух вариантах: первый – в оригинале, второй – романизированным алфавитом (транслитерация - <http://www.translit.ru>).

Романизированный список литературы должен выглядеть в следующем виде: автор(-ы) (транслитерация) (год в круглых скобках) название статьи в транслитерированном варианте [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках], название русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название – если есть), выходные данные с обозначениями на английском языке.

Например: Gokhberg L., Kuznetsova T. (2011) Strategiya-2020: novye kontury rossiiskoi innovatsionnoi politiki [Strategy 2020: New Outlines of Innovation Policy]. Foresight-Russia, vol. 5, no 4, pp. 8–30. Список литературы представляется в алфавитном порядке, и ТОЛЬКО те работы, которые цитируются в тексте.

• Стиль оформления списка литературы на русском и казахском языке согласно ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (требование к изданиям, входящих в перечень КОКССОН).

• Стиль оформления Романизированного списка литературы, а также источников на английском (другом иностранном) языке для социогуманитарных направлений - American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

- В данном разделе необходимо учесть:
- Цитируются основные научные публикации, передовые методы исследования, которые применяются в данной области науки и на которых основана работа автора.
- Избегайте чрезмерных самоцитирований.
- Избегайте чрезмерных ссылок на публикации авторов СНГ/СССР, используйте мировой опыт.
- Библиографический список должен содержать фундаментальные и наиболее актуальные труды, опубликованные известными зарубежными авторами и исследователями по теме статьи.

Ссылки на цитируемые работы в тексте социогуманитарного направления даются в скобках, с указанием первого автора работы, год издания: номер страниц(-ы). Например, (Залеский 1991: 25). В случае наличия в списке литературы нескольких работ одного и того же автора, изданных в один год, то дополнительно к году издания добавляется буква «а», «б» и т.д. Например, (Садуова, 2001а: 15), (Садуова, 2001б, 22). Для естественнонаучных статей ссылки оформляются в квадратных скобках с указанием нумерации по мере появления цитируемых работ в тексте.

Для оформления библиографических ссылок также можете использовать инструмент - Mendeley Reference Manager

Оплата производится только после принятия статьи к публикации и сообщения редакции.
Стоимость публикации – 2000 тенге/страница в формате WORD (шрифт 12, Times New Roman).
Реквизиты:
Некоммерческое акционерное общество «Казахский национальный университет имени Аль-Фараби»
Индекс 050040
Адрес: г. Алматы, пр. аль-Фараби 71
БИН 990140001154
КБЕ 16 АО «First Heartland Jýsan Bank»
ИИК KZ19998СТВ0000567141 – тенге
ИИК KZ40998СТВ0000567151 – USD
БИК TSESKZKA

INFORMATION FOR AUTHORS

Submissions to the Journal of actual problems of jurisprudence are made using Open Journal System, the online submission and peer review system. Registration and access is available at Submissions

The author for correspondence is obliged to provide a cover letter for publication in the journal.

Manuscript requirements:

- The Editorial Board accepts previously unpublished articles in research areas of journal. The paper should be submitted in electronic format (in .doc, .docx, .rtf) ONLY by submitting it through the function (Open Journal System) at the journal's website
- Font size -12 (abstract, keywords, references - 10, table text - 9-11), font -Times New Roman, alignment - text width, spacing - single, paragraph indentation - 0.8 cm, margins: top and bottom – 2 cm, left and right – 2 cm.
- Figures, tables, graphs, diagrams, etc. are presented directly in the text, indicating the number and title (for example, Figure 1 – The name of the figure). The number of figures, tables, graphs and diagrams should not exceed 20% of total volume of the article (in some cases up to 30%).
- The volume of the article (excluding title, information about authors, abstract, keywords, references) should be at least 3,000 words and not exceed 7,000 words.
- Authors must indicate in the cover letter in the Open Journal System or Editorial Manager that the submitted article/manuscript has not been published anywhere before, and that the article does not contain borrowed text fragments from other papers without referencing them.

The structure of the article (You can use the TEMPLATE for preparing your manuscript):

First page:

- The first line is the IRSTI (Interstate rubricator of scientific and technical information number) (in exceptional cases, UDC), alignment is left, the font is bold.
- The title of the article (Title) should reflect the essence and content of the article and attract the reader's attention. The name should be short, informative and not contain any jargon or abbreviations. The optimal length of the title is 5-7 words (in some cases 10-12 words). The title of the article should be presented in Russian, Kazakh and English. The title of the article is presented in bold, lowercase letters, and alignment is centered.
- Author (s) of the article – Initials and surname, place of work (affiliation), city, country, email – in Russian, Kazakh and English. Information about authors is presented in an ordinary font in lowercase letters, alignment is centered.
- Abstract of at least 150 words in Russian, Kazakh and English

The structure of the abstract includes the following MANDATORY items:

- Introduction to the research topic.
- Purpose, main directions and ideas of research.
- A brief description of the scientific and practical significance of the paper.
- A brief description of the research methodology.
- Main results and analysis, conclusions of the research.
- Research value (contribution of this work to the relevant field of knowledge).
- The practical significance of research results.
- Keywords are words/collocations - 3-5 words in Russian, Kazakh and English.

Next page (new):

- Introduction consists of the following main elements:
- Justification for the topic chosen; relevance of topic or problem. The chosen topics should be based on description of our predecessors' experience and report a problem to solve (lack of any research, emergence of a new object, etc.). The relevance of topic is due to general interest to the research object with lack of comprehensive answers on relevant questions, which is proved by theoretical or practical importance of the topic.
- Defining the object, subject, goals, objectives, methods, approaches, hypothesis, and meaning of your work. The purpose of study is related to proof of thesis, that is presentation of research subject in the aspect chosen by the author.
- Materials and Methods should consist of description of materials and progress of work, as well as full description of methods used.

Characteristics or description of research materials includes its presentation in qualitative and quantitative terms. Characteristic of material is one of the factors determining the reliability of research conclusions and methods.

This section describes how the problem was investigated: detailed information without repeating previously published established procedures; identification of hardware (software) and description of materials used, with mandatory introduction of novelty when using materials and methods.

Research methodology should include:

- research question(s);
- proposed hypothesis (thesis);
- research stages;
- research methods;

- research results.

- The literature review section should cover fundamental and new papers on the subject under study by foreign authors in English (at least 15 references), analysis of these works from the point of view of their scientific contribution, as well as gaps in research that authors supplement in their article.

- It is UNACCEPTABLE to have a lot of links which are not related to research, or inappropriate judgments about your own achievements, links to your previous work.

- In the Results and Discussion section, authors can analyze and discuss results of their research. Conclusions on results obtained in the course of study are presented, main essence is revealed. In addition, this is one of the most important sections of the article. It is necessary to analyze results of research and discuss relevant results in comparison with previous work, analyses and conclusions.

- Conclusions section covers generalization and summing up of work at this stage; truth confirmation of statements put forward, expressed by the author, and author's conclusion about change in scientific knowledge, taking into account the results obtained. Conclusions should not be abstract, they should be used to summarize the results of research in a particular research area, with description of proposals or opportunities for further work.

The structure of conclusions should contain the following questions: What are objectives and methods of research? What results were obtained? What are conclusions? What are prospects and opportunities for implementation and application of developments or research results?

- The list of references consists of at least 15 titles for socio-humanitarian areas. Total number of titles in English should be at least 50%. If there are references presented in Cyrillic in the list of references, it is necessary to present the list of references in two versions: first - in the original language, second – in the Romanized alphabet (transliteration -<http://www.translit.ru>).

- The Romanized list of references should look like this: author (s) (transliteration) → (year in parentheses) → title of article in transliterated form [translation of article title into English in square brackets], name of Russian language source (transliteration, or English title – if any), output data with notation in English.

Example: Gokhberg L., Kuznetsova T. (2011) *Strategiya-2020: novye kontury rossiiskoi innovatsionnoi politiki* [Strategy 2020: New Outlines of Innovation Policy]. Foresight-Russia, vol. 5, no 4, pp. 8–30. The list of references is presented in alphabetical order, and ONLY those papers which are cited in the text.

- In this section authors should take into account:

- Style of reference list in Russian and Kazakh according to GOST 7.1-2003 “Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules of compilation” (requirement for publications included in the CCSES list).

- Style of the Romanized list of references, as well as sources in English (another foreign language) for social and humanitarian areas - American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

- In this section authors should take into account:

- Main scientific publications, advanced research methods are cited, which are used in this field of research and on which the author's work is based.

- Avoid excessive self-citations.

- Avoid excessive references to publications of authors from CIS/USSR period, use world research experience.

- References should contain fundamental and most relevant research papers published by well-known foreign authors and researchers on the topic of the article.

References to cited works in the text of socio-humanitarian areas are given in parentheses, indicating the first author of work, year of publication: page number (s). For Example, (Zaleski, 1991: 25). If there are several works of the same author published in the same year in the list of references, then letters «a», «b», etc. are added in addition to the year of publication. For example, (Saduova, 2001a: 15), (Saduova, 2001b, 22). For natural science articles, references should be placed in square brackets, indicating the number as the cited works appear in the text.

For bibliographic references, you can also use the Mendeley Reference Manager.

Payment is made only after the acceptance of the article for publication and the message of the editorial board.

The cost of publication is 2000 tenge/page in WORD format (font 12, Times New Roman). Bank details:

Non-commercial Joint-Stock Company «Al-Farabi Kazakh National University»

Index 050040

Address: 71 al-Farabi Ave., Almaty

BIN 990140001154

KBE 16

JSC «First Heartland Jýsan Bank»

IIC KZ19998CTB0000567141-tenge

IIC KZ40998CTB0000567151-USD

BIC TSESKZKA

МАЗМҰНЫ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы	Section 1 Theory and history of state and law	Раздел 1 Теория и история государства и права
<i>G.B. Mukaldyeva, A.K. Taussoyarova, S.B. Bektemirova, A.E. Mukhamedina</i> Forensic linguistic expertise as an expert comparison of linguistic structures in legal texts of different jurisdictions.....		4
<i>A.N. Тургинбаева, A.V. Маканова</i> Оценка квалификации ученых на основе публикаций в научных изданиях баз данных Scopus и Web of Science в нормативно-правовых актах Казахстана.....		13
<i>K.P. Усеинова, A.A. Токтыбаев, A.M. Жапарбек, A.E. Жайнақ</i> Взаимосвязь государственных органов и институтов гражданского общества по формированию добропорядочности..		31
2-бөлім Конституциялық және әкімшілік құқығы	Section 2 Constitutional and administrative law	Раздел 2 Конституционное и административное право
<i>A.Zh. Tussupova, D.M. Baimakhanova</i> The place and role of decisions of the constitutional court of the Republic of Kazakhstan in the system of sources of constitutional law.....		42
<i>A.S. Persheyev, A.Zh. Issayeva, A.Zh. Nurutdinova</i> Administrative complaint as an institute of law		53
<i>A.M. Сәйтбеков, Г.М. Сагинбекова, Ж.А. Кегембаева, Э.А. Алимова</i> Стратегический взгляд на цифровое развитие Казахстана: анализ рисков и киберугроз.....		61
3-бөлім Азаматтық құқық және еңбек құқығы	Section 3 Civil law and labor law	Раздел 3 Гражданское право и трудовое право
<i>Г.Ж. Бегазова, Ж. Әмірәлі, Э.М. Омурчиева</i> Корпоративтік басқаруды құқықтық реттеудің қазақстандық моделі.....		72
<i>A.A. Амангельды, Т.Т. Дюсебаев</i> Зияткерлік меншік саласындағы құқықтардың құқықтық мирасқорлығы.....		82
4-бөлім Табиғи ресурс және экологиялық құқық	Section 4 Natural resource and environmental law	Раздел 4 Природоресурсовое и экологическое право
<i>D.A. Kassymbekov, A.M. Yergali, O.N. Tlepbergenov</i> Certain legal issues of development of renewable energy in the Republic of Kazakhstan		102
<i>Г.Б. Телеуев, А.Е. Бектұрғанов</i> Қазақстан Республикасында жануарлар дүниесін қорғау туралы заңнаманы жетілдірудің кейбір мәселелері.....		109
<i>Д.Е. Джапаркулов, М.А. Гусев, Т.А. Байдәлидинова, Г.М. Сарсенбиев</i> Правовые основы применения цифровых технологий в области охраны окружающей среды		119

5-бөлім Қылмыстық құқық және процесс, криминалистика	Section 5 Criminal law and process, forensics	Раздел 5 Уголовное право и процесс, криминалистика
<i>А.Е. Рахметова, К.М. Бивер</i>		
О некоторых уголовно-правовых проблемах противодействия экологическим правонарушениям в Республике Казахстан 130		
<i>А.Ж. Ордаева, К.Т. Битемиров, Л.А. Болатбекова, Б.С. Исахов, С.Б. Абутаева</i>		
Сталкинг зорлық-зомбылықтың жаңа түрі ретінде: оның амбивалентті сексизммен байланысы, гендерлік зорлық-зомбылыққа көзқарас 140		
<i>Г.Р. Рустемова, Ш.Б. Маликова, Д.Б. Маликов</i>		
О семейно-бытовом (домашнем) насилии в отношении несовершеннолетних детей-жертв насилия 150		
6-бөлім Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық	Section 6 International relationships and international law	Раздел 6 Международные отношения и международное право
<i>А.К. Қусаинова, А.Б. Омарова, С.В. Романенко</i>		
Правовое регулирование цифровых технологий в поддержке лиц с ограниченными возможностями здоровья: международный опыт 160		
<i>R. Marhaba, Zh.T. Sairambaeva</i>		
Legal mechanisms of functioning of the aifc arbitration system 173		
Авторларға арналған мәлімет 182		